122. ÉVFOLYAM 2009. MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Szőcs Tibor
Egy „legendás" hős: Dugovics Titusz története

Veszprémy László
Szabács ostroma (1475–1476)

E. Kovács Péter
Magyarország „törökképe"
a XV. század elején

Ságvári György
A honvédegyenruha születése

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Director Róbert Hermann

Editor in Chief Ferenc Csákváry

Managing Editor Gábor Hausner

Editor Katalin Mária Kincses

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

2400 HUF annually, 600 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Directeur Róbert Hermann

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry

Responsable éditorial: Gábor Hausner

Rédactrice Katalin Mária Kincses

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

2400 HUF (annuel), 600 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2008. ÉVI 121. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

Balla Tibor: A Magyar Királyi Honvédség és Bosznia–Hercegovina 1878. évi okkupációja I/3

Czigány István: Egy „universális ember" Tündérországban. Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben II/326

Hausner Gábor: A magyarországi hadtudományi irodalom a XVII. században III–IV/503

Hermann Róbert: Bevezetés a történeti delfinológiába, avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása III–IV/537

Krámli Mihály: Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybe vétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportjának megszervezése, 1914–1916..... III–IV/573

Papp Sándor: Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom.... II/303

Sallay Gergely Pál: A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényeinek rendszere, 1938–1945 ..... I/39

Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál 1428-ban..... II/283

KÖZLEMÉNYEK

Bagi Zoltán Péter: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában II/355

Bánsági Andor: Az Osztrák–Magyar Monarchia tengeralattjáró-beszerzései, 1906–1918 ..... III–IV/660

Bíró Teofil: A 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred története a koalíciós háborúk korában..... III–IV/660

Germuska Pál: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971 ..... I/69

Szabó Mária: Antonello Guzzoni ezredes beszámolója az 1922. évi Romanelli-ünnepségekről..... III–IV/703

Szirtes Zsófia: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában.... II/403

MŰHELY

B. Szabó János: Lehet-e helye rablóknak a nemzeti mitológiában? Megjegyzések az egykori huszár-vita margójára II/455

Bennett, Matthew: Egy keresztes harci alakzat, a „mozgó erőd," új megvilágításban III–IV/732

Csíki Gergely: Evgeny Ivanovič Susenkov: Russzko-mongolszkaja vojna (1237–1241 gg) III–IV/747

Halmágyi Miklós: Mihály püspök füle. Egy kevéssé ismert hadi esemény a kalandozások korából II/448

Kovács László: Gyóni Géza földi maradványainak sorsa. Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttere I/107

Merényi-Metzger Gábor: Pöltenberg Ernő keresztelési anyakönyvi bejegyzése, avagy egy 200 éve született aradi vértanú III–IV/765

Oláh Gergely: Észrevételek Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt című könyvéről I/96

Sárközy Péter: Az új olasz történész generáció munkái a második világháború alatti magyar területi revíziókról és a háború utáni „vörös Erdélyről" I/100

Torma Béla Gyula: Csata a Brenta folyónál, 899 ..... II/425

Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális jelentései alapján III–IV/757

(Veszprémy László): Sandhurst és a középkori hadtörténelem. Bemutatjuk Matthew Bennett hadtörténészt, a Royal Military Academy professzorát III–IV/727

VITA

Gyáni Gábor: Az önreflexió hiányának bája és nyomorúsága I/143

Hermann Róbert: Az önbáj hiánya és a reflexíj homorúsága I/153

CSATA- ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

Négyesi Lajos: Hadirégészet I/160

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

Martin Kornél: Finálé. A fogságba eséstől a leszerelésig III–IV/767

SZEMLE

A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Acta Musei Militaris In Hungaria *(Mándi Hajnalka)* III–IV/813

B. Kalavszky Györgyi – Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete képekben *(Szakály Sándor)* I/200

B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország *(Veszprémy László)* II/470

Bene János – Szabó Péter (szerk.): Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései *(Szakály Sándor)* I/186

Bene János – Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar, 1938–1945. Második, bővített kiadás *(Balla Tibor)* I/187

Cs. Lengyel Beatrix – Stemlerné Balog Ilona (szerk.): Válogatás a Történeti Fényképtár gyüjteményéből. Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban, III. *(Szoleczky Emese)* III–IV/809

Depeyre, Michel: Tactiques et stratégies navales de la France et du Royaume-Uni de 1690 à 1815 *(Tóth Ferenc)* III–IV/802

Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt *(Szakály Sándor)* I/191

Fenyvesi, Charles: Három összeesküvés *(Györkei Jenő)* I/189

France, John – DeVries, Kelly (ed.): Warfare in the Dark Ages *(Veszprémy László)* II/463

G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora *(Bagi Zoltán Péter)* III–IV/797

Halpern, Paul G.: The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI *(Bánsági Andor)* I/183

Hermann Róbert – Zakar Péter (szerk.): A források bűvöletében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára *(Solymosi József)* III–IV/816

Illésfalvi Péter: Egy tartalékos honvédtiszt háborúja. Dr. Woynarovich Elek légvédelmi tüzér hadnagy amatőrfotói Erdélytől Dániáig, 1940–1945 *(Szakály Sándor)* III–IV/808

Jones, Clive: Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action *(Prantner Zoltán)* I/193

Le Général Boissau, Raymond Ladislas: Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France *(Tóth Ferenc)* II/473

M. Szabó Miklós: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1955–1960 *(Ács Tibor)* I/205

Mórocz Lajos: Kiskatonától a vezérezredesig *(Háber Péter)* I/212

Plassmann, Alheydis: Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen *(Veszprémy László)* II/466

Poppe, Andrzej: Christian Russia in the Making *(Font Márta)* II/468

Reinhard Nachtigal: Die Murmanbahn 1915 bis 1919. Kriegsnotwendigkeit und Wirtschaftsinteressen *(Balla Tibor)* III–IV/806

Seres István: Thököly Imre és Törökország – İmre Thököly ve Türkiye *(Bánkúti Imre)* III–IV/799

Szabó János (szerk.): „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak." Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére *(Markó György)* I/210

Szakály Sándor: Katonák, csendőrök, ellenállók *(Okváth Imre)* I/202

T. Mérey Klára: A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején *(Jankó Annamária)* III–IV/804

Tóth Péter: Szent Demeter, Magyarország elfeledett védőszentje *(Veszprémy László)* II/478

Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok *(Hausner Gábor)* II/475

Viganò, Marino: Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo *(Labancz Csaba)* II/481

KRÓNIKA

Igaz Levente – Sándor Anita: „Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich." Hainburg, 2007 július–október II/485

Uhel Péter: A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság 34. konferenciája. Trieszt, Olaszország, 2008. augusztus 31 – szeptember 5 ..... III–IV/821

Uhel Péter: Régiók, területi szervezetek és katonai hatalom. A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság XXXIII. konferenciája, Fokváros, 2007. augusztus 13–17. ..... II/492

BIBLIOGRÁFIA

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.), Szabó Jánosné: A 2005. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája I/215

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.): A 2006. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája III–IV/825

Rákóczy Rozália: 1956-os röplapok annotált bibliográfiája III–IV/868

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2008. ÉVI 121. ÉVFOLYAMÁNAK SZERZŐI

Ács Tibor: M. Szabó Miklós: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1955–1960 ..... I/205

B. Szabó János: Lehet-e helye rablóknak a nemzeti mitológiában? Megjegyzések az egykori huszár-vita margójára II/455

Bagi Zoltán Péter: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenötéves háború időszakában II/355

Bagi Zoltán Péter: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora III–IV/797

Balla Tibor: A Magyar Királyi Honvédség és Bosznia–Hercegovina 1878. évi okkupációja I/3

Balla Tibor: Reinhard Nachtigal: Die Murmanbahn 1915 bis 1919. Kriegsnotwen-digkeit und Wirtschaftsinteressen III–IV/806

Bánkúti Imre: Seres István: Thököly Imre és Törökország – İmre Thököly ve Türkiye III–IV/799

Bánsági Andor: Az Osztrák–Magyar Monarchia tengeralattjáró-beszerzései, 1906–1918 ..... III–IV/660

Bánsági Andor: Halpern, Paul G.: The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI I/183

Bene János – Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar, 1938–1945. Második, bővített kiadás *(Balla Tibor)* I/187

Bennett, Matthew: Egy keresztes harci alakzat, a „mozgó erőd," új megvilágításban III–IV/732

Bíró Teofil: A 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred története a koalíciós háborúk korában III–IV/660

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.), Szabó Jánosné: A 2005. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája I/215

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.): A 2006. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája III–IV/825

Czigány István: Egy „universális ember" Tündérországban. Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben II/326

Csíki Gergely: Evgeny Ivanovič Susenkov: Russzko-mongolszkaja vojna (1237–1241 gg) III–IV/747

Font Márta: Poppe, Andrzej: Christian Russia in the Making II/468

Germuska Pál: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971 ..... I/69

Gyáni Gábor: Az önreflexió hiányának bája és nyomorúsága I/143

Gyórkei Jenő: Fenyvesi, Charles: Három összeesküvés I/189

Háber Péter: Mórocz Lajos: Kiskatonától a vezérezredesig I/212

Halmágyi Miklós: Mihály püspök füle. Egy kevéssé ismert hadi esemény a kalandozások korából II/448

Hausner Gábor: Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok II/475

Hausner Gábor: A magyarországi hadtudományi irodalom a XVII. században III–IV/503

Hermann Róbert: Az önbáj hiánya és a reflexíj homorúsága I/153

Hermann Róbert: Bevezetés a történeti delfinológiába, avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása III–IV/537

Igaz Levente – Sándor Anita: „Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich." Hainburg, 2007 július–október II/485

Jankó Annamária: T. Mérey Klára: A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején III–IV/804

Kovács László: Gyóni Géza földi maradványainak sorsa. Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttere I/107

Krámli Mihály: Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybevétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportjának megszervezése, 1914–1916 ..... III–IV/573

Labancz Csaba: Viganò, Marino: Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo II/481

Mándi Hajnalka: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Acta Musei Militaris In Hungaria III–IV/813

Markó György: Szabó János (szerk.): „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak." Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére I/210

Martin Kornél: Finálé. A fogságba eséstől a leszerelésig III–IV/767

Merényi-Metzger Gábor: Pöltenberg Ernő keresztelési anyakönyvi bejegyzése, avagy egy 200 éve született aradi vértanú III–IV/765

Okváth Imre: Szakály Sándor: Katonák, csendőrök, ellenállók I/202

Oláh Gergely: Észrevételek Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt című könyvéről I/96

Papp Sándor: Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom II/303

Prantner Zoltán: Jones, Clive: Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action I/193

Rákóczy Rozália: 1956-os röplapok annotált bibliográfiája III–IV/868

Sallay Gergely Pál: A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényeinek rendszere, 1938–1945 ..... I/39

Sárközy Péter: Az új olasz történész generáció munkái a második világháború alatti magyar területi revíziókról és a háború utáni „vörös Erdélyről" I/100

Solymosi József: Hermann Róbert – Zakar Péter (szerk.): A források bűvöletében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára III–IV/816

Szabó Mária: Antonello Guzzoni ezredes beszámolója az 1922. évi Romanelli-ünnepségekről III–IV/703

Szakály Sándor: B. Kalavszky Györgyi – Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete képekben I/200

Szakály Sándor: Bene János – Szabó Péter (szerk.): Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései I/186

Szakály Sándor: Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt I/191

Szakály Sándor: Illésfalvi Péter: Egy tartalékos honvédtiszt háborúja. Dr. Woynarovich Elek légvédelmi tüzér hadnagy amatőrfotói Erdélytől Dániáig, 1940–1945 ..... III–IV/808

Szirtes Zsófia: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában II/403

Szoleczky Emese: Cs. Lengyel Beatrix – Stemlerné Balog Ilona (szerk.): Válogatás a Történeti Fényképtár gyűjteményéből. Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban, III. III–IV/809

Torma Béla Gyula: Csata a Brenta folyónál, 899 ..... II/425

Tóth Ferenc: Depeyre, Michel: Tactiques et stratégies navales de la France et du Royaume-Uni de 1690 à 1815 ..... III–IV/802

Tóth Ferenc: Le Général Boissau, Raymond Ladislas: Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France II/473

Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális jelentései alapján III–IV/757

Uhel Péter: A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság 34. konferenciája. Trieszt, Olaszország, 2008. augusztus 31 – szeptember 5. ..... III–IV/821

Uhel Péter: Régiók, területi szervezetek és katonai hatalom. A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság XXXIII. konferenciája, Fokváros, 2007. augusztus 13–17. ..... II/492

Veszprémy László: B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország II/470

Veszprémy László: France, John – DeVries, Kelly (Ed.): Warfare in the Dark Ages II/463

Veszprémy László: Plassmann, Alheydis: Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen II/466

Veszprémy László: Tóth Péter: Szent Demeter, Magyarország elfeledett védőszentje II/478

Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál 1428-ban II/283

(Veszprémy László): Sandhurst és a középkori hadtörténelem. Bemutatjuk Matthew Bennett hadtörténészt, a Royal Military Academy professzorát III–IV/727

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

122. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2009. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor PhD, alezredes, a bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Bíró Teofil* PhD ösztöndíjas, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; *E. Kovács Péter,* a történelemtudomány kandidátusa, a Római Magyar Akadémia igazgatója; *Kincses Katalin Mária,* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője; *Krámli Mihály* PhD, a Közlekedési Múzeum osztályvezető-helyettese; *Merényi-Metzger Gábor* tudományos kutató; *Ságvári György,* a történelemtudomány kandidátusa, főmuzeológus, Hadtörténeti Múzeum; *Sebők Ferenc* PhD, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet; *Süli Attila* muzeológus, Hadtörténeti Múzeum; *Szőcs Tibor* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; *Veszprémy László,* a történelemtudomány kandidátusa, alezredes, a Hadtörténeti Intézet igazgatója

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Igazgató: Hermann Róbert
Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
Szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,– Ft, negyedévre 600,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

TANULMÁNYOK

SZŐCS TIBOR

EGY „LEGENDÁS" HŐS: DUGOVICS TITUSZ TÖRTÉNETE

Bizonyára senki előtt nem ismeretlen Dugovics Titusz személye, aki Nándorfehérvár 1456-os ostromakor a július 21-i török betörés alkalmával birokra kelt egy zászlót kitűzni készülő törökkel, és miután nem bírt vele, magával rántotta a katonát a mélységbe, ahol mindketten halálukat lelték.[1] Dugovics Titusz azóta az önfeláldozás és hősiesség egyik ikonjává nemesült a magyar történeti emlékezetben, de mit tudhatunk meg róla akkor, ha a forráskritika szemüvegén keresztül vizsgáljuk meg az eseményeket?

A magyar történettudomány berkein belül ugyan már néhány évtizede elterjedt, hogy csak egy legendáról lenne szó, ám a történelem iránt érdeklődő nagyközönség csak mostanában szembesülhetett ezzel. Nemrég jelent meg ugyanis E. Kovács Péter népszerűsítőnek szánt, ám a „szakmabeliek" számára is hasznos és remek stílusban megírt könyve, a *Hétköznapi élet Mátyás király korában*, amelyben kimondta az ítéletet, hogy Dugovics Titusz nem létezett: „Hiába az 1859-ben festett kép [ti.: Wagner Sándor: Dugovics Titusz önfeláldozása], Dugovics Titusz nem létezett. Azok az oklevelek, amelyek hősiességéről beszélnek, mind hamisítványok. (...) Semmi kétségem sincs arra nézve, hogy a könyv olvasója nem nekem, hanem a szemének (Wagner Sándor) fog hinni, ezért felesleges is fejtegetnem, hogy a XIX. század eleji történetírásnak miért is volt szüksége ilyen legendák mesterséges gyártására."[2] Úgy érezzük, a nemzeti múltról alkotott kép formálódása szempontjából nem teljesen felesleges „fejtegetni" egy történelmi legenda keletkezését és elterjedését, és érdemes részleteiben is nyomon követni Dugovics Titusz „megszületésének" körülményeit és okait.

*

[1] Dugovics ezen tettét számtalan helyen tárgyalja a szak- és népszerűsítő irodalom, teljes körű összegyűjtésük szinte lehetetlen (felesleges is) volna. Példaképpen egy kisebb válogatás az elmúlt 150 év terméséből: *Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon II. Pest, 1852. 428. o.; A magyar nemzet története 4. Szerk.: *Szilágyi Sándor.* A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526) c. fejezet. Budapest, 1896. 154. o. (A vonatkozó rész *Fraknói Vilmos* munkája.); *Balanyi György:* Nándorfejérvár ostroma és felmentése 1456-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 12. (1911.) 167–196., 192–193. o.; *Bölcskey Ödön:* Capistranói Szent János és kora I–III. Székesfehérvár, 1923–1924. II. 319. o.; *Elekes Lajos:* Hunyadi. Budapest, 1952. 455., 467. o.; *Teke Zsuzsa:* Hunyadi János és kora. (Magyar história sorozat.) Budapest, 1980. 215. o.; *Barta Gábor:* Nándorfehérvár 1456. Bratislava, 1985. 276–277. o.; *Dümmerth Dezső:* A két Hunyadi. Budapest, 1985. 119–120. o.; Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: *Rácz Árpád.* Debrecen, 2000. 70. o. (A vonatkozó rész *E. Kovács Péter* munkája.); A Millenniumi magyar történet: Magyarország története a honfoglalástól napjainkig. Szerk.: *Tóth István György.* Budapest, 2001. 131. o. (A vonatkozó rész *E. Kovács Péter* munkája.); *Bertényi Iván – Gyapai Gábor:* Magyarország rövid története. Budapest, 2001. 152. o. (A vonatkozó rész *Bertényi Iván* munkája.); *Monostori László:* Nándorfehérvár emlékezete 1456–2006. Szeged, 2006. 48. o.; Hősök. Akik a nemzetért éltek, haltak. Szerk.: *Simon István.* Budapest, 2008. 142. o., ill. a borító belső előzékén.

[2] *E. Kovács Péter:* Hétköznapi élet Mátyás király korában. (Mindennapi történelem sorozat.) [Budapest,] 2008. (a továbbiakban: *E. Kovács* 2008.) 147. o.

Nándorfehérvár 1456-i ostromának forrásait szinte teljes egészében kiadták, és az ostrom lefolyását már többen is igen részletesen feldolgozták, kimerítően felhasználva az ismert primer kútfőanyag szinte teljes hányadát.[3] Ám ha megvizsgáljuk az ostromról szóló középkori leírásokat, akkor kiderül, hogy csak egyetlen helyen található utalás a nevezetes hőstettre, Antonio Bonfini igen terjedelmes, *A magyar történelem tizedei* címet viselő történeti művében. Az alábbikatat írja a július 21-i harcokról: „Egynéhány török a piacra viszi a zászlót, némelyik a tornyok tetejéről igyekszik letépni a király jelvényét, mely eladdig érintetlenül fennmaradt a falakon. Emlékeznek egy zászlóval odalopakodó törökre, aki gyorsan kúszott fölfelé, a legmagasabb toronyra, hogy királyának jelvényét annak a csúcsára kitűzze, és ezzel bátorságot öntsön a többiekbe, akik még nem nyomultak be, hogy ők is jöjjenek a városba, a magyart pedig le akarta hajítani, hogy a kereszténveket elcsüggessze. Nyomban utánaered egy magyar, és mielőtt amaz a nemzeti zászlót ledobná, a torony tetején verekedni kezdenek. És mert a magyar másképp nem tudja megakadályozni, megragadja a törököt, és a legmagasabb csúcsról azzal együtt a mélybe veti magát. Corvinus látva, hogy a város végveszedelembe került, magához hívja a nagybátyját, Szilágyi Mihályt, Kanizsai Lászlót meg Rozgonyi Sebestyént és a többi hős magyar főnemest, a várból a piacra rohan, és a törököket hátraszorítja. Roppant dühvel csapnak rájuk, tereken és utcákon sokat levágnak, és mihamar a falon kívülre szorítják azokat."[4]

Bonfini tehát a következőképpen írja le az eseményeket: a török a torony csúcsa felé igyekszik, egy magyar vitéz, akit sem ekkor, sem később nem nevez meg, alulról utánamászik (tehát nem egy fal tetején fogadja ellenfelét), mindennek forrásaként egy szóbeli hagyományt jelölve meg („memorant", emlékeznek). Bonfini a török várból való kiverése és a meg nem nevezett vitéz tette között nem von semmilyen összefüggést, az ellenség kiűzését Hunyadi és a többi főnemes vitézségének tudja be.

Az itáliai születésű történetíró később már nem tér vissza a nándorfehérvári vitézre, ám ha továbbolvassuk művét, akkor még egyszer találkozhatunk a magasból magát a törökkel levető magyar katona motívumával, mégpedig Jajca 1464-es török ostroma kapcsán. Mi-

---

[3] A következő feldolgozások nemcsak az eseménytörténeti lefolyást ismertetik, de pontosan közlik a kiadott források bibliográfiáját is: *Bölcskey:* i. m. I–III. ; *Elekes:* i. m. A legújabb munkákra ld. összefoglalóan Kubinyi András tanulmányát és az ott idézett anyagot: *Kubinyi András:* A nándorfehérvári diadal. Kérdések és következmények. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006.) 923–942. o. (a továbbiakban: *Kubinyi* 2006.). Megjelent még: *Kubinyi András:* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára sorozat.) Budapest, 2007. 11–29. o.

[4] „E Turcis plerique in forum signa inferunt, altis nonnulli turribus vexilla regis deponere conantur, que adhuc in menibus integre superfuerant. Subeuntem cum vexillo Turcum memorant, qui, ut signa sui regis ad irritandos in urbem sociorum animos, qui nondum intro penetrarant, pinnaculo turris imponeret et ad exanimandos Christianos Ungarica deturbaret, turrim altissimam repente subit. Hunc Ungarus repente subsequitur ac, antequam patria signa deponeret, cum hoste in turris fastigio colluctatur. Cum alio modo id prohibere non posset, se cum Turco, quem apprehensaret, ex altissimo vertice precipitem dedit. Corvinus in summum periculum adductam urbem conspicatus accito Michaele Zylago avunculo suo et Ladislao Canisa, item Sebastiano Rosgonio ceterisque fortissimis proceribus Ungarorum ab arce ruens in forum Turcos inclinat. Hi tanto furore congrediuntur, ut multis in platea vicisque cesis extra menia extemplo reiecerint." *Antonius de Bonfinis:* Rerum Ungaricarum decades. (Ed.: *I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász.*) I–IV. Lipsiae–Budapest, 1936–1941. (a továbbiakban: *Bonfinis:* Decades) III. 186–187. o. (3.8.83–87.). A magyar szöveg *Kulcsár Péter* fordítása: *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Ford.: *Kulcsár Péter.* Budapest, 1995. (a továbbiakban: *Kulcsár:* Bonfini). 676. o.

után ugyanis Mátyás 1463 karácsonyára visszafoglalta a töröktől a boszniai Jajca várát, a következő év nyarán II. Mehmed szultán megpróbálkozott a vár visszavételével. 1464. július 21. és augusztus 22. között lövette a falakat, majd rohammal próbálkozott, ám minden kísérlete kudarcba fulladt.[5] Az utolsó nagy török roham kapcsán írja Bonfini a következőket: „A törökök akkora lendülettel másznak fölfelé a falakon, hogy sokan felhágnak az oromzatra és a párkányra, úgy látszik, hogy több falszakaszon kitűzik a zászlójukat, de aztán a városbeliek visszavetik őket. Megemlékeznek egy magyar ragyogó hőstettéről, aki észrevette, hogy egy török ki akarja tűzni a császári jelvényt az egyik toronyra, mire a magasból a támadóval együtt levetette magát a mélybe, hogy továbbra is Corvinus zászlaját lássa mindenki. E napon akkora volt a mészárlás, hogy az árkot eltömítette az ellenség."[6]

A párhuzam első látásra is szembetűnő, a török itt is egy toronyra akarja kitűzni zászlaját, a meg nem nevezett, de szintén magyarnak titulált vitéz pedig hasonló módon bánik el vele, és ennek is egy szóbeli hagyományt jelöl meg forrásául („commemoratur", megemlékeznek). A jajcai párhuzam több mint érdekes annak a fényében, hogy egy másik középkori forrásban is feltűnik ugyanez a motívum, ugyanezen jajcai ostrom kapcsán, egy törökké lett, majd újra megkeresztelkedett katona visszaemlékezéseiben.

Mátyás 1463. évi ostroma alatt a közelben lévő Zvecaj várának kapitánya egy szerb születésű, de török fogságba jutott és janicsárrá lett vitéz volt, Michalović Konstantin, akit osztrovicai születése révén Osztrovicai Konstantinnak is neveznek. Jajca eleste után magától átadta a várat Mátyásnak, és feledvén török katonai karrierjét, ismét a keresztények szolgálatába állt. Nem sokáig élt Magyarországon, először Cseh- és Morvaországban, végül Lengyelországban telepedett le, itt is halt meg ismeretlen időpontban, valamikor a XV–XVI. századforduló közelében.[7] Lengyelországban írta meg visszaemlékezéseit is, délszláv elemekkel kevert középkori lengyel nyelven, *A janicsár emlékei* címmel, amely 1565-ben jelent meg először nyomtatásban, és 1828-ban az eredeti kéziratát is felfedezték.[8] Konstantin a következőképpen emlékezik vissza Jajca 1464-es, török általi ostromára: „Mohammed szultán értesülvén a Boszniában történtekről, a következő évben visszatért s azokat az ágyúkat is maga után küldette, a melyekkel Jajcza falait szétdúlta. Már megkezdték az ostromot s a császári zászló megjelent a város falán, a mikor az egyik védő birokra kelt a zászlótűző janicsárral, s mindketten lezuhanván, szörnyet haltak. Mikor a császár ezt a vitézséget maga előtt látta, s meggyőződött a vár bevehetetlenségéről, ágyúit a Verbász folyóba vetette egy vízesés alatt közel a városhoz, hogy senki ki ne vontathassa és visszavonult. Visszavonulása alkalmával egy bosnyák fejedelemséget elfoglalt."[9]

---

[5] *Thallóczy Lajos:* Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Az oklevéltárat szerkesztette: *Horváth Sándor.* (Magyar történelmi emlékek. Első osztály: okmánytárak, 40.) Budapest, 1915. (önálló kötetként is megjelent; a továbbiakban: *Thallóczy:* Jajcza). Jajca Mátyás általi elfoglalása 96–106. o. A vár 1464-es sikertelen török ostroma: 110–114. o.

[6] „Turci tanto impetu menia subeunt, ut multi pinnas vel muros conscenderint, plerisque signa menibus imposuisse visi moxque ab oppidanis reiecti sunt. Clarissimum Ungari facinus commemoratur, qui, cum Turcum imperatoria signa turri imponere contendentem suspiceret, correpto simul hoste se precipitem ex alto dedit, ut Corvina adhuc signa stare viderentur. Tanta cedes eo die facta est, ut fossas hoste complerint." *Bonfinis:* Decades, III. 246–247. o. (3.10.341–343.) A magyar fordítás: *Kulcsár:* Bonfini, 736. o.

[7] Életére ld.: *Drakulics Pál:* Konsztantin Mihály török krónikája a XV-ik századból. *Századok,* 10. (1876.) 416–425. o. (a továbbiakban: *Drakulics* 1876.). 416–417. o.

[8] *Drakulics* 1876. 417. o.

[9] *Thallóczy:* Jajcza, 322. o. A függelékben csak a magyar szöveget idézik, nem jelölve meg sem a kiadást, sem a fordítót. (A forrásra Halmágyi Miklós hívta fel a figyelmemet.)

A rövid tudósítás egyértelműen a védővel lezuhanó vitéznek szánja a főszerepet, ugyanis Konstantin logikai összefüggést is sejtet a török császár visszavonulása és a hősi tett között. A mű megírási időpontja ismeretlen, a XV. század végére, legfeljebb a XVI. század elejére tehető.[10] A szerző tehát elvileg nem ismerhette, és nem is használhatta Bonfini művét, amelynek ekkor még csak magyarországi kéziratos másolatai léteztek, a mű nyomtatásban először 1543-ban jelent meg,[11] és ekkor Konstantin már biztosan nem élt. Ha pedig a két szöveget összevetjük, akkor is azt tapasztaljuk, hogy a gyakorlatban sincs semmilyen összefüggés, Konstantin tudósítása ezen elem kivételével teljesen eltér Bonfini – egyébként nem túl bő – beszámolójától. Ráadásul megemlékezik a folyóba vetett ágyúkról is, ami viszont ott nem található meg. Bár Konstantin életrajzi adatai 1463 után már erősen hiányosak, így nem tudjuk, hogy a fél évvel későbbi török visszafoglalási kísérlet során hol tartózkodott,[12] mégis autentikusabb forrásnak kell tekinteni, mint Bonfinit, bár ez természetesen nem igazolja automatikusan minden közlésének valódiságát.

A középkorból tehát e két szerző három említése áll rendelkezésünkre, amely valamilyen formában kapcsolatba hozható a magyarországi Dugovics-motívummal. A két forrás közül egyértelműen Bonfinié volt a híresebb. Már említettük, hogy 1543-ban, Bázelban kiadták nyomatatásban az első három „tizedet", amely mind a nándorfehérvári, mind a jajcai események leírását magába foglalta. A mű iránti érdeklődést bizonyítja, hogy két évvel később, 1545-ben, szintén Bázelben németül is megjelent az első három decad, majd 1581-ben, Frankfurtban a teljes német fordítás. Az addig hiányzó negyedik tized egy részét Heltai Gáspár tette közzé 1565-ben, és három évvel később, 1568-ban Zsámboki János az egész művet megjelentette latinul, megint csak Bázelban.[13] A nyomtatott mű hamar elterjedt Európa-szerte, és más történetírók is felhasználták a munkájuk során. Ez lett a sorsa az önfeláldozó hős alakjának is, amely motívum elszakadván Bonfini szövegétől, a XVI–XVII. századi történetírásban szinte önálló életet kezdett élni.

Egy cseh krónikás, Johannes Dubravius először 1552-ben jelentette meg Csehország történetét tárgyaló munkáját.[14] A szerző a cseh történelmet a korábbi hagyományok alapján eléggé tágan értelmezte, így alkalmat kerített az 1456-os belgrádi ostrom leírására is, hiszen akkoriban Magyarországnak is „cseh" királya volt, V. László személyében. A kérdéses tettről a következőképpen írt: „Az élenjárók között pedig át kell nyújtani a dicsőség méltó címét egy cseh vitéznek is, aki mikor látta, hogy egy török a török hadijelvénnyel és zászlóval már feljutott a falra, és hogy ez a katonák közül többeket félelemmel töltött el, birkózva átkarolván a csúcsra feljutni készülő törököt, megkérdezte a lentebb álló Kapisztránt. Ha – mondta – a saját akaratomból a falról ezzel a kutyával levetem magam,

[10] *Drakulics* 1876. 417. o.

[11] *Bonfinis:* Decades I., XIV–XV., XXXIII–XXXIV.; *Kulcsár:* Bonfini, 1016. o. Ez egyébként csak egy részleges kiadás volt, de a jajcai részt még éppen magába foglalta.

[12] Drakulics Pál (az általa felhasznált munkák nyomán) feltételezte, hogy Mátyás fogságába esve Budára vitték, így nem lehetett személyesen jelen a Délvidéken 1464 nyarán. Ld.: *Drakulics* 1876. 416–417. o.

[13] Bonfini művének kéziratait, részleges és teljes kiadásait, fordításait részletesen számba veszi és taglalja a kritikai kiadás első kötetének előszava: *Bonfinis:* Decades I., XXXIII–LIV.

[14] *Dubravius, Ioannes:* Historiae regni Bohemiae, de rebus memoria dignis, in illa gestis, ab inito Boiemorum, qui ex Illyria venientes, eandem Boiemiam, in medio propemodum superioris Germaniae sitam, occupaverunt. Libri XXXIII, ex fide tandem narrationeque historica scripti, abcet cito, si sat bene. H. n., 1552. (a továbbiakban: *Dubravius:* Historiae Bohemiae).

ott együtt meghalván, mit gondolsz, mi lesz a lelkemmel? Ő azt felelte: kétség kívül üdvözülni fog. Mindjárt lerántotta magát és a törököt, és az ellenség és az ő halála révén az egész életét feláldozta a társaiért úgy, hogy azok felbátorodtak, hogy üldözzék a menekülő törököket is, és őket a dolgaiktól, amelyek épen maradtak a tűztől, megfosszák. Mert a történtek után Mohamed lelkét oly nagy kétségbeesés szállta meg, hogy táborára, amelyet könnyen megtarthatott volna, inkább tüzet vetett és elmenekült."[15]

Dubravius tolmácsolásában sem változott a történet lényege, ám több részlet is más lett. Talán a legfontosabb különbség, hogy ő már cseh nemzetiségűnek mondja a vitézt Bonfinival ellentétben, aki még magyarnak tartotta az illetőt. Emellett a cseh krónikás sokkal direktebb összefüggést látott a hőstett és a törökök elűzése között, szerinte társai éppen miatta bátorodtak fel, a császár pedig ezután döntött úgy, hogy táborát hátrahagyva elmenekül. A szerző legszembetűnőbb betoldása mégis egy párbeszéd a cseh vitéz és Kapisztrán János között a lelkének sorsáról. A teológiai doktorátust szerző és olmützi püspöki címet is viselő Dubravius[16] itt nyilván az egyház által elítélt öngyilkosság méregfogát akarta kihúzni azzal, hogy jelezte: a tett nem is igazi öngyilkosság, és a vitéz mindenképpen üdvözülni fog.

A legfontosabb kérdés mégis az, hogy Dubravius honnan vehette az információt? Előtte már többen is írtak speciálisan cseh történelmet; alapműnek ebből a szempontból a későbbi II. Pius pápa, Aeneas Sylvius Piccolomini műve számított, amelyet 1458-ban írt meg *Historia Bohemica* címmel.[17] A kiváló humanista szerző már sort kerített a friss nándorfehérvári ostrom részletes taglalására (ezzel állandó mintául szolgálva későbbi cseh követőinek), ám ebben a leírásban a vitézre utaló rész hiányzik, bár nagyon drámai hangnemben ecseteli a részleteket és főként Kapisztrán szerepét, leginkább neki tulajdonítva a győzelmet.[18] Ezt a tematikát követte és bővítette tovább Vaclav Hajek, aki 1541-ben írta meg anyanyelvén a *Cseh Krónikáját* (*Kronyka Czeská*). Hajek műve sok kiadást és több fordítást is megélt, és ő még Piccolomininél és Dubraviusnál is hosszabban értekezett Nándorfehérvár 1456-os ostromáról, ám ez a motívum nála is hiányzik.[19] Elvi szinten

[15] „Inter autem duces, reddendus est militi quoque Boiemo debitus gloriae titulus, qui cum vidisset Turcam cum signo vexilloque Turcico murum iam conscendisse, eoque metu plerosque militum perculsos, fugam in arcem parasse, complexus lucta Turcam, rogat Capistranum inferius stantem. Si, inquit, sponte mea, cum cane isto, me de muro praecipitavero, illi commoriturus, quid de anima mea censes futurum? Illo respondente, salvam sine dubio fore. Deiecit se protinus et Turcam, morteque hostis, et sua, vitam sociis incolumem reliquit, ita ut persequi quoque Turcas, fugientes, rebusque illos suis, spoliare, auderent, quae ab igne manserunt integrae. Tanta namque post rem male gestam, Mamohetis animum desperatio invasit, ut castris, que facile tueri poterat, ignem subijcere, indeque fugere maluerit." *Dubravius:* Historiae Bohemiae, 182^{v} (XXIX. könyv.)

[16] Encyklopedia Slovenska I. (A–D) Bratislava, 1977. 597. o.

[17] Általunk használt kiadása: *Piccolominei* [!], *Aeneas Sylvius:* Historia Bohemica. Hermestadii, 1699. (a továbbiakban: *Piccolominei:* Historia Bohemica).

[18] *Piccolominei:* Historia Bohemica, 117–118. o.

[19] *Hajek z Libočan, Vaclav:* Kronyka Czeská. [H. n.,] 1541. Német fordítása: *Hagec, Vvenecesla* [!]: Böhmische Chronica. Aus Böhmischer in die Deutsche Sprache mit besondern fleiß tranßferiret durch Johannen Sandel. Prag, 1596. (A német fordításnak is több későbbi kiadása volt.) Mi ezt használtuk, itt az ostrom a 162^{r-v}–163^{r} lapokon található. Hasonlóképpen tárgyalja az ostromot, de az önfeláldozó Névtelen nélkül: *Beuther, Michael:* Ephemeris historica. Eiusdem, de annorum mundi concinna dispositione libellus. Parisiis, 1551. 213. o.; *Bucholzer, Abraham:* Isagoge chronologica, id est opusculum, ad annorum seriem in Sacris Biblis contexendam, compendio viam monstrans ac fundamenta indicans. Accessit index chronologicus a mundo condito ad annum Christi 1580. [H. n.], 1580. A kronológiánál nincsenek oldalszámok, a leírást az 1456-os évnél kell keresni.

Dubravius már használhatta Bonfini kiadott szövegét is, bár ezt ő nem jelezte művében. A szöveg-összehasonlítások során úgy tűnik, hogy Dubravius egyik komoly vezérfonala mégis Piccolomini műve volt, bár Bonfini szövegében is akadnak hasonló motívumok.[20] Érdekes párhuzam, amely V. László király Budáról való menekülésének okát tárja fel, Piccolomini szerint vadászatnak álcázta a bécsi menekülést, ez az indoklás az erről részletesebben szóló Thuróczynál hiányzik, Bonfini már hozza, ugyanúgy Dubravius is.[21] Az időbeli elsőség mindenképpen Piccolominié, és Bonfini itt biztosan az ő információját aknázta ki (mint ahogyan ez több helyütt is kimutatható),[22] ám feltűnő, hogy míg a későbbi pápa csak Ausztriáról beszél a szövegében, addig Bonfini már Bécs városát említi. Ugyanígy tesz Dubravius is. Bár a XVI. századi cseh szerző biztosan ismerte Piccolominit, amely már csak a témájánál fogva is közelebb állt az övéjéhez, de úgy tűnik, hogy Bonfini magyar történetét szintén használta. Erre kisebb (igaz, önmagukban nem túl meggyőző) szövegpárhuzamok is utalhatnak.[23] Talán nem tévedünk nagyot, ha ezek után feltételezzük, hogy a zászló kitűzését megakadályozó vitéz alakját innen vehette át Dubravius, minden különbség ellenére, már csak azért is, mert más korábbi szerzőnél ez a történet nem mutatható ki. Cseh volta jól magyarázza, hogy miért alakult át az ismeretlen hős is cseh nemzetiségűvé a kezei alatt, aki az események kulcsfigurájává nőtte ki magát: Belgrád azért menekült meg, és Mohamed azért menekült el, mert a védők felbátorodtak, a törökök pedig meginogtak a tett láttán.

Európában, és főként a saját hazájában Dubravius műve szintén hamar elterjedt, a cseh történettel foglalkozók ezek után nagyon gyakran használták fel őt is. Így a belgrádi hős alakja is továbbgyűrűzött, magával hozván az ott leírt többletet és változtatásokat. Martin Boregk német nyelven írta meg a cseh történelmet 1587-ben, a korábbi munkákat felhasználva. Bár Dubravius nevét külön nem említi művében, de a belgrádi ostromra vonatkozó részeket szinte teljes egészében onnan emelte át. Így már németül is olvasható volt a „cseh zsoldos" (*„Behmischer Landtsknecht"*) története, aki kikérdezte Kapisztránt a lelke sorsa felől, mielőtt bátor tettét végrehajtotta volna, ezzel Mohamedet is kétségbe kergetve. Az általa leírt rész lényegében Dubravius német fordítása.[24]

---

[20] Az eseményeket mindhárom szerző azonos tematikával hozza. Pl.: Mohamed Konstantinápoly elfoglalása után felettébb gőgös lett, a pápa segítségként elküldte Magyarországra Kapisztránt, a király elmenekült az országból, Mohamed közben körülvette Nándorfehérvárt és hadigépekkel töretni kezdi a falakat. Mindezekre ld.: *Piccolominei:* Historia Bohemica, 116–118. o.; *Bonfinis:* Decades, III. 182–184. o.; *Dubravius:* Historiae Bohemiae, 182^{r}–182^{v}.

[21] *Piccolominei:* Historia Bohemica, 116. o.: „Rex ubi advenisse Turcas cognovit... sub specie venationem urbem egressus, in Austriam propere se recepit."; *Bonfini:* Decades III. 183. o. (3.8.37.): „Ladislaus et Celie comes audito Turcorum adventu usque adeo consternati sunt, ut simulata venatione Buda egressi Viennam continuo se receperint."; *Dubravius:* Historiae Bohemiae, 182^{r} (Lib. XXIX.): „Idem [ti: rex] paulo post suasu Comitis, per speciem venationis Buda elapsus, Viennam, ad locum tutiorem se contulit."

[22] *Kulcsár Péter:* Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. (Humanizmus és reformáció, 1.) Budapest, 1973. (a továbbiakban: *Kulcsár:* Bonfini forrásai). 97. o.

[23] Ilyen például Bonfini egy jelzője, amelyet közösen alkalmaz Hunyadira és Kapisztránra: „Corvinus et Capistranus forti anime... properarunt". *Bonfinis:* Decades, III. 183. o. (3.8.35); Corvinus és Capistran bátor lélekkel elindultak (ti. a török ellen), amely jelző ugyanannál a gondolatsornál megjelenik Dubravius művében is, hasonló módon: „fortissimo animo Huniades et Capistranus... decreverunt." (Hunyadi és Capistran igen bátor lélekkel elhatározták, ti. hogy a török ellen indulnak.) *Dubravius:* Historiae Bohemiae, 182^{r} (Lib. XXIX.)

[24] „Es war auch unter dem Kriegesheer der Christen, ein Behmischer Landtsknecht, und als derselbe sahe, das ein Türcke mit einem Türckischen Fähnlin, schon auff die Stadtmawren gesteigen war, und dadurch vielen Kriegsleuten eine grosse furcht eingejaget ward, und dieselben die flucht in das Schloss geben wolten,

A XVI. század második felében a prágai egyetemen is tanító híres cseh nyomdász, Daniel Adam z Veleslavina összeállította *Történeti Kalendáriumát* (*Kalendář historický*) cseh nyelven, amely 1578-ban és 1590-ben is megjelent nyomatásban.[25] A *Történeti Kalendárium* felépítése úgy nézett ki, hogy január elsejétől minden napnak szentelt néhány oldalt, és leírta, hogy azon a napon milyen fontos események történtek, évek szerinti emelkedő sorrendben. A mű 1590-es kiadásában szerepel az ismeretlen cseh vitéz is, aki augusztus 6-án (!) az ostrom során egy zászlós török katonával verekedni kezdett, végül magával rántotta őt a mélységbe, a törökök pedig abbahagyták az ostromot.[26] Veleslavina szövege már nem Dubravius szolgai fordítása, hanem inkább egy tartalmi összefoglaló, a Kapisztránnal folytatott párbeszéd elmaradt, viszont a két kulcsmotívum nála is jelen van: a Névtelen cseh nemzetiségű, és tette az ostrom menetét döntően befolyásolta.

A Ferences rendi Lucas Waddingnak a rendjebéli szerzetesek történetét tárgyaló műve 1637-ben jelent meg, amelyben figyelemreméltó részletességgel taglalta egyes Ferencesek életét és tetteit.[27] Kapisztrán János kapcsán hosszan kitért a nándorfehérvári ostromra, számtalan szerzőt pontosan idézve. Bonfini ostromleírását is szó szerint és teljes terjedelemben emelte át a könyvébe, benne a magyar Névtelennel.[28] Semmi jelét nem adta annak, hogy felfigyelt volna erre a részre, ellenben pár oldallal odébb mégis kitért az esetre, miután ismertette a keresztények győzelmét: „Megelőzte ezt a győzelmet egy cseh vitéz jeles tette, akit valóban nagy dicsőség illet meg a vár védői közül. Elő is adom ezt, Dubravius nyomán".[29] Ezután szó szerint idézte Dubraviusnak már általunk is közölt szövegét. Wadding fantáziáját nem a cselekmény katonai hozadékai, hanem annak teológiai vonatkozása fogta meg, mert ezek után egy hosszú fejtegetésbe kezdett arról, hogy

---

umbegreiff er den Türcken, und rang mit im, und fragete Capistranum so drunden stundt, da er sich freywillig mit diesen Hunde, dann also nennete er den Türcken, von der Mawren stürzete und mit ime, zugleich stürbe, was er wol vermeinete, das es für einen zustandt mit seiner Seelen haben würde. Als aber Capistranus antwortet, das dieselbe sonder zweifel würde selig werden, stürzete er sich alßbald sampt dem Türcken hinab, und erhielt mit seinem und seines Feindes Tode, seinen rottgesellen das leben, also, das sie auch den fluchtigen Türcken nachsezen, und sie ihrer sachen, welche noch von dem Feuer waren ubrig blieben, zu berauben sich unterstunden. Dann nach dem Mahometh die sachen nicht gereiten, lies er so gar das Herze fallen, das er das Lager, welches er leichtlich erhalten mögen, anzündete, und von dannen die flucht gab." *Boregk, Martin:* Behmische Chronica. Wittenberg, 1587. 523. o.

[25] Életéről és műveiről: *Kopeczky, Milan:* Daniel Adam z Veleslavina. Praha, 1963.

[26] „Leta M.CCCC.XLVI. Pisse se; ze při dobywanii Belehradu když Turek sylně lid swůg k Sstrmu hnat, as Praporcem Tureckym giz na zdech hyt; neyaki Czech chytit se s tim Turkem, kteryž praporec wnest na zed, wpůty; a nepustil se ho, az gey y s tim Praporcem, y s sebau dotu do Přikopu swrht; a oba tu zahynuli; Turcy Ssturm ztratili." *Daniel Adam z Weleslawina:* Kalendar hystoryczky. Praha, 1590. 419. o. A szöveg hibás átírását és hevenyészett (inkább csak tartalmi) magyar fordítását közli *Rumy Károly György*: Igazítás Dugovics Titus felől. *Tudományos Gyűjtemény*, 9. (1825.) IV. sz. 124. o. Egyébként az általunk használt Veleslavina-példány (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, jelzete: Ant. 1652[1].) idézett részét valaki tintával aláhúzta. Úgy tűnik, hogy korábban mások is felfigyeltek erre a tudósításra, és ezt elég drasztikus módon jelezték is a példányba való belefirkálással. A tinta eléggé réginek tűnt – talán éppen Rumy volt „tettes."

[27] *Wadding, Lucas:* Annales Minorum in quibus res trium ordinum a Sancto Francisco institutorum ponderosi et ex fide asseruntur, et praeclara quaecunque monumenta ab oblivione vendicantur. Lugduni, 1637. Mi a Rómában megjelent második kiadását használtuk, a további idézetek és oldalszámok is innen valók: *Wadding, Lucas:* Annales Minorum seu trium ordinum a Sancto Francisco institutorum. Editio secunda. Romae, 1735. (a továbbiakban: *Wadding:* Annales Minorum).

[28] *Wadding:* Annales Minorum, XII., 335–340. o. (A tett a 338. oldalon olvasható.)

[29] „Praecessit victoriam hanc nobile Boemi militis facinus, cui profecto servatae arcis gloria magna ex parte debetur. Illud refero ex Dubravio." *Wadding:* Annales Minorum, XII., 375. o.

a vitéz öngyilkossága akadálya lehet-e üdvözülésének: „Okozott-e talán bárkiben is csak egy egészen kicsi [kétséget] akár Kapisztrán ígérete, akár a cseh tette, aki számára ez egyszer valóban isteni engedelem hagyta jóvá, hogy önként a halált válassza?"[30] – tette fel a kérdést, és rögtön bele is kezdett az esetleges ellenvetések cáfolatába. Idézte Szent Ágostont, a Biblia vonatkozó részeit, arra hívva fel a figyelmet, hogy ez az esemény nem minősül „klasszikus" öngyilkosságnak. Utolsó érvként Szent Ambrus egyik szöveghelyét citálta, amelyben a késő-ókori egyházatya a Makkabeusok első könyvében szereplő Eleazár esetét taglata, aki egy csatában önfeláldozó módon próbált az ellenfél vezérével végezni. Ott, a Bibliában is elhangzik a kulcsmondat: „[Eleazár] feláldozta hát magát, hogy megmentse népét, magának pedig örök hírnevet szerezzen."[31] Ezek után már semmi teológiai nehézség nem terhelte a hőstettet, így Wadding elégedetten zárhatta le hosszú gondolatmenetét: „Ugyanilyen ez a kiváló cseh harcos, aki a felemelt török zászló miatt megfélemlített lelkű és menekülni készülő katonákba jobb reményt öntött, és az ellenség és az ő halála révén az egész életét feláldozta társaiért, úgy, hogy felbátorodtak, hogy a futásnak eredő törököket üldözzék, majd nagy győzelmet arassanak felettük. Eleazár a hősiességével örökös békét szerzett, ez fényes győzelmet."[32] Hogy a művébe átemelt (tehát biztosan olvasott) Bonfini-részlet magyarja felkeltette volna a figyelmét, nem mutatta.

40 évvel később, 1677-ben jelent meg Thomas Joannes Pessina szerzeménye, amelyben Morvaország hadtörténetét vázolta fel, némileg archaizáló módon a régi Morávia történetével kezdve, amely mértéken túli tág határokat foglalt magában, így az egész Kárpát-medencét is.[33] A samandriai püspöki címet viselő szerző a világi ranglétrán is magasra tornázta fel magát, császári és királyi tanácsos volt „comes palatinus" ranggal, ám szláv orientációja művében is érződik. Morávia hadtörténelme kapcsán ő is tárgyalta Belgrád 1456-os ostromát, és kitért a kérdéses eseményre is: „De elsősorban említésre méltó az, amit egy cseh katonáról mondanak el a nagyságos szerzők, akik akkor éltek, közülük is Dubravius, olmützi püspök." Ezek után ő is szó szerint idézi Dubraviust, csakúgy mint Wadding, majd így folytatja: „Nagy tett, és a hajdaniakkal, amelyeket a görögök és rómaiak kapcsán emlegetnek, méltán egy szintre hozható. A híres hős neve nem maradt ránk, amiért is az ő egész dicsősége hazájának és nemzetének vált ékességére. Bonfini magyarnak nevezi: de helytelenül, és más történetírók tanúsága ellenében."[34]

---

[30] „Injicient fortasse aliquibus scrupulum et factum Boemi, et sponsio Capistrani; cui enim aliquando divina licuit permissione ultro sibi mortem inferre?" *Wadding:* Annales Minorum, XII., 376. o.

[31] I Makk 6:44. Az idézet a Vulgata alapján latinul: „...et dedit se ut liberaret populum suum et adquireret sibi nomen aeternum." (A magyar fordítást a Szent István Társulat bibliafordítása alapján közöljük.)

[32] „Non dissimiliter illustris hic athleta Boemus consternatos militum animos, fugamque parentes, sublato Turcico vexillo, in spem meliorem erexit, et morte hostis ac sua vitam sociis incolumen reliquit, ita, ut Turcas in fugam conversos persequi auderant, et mox gloriosam victoriam sint consecuti. Eleazarus haeredem suae virtutis pacem reliquit, hic illustrem victoriam." *Wadding:* Annales Minorum, XII., 377. o.

[33] *Pessina de Czechorod,Thomas Johannes:* Mars Moravicus sive bella horrida et cruenta, seditiones, tumultus, praelia, turbae... et alia id genus mala, quae Moravica hactenus passa fuit. Pragae, 1677. (a továbbiakban: *Pessina:* Mars Moravicus).

[34] „Sed illud imprimis memorabile, quod de milite Bohemo referunt MS. Authores, qui tunc vivebant, et ex iis Dubravius Episcopus Olom[uzensis]." „Magnam facinus, et priscis, quae apud veteres Graecos atque Romanos celebrantur, merito comparandum. Nomen herois inclyti haud proditum; unde tota ipsius gloria in patriae Nationisque decus cessit. Bonfinis Hungarum fuisse nominat: sed minus recte, et contra aliorum Scriptorum testimonia." *Pessina:* Mars Moravicus, 676–677. o.

Pessina volt az első, aki külön kiemelve jelét adta annak, hogy kétféle változat létezik a vitéz nemzetiségéről, ám gond nélkül a cseh verziót fogadta el hitelesnek. A miértre ő maga adott valódi választ: „az ő egész dicsősége hazájának és nemzetének vált ékességére." Ugyanaz a nemzeti büszkeség mozgatta őt is, mint ki nem mondottan a korábbi szláv szerzőket. Pessina tett először hangsúlyos megjegyzést a hős névtelen voltára. A későbbiek folyamán, a XVIII. század végi, XIX. század eleji magyar irodalomban is egy gyakori elem lesz majd a névtelenség emlegetése, csakúgy, mint a hőstett görög és római párhuzamokkal való összehasonlítása.

Pessinához hasonlóan cselekedett az obszerváns ferences, és cseh nemzetiségű Amandus Hermann egy teljes egészében Kapisztrán életének szentelt, 1700-ban kiadott könyvében.[35] Fejezetről fejezetre elemezte végig Kapisztrán tetteit és annak hátterét, mindegyik végén néhány verssorban foglalva össze annak tartalmát. A hőstett is egy önálló fejezetet kapott, a következő címmel: „Két katona, egy keresztény és egy török hősi küzdelme egy kiemelkedőbb helyen az ostrom idején."[36] A következőképpen írt: „Egy keresztény katona hősi cselekedetét kétféle módon is elbeszélték, lényegében ugyanazzal a tartalommal. Először Bonfininél az szerepel, hogy mikor a törökök erővel betörtek a városba, és Magyarország jelvényeit levervén a kiemelkedőbb helyekről és tornyokról, török zászlókat igyekeztek kitűzni, a városban egy merészebb [török], a még be nem hatoló társai lelkének felbuzdítására fölhágott egy torony csúcsára, hogy ugyanott kitűzze a török zászlót, hogy ily módon a megmaradt keresztények elcsüggedjenek. Ezt látván egy magyar sietve a nyomába eredt és megragadta, és mielőtt az a hazája jelvényét kihelyezhette volna, az ellenséggel viaskodni kezdett a torony tetején, és mivel más módon megakadályozni nem tudta, együtt a törökkel, akit jó erősen megragadott, a hatalmas magasságból való zuhanást választotta. Ennyit ezen történetíró saját véleményéről. Dubravius egyrészt régebbi szerző, másrészt minden téren nagyobb, ugyanis Morávia derék olmützi püspöke azt beszéli el, hogy ez egy cseh vitéznek volt a jeles tette, akit nagy dicsőség illet meg a vár védői közül, így írt tehát..."[37] – és a továbbiakban Hermann is szóról szóra átemelte Dubravius közlését, egyéb kommentárt nem fűzve szövegéhez. A két történetíró összehasonlításakor azért vélhette Dubraviust a korábbinak, mert talán egy nálánál későbbi Bonfini-kiadást használhatott, no meg persze szívesebben is hitte el hajdani honfitársának egy másik honfitársáról szóló történetét. A fejezetet szokása szerint versbe foglaltan zárta le; a cseh hősről egy disztichont költött: „Complexus

---

[35] *Hermann, Amandus:* Capistranus triumphus, seu historia fundamentalis de Sancto Joanne Capistrano, Ordinis Minorum insigni regularis observantiae propagatore. Coloniae, 1700. (a továbbiakban: *Hermann:* Capistranus triumphus).

[36] „De heroica duorum militum in eminentiori [!] loco Christiani et Turcae lucta obsidionis tempore." *Hermann:* Capistranus triumphus, 567. o. (Sectio XXVI. Cap. XVI.)

[37] „Duobus modis heroicus ausus Christiani cujusdam militis recensetur contigisse, eadem tamen est substantia; primum habet Bonfinis; cum enim Turcae vi irrumperent in Urbem, et dejectis Regni Hungariae insignibus in eminentioribus locis et turribus Turcica apponere tentarent vexilla, audacior quidam ad irritandos in Urbe sociorum animos qui nondum penetrarent pinnaculum turris conscendit vexillum ibidem erecturus Turcicum, ut hac ratione reliqui exanimaretur Christiani, hoc videns Hungarus illum ocyus [!] consequitur, deprehenditque; illum antequam patria deponeret signa cum hoste in turris fastigio colluctatur, et cum alio modo prohibere non possent una cum Turca quem fortissime apprehenderat ex altissimo vertice praecipitem dedit. Ast salva hujus Scriptoris authoritate. Dubravius et antiquior Author, et omni exceptione major, utpote magnus Moraviae Olomucensis Episcopus recenset nobile hoc facinus fuisse cujusdam militis Bohemi, cui servatae arcis gloria magna ex parte debetur, ita enim scribit:" *Hermann:* Capistranus triumphus, 567. o.

Turcam suadente Joanne Bohemus / Ex muro praeceps dum ruit astra petit." Nyersfordításban: „Átfogván a törököt János tanácsára a cseh / miközben a falról a mélységbe zuhant, a csillagokig jutott."

Míg a csehországi illetőségű szerzők tollán új „nemzeti" hős született, az ezzel párhuzamos magyarországi történetírás figyelmét lényegében teljesen elkerülte a kérdéses esemény. Pedig nem egy, Nándorfehérvár és Jajca ostromát is magában foglaló munka íródott a XVI. század közepétől kezdve, de úgy tűnik, hogy a vitézi tett még azoknak sem keltette fel az érdeklődését, akik egészen biztosan olvasták azt Bonfininél.

A nemzeti nyelvű historiográfia első termése Székely István könyve. Érdekes, hogy az első magyarul írt történet szerzője világkrónikát írt a középkori műfaji sajátosságok szerint. Mivel 1559-ben jelentette meg krónikáját, Bonfinit elvileg már ismerhette, használhatta, ám úgy tűnik, hogy a vonatkozó cselekmények elbeszélésekor Thuróczy volt a vezérfonál, így az ottani eseménymenet került hozzá át. Megemlíti a piacig behatoló törököket, a falakra kitűzött császári zászlót, és a törököket kiverő magyarokat, több figyelmet nem szentel a témának.[38] Úgy tűnik, hogy Székely nem tartotta fontosnak, hogy külön kitérjen erre a mozzanatra.

Hasonlóképpen cselekedett a szász nemzetiségű, de magyarul kiválóan megtanuló nyomdász, Heltai Gáspár, akinek eljárása azért feltűnő, mert biztosan ismerte és az 1575-ben megjelenő, már csak posztumusz művében alaposan ki is aknázta Bonfini Tizedeit. Ebbéli érdemeitől függetlenül talán túlzás lenne őt a Decades első magyar fordítójának tartani, bár tény, hogy a XV. század végéig tartó események kapcsán szinte csak őt használta vezérfonalául.[39] Mind Nándorfehérvár, mind Jajca esetében majdnem szó szerint lefordította a vitéz tettének a Tizedekben megjelenő szövegkörnyezetét, ám a konkrét esetet mindkétszer átugorta, méghozzá egy hasonló összekötő mondattal.[40]

Bizonyosan használta Bonfini művét Zrínyi Miklós, a XVII. század kiváló írója, költője, s nem utolsó sorban politikusa és stratégája. Ez utóbbi hozzáértését kamatoztatta abban a hadelméleti munkájában, amelyben Mátyás király életéről, és főként haditetteiről írt 1655–56 telén.[41] A műben számtalan ókori klasszikust idézett, és ezenfelül Bonfinit is sokszor citálta. Jajca ostroma kapcsán egészen biztos, hogy figyelmesen elolvasta a szerzőt,

---

[38] „Mely nap mikoron eljött volna Machmut, minden népét az ostromnak indítá, és mind estig nagy kemínyen tarta az ostrom viadala, holott nagy sokszor mind a város piacáig bevágták a magyarokot, és a császár zászlóit a kűfalon felemelék. Viszhontog esmét a magyarok mind a táborig vágták a törököt." *Székely István* Magyar Krónikája, 1558. In: *Toldy Ferenc:* Tizenhatodik századi magyar történetírók. (Újabb Nemzeti Könyvtár. Harmadik folyam.) Pest, 1854. 1–66. o. A kiadás csak a világkrónika magyar vonatkozású részeit tartalmazza.

[39] *Heltai Gáspár:* Krónika az magyaroknak dolgairól. Budapest, 1981. (a továbbiakban: *Heltai:* Krónika). Bonfini első fordításaként tartja számon kritikai kiadásának előszava. Ld.: *Bonfinis:* Decades I., LII., illetve Kulcsár Péternek Heltai művéhez írott előszavában: *Heltai:* Krónika, 17. o.

[40] Nándorfehérvár: „És a törökek a zászlókat fel kezdék tönni a piacon, és arra sietének, hogy a tornyokból levetnék a király zászlóit. De a magyarok mindenütt visszaverik vala őket. Látván Hunyadi János az várának nagy veszedelmét, mindjárt melléje vévé Szilágyi Mihályt, az ő felesége báttyát, és Kanizsai Lászlót, Rozgonyi Sebestyént és az urakat, kirohana vélek az várból a törökekre a piacon, és víni kezde vélek, és megindítá őket, és kiűzé őket az várból." Jajca: „Nékimenének ez okaért az törökek az ostromnak, és nagy sokan felhágának a körítéssekre, az zászlókat is feltevék. De a magyarok mindjárt leverék azzokat esmeg. Olly nagy viadalom lön ez napon, hogy az árok mind megtölék törökekkel." *Heltai:* Krónika, 251., 297. o.

[41] *Zrínyi Miklós:* Mátyás király életéről való elmélkedések. In: Zrínyi Miklós Prózai Munkái. S. a. r. és a jegyzeteket írta *Kulcsár Péter.* (Zrínyi Miklós Összes Művei.) Budapest, 2004. 168–201. o. A művet hagyományosan 1656–1657 telére szokás keltezni, az új dátumról ld. uo. 42. o.

mégis, amikor Mohamed visszafoglaló kísérletét részletezte, a névtelen önfeláldozó tettét – a korábbi magyarországi szerzőkhöz hasonlóan – szó nélkül kihagyta.[42]

Nem törte meg a sort Pethő Gergely sem, aki egy komplett magyar krónikát alkotott, a IV. századtól egészen a XVII. századig szedvén csokorba a történeti eseményeket.[43] Pethő műve 1660-ban jelent meg, és több, korábbi tartalmát változatlanul meghagyó kiegészítést is megért. Az 1456-os nándorfehérvári roham kapcsán (amelyet ő is augusztus 6-ra helyezett) leginkább Székely Istvánt követte, az általunk vizsgált eseményeket átugorva.[44]

Ez az egyoldalú kép a XVIII. századi, már tudományosnak tekinthető történetírás égisze alatt sem változott. A korszak forráskiadása hatalmas fejlődést mutatott, csakúgy mint az összefoglaló művek megjelentetése, ám a már lényegesen nagyobb forrásbázissal dolgozó és lényegesen részletezőbb történetíróink éppen olyan érdektelenséget tanúsítottak a két ostrom ezen jelenete iránt, mint a korábbi évszázadok történeti emlékezete. A jezsuita történetírói iskolába tartozó Timon Sámuel, Palma Károly Ferenc, Pray György és Katona István egyre részletesebb Magyarország-történeteket írt,[45] de ez a mozzanat mindnyájuk figyelmét elkerülte – pontosabban szólva inkább nem találták eléggé lényegesnek ahhoz, hogy kitérjenek rá. A jezsuita történetírás csúcsát megtestesítő Katona esetén talán számíthattunk volna rá, hogy ha mellékesen is, de megemlíti a vitéz tettét. Ám Katona Thuróczy krónikáját használta vezérfonalul, vegyítve a kortársak leveleivel, ezzel egyébként kiváló forráskritikai érzékről téve tanúbizonyságot, hiszen maga Bonfini is Thuróczyra épített a nándorfehérvári ostrom kapcsán,[46] így az előbbi számít primér forrásnak a leírások között. Ám ez azt hozta magával, hogy az itáliai történetíró szövegéből semmit nem idézett – a történet viszont, amint azt láthattuk, csak ott található meg.

Míg a hivatalosnak mondható történetírók figyelme nem terjedt ki az ilyen részletekre, addig a népszerűsítő munkák szerzői egészen másképp közelítették meg a múltat. Az ébredő nemzeti öntudat sodrában egymás után fedezték fel maguknak a magyar hősöket, és a XVIII. század végétől az önfeláldozó vitéz sem kerülhette el a sorsát. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a különböző hősi tetteket kiemelő és hazafiúi erkölcsre nevelő gyűjteményeknek olyan hősévé emelkedett, hogy ezzel bepótolták a megelőző 150 év minden hallgatását.

Az, hogy Pétzeli József a *Haszonnal mulattató mesék* közt 1788-ban még Jajca várába helyezte a tettet, mutatja, hogy a hős alakja még nem szilárdult meg ekkor, és nem

---

[42] *Zrínyi Miklós:* Mátyás király életéről való elmélkedések. In: Zrínyi Miklós Prózai Munkái. S. a. r. és a jegyzeteket írta *Kulcsár Péter.* (Zrínyi Miklós Összes Művei.) Budapest, 2004. 174. o.

[43] *Pettő* [!] *Gergely:* Magyar kronika diszessen és rövédeden elő adván Magyar Országnak kezdetét... Magyar Nemzetnek eredetét... Kassa, 1738. (Spangár András és Kálnoki Sámuel kiegészítéseivel.)

[44] „...és mind estig tarta az Ostromnak Viadallya, ugy hogy egynéhány uttal, mind a Váras piaczáig bé vágták a Magyarokat a Törökök, és a Császár Zászlóit a Kúfokra [!] fel emelték, Viszóntag ismét a Magyarok mind a Táborig ki Vágták a Törököket." Uo. 76. o. A jajcai ostromot, hasonlóan Székelyhez, már nem is részletezi, épp csak megemlíti a 81. oldalon.

[45] *Timon Sámuel:* Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum. Claudiopoli, 1764. 73. o.; *Palma, Carolo Francisco:* Notitia rerum Hungaricarum. (Ed. III.) Pars II. Pestini, Budae et Cassiviae, 1785. 311–314 o.; *Katona, Stephanus:* Historia Critica regum Hungariae stirpis mixtae. Ex fide domesticorum exterorum scriptorum concinnata. Tomuli VI Ordine XIII. Pars II. H. n. [Pest], é. n. [1790–1792.] 1080–1098. o.; *Pray, Georgio:* Historia regum Hungariae. Pars II. Budae, 1801. 367–369. o. A közölt oldalszámok a nándorfehérvári ostrom leírásának helyét jelzik.

[46] *Kulcsár:* Bonfini forrásai, 97. o.

kötötték elsődlegesen Nándorfehérvárhoz. Rövid szövegét érdemes szó szerint is idézni, mert a stíluselemek és a szóhasználat tipikus lesz a későbbiek folyamán: „Mikor Mahomet Török Tsászár Jaytza Várossát ostromlotta, s harmintz ezer katonait körös körül az el-erőtlenült kőfalaknak zuhította, meg jegyzik a Historikusok, hogy sok Magyar Asszonyok hartzoltak a Törökkel a santzokon, és hogy mikor egygy Jantsár a toronyba felmenvén a Török zászlót az ablakon ki-nyújtotta, egygy vitéz Magyar fel-szaladott utánna által-ölelvén magával egygyütt alá rántotta, ekképpen mint egygy második Decius a Haza javáért magát fel-áldozta s a Várost az ellenség kezéből meg-szabadította."[47]

Megjelent a vitéz antik hősökhöz való hasonlítása, illetve az, hogy az illető a haza javáért áldozta föl magát, no és persze tette és a vár megvédése között egyértelmű összefüggés található.

Hatvany Pál 1796-ban már Nándorfehérvárra helyezte az eseményeket, a török lerántása és a vár megvédése között nála is konkrét összefüggés volt (mint ahogy mindenkinél).[48] 1809-ben Kisfaludy Sándor pedig már a legnagyobbakhoz hasonlította a magát a hazájáért feláldozó katonát, aki levetette magát a „bizonyos, szörnyű, de örökkön-örökké szép és dicső maradandó hazafiúi halálba." Majd így folytatta: „Mútius, Horatius, és mások többet tettek-e Rómáért? – E Bajnoknak nevét, kinek jeles tette a Görögöknél Homért, a Rómaiaknál Virgyilt érdemelt volna, nem is említi a Magyar Krónika: mert ezerenként mivelvén illyeket a Magyar Vitézek, nem is látszott olly különös figyelemre méltó dolognak lenni."[49] Kisfaludy még a névtelenségből is előnyt kovácsolt: a *Magyar Krónika* azért nem nevezi meg, mert az ilyen hőstett mindennaposnak számított a magyar vitézek között. Kisfaludy későbbi historikus drámájában, amely Hunyadi Jánosról szólt, természetesen úgyszintén megjelenik a hős alakja, már sokkal tüzesebb szavakkal ecsetelve, szinte égi magasságokba emelve a katonát.[50] Bár felesleges lenne a teljes szöveget idézni, ám a motívumkör dagadásának szempontjából ki kell térni néhány elemre. A színpadi cselekményben nem lehetett megoldani az ugrás kivitelezését. Kisfaludy ezt úgy hidalta át, hogy már az ostrom után Rozgonyi Sebestyén meséli el V. László királynak és Cillei Urliknak a történteket. A vitézt a legpatetikusabb kifejezésekkel illeti („Méltán csudállya és dícsérje / Valamennyi Nemzet és Királlya e nagy / Hazafiúi Áldozót!–", ki „Szörnyű halált halt a Hazáért.–"). A királyt erre elkapja a hevület, fölpattan, és megkérdezi: „Ki volt ez a dicső Vitéz? – hadd tudgya / Egész Világ nevét; Királlya / S Hazája hadd adgyon jutalmat / Negyed ízre is derék Vitéz fajjának?" – Rozgonyi elmagyarázza, hogy nem tudják ennek a magyarnak a nevét, sokan fekszenek halva a torony alatt.[51] Bár Kisfaludy drámája vitathatatlanul szépirodalomi alkotás, hatását mégsem szabad lebecsülni, sőt, talán

[47] *Pétzeli József:* Haszonnal múlattató mesék, mellyeket rész-szerint Esópusból vett rész-szerint maga tsinált, s az olvasásban gyönyörködő ifjaknak kedvekért könnyen érthető versekbe foglalt Pétzeli József. Győr, 1788. 330–331. o.

[48] „Sőt egy Török a toronyba fel-szalad, hogy onnat a Török zászlót ki-függeszsze, hogy ez által jelt adhasson a kin lévő Törököknek arra, hogy már a Város meg-van véve. Ez után nyomba szaladt-fel egy néki búsult Magyar, és minthogy a Törököt egyébként a toronyból le-nem tudta hajítani; tehát által ölelvén a Törököt, magával együtt le-rántotta, ezek után erőt vettek a Magyarok a Törökökön és azokat meg-szalasztották." *Hatvany Pál:* Némelly fel-jegyzésre méltó történetek, mellyeket olvasás közbe egykor máskor összve szedegetett, és nemzete kedvéért a Magyar nyelven Világ eleibe ki-botsátott Hatvany Pál. Kassa, 1796. 274. o.

[49] *Kisfaludy Sándor:* Hazafiúi szózat a magyar nemességhez. Pest, 1809. 35–36. o.

[50] *Kisfaludy Sándor:* Hunyady János. Históriai Dráma. Buda, 1816.

[51] Uo. 283–285. o. Általában a tett elmesélése; az idézett helyek: 284–285. o.

éppen ezért nem lehet lebecsülni. A kor hazafiúi gondolkodásában példaként jelent meg a névtelen vitéz, már egyértelműen Nándorfehérvárhoz kötve, és elszakadva a szoros értelemben vett történelemtől szépirodalmi figura lett. Vörösmarty Mihály például két költeményt is szentelt a tettének, az 1823-ban írt Nándorról címűt, és az 1831-es *A nándori toronyőrt*.[52] Az előbbiben szintén megjelent a sóhaj: „De téged nagy név, nem nevez a mai kor."

A vitéz tehát névtelen volt még, de az „igény" már megjelent arra, hogy név szerint tudják, ki lehetett ő – legalábbis szépirodalmi szinten. Kisfaludy Sándor nem is sejthette, hogy a *Hunyady*ban leírt, a király szájába adott sóhaj, miszerint váljon ismertté a hős neve, leszármazottait királyi jutalomban részesítendő, hamarosan megvalósul.

A XVIII–XIX. század fordulóján nem csak a magyar ajkúak fedezték fel maguknak a nándorfehérvári tettet. 1808-ban a szepességi származású, de Bécsben élő Johann Karl Unger közzétett egy balladát *Hans Körmend, avagy a Haza felszentelése* címmel.[53] A (némileg fűzfapoéta-jellegű) ballada a nándorfehérvári ostromot dolgozta fel, és látszólag semmiben sem különbözik a kor hasonló műveitől, egyet kivéve: megnevezi a vitézt. Unger szerint Hans Körmendnek, vagyis Körmend(i) Jánosnak hívták. A költemény nagy részét Körmend tette foglalja el, aki utánasiet a töröknek, birkózni kezd vele, hogy csak úgy törött a zászlórúd és kard. A török tigris módjára küzdött, és mivel nem bírt vele, Körmend lelkét elfogta a bátorság és magával vitte a sírba ellenfelét, s ezzel lehanyatlott a török hatalma is.[54] A mű tartalmánál sokkal érdekesebb, hogy írója honnan vehette ezt a nevet? A közölt ballada nem ad erről felvilágosítást, sem a szerző, sem a szerkesztő nem fűzött kommentárt a hazafias lírához. A szerzőről tudjuk, hogy beutazta Ausztria és Magyarország nagy részét,[55] és útleírásait közzé is tette,[56] ám ezeket átnézve nem találjuk

---

[52] Nándorról: „Nagy Mahomet s Hunyadynk harcolt vad Servia síkján / Omlott a bús vár, s vérözön álla tövén. / Már zászlót készült tornyára szegezni török kéz, / Hogy lobogását egy hős magyar észrevevé. / Kezde civódni, s mivel nem használt élete, halni / Ment, megölelte amazt, és leborúla vele. / Nem lobogott már a zászló, s Mohametre veszély dőlt. / De téged nagy név, nem nevez a mai kor. / Nándor is, a csatahely, hol híred szárnya megindult, / Elvesze már, s falain nem magyar ajka dörög." In: *Vörösmarty Mihály* összes művei. Szerk.: *Horváth Károly – Tóth Dezső*. I. Kisebb költemények. Budapest, 1960. 255–256. o. – A nándori toronyőr: „Hasztalanúl küzdött, nem tudta leverni fokáról / A zászlós törököt Nándoron a magyar őr. / »Vagy te ragadj engem, török, a mélységbe magaddal, / Szóla, vagy én húzlak büszke jeleddel alá.« / S egyszersmind megölelte merőn a holdemelő tart, / S száz öli fenségről szörnyü halálba rohant." In: uo. II. Kisebb költemények, 96. o.

[53] *Unger, Johann Karl:* Hans Körmend, oder die Weihe für das Vaterland. Eine Ballade. In: Musen-Almanach von und für Ungarn auf das Jahr 1808. (Hrsg. von: *Karl Georg Rumi.*) (a továbbiakban: *Unger:* Hans Körmend). 17–20. o.

[54] Csak a vonatkozó versszakokat idézve: „Den Thurm erklimmt ein Türk, im Lauf / Pflanzt er die Mondesfahne auf. / Hans Körmend eilt dem Feinde nach / Und packt den Heiden auf dem Dach. / Der brave Körmend lebe hoch! / Was lehrt die Sage weiter noch? // »Den Mond hinab«! rief er ergrimmt, / Der Türke flucht, und Körmend nimmt / Die Fahne: doch der Türke ficht, / Dass Fahnenstag und Säbel bricht. / Wie wirds dem Helden noch ergehn? / Das wollen wir doch ferner sehn. // Jetzt fielen sie sich wüthend an, / Und rangen auf der engen Bahn. / »Hinab du Heid von Christenthurm«! / So schallt es durch den grausen Sturm. / Wie wirds dem Helden wohl ergehn? / D latz [!] uns bald das Ende sehn! // Der Türke rang mit Tiegerwuth, / Körmendes Seele fasste Muth; / »So, rief er, komm mit mir ins Grab«! / Und stürzte sich und ihn hinab. / Thriuph! die Fahne stürzt hinab / in unsers Siegers Ehrengrab. // Mit ihm sank auch der Türken Macht, / Denn Hunyads Volk hat kühn vollbracht / Den Sieg, den Körmends Geist begann, / Dem Bascha blieb kein einz'ger Mann. / Thriumph! die Ungarn Leben hoch! / Hans Körmend brach das Türkenjoch." *Unger:* Hans Körmend, 19–20. o.

[55] *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái XIV. Budapest, 1914. 665. o.

[56] *Unger, Johann Karl:* Über die bischöfliche Stadt Neutra. In: *Bredetzky Samuel:* Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn. Bd. II. Wien, 1803. 171–203. o.; *Ő.:* Wanderungen durch ungrische Gegenden. In: Zeitschrift von und für Ungarn zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und

nyomát annak, hogy hallott volna egy ilyen jellegű hagyományt – ha mástól ismerte is meg ezt a nevet, az útleírásaiban nem tesz róla említést. Ám a legvalószínűbb az, hogy ő találta ki, és Hans Körmendet a költői szabadság egyik megnyilvánulásának kell tartanunk. Tegyük hozzá: annak sem lenne nagy jelentősége, ha Unger egy létező hagyományból merített volna, mert nem valószínű, hogy ennek középkorig visszanyúló gyökerei lennének. Hans Körmend neve nem vált ismertté a művelt nagyközönség előtt – mint láttuk, az ez utáni művek továbbra is névtelennek tartották a katonát, és a későbbi történetírók közül egyedül a németajkú Samuel Klein említette a nevet.[57] Az egyébként kiváló olvasottsággal rendelkező Teleki József pedig 1852-ben már úgy reagált Klein azon híradására, hogy egyesek Dugovics Titusznak, mások viszont Körmendi Jánosnak nevezik az illetőt: „mi alapnál fogva? megmondani nem vagyunk képesek."[58] Ezen irodalmi figura gyors feledésbe merülésében szerepet játszott az is, hogy a húszas években döntő jelentőségű fordulat állt be a nándorfehérvári Névtelen történetében, amely során „elnyerte" mai napig használatos nevét is.

A döntő jelentőségű fordulat elindítója Döbrentei (más írásmód szerint: Döbrentey) Gábor volt, aki a Tudományos Gyűjtemény 1824. évfolyamában tette közzé az eleddig névtelen hős pontos nevét és az azt igazoló dokumentumokat is a következő cím keretében: *Dugovics Titus, ki magát, csak hogy Nemzete győzzön, halálra szánta.*[59] Döbrenteit tulajdonképpen már megelőzték Dugovics nevének közzétételében. Egy pozsonyi iskolában 1822-ben tartott összejövetelen, ahol a magyar nyelv tanulásának szükségességét hangoztatták, felszólalt Papp József is, az iskola egyik tanára. Beszédében a kor nyelvezetén hangsúlyozta a hazafiúi érzelmek és az anyanyelv összefüggéseit, és a magyar hőstettek felsorolásakor ő is kitért az akkor még névtelen nándorfehérvári katonára. A mű nyomtatásban 1824-ben jelent meg, az elhangzott beszéd után két évvel.[60] Ebben viszont már tesz egy lábjegyzetet a szerző, amelyben elárulja, hogy a hős neve azóta már kitudódott, és Bécsből értesült Döbrentei Gábortól, hogy Dugovics Titusznak hívják, valamint Döbrentei hamarosan a Tudományos Gyűjtemény hasábjain fogja közzétenni eredményeit.[61] Papp tehát szintén Döbrenteitől hallotta az információt, így, bár az abszolút elsőség az övé Dugovics nevének közlésekor, a relatív elsőség mégis Döbrentei Gábort és munkáját illeti meg. Mivel ez tanulmányunk Dugovics-historiográfiájának legfontosabb eleme, érdemes egy kicsit részletesebben is kitérni rá.

Literatur. (Hrsg. von: *Ludwig Schedius.*) Bd. IV. 1803. 211–224., 283–294., 337–357. o.; Bd. VI. 1804. 211–229., 275–282. o.

[57] *Klein, Samuel:* Handbuch der Geschichte von Ungern und seiner Verfassung. Leipzig–Kaschau, 1833. (a továbbiakban: *Klein:* Handbuch von Ungern). 302–303. o.

[58] *Teleki:* i. m. 428. o.

[59] *Döbrentei Gábor:* Dugovics Titus, ki magát, csak hogy Nemzete győzzön, halálra szánta. *Tudományos Gyűjtemény,* 8. (1824.) VIII. sz. 16–28. o. (a továbbiakban: *Döbrentei:* Dugovics Titus).

[60] „...akár dicsőbb tett, mint azé a Scaevolánál sokkal erősebb lelkű Magyaré, ki ellenségét nyilvánságosan különbenn el nem veszthetvén, azzal ölbe kapta, s a toronyból rettenthetetlen bátorsággal ugrék-le Belgrádbann a nyilván való, bitzonyos, elkerülhetetlen halálra? És ímé ez a halhatatlan tett még is olly kicsiny a mi számos nagy történeteink közt, hogy csak a tevőnek nevét sem tudta fenn marasztalni, a mikor a Rómaié minden Nemzet száján bámulva kószál." *Papp József:* Öröm-Ünnep, az az Folyó és Kötött Beszédek, mellyeket a Magyar Nyelvben magok tökéletesítésök végett az Ágostai Vallástételt követőknek Posonyi fő Oskolájokbann önkényt egyesült Ifjak, 1822dik esztendőben Kis – aszszony Havának 7dik napján, tartotta Pest, 1824. (a továbbiakban: *Papp:* Öröm-Ünnep). 55. o.

[61] *Papp:* Öröm-Ünnep, 170–171. o.

A történet – Döbrentei elmondása szerint – 1821 nyarán kezdődött, amikor a Vas megyei Szombathelyen járt, ahol a város híres költője-írója, Horváth József Elek egy beszélgetés során megemlítette neki, hogy a környéken már többen is beszélik, hogy napvilágra került a nándorfehérvári Névtelen neve. Nemesdömölkön él a vármegye egyik esküdtje, Dugovics Imre, és az ő birtokában van Mátyás király egy adománylevele, amelyben birtokot ad Titusz fiának, Dugovics Bertalannak Pozsony vármegyében, ezen kívül egy másik levél is, amely ugyancsak említi Titusz nevét. A fellelkesült Döbrentei megkérte Horváth József Eleket, hogy tegye közzé ezeket a dokumentumokat a *Tudományos Gyűjtemény*ben. Ám az iratok tulajdonosának, Dugovics Imrének is fülébe jutott az ügy, aki közvetlenül Döbrenteinek adta át a kérdéses oklevelet és levelet, véglegesen, hogy azok a közlés után is az ő birtokában maradhassanak. Dugovics Imre elmondása szerint ezekhez a forrásokhoz ő is csak pár hónappal azelőtt, 1821 májusában jutott hozzá, mikor a „reá szállott" (örökség útján megszerzett?) családi dokumentumokat magához vette. Mátyás már igencsak szakadozott állapotban lévő adománylevelét nem tudta elolvasni, így elvitte a kor egyik jeles tudósához, az akkor sági plébánosi tisztséget viselő Kresznerics Ferenchez, aki készített egy átírást az oklevélről: ekkor jutott tudomására a belgrádi név.[62] Ezek után bukkant rá Bercsényi Miklós 1705-ben kelt levelére, ahol szintén megtalálta a belgrádi Titusz nevét. Döbrentei tulajdonába – még mindig a saját elmondása alapján – tehát nem az eredeti (szakadozott) oklevél került, hanem az a másolat, amelyet Kresznerics plébános készített, viszont Bercsényi Miklós levele (Döbrentei szerint) eredeti, és a gróf pecsétjét is tartalmazta.[63] Döbrentei Gábor nem elégedett meg a források szikár közlésének lehetőségével, és elkezdte kutatni a Dugovicsok családfáját is, így a közlés 1821 után még évekig húzódott (bár, mint ezt Papp József példáján láttuk, a híre már terjedni kezdett hébe-hóba). Közben a hiányos oklevélszöveget kiegészítette Mátyás egyik 1458-as oklevele és egyéb oklevélformulák alapján. A publikálás ugyan kitolódott, „de nem ártott a halasztás" – írta Döbrentei, mert közben Dugovics Imre küldött neki még egy levelet 1588-ból, amelyben szintén említik Dugovics Tituszt, így a róla szóló források száma már háromra emelkedett. A tanulmányában Döbrentei közölte mindhárom forrás szövegét, sajnos az oklevél kapcsán nem jelölve külön, hogy mely részek származnak az ő kiegészítéséből és melyek Kresznerics átírásából, megnehezítve ezzel a későbbi forráskritikai vizsgálatokat. Az 1459. június 22-én kelt oklevélben (amelynek tartalmára és forrásértékére alább még részletesen visszatérünk) Mátyás, figyelembe véve Dugovics Titusz Várnánál és Belgrádnál apja, Hunyadi János iránt tanúsított hűségét (a belgrádi tettet körül is írja), Titusz fiának, Bertalannak és minden örökösének és utódjának a korábban koronára szállott, Pozsony megyében lévő Tej nevű birtokot („predium Teu vocatum") adományozza.[64]

A következő forrás egy magyar nyelvű menlevél, amit Bercsényi Miklós gróf állított ki Dugovics György részére 1705. július 4-én a kürti táborban. György ugyanis, „most Né-

[62] Kresznerics Ferenc életét és széleskörű munkásságát több könyv és tanulmány is feldolgozta. Közöttük ld.: *Szilasy János:* Kresznerics Ferencz élete. Pest, 1832. (a továbbiakban: *Szilasy:* Kresznerics).; *Köbölkuti Katalin*: Kresznerics Ferenc. (Vasi Életrajzi Bibliográfiák, VI.) Szombathely, 1982. (Részletes bibliográfiával.) Egyik munka sem említi Dugovics Titusz felfedezésében betöltött szerepét, viszont Szilasy János többször is említi hivatkozott művében, hogy érdeklődött a középkori oklevelek iránt, és nem jelentett neki gondot az elolvasásuk. *Szilasy:* Kresznerics, 20., 25., 31. o.

[63] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 16–18. o.

[64] Uo. 18–19. o. (Az oklevél teljes latin szövegét és fordítását ld. később.)

metnek Embere", egyébként pedig „kinek Tit Eleje Belgrádi toronál [!] Magyar mód el holt", most éppen Gyöngyös felé tart, Bercsényi pedig közli a fejedelem hűségén lévő tisztekkel és közrendbeliekkel, hogy háborgatás nélkül bocsássák útjára mindenhol. A levél alján (Döbrentei elmondása szerint) még mindig ott volt egy pecsét, Bercsényi címerével.[65]

Végül következik az utólag küldött, szintén magyar nyelvű, 1588. december 27-én kelt levél szövege. A címzés hiányos, de egy bizonyos Ebergényi küldte a Dugovics család valamelyik tagjának, hogy egy addig Zágrábban raboskodó, de hazatért másik Dugovicsot a figyelmébe ajánljon, megemlítve, hogy a „jó nemes ember az condescensioth az nagy withiz Belgrády Thitushoz tette, Testimonialisa is wele vagyon", tehát leszármazása a belgrádi Tituszra megy vissza, és ezt nemeslevelével is igazolni tudja.[66]

E három kútfő közlése után Döbrentei még több oldalon keresztül bizonygatta, hogy ez a Titusz mindenképpen magyar volt és nem horvát, ezután részletesen elmesélte a nándorfehérvári hőstett történetét, politikai hátterét. A tanulmány végén kitért arra, hogy Bonfini Jajca kapcsán szintén említ egy hasonló esetet, de a vitéz nevéről itt is hallgat, mindenesetre Döbrentei közölte a humanista történetíró erre vonatkozó szövegrészét is, mert „talán még egykor ennek neve is előkerül".[67]

A felfedezés híre hamar visszhangra talált, hiszen a *Tudományos Gyűjtemény* a kor egyik elterjedt, és szinte az egész szellemi elit által olvasott fóruma volt.[68] Sőt, mindjárt vitába is szálltak Döbrenteivel. Rumy Károly György nem Dugovics nevének a hitelességét vitatta, hanem a nemzetiségi polémiába szállt be. Már akkor foglalkozni kezdett a névvel; amikor az Papp Józsefnél először megjelent, és Palkovics György hívta fel a figyelmét Daniel Adam z Veleslavínának már általunk is tárgyalt szövegére, amely szerint cseh származású lett volna az illető. Döbrentei cikkére rögvest két cikkel válaszolt. Az egyiket német nyelven tette közzé a híres és olvasott *Archiv für Gesichte* folyóirat hasábjain, a másikat magyarul, magában a *Tudományos Gyűjtemény*ben, ahol Döbrentei cikke is megjelent.[69] A két munka megközelítőleg azonos tartalmú, bár a német nyelvűnek nem csak a címe dagályosabb, hanem a szövegezése is bővebb. Abban ugyanis a szerző hosszan kitért a nándorfehérvári ostrom lefolyására és Dugovics tettének ismertetésére, míg a magyar verzióban ettől eltekintett, ott inkább csak Döbrentei egyik elírásán csipkelő-

[65] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 20. o.

[66] Uo. 20–21. o.

[67] Uo. 21–28. o.

[68] Ugyanezen évfolyam XII. számának a végén közölték az előfizetők listáját (716 fő), amelyben a kor számtalan jeles személyisége megtalálható, három császári-királyi főherceg, szinte minden katolikus érsek és püspök, kanonokok, prépostok, a legnagyobb főúri családok tagjai (Batthyányak, Erdődyek, Pálffyak, Illésházyak, Lónyaiak stb.) és számtalan egyéb politikai köztisztviselő, táblabírák, ispánok, orvosok, papok, lelkészek, ügyvédek, tanárok. Mint jogi személynek, több szerzetesrendnek is járt a Tudományos Gyűjtemény, akik mind elolvashatták a kérdéses írást. Az előfizetők névsora: *Tudományos Gyűjtemény*, 8. (1824) XII. sz. 129–160. o.

[69] *Rumy, Georg Karl:* Ob jener Held, der am 22. Juli 1456, bey der Belagerung Belgrads, sich mit einem Türken, vom Thurm, den dieser erklimmt hatte, um eine türkische Fahne aufzupflanzen, herabstürzte, und der Titus Dugovits hieß, dessen Nahme den ungarischen Geschichtsforschern erst im J. 1824. aus vorhandenen Urkunden bekannt wurde, ein Magyar oder ein Slawe war? (Vergleiche den Aufsaß des Herrn Gabriel Döbröntey im Tudományos Gyűjtemény 1824, VIII. h.s. 16–28.) In: Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. 1825. (a továbbiakban: *Rumy:* Vergleiche). 654–658. o.; *Rumy Károly György:* Igazítás Dugovics Titus felől. *Tudományos Gyűjtemény*, 9. (1825.) IV. sz. (a továbbiakban: *Rumy:* Igazítás). 123–127. o.

dött.[70] Ismertette Veleslavina Históriai Kalendáriumának tartalmát; a szövegét hevenyészett, sok helyütt hibás átírásban és német, illetve magyar tartalmi fordításban, s kitért arra is, hogy a Dugovics név mindenestül szláv etimológiára megy vissza, mert a „dugo / dlugo-" tő hosszú életűt jelent. De mivel az „-ics" végződés inkább a szerbekre és horvátokra jellemző, úgy rekonstruálta a hős származását: eredetileg egy cseh Dluhovski névből szerb vagy horvát dialektuson keresztül lett Dugovics.[71]

Rumy cikkeire tudományos részről nem érkezett visszhang, a magyar közvélemény pedig nem is nagyon akart tudomást venni egy „szláv" hősről, így a magyar Dugovics Titusz híre terjedt el mindenhol. A szépirodalom hálásan fogadta a témát, 1832-ben a német nemzetiségű Johann Gabriel Seidl írt egy balladát *Titus Dugovits* címen a bécsi *Der Wanderer* című lap 1832. július 18-i számába.[72] Ugyanebben az évben jelent meg Czuczor Gergely „honi ifjúságnak" ajánlott műve Hunyadi Jánosról, ahol az önfeláldozó tett leírásakor a szokásos stílus mellett már szerepel Dugovics neve is.[73] Az ez után következő bő 180 év Dugovics-historiográfiáját már nem célunk részletesen végigkísérni sem történeti, sem szépirodalmi szempontból, bár néhány fontosabb lépcsőfokot érdemes megemlíteni.

Históriai szempontból egészen az 1990-es évekig nem is voltak „fontosabb lépcsőfokok", mivel a kor történeti emlékezete akár tudományos, akár népszerűsítő részről befogadta a belgrádi hőst, az erről szóló munkák többnyire szenteltek neki egy-egy rövidebb passzust. A már említett Samuel Klein 1833-ban még azt írta, hogy a vitézt egyesek Dugovics Titusznak, mások Körmendi Jánosnak nevezik, de mindegy mi a neve, mert tette akkor is örökké dicső marad.[74] Ő az egyetlen, aki mindkét névről tud, egyébként csak a Dugovics Titusz terjedt el a XIX. század második felének történetírásában.[75]

---

[70] *Rumy:* Vergleiche, 655–657. o.; *Rumy:* Igazítás, 123. o. Az elírás abban állt, hogy Döbrentei 1453-at írt egyik helyen az eset dátumaként, ám Rumy helyesbítésénél is ott kísértett a nyomda ördöge, mert 1556-ra „javította ki" az évszámot.

[71] *Rumy:* Vergleiche, 658. o.; *Rumy:* Igazítás, 124–125. o. A magyar nyelvű változatban ezen kívül még közli Unger versét is Körmendi Jánosról, amelyet egyébként még ő maga szerkesztett be a Musen-Almanachba 1808-ban, ily módon szerezvén róla tudomást. A névről a következőképpen vélekedik: „az csak költött név! Mivel azon vitézi történetről meg semmi magyar Ballade nintsen". Uo. 125–126. o. A németben épp csak megemlíti Unger balladáját.

[72] A lap eredeti számához nem tudtam hozzájutni, a művet említi: *Rózsa Mária:* Die österreichisch-ungarischen literarischen Beziehungen in der Wiener Zeitung „Der Wanderer" (1814–1850). *Ural-Altaische Jahrbücher,* 12. (1993.) 113–121. o. Egy romantikus hangvételű és szövegezésű balladának írja le.

[73] *Czuczor Gergely:* Hunyadi János viselt dolgai Engel és Fesslertől. In: Uő: Hunyadi János és három más történet. Budapest, 2002. (Magyar próza klasszikusai, 93.) 103. o. Egyébként az itt említett és vezetőül használt két történetíró, Engel és Fessler műveiben Nándorfehérvár ostrománál egyáltalán nem esik szó a vitézről, még névtelenül sem, ez Czuczor saját kiegészítése volt. Ld.: *Engel, Johann Christian:* Geschichte des Ungrischen Reichs, III. Wien, 1813. 194–195. o.; *Fessler, Ignaz Aurel:* Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen, IV. Leipzig, 1816. 836–842. o.

[74] „Titus Dugowich nennen ihn manche Schriftsteller; Hans Körmend andere. Doch mag der Mann Körmend oder Dugowich geheißen haben, die That bleibt immer hochherzig und groß, und des ewigen Andenkens würdig." *Klein:* Handbuch von Ungern, 303. o.

[75] Az 1850 utáni, és a legelső lábjegyzetben nem idézett könyvekből és tanulmányokból egy kisebb csokor: *Szalay László:* Magyarország története III. (1453–1526). Lipcse, 1853. 148. o.; *Kiss Károly:* Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár- és Szerbországban 1451-ben, s Nándorfejérvár fölmentése a török táboritástól 1456. *Academiai Értesítő,* 16. (1854.) 505–619., 549–550. o.; *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. Újonnan átdolgozta *Hatvani Mihály.* II. Az Árpádház kihalásától a mohácsi ütközetig. Pest, 1860. 409. o.; *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. III. Pest, 1871.[2] 62. o.; *Kerékgyártó Árpád:* Magyarország történetének kézi-

Érdekesség, hogy Ignaz Aurel Fessler művének Ernst Klein által kiegészített 1869-es kiadása már tartalmazta Dugovics nevét, holott az eredeti, mint az Czuczor kapcsán már említettük, hallgatott még az esetről magáról is.[76] Ez a hozzáállás az első, majd a második világháború utáni magyar történetírásban sem változott, és Dugovics Titusz meg tudott maradni „népi" hősnek az 1950-es évektől fogva. 1956 nyarán, a nándorfehérvári diadal 500. évfordulóján a helyi, Vas megyei újságok cikkeztek Dugovicsról is.[77]

A vasi helytörténet egyébként a mai napig büszke hősére, Nagysimonyi község folyamatosan ápolja Dugovics emlékét. A falu hagyománya egy jó ideig úgy tartotta, hogy maga Titusz is ott született. Több emlékművet is avattak, az elsőt még 1866-ban állíttatta a Dugovics család egy sarja. Általános iskolát is Dugovicsról nevezték el, ahol az ezredforduló után szintén Dugovics Titusz nevét viselő versenyeket rendeztek. 2006. július 21-én, a hőstett 550. évfordulóján újabb nagyszabású ünnepségekre került sor: az általános iskola udvarán egy fa-emlékoszlopot állítottak, a főtéren pedig felavatták Hunyadi János szobrát.[78]

Dugovics nevének és hírének az elterjedéséhez talán még a történelemkönyveknél is nagyobb mértékben járult hozzá az irodalom és művészet, amely a történelmi emlékezet egy fontos formálója. A festészet már korábban is felfedezte magának a témát,[79] de a tett leghíresebb, máig népszerű feldolgozását Wagner Sándor festette meg 1859-ben, Münchenben. A sokszor közölt képen már egy olyan változat látható, ahol Dugovics a fal tetején fogadja az ostromlétrán felmászó törököt, holott ez korábban egyetlen helyen sem volt olvasható (a hagyomány, Bonfini nyomán, egy toronyra felkúszó törökről beszélt, akihez a vitéz utánamászott), háttérben a megtépett, de magasan lobogó magyar trikolór.[80] Később, gyermekkorában a híres szobrászművészt, Kisfaludi Strobl Zsigmondot is megihlette a téma, bár ez nem csoda, hiszen a szobrász családi legendáriuma úgy tartotta, hogy az egyik ágon ő maga is Dugovics Titusz leszármazottja lenne.[81] Szépirodal-

---

könyve. II. (1301–1526). Pest, 1867. 133. o.; *Varga Ottó:* Magyarország története. Budapest, 1895. 314–315. o.; *Acsády Ignácz:* A magyar birodalom története a kútfők alapján. I. (896–1490). Budapest, 1903. 628. o. Ld. az 1. lábjegyzetet is.

[76] *Fessler, Ignaz Aurelius:* Geschichte von Ungarn. III. 1301–1457. (Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, bearbeitet von *Klein, Ernst.*) Leipzig, 1869. 560. o.

[77] *Dömötör Sándor:* Dugovics Titusz hősi halálának 500. évfordulóján. Dugovics Titusz vasi kapcsolatai. *Vasmegye*, 12. (1956. július 21.) 171. sz. 4. o.; Uő: A nándorfehérvári diadal 500. évfordulójára. Uo. (1956. július 22.) 172. sz. 2–3. o.

[78] A helyi hagyományokra ld. a helyi lapokat: *Nádasdy Lajos:* Legenda vagy valóság Dugovics Titusz simonyi származása? *Új Kemenesalja* (Celldömölk város önkormányzatának lapja. Megjelenik kéthetente). VI. (1994. május 26.) 10. sz. 5. o.; *Mórocz Zsolt:* Dugovics Titusz emlékverseny. *Vas Népe*, 2006. június 9-i sz.; *Uő:* Dugovics Titusz falujában. Uo. 2006. július 21-i. sz.

[79] Szale István 1857 február-márciusán már részt vett egy kiállításon „Dugonics [!] Titusz Nándorfehérvár ostrománál" c. képével. Ld.: Adatok művészetünk történetéhez. *Művészet*, 10. (1911.) 231–233., 233. o. A Dugonics névalak – bár később többeknél is rendre visszatér (pl.: *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. I. Budapest, 1895. 295. o.), valószínűleg sajtóhiba, és még a napjainkban is fel-felbukkan.

[80] Wagner maga úgy emlékezett vissza a kép megfestésének a körülményeire, hogy akkor épp a müncheni Piloty-iskola tagja volt, „...s annak műtermében készült 1859-ben első, a Szépművészeti Muzeumban levő, s az akkori idő szellemében alkotott képem: *Dugovics Titusz*, melynek váratlan sikere a mostani nézetek szerint épen nem érthető." *Wagner Sándor* emlékezései. *Vasárnapi Ujság*, 57. (1910. május 1.) 18. sz. 369. o.

[81] Még a szobrász gyermekkori emléke, hogy nagyapja, hosszú pipával a szájában mutogatja neki a falakon lógó családi képeket: „Ez itt nagyanyád, Dugovics Borbála képe. Ő a nagy Titusz leszármazottja volt. Szegény nagyanyádat a sors már elvitte a végtelenbe." A kis Zsigmond 14 évesen már elkészítette a *Dugovics Titusz hő-*

munkban találunk direkt és indirekt, pusztán hasonlat célját szolgáló utalásokat Jókai Mórtól,[82] Mikszáth Kálmántól[83] is. Ezzel párhuzamosan a „ponyvairodalomban" is szerepet kapott alakja (bizonyítva ezzel széles körű elterjedését).[84] Többször visszatért Dugovics Titusz Illyés Gyulánál, aki verseiben és prózai műveiben is emlegette őt.[85] A drámairodalom is sokszor feldolgozta alakját, Hollós Korvin Lajos *Hunyadi* című drámáját 1956 májusában mutatták be, amelyben Dugovicsnak nemcsak hogy főszerepet, de egész furcsa szerepet szánt, ugyanis Cillei bérgyilkosaként jelenik meg a színen, aki elindul megölni Hunyadi Jánost; később természetesen odaadó hívéül szegődik.[86] Sokkal elvontabb drámát írt Páskándi Géza, amelynek Dugovics és a török a főszereplője Demeter és Szelim néven, akik az utolsó felvonásban már a túlvilágon folytatják (a dráma szerint értelmetlen) harcukat két megfásult öregként.[87] Legutóbb, 2005 decemberében Kincses Elemér publikált egy monodrámát *Az ugrás* címmel, ahol szintén Dugovics Titusz a fő- (sőt, majdnemhogy egyedüli) szereplő.[88] A nándorfehérvári tettnek az 500. évfordulón, 1956-ban, még komolyzenei feldolgozása is született, nem kisebb zeneszerzőtől, mint Kodály Zoltántól, aki Vörösmarty: *A nándori toronyőr* című versét írta át férfikari kórusműre.[89] Hősünknek egy kisregényt is szenteltek, ahol természetesen a belgrádi jelenet és a történeti alapháttér kivételével szinte minden a szerző, Illés György képzeletének a szüleménye.[90] Ide tartozik még egy tudományos-népszerűsítő kiadványban, a *Millenniumi Krónikában* lévő, de írókat megszégyenítő fantáziával megírt lexikon-szócikk is.[91]

---

si halála című rajzot, bár felnőttként – tudomásunk szerint – nem mintázta meg a hős alakját. Ld.: *Kisfaludi Strobl Zsigmond:* Emberek és szobrok. Budapest. 1969. 7., 13. o.

[82] *Jókai Mór:* A magyar nemzet története regényes rajzokban. I–II. Budapest, 1969. *Jókai Mór* összes művei. Szerk.: *Lengyel Dénes, Nagy Miklós.* (Regények, 67.) Budapest, 1969. I. 233. o.; *Jókai Mór:* A kőszívű ember fiai. I–II. (Millenniummi Könyvtár, II.) Budapest, 1999. 155. o.; *Jókai Mór:* Egész az északi pólusig. *Jókai Mór* összes művei. Szerk.: *Lengyel Dénes, Nagy Miklós.* (Kisregények, 2.) Budapest, 1976. 132. o.

[83] *Mikszáth Kálmán:* Gavallérok. (Európai diákkönyvtár, 244.) Budapest, 1999.; *Mikszáth Kálmán:* Ki lesz a közlekedésügyi miniszter? In: Uő: Cikkek és karcolatok, XIV. (Mikszáth Kálmán összes művei, 64.) Budapest, 1974. 62–65. o.

[84] *Medve Imre:* Dugovics Titusz vitézi halála. Pest, 1869.; *uő:* Dugovics Titusz hősi halála. Budapest, 1895. Ez utóbbi az előző verses ballada, vagy elbeszélő költemény „javított" változata, bár irodalmi értékük elég csekély. A szerző egyébként a kor egyik népszerű „ponyvairodalmára" volt, csak úgy ontotta magából a költeményeket, elbeszéléseket Szent Gellérttől Mária Teréziáig történelmünk több híres alakjáról is.

[85] *Illyés Gyula:* Hunyadi keze. In: Illyés Gyula összegyűjtött versei, II. Budapest, 1993. 442. o.; *Illyés Gyula:* Dugovics. In: uo. III. 63. o.; *Illyés Gyula:* Kháron ladikján, vagy az öregedés tünetei. In: *uő:* Regények, novellák drámák. Budapest, 1982. 291–455. o. Magyar remekírók. Budapest, 1976. 180. o.; *Illyés Gyula:* Naplójegyzetek 1979–1980. Budapest, 1994. 227. o. (1980. március 28.)

[86] *Hollós Korvin Lajos:* Hunyadi. Budapest, 1956. A színműről lesújtó kritikát közöl: *Nagy Péter:* Két évad és ami megelőzte. Budapest, 1966. 87–92. o.

[87] *Páskándi Géza:* Távollévők vagy ártatlanok avagy generálvilágosság. In: *uő:* Színművek. Budapest, 1975. 5–100. o. A mű történeti-irodalmi jellegű elemzését adja *Zalabai Zsigmond:* Duna-táji parabola. In: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk.: *Ring Éva.* II. Budapest, 1986. 498–505. o.

[88] *Kincses Elemér:* Az ugrás (monodráma). *Látó – szépirodalmi folyóirat.* 16. (2005.) XII. sz. 63–82. o.

[89] *Kodály Zoltán:* A nándori toronyőr – férfikarra. Budapest, 1956. (Bemutató előadása az 1956. évi Hunyadi-ünnepségen, augusztus 11-én volt.)

[90] *Illés György:* Dugovics Titusz. Budapest, 1991.

[91] Millenniumi Krónika. Magyar történelmi, művelődéstörténeti lexikon. Szerk.: *Vágó Zsuzsanna.* Szada, 2005. 308–309. o. A lexikon a Szilágyi Sándor által szerkesztett híres tíz kötetes millenniumi történeti sorozata szellemében íródott, mintegy modern kiegészítéseként, bár a Tőzsér János által jegyzett Dugovics-szócikk tudni vél a valódi adatok mellett olyanokat is, hogy Dugovics részt vett Hunyadiék haditanácsában, ahol már előre

A historiográfiai áttekintés végére érve nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a szerzőket, akik kritikát fogalmaztak meg Dugovics Titusz létezésével, vagy tettével kapcsolatban. Kérdés, hogy az ostrom leírásakor tanúsított hallgatás mennyire minősül passzív kritikának, mindenesetre több kiváló történészünk munkájából hiányzik a kérdéses rész, még említésszerűen is. Kihagyta Hóman Bálint, Draskóczy István, vagy épp Kubinyi András, és – mint látni fogjuk, teljesen szándékosan – Engel Pál.[92] Elsőként a család- és helytörténet fogalmazott meg kételyeket, ám ez a kétely csak abból állott, hogy a Vas megyei Dugovics család nem hozható rokoni kapcsolatba Dugovics Titusszal, a hős létét nem vitatták.[93] A lassú fordulat az 1990-es években állt be, történészeink közül először Engel Pál szóban többször is kétségbe vonta Dugovics létezését,[94] illetve a *Magyar Nagylexikon* 1998-ban megjelent kötetében Rácz György Engellel egyeztetve már (talán elsőként) írásban is kritizálta a belgrádi hős alakját: „Bonfini szerint Vas vm.-i származású magyar vitéz... történeti hitele azonban kétséges, mert [Dugovics Titusz] más forrásból nem ismert, a szláv családnév Vas megyei előfordulása valószínűtlen, a Titusz személynév pedig a középkori Magyarországon ismeretlen volt."[95] Pálosfalvi Tamás egy 2005-ös munkájában „legenda szerintinek" titulálta Dugovics tettét,[96] és egy 2006-ban tartott konferencián is kitért a kérdésre hasonló szellemben.[97] 2008-ban jelent meg E. Kovács Péter már a bevezetésben is idézett könyve, amelyben szintén leírja, hogy Dugovics Titusz csak egy XIX. század eleji kitaláció lenne. Indokokat egyáltalán nem közöl, bár a konkrét mű keretei ezt nem is tették lehetővé számára.[98]

A történeti hitelesség kérdése

Eddig csak a Dugovics-motívumkör egyes állomásainak kialakulásáról volt szó, most következik a tulajdonképpeni lényeg, hogy vajon mi az, ami történetileg hiteles lehet az egészben? Láttuk, hogy több rétegről van szó, Bonfini és Konstantin ismeretlen katoná-

---

megmondta, hogy Nándorfehérvár lesz a török célpontja. Hunyadi egyetértvén vele „megbízta Dugovicsot a vár védelméhez szükséges katonák toborzásával". 21-e után, mikor a „bástya parancsnoka," lerántotta a janicsárt, „egyre érkezetek a dicsőítő levelek V. László udvarába. Dugovics hőstettét mindenütt külön kiemelték." (Valójában egy levél sem említi a tettet.)

[92] *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. II. Budapest, 1936. 457–458. o.; *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. (Osiris tankönyvek, 211.) Budapest, 2001. 211. o.; *Engel Pál:* Szent István birodalma. (História könyvtár. Monográfiák, 17.) Budapest, 2001. 246–247. o.; *Draskóczy István:* A tizenötödik század története. (Magyar századok.) Budapest, 2000. 198. o.; *Kubinyi* 2006. 925–928. o.

[93] Pl. *Porkoláb István:* Celldömölk, Kismáriacell szabadalmas mezőváros története. Celldömölk, 1927. 46–47. o.; *Szluha Márton:* Vas vármegye nemes családjai. Budapest, 1998. 40. o.

[94] Pálosfalvi Tamás szíves közlése nyomán.

[95] Magyar Nagylexikon, VI. Budapest, 1998. 824. o. A szócikk szerzője (bár nincs megjelölve), Rácz György, Engel Pállal közösen (Mészáros Kálmán szíves közlése nyomán). A végleges megjelenés előtt egyébként egy szerkesztő változtatott a leadott szövegen, így került bele az az eredetileg nem szereplő, és történetileg hibás adat, miszerint Bonfini Vas megyeinek mondaná a vitézt. A Titusz nevet egyébként az Árpád-kori névanyagból két helyen is ki lehet mutatni, bár kétségtelen, hogy nem tartozott a leggyakoribb neveink közé, ld.: *Fehértói Katalin:* Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Budapest, 2004. 757. o.

[96] *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig: 1396–1526. (Nagy csaták.) Budapest, 2005. 113. o.

[97] A Magyar Történelmi Társulat 2006. szeptember 20-i ülésén „A nándorfehérvári diadal" című előadásának a keretein belül. Az előadásról (tudomásom szerint) nem jelent meg nyomtatott formájú beszámoló.

[98] *E. Kovács* 2008. 147. o.

járól, aki külföldön cseh nemzetiségűvé, a XIX. századi Magyarországon pedig Körmendi Jánossá, majd Dugovics Titusszá alakult át. A továbbiakban csak a Dugovics Titusz-történet hitelességét, és a középkori forrásokat fogjuk vizsgálni, Hans Körmend és a cseh Névtelen véleményünk szerint nem olyan fontos részei a kérdésnek, és szinte bizonyosan az írói-költői fantázia termékei. Visszafelé haladva az időben, mindenekelőtt nézzük meg, hogy mi a helyzet Dugovics személye körül!

Láttuk, hogy a név három forráson nyugszik: Mátyás egy középkori oklevelén, és két magyar nyelvű levélen, amelyben szintén szó esik a belgrádi hősről. Nézzük először is a kiegészítésekkel együtt is hiányos (és néhol kisssé zavaros) oklevelet, amelynek a szövege a következőképpen hangzik:

„A király úr megbízásából, Rozgonyi János, királyi tárnokmester.

Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Horvátország, Dalmácia, stb. királya. Emlékezetül adjuk jelen oklevelünk tartalma által jelezvén mindenkinek, akit illet, hogy mi, megfontolván jeles vitézlő hívünk, a ...-i Dugovitz Titusz hűségét és azon hűséges szolgálatainak érdemeit, amelyeket a néhai fenséges Hunyadi János fejedelem úrnak, a mi boldog emlékezetű, igen drága szülőatyánknak olyan hallatlanul szilárd hűséggel teljesített és tanúsított a várnai háborúban, és azután szörnyű halálával Belgrádban egy toronyból magát az ellenséggel együtt levetetvén: a Tejnek nevezett Pozsony vármegyei birtokot, amit korábban a néhai Khutalfalvi Darus György... Magyarországunk koronájára és következésképp a mi... a szokásnak megfelelően törvényesen és jog szerint háramlott... királyi jogunkból...

Amennyiben ugyanezen birtokban akármi módon is... okokból kifolyólag megilletné felségünket, minden haszonvételével... megművelt és megműveletlen szántóföldekkel, rétekkel, legelőkkel, kaszálókkal, erdőkkel, rekettyésekkel... szőlőhegyekkel, vizekkel, folyókkal, halastavakkal, halászóhelyekkel és víz[folyásokkal]... és általában bármiféle haszonvételének és tartozékának a hasznával... és kapcsolódni tartoznak igazi és régi határaikon belül amint előrebocsátottuk... a mondott [Titusz] fiának, Bertalannak, továbbá az ő valamennyi örökösének és utódjának adtuk, adományoztuk, és... miként juttatjuk, hogy örökjogon és visszavonhatatlanul birtokolják, rendelkezzenek vele, valamint bírják... jelen oklevelünk hatálya és tanúsága szerint, amelyet privilégiumunk formájában is kiállíttatunk, mihelyt színünk elé visszahozzák.

Kelt Budán, a Szent Vitus és Modestus vértanúk ünnepe utáni pénteken, az Úr ezernégyszázötvenkilencedik esztendejében. [Június 22-én.]

Így írta át Kresznerics Ferenc, ságí plébános

Ság, 1821. május 22."[99]

---

[99] „Comissio propria Domini Regis. Johannes de Rozgon, Magister Thavernicorum regalium.

Nos Mathias Dei gracia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit universis quod nos consideratis fidelitatibus et fidelium serviciorum meritis, fidelis nostri Egregii Titi Dugovitz de... per eum primum condam illustri Principi Domino Johanni de Hunyad genitori nostro carissimo felicis recordacionis in bello Varnensi et ex post dira morte in belgrad de turri se cum hoste deiiciendo tam inaudite fidelitatis constancia exhibitis et impensis, predium Teu vocatum in Comitatu Posoniensi existens, quod alias condam Georgius Darus de Kuthalfalva psen[...] regni nostri hungarici corona, consequenter per nostram... consvetudine rite ac legitime devolutum... jure nostro regio siquod in eodem

Látjuk, hogy Döbrentei teljes egészében Kresznerics szövegét közölte, aki az oklevélátírás aljára odaírta saját záradékát is. Döbrentei, elmondása szerint, ki is egészítette némileg a hiányos részeket egy Katona István által közölt 1458-as oklevél és Kovacsics Márton György kancelláriai formulákról írott könyve alapján – sajnos a saját kiegészítéseit nem jelölte külön.[100] Katona oklevelében a jelzett oldalon egyező formula: „iure nostro regio, siquod... rationibus concerneret maiestatem". Talán ezt, vagy ennek egy részét tekinthetjük kiegészítésnek. Kovacsics a könyvében kizárólag oklevélformulákat gyűjtött össze és rendszerezett, több százat, így oldalszám hiányában nem igazán tudjuk megmondani, hogy Döbrentei pontosan milyen adatokat vett át. De jellegéből adódóan itt is csak a lényegi tartalmat nem érintő részeket egészíthette ki. Attól mindenesetre elestünk, hogy az oklevél hitelességét a formulás részek jellegzetessége alapján vizsgálhassuk meg, és csak a történelmi elemzésekre lehet hagyatkozni.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg, mennyi igazság lehet abban, hogy a Pozsony megyében fekvő Tejfalut, amely korábban az utód nélkül elhalt Khutalfalvi Darus György birtokában volt, 1459-ben Dugovics Bertalannak adományozták. Nos, nem sok. Pozsony megye középkori történeti földrajzát Házi Jenő írta meg mintaszerűen, sajnos műve már csak halála után jelenhetett meg.[101] Ebből kiderül, hogy valóban létezett egy Tejfalu nevű település a vármegyében, amelynek első említése 1345-ből való, és akkor a Görgetegi család kezén találjuk. A família a későbbiek folyamán is megmaradt birtokosnak, a XV. század elején már jó néhány említésük fordul elő okleveleinkben.[102] 1456-ban Görgetegi Pongrác fia Antal magtalan halála után V. László a falut Görgetegi Zsigmond fiainak, Istvánnak, Lőrincnek és Zsigmondnak adja, azaz a birtok megmarad a tágabb értelemben vett nemzetség tulajdonaként. A falu következő említése Házi Jenő gyűjtésében 1486 és 1487, ekkor három oklevélben is azt találjuk, hogy Tejfalu a Nagylucsei család kezén volt, ám a Görgetegiek később még felbukkannak és több per is zajlik.[103] Házi nem vette bele a gyűjtésbe Dugovicsék oklevelét (némi passzív kritikát is megfogalmazva ezzel a

---

predio eciam alias qualitercunque... racionibus concerneret Majestatem simul cum cunctis eorundem utilitatibus... cultis et incultis Agris, pratis, pascuis, fenetis, silvis, rubentis... promontoriis, aquis fluviis, piscinis piscaturis, aquarumque... et generaliter quarumlibet utilitatum et pertinenciarum eorundem utilitatibus... et pertinere debentibus sub suis veris metis et antiquis premissis, sic ut prefertur... filio prefati Bartholomeo, suisque heredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et... uti conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendum, tenendum, pariter et habendum... harum literarum nostrarum vigore et testimonio mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, ut primum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude, feria sexta proxima post festum Sanctorum Viti et Modesti Martirum. Anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono. Ita transumit Franciscus Kresznerics Parochus Sághiensis. Ságh die 22-a Maji 1821." *Döbrentei:* Dugovics Titus, 18–19. o. A latin átírásban teljesen a Döbrentei által közölt szöveget követtük, bár ez nem felel meg minden ponton a mai oklevélátírás szabályainak (a c-t, j-i, u-v betűk használatakor, illetve egyes szavak kis- vagy nagybetűs kezdete esetén). A szöveg régies és több helyütt hibás magyar fordítását közli még: *Hegedűs Lajos:* Dugovics Titusz. *Hazánk. Időszaki folyóirat hat-hetes füzetekben,* 1. (1858.) Szerk.: *Török János.* 642–643. o.

[100] A Döbrentei által megadott két hivatkozás: *Katona, Stephanus:* Historia critica regum Hungariae. Stirpis mixtae. Tomus VII, ordine XIV. Colotzae, 1792. 143. o. Az oklevél teljes terjedelmében a 142–144. oldalon van.; *Kovachich, Martinus Georgius:* Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum... regni Hungariae olim usitati. Pesthini, 1799. Nem jölte meg az oldalszámot.

[101] *Házi Jenő:* Pozsony vármegye középkori földrajza. (Csallóközi Kiskönyvtár.) Pozsony, 2000.

[102] *Házi:* i. m. 500–501. o.

[103] Uo. 501. Az 1456-os oklevél jelzete: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár (a továbbiakban: MOL Dl.) 15047.; a három 1486–1487-es oklevél jelzete: Dl. 24757., Dl. 19207., Dl. 16833.

hitelességéről), de a többi anyagból világosan látszik, hogy semmiféle „Khutalfalvi Darus" család nem volt birtokos Tejfalu kapcsán, és annak sincs nyoma, hogy itt a Dugovicsok nyertek volna adományt. Pozsony megyében egyébként a középkor folyamán nem lehet kimutatni birtokosként sem a Dugovics, sem a Darus családot.[104] Ha mindenáron hinni akarunk a Dugovics-oklevél hitelességében, akkor azt kellene feltételeznünk, hogy miután 1456-ban Görgetegi Zsigmond fiai elnyerik a falut, nemsokára ők is meghalnak, vagy egyszerűen az adományt eladják, elcserélik (ez elviekben még lehetséges, hiszen szerzett birtokról van szó), hogy Darus György kezére juthasson. Ám egy-két éven belül ő is meghal, hogy újra visszaszálljon a koronára, és ezúttal Dugovics Bertalané lehessen, hogy Dugovics Bertalan is rövid időn belül megszabaduljon tőle, és csere vagy eladás útján a Nagylucsei família kezébe adja. Mindezt úgy, hogy a birtokcseresorozat oklevelei hiányoznak, az egy Dugovics-oklevél kivételével. Ez elviekben ugyan lehetséges, de nem túl valószínű, a szerzett birtokok sem mozogtak ilyen gyorsan a középkorban.

A másik lehetséges feltételezés: az oklevél hamis, mégpedig egy Dugovics Imre és Kresznerics Ferenc által kreált hamisítvány. Tegyük hozzá, hogy szövegezése elég meggyőzőnek tűnik, hiányosságai (és pótlásai) mellett is hitelesen követi egy eredeti oklevél stílusát, tehát minden bizonnyal egy tényleges eredetit használtak fel mintául. És úgy tűnik, rendelkezésünkre is áll a dokumentum, melynek alapján a hamisítást elkövették. Jelenleg a Magyar Országos Levéltárban őrzik azt az eredeti állapotában fennmaradt, bár szakadozott (és kissé nehezen olvasható) oklevelet, amely ugyanerre a napra, 1459. június 22-re van datálva. Ebben Mátyás a vasvári káptalannak ír, hogy egy bizonyos Sitkei Bertalant („Bartholomeus de Sydke") iktassanak be egy birtokba, melynek neve és fekvése a szakadás miatt nem látható. A birtok korábban Antalfalvi Danius(?) György kezén volt (genitivusban: Georgii Danii de Anthalfalwa vagy Ahtalfalwa), amely az ő halála után a koronára szállott, és Bertalan Hunyadi Jánosnak nyújtott hű szolgálataiért kapja meg mindezt adományként.[105] Már a tartalmi párhuzam is szembeötlő, de még meggyőzőbb, ha összehasonlítjuk a két oklevél szövegét. Mátyás eredeti oklevele a formulás bevezető részek után így folytatódik: „...cum n[os con-]sideratis fidelitatibus et fidelium servitiorum meritis, fidelis nostri egregii Bartholomei de Sydke per... [con]dam illustri principi domino Johanny de Hwnyad genitori nostro carissimo felicis recordationis..." Összevetve a Dugovics-oklevél szövegével, láthatjuk, hogy szó szerint egyezik, azt az egyet leszámítva, hogy az itteni Sitkei Bertalan helyén ott a Dugovics Titusz név áll. De a régi nevet sem hagyták „kárba veszni", Bertalant megtették Dugovics fiának, a birtok elnyerőjének, ezzel megtartva azt a tényleges állapotot, hogy a birtokot valóban Bertalan nyerte el. Az eredeti oklevél nem részletezi a Hunyadi Jánosnak tett szolgálatokat, megelégszik az általános megfogalmazással, míg a Dugovics-oklevélben, mint láttuk, körülírják, hivatkozva a várnai csatára és a nándorfehérvári toronyra is. A mintául használt oklevél a hajtások mentén két nagy szakadással rendelkezik, szinte teljesen olvashatatlanná téve

[104] *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest, 1894. A 811–859. oldalakon Pozsony megye birtokosait sorolja fel, összesen 602 családnevet, ahol sem Dugovics, sem Darus nem található. A millenniumi vármegye-monográfia vonatkozó kötetében szintén nem: Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. Város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. Ld. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1895. 682–700. o.

[105] MOL Dl. 68385.

ezzel két sort. Az egyik sajnos pont az a sor, ahová az elnyert birtok nevét írták be, egyáltalán nem látszik sem a vármegye, vagy más viszonyítási pont, amelyet vélhetőleg szintén odaírtak. Hogy a szöveg az 1820-as években olvashatóbb volt-e, azt nem tudjuk, de nem valószínű, hogy Tejfalu neve állt volna ott, hiszen Házi Jenő fentebb ismertetett történeti-földrajzi leírása nem hozható összhangba ezekkel az adatokkal sem. Mindenesetre a Dugovics-oklevél a birtoknév leírása után a következőképpen folytatódik: „quod alias condam Georgius Darus de Kuthalfalva psen... regni nostri Hungarici corona, consequenter per nostram... consuetudine rite ac legitime devolutum..."[106] Míg az eredeti: „quod alio condam Georgii Danii de Anthalfalwa prefuisse, sed per defectum seminis eiusdem ad Sacram Diadematem regni nostri Hungarici Coronam consequenterque nostram maiestatem iuxta antiquam et approbatam regni Hungariae consuetudinem rite et legitime devolutum..."[107] Bár a korábbi birtokos nevét takaró két névalak eltér egymástól, de nyilvánvaló, hogy az előbbit az utóbbi alapján hozták létre, talán félreolvasás, talán szándékos változtatás révén. Az eredeti szakadt oklevél genitivus-névalakja önmagában nem magyarázható (nyilván az előtte álló birtoknévhez ragozódott, hogy ez az övé volt), ezért a Dugovics-oklevél írója átalakította alanyesetre. A magszakadást és a Szent Koronára való visszaszállást is majdnem szó szerint hozza, bár a „corona" szó alanyesetben (vagy ablativusban) való szerepeltetése némileg szokatlan, a bevett formulához inkább az eredeti szövegezés áll közelebb. Az oklevelek még további egyezéseket is tartalmaznak, bár ezek már tisztán formulás részek, így önmagukban nagy bizonyító erejük nincs. A valódi oklevelünk egyébként jóval bővebb szövegezésű, és egy rész után véglegesen elvált a két szöveg útja, ám a dátum leírásakor ismét találkoztak: „Datum [...] sexta proxima post festum sanctorum Viti et Modesti martirum. Anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono." A dátum-formula szó szerinti egyezése is jelenthet párhuzamot, a levéltár fotótára még további két oklevelet őriz, amelyet ezen a napon adtak ki, és mindkettő más alakban írta körül a dátumot.[108]

Úgy véljük, hogy mindez bőségesen elegendő arra, hogy kimondjuk: a Dugovics-oklevél hamis. Mivel az elolvasása és egyéb latin szöveggel való kiegészítése tanult embert követelt meg, minden bizonnyal Kresznerics Ferenc plébános lehetett a tettes, aki Dugovics Imre kérésére készíthette a dokumentumot.[109] Az eredeti, vasvári káptalannak írt oklevél a rányomott pecsétje szerint a „Kisfaludy cs. idősb ágának" a levéltárában volt a Magyar Nemzeti Múzeum, majd onnan a Magyar Országos Levéltárba kerülése előtt. A Kisfaludy család „idősb ága" pedig éppen Nyugat-Magyarországon, Vas és Sopron

[106] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 19. o.

[107] MOL Dl. 68385. A névalak elég nehezen vehető ki, a „Danii" helyén értelmileg valószínűbb lenne a „Darii", vagyis Darius, az Anthalfalwa pedig Ahthalfalwának is olvasható akár. Egyébként A(h)t(h)afalva nem volt a középkori Magyarországon, és összesen egy Antalfalváról van tudomásunk, Temes vármegyében (*Csánki:* i. m. 24. o.). Vas és Pozsony megyékben semmi ehhez hasonló nevű településről nem tudnak a történeti-földrajzi munkák.

[108] MOL Dl. 102804.: „Datum feria sexta proxima post festum beati Viti confessoris, anno Domini suprascripto [1459]" MOL Dl. 253601.: „Datum... feria sexta proxima ante festum nativitatis beati Johannis, anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono."

[109] Kresznerics jól tudott latinul (is), és ismerte a korabeli oklevelek stílusát, paleográfiáját, több más oklevélátírást is készített. 1802-ben kelt útijegyzékében maga írja, hogy mikor Pécsett járva talált négy kötetnyi királyi oklevelet, azokat részletesen átnézve „láttam Mátyás Király kézírását (Mathias Rex m.p.)" Idézi *Szilasy:* Kresznerics, 20. o.

megyékben volt fő birtokos.[110] Hogy a kérdéses időpontban az oklevél kinek a birtokában volt, a vármegyének, vagy már a Kisfaludy családnak, nem tudjuk, de a szolgabírói, majd táblabírói tisztséget betöltő Dugovics Imrének minden bizonnyal nem okozott különösebb nehézséget hozzáférnie. Valamiért ezt választotta az „őscsinálás" alapjául, talán mert éppen ez a közelkorú oklevél akadt a keze ügyébe, és Kresznerics Ferenc átdolgozta neki a megfelelő formába – így helyeződött az egész történet Mátyás uralkodásának kezdeti időszakára, és a hős fia így lett Bertalan. Hogy miért pont Tejfalu nevét írták be adomány gyanánt, arra még visszatérünk, mindenesetre valószínűsíthető, hogy az eredeti oklevél hiányzó birtoka Vas megye területére eshetett, mert a Sitkei család egyedül ott volt birtokos.[111] A Dugovics család egyébként csak a XVIII. századtól jelent meg Vas megyében, Kőszegen, és ez az ág 1804-ben kihalt Dugovics János, szombathelyi kanonokkal. Ezek után jelenik meg a pozsonyi ág is Vas megye területén, ahová Imre is tartozik, aki az egész Dugovics Titusz-történetet elindította.[112]

Még annyi megjegyzést fűznénk az oklevélhez, hogy több olyan része van, amely nem magyarázható a fent ismertetett Mátyás-adománylevélből, pl. az elején található, szintén lemásolt relációs jegyzet (az eredeti Mátyás-oklevél egyáltalán nem tartalmaz ilyet), és néhány formulás rész. Ezek vagy Kresznerics (és Döbrentei) saját kiegészítései formuláskönyvek alapján, vagy több oklevelet is felhasználtak a szövegük megalkotásához, bár a kérdésnek különösebb jelentősége nincs.

Titusz létét Dugovics Imre ezen felül még két másik dokumentummal is igazolni kívánta, amelyeket Döbrentei elmondása szerint eredetiben küldött el neki. A Bercsényi Miklós által kiállított menlevél alján ott volt a gróf saját pecsétje. A menlevél a szövegezése és ortográfiája alapján a korba illőnek is tűnhet, továbbá Bercsényi az 1705. július 4-i, Kürtön kelt dokumentumban Ung vármegye főispánjának és a Rákóczi-hadak főgenerálisának címzi magát, és ez teljesen megfelel a valóságnak, hiszen a főgenerális ebben az időben valóban az említett településen tartózkodott, illetve a korabeli levelek tükrében az intitulációja is hiteles.[113] A menlevél annyit említ tárgyunkról érdemlegesen, hogy „Nemzetes Téji Dugoviczh György Uram, kinek Tit Eleje Belgrádi toronál Magyar mód el holt" mint német követ most „bizonyos dolgokban" (nyilván a kuruc félhez) Gyöngyös felé tart, és ezért szabad utat biztosítnak neki.[114] Majdnem biztosra vehetjük, hogy a dokumentum valóban létezett, amelyen valóban ott lehetett Bercsényi pecsétje is, hiszen az 1820-as évek elején nem ismerhették ilyen pontosan az itineráriumát. Ám az már furcsa, hogy egy ilyen lényegretörő hivatalos utasításban elkezdenek Dugovics

---

[110] *Balogh Gyula:* Vasvármegye nemes családjai. Szombathely, 1901. 86–87. o.; *Szluha:* i. m. 72. o.

[111] *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. Pest, 1863. 236–240. o. Nagy Iván közli a családfát is a középkorig visszanyúlóan, Bertalanról nem tesz említést, bár megjegyzi, hogy a „nemzékrend" „bizonyosan nem teljes." 237. o.

[112] A családtörténetre ld. *Szluha:* i. m. 40. o.

[113] A Thaly Kálmán által összegyűjtött Bercsényi-levelezésben két ugyanaznap, 1705. július 4-én kelt dokumentumban szintén a Komárom megyei Kürt szerepel a gróf tartózkodási helyéül. Ld.: Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli *Thaly Kálmán.* I. 1704–1705. (Archivum Rákóczianum I. oszt. IV.) Budapest, 1875. 619–621. o. Bercsényi menlevelével lényegében megegyező módon sorolják a főgenerális titulusait két hozzá írt levélben latinul (a Dugovics-menlevél intitulációja magyarul van): Uo. 546., 619. o.

[114] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 20. o.

György régi őséről beszélni, ráadásul úgy, néhány utalással, mintha ez közismert lett volna mindenki számára. A „Tit elejéről" szóló betoldás eléggé sítlusidegennek hat egy ilyen hivatalos igazolásban, és láttuk, hogy a Belgrádi toronynál elhunyt Titusz a korabeli Magyarországon korántsem volt ismert, még csak névtelen formában sem, és mikor az alaptörténet elterjedt, akkor sem tudta senki, hogy kihez is lehetne kapcsolni a történetet. (Úgy tűnik, a XVIII–XIX. század fordulóján még maguk a Dugovicsok sem). Olyan egyértelmű bizonyítékaink a hamisításra, mint az oklevél esetében voltak, nincsenek, bár a dolog elvileg kivitelezhető lehetett egy eredeti levél és eredeti pecsét segítségével, hiszen a szövegbe csak ezt a kis félmondatot kellett betoldani, és az alig 100 évesnél régebbi írásképet is könnyen lehetett utánozni. A Döbrenteihez eljuttatott levél birtokában könnyebben tudnánk véleményt mondani, ám az már nincs meg (vagy lappang), viszont a Tituszról szóló, oda nem illő félmondat óhatatlanul is azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy itt ehhez a történethez kívántak bizonyítékot kreálni a későbbi olvasó számára. Kérdés persze, hogy Döbrenteit meg lehetett volna-e ilyen könnyen vezetni? Úgy tűnik, hogy ő egyáltalán nem gyanakodott a történet hitelességét illetően, hatalmas lelkesedéssel írta meg az erről szóló cikkét is, naivan elárulva, hogy az oklevélen ő egészített ki bizonyos részeket, hogy teljesebbnek hathasson. Úgy tűnik tehát, hogy ha Döbrentei nem is volt részese az „összeesküvésnek", de hazafias lelkesedése elaltatta minden lehetséges gyanakvását, és még azokat a kritikai vizsgálatokat sem végezte el, amelyeket a kor történettudománya már megkívánt volna tőle.

Érdekes a harmadik dokumentum, amelyet Dugovics Imre csak utólag küldött el (eredetileg csak azon kettővel demonstrálta Titusz létezését, amelyből az egyik biztosan hamis, a másik meg legalábbis igen kétes). A harmadik levél dátuma 1588, és egy Ebergény nevű ember egy Dugovicsnak ajánlja be egy zágrábi rabságából hazatért rokonát, a következő szavakkal: „Az Zagraby warth rab atthyafy, Sárkuthy Dugowitcz I. unokája ez elmulth napokban itth wolth, az mi azth il ethy jó nemes ember az condescensioth az nagy withiz Belgrády Thitushoz tette, Testimonialisa is wele vagyon..."[115] A levél szóhasználata és helyesírása szintén lehet korhű. Feltűnő, hogy egy bizonyos „Sárkúti Dugovics" első unokájának nevezi a hazatértet. Hogy kire gondol, nem világos, de az elnevezés mégis nagy karriert futott be, mert Döbrentei a kommentárjában ezek alapján magát Dugovics Tituszt látta el a Sárkúti előnévvel „s így a Mátyás Király adomány-levelében származott hézag ki van pótolva."[116] Ha el is fogadnánk az itteni levelet valódinak, akkor is bajosan lehetne az említett Sárkúti Dugovicsot Titusszal azonosítani, hiszen az 1588-ban hazatérő rabot az első, legidősebb unokájának mondja, ez pedig kronológi képtelenség. A Sárkúti előnév mégis elterjedt a XIX–XX. századi irodalomban, és a Nyugat-Dunántúl híres helytörténésze, Nádasdy Lajos már külön cikket írt arról, hogy Titusz nagysimonyi származása csak helytörténeti legenda, mivel sárkúti születésű.[117] Igaz, ebben a hitében megerősítette az is, hogy véletlenül félreolvasta Döbrentei ezen levelének a szövegét, ugyanis a cikkben a következőképpen idézte szó szerint az 1588-as levelet Döbrentei szövege alapján: „Sárkuthy Dugovicz T. unokája, ez elmult

[115] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 21. o.

[116] Uo. Itt arra a hézagra utal, amely szerint a közölt adománylevélben Titusz neve mellől a „de" praepositio után „szakadás miatt" hiányzik az előnév.

[117] *Nádasdy:* i. m. 5. o.

napokban ith volth..."[118] Tehát az arab számmal kiírt 1-es helyett egy nagy T-betűt olvasott be. (Az arab egyes, különösen régi, már kopott nyomtatásban valóban összetéveszthető lehet egy kis t-betűvel, és a jegyzeteiben valószínűleg így másolta le, és a helyesírás szabályai miatt írhatta át nagybetűre. A Döbrentei-cikkben mindenképpen egy 1-es szerepel, nem „t."). Nádasdy szerint a Dugovics családnak bizonyosan Titusz az őse, ám ő nem Nagysimonyiban született, és soha nem is lakott ott, hanem Sárkúton, amely Zala megyében található, és 1450-ben már puszta prédium volt.[119] Az előnév elterjedt voltát mutatja, hogy bár Szluha Márton már nem fogadja el, hogy a Dugovics-család és Titusz között kapcsolat lenne, de a vasi Dugovicsokat mégis a Sárkúti előnévvel látja el családtörténeti kézikönyvében.[120] Ám a forrás kapcsán nem is az a legfontosabb, hogy Titusz Sárkúton születhetett-e vagy sem, hanem hogy a levél eredeti lehet-e az itt közölt formájában? A választ a Dugovics família nemesítése adhatja meg. A forrás már 1588-ból nemesként hivatkozik a családra, és szerinte még „testimonialisa", nemeslevele is van a hazatérő tagnak. Ám a tények azt mutatják, hogy a Dugovicsokat csak I. Lipót nemesítette 1674. augusztus 25-én, Bécsben kiadott nemeslevelével.[121] Ebben Lipót úgy hivatkozik a családra, mint akik a nem nemesek (ignobiles) közé tartoztak, és csak ezután váltak nemessé.[122] Egy XIX. század elején lezajlott per segíthet még néhány részlet tisztázásában. 1816-ban ugyanis Vas vármegye vizsgálatot indított a Simonyban (későbbi Nagysimonyban) lakó Dugovics Mihály ellen, hogy nemesi szabadsággal él ugyan, ám nemességét még nem igazolta. Ezért 1816 áprilisában felállítottak egy bizottságot, hogy járjon az ügy végére.[123] A problémát az okozta, hogy ekkor már két ágra szakadt a família, egy Vas megyeire, és egy Pozsony megyeire. Ám a címereslevél eredetije a vasi ág tulajdonában volt, amely – mint már említettük – 1804-ben, Dugovics János szombathelyi kanonokkal kihalt. A perben megtámadott Dugovics Mihály János unokaöccse volt, és a pozsonyiághoz tartozott, házassága révén került át Vas megyébe, az ő fia volt Imre, a Titusz-ügy elindítója. A pozsonyi ág nemességének a kérdése már a XVIII. században is problémát jelentett az ott élő Dugovicsok számára, ugyanis egy 1788. szeptember 30-án, Szombathelyen kelt levélben Dugovics János kanonok úgy vigasztalta öccsét, Mihályt (az 1816-ban perbe fogott Mihály apját), hogy ha „némelly rosz ember azt csaholla, hogy nem nemes ember légyen, avval nemességét el nem veszti; hadd csaholla, nem szükséges minden embernek az órára függeszteni". Ám – folytatta János – ha felsőbb hatóságok kérdezik, akkor ne aggódjon, mert nemességét igazolni tudja ő, mivel „az Dunán innen és Dunán tult lévő Dugovichoknak egy armálissok légyen, melly az mi kezünkben

[118] *Nádasdy:* i. m. 5. o.

[119] Uo.

[120] *Szluha:* i. m. 40. o.

[121] A nemeslevél eredetije nincs meg (vagy lappang), szövegének teljes másolatát közlik egy 1816-os átírásban: Vas Megyei Levéltár, IV. 1. d. Vas vm-i nemesi közgyülési iratok, nemesi pörök, irományok. Fasc. 21. No. 8. (a továbbiakban: VML Dugovics-per) 7–8. lap. (Itt köszönném meg a levéltár munkatársának, Benczik Gyulának az anyag megtalálásában nyújtott segítségét.)

[122] „...itaque Georgium Dugovich ac per ipsum Lucam fratrem carnalem et uterium nec non Michaelem similiter Dugovich faciendum ipsius e statu et conditione ignobili in qua hactenus praestitisse dicuntur... in coerum et numerum verorum atque indubitatorum memorati regni nostri Hungariae... nobilium duximus annumerandum coaptandos et ad scribendos" VML Dugovics-per, 7. lap.

[123] A per iratai összefoglalóan: VML Dugovics-per, innen idéztük az előbb a címereslevél szövegét is. A vizsgálatot megnyitó határozat részletei az 1. lapon találhatóak.

vagyon".[124] Tehát az itt említett Dugovics Mihály, a perbefogott Mihály apja, Imre nagyapja ugyanannak a családnak a rokona, és nemességüket a lipóti címereslevél alapján igazolták, vagyis 1588-ban a család még nem lehetett nemes. A perhez csatolt iratokból az is kiderül, hogy a pozsony megyei Tejfalu a pozsonyi ág birtokában volt a XVIII. században, Dugovics Mátyás óta már biztosan (Mátyás a levélben említett Mihály apja volt, Imre dédapja).[125] A falut a Vas vármegyébe átházasodó (perbefogott) Dugovics Mihály tette zálogba, aki még ott született, de már nem volt rá szüksége.[126] Ezért került hát a Mátyás-adománylevélbe is Tejfalu neve, ez a családtörténet XVIII. századi visszavetítése volt a középkorba. Maga Imre 1821-ben nyilván csak azt tudta, hogy a falu az ő felmenőinek, a Pozsony megyei Dugovicsok ősi birtokának számított, természetes volt számára, hogy ha Mátyás ad adományt a kitalált ősének, akkor az csak Tejfalu lehet. Az 1816-os nemesi per pozitív felütéssel zárult: maga Imre ment el apja helyett bizonyítani. A több családi ágat is felölelő levéltárak alapos átkutatása után bizonyította tehát Lipótra visszavezethető nemességüket, valamint hogy ők rokonai és leszármazottai az ott említetteknek, amelyet Vas vármegye el is fogadott.[127] Itt Tituszról még szó sem volt, az pedig eléggé nehezen képzelhető el, hogy egy ilyen per során alaposan felkutatott családi iratokban (mely az eredeti vasi ágat is felölelte, hiszen Imre a címereslevelet is prezentálni tudta) ne találta volna meg nyomát egy korábbi nemesi ágnak – ha ugyan létezett volna ilyen.

Ezek után ki kell mondani: Dugovics Titusz személye egy XIX. század első felében kreált hamisítvány. Bár létezése szinte kizárható, egy fontos kérdést fel kell tenni: miért? Vajon mi motiválhatta a nemességében frissen megerősített Imrét, hogy öt évvel a per után, 1821-ben ilyen ősöket gyártasson magának és famíliájának? Elképzelhető, hogy továbbra is folytak a pletykák a család nemessége körül, vagy csak Imre egyszerűen nagyobb dicsőséget és elismerést szeretett volna szerezni magának. Hogy miért pont a nándorfehérvári Névtelent választotta, azt talán soha nem fogjuk biztosan megtudni, de tény, hogy túl sok lehetősége nem volt, mivel a korban ismert és elismert hősök közül ő volt az egyetlen, akit atyai ágról be tudott kapcsolni a családjához, nevének és származásának ismeretlen volta miatt. Érdekes egyébként, hogy már a kilencvenes évek előtt is néhány szerző egészen közel járt mindennek a kimondásához, Porkoláb István és Szluha Márton egyaránt úgy vélték, hogy a család Titusszal való rokonítása nem bizonyítható.[128] És mivel az okleveles bizonyítékaikat kétségbe vonták, innentől fogva már csak egy lépés lett volna Titusz személyének is a kétségbe vonása, hiszen az csak ezekben a bizonyításra bemutatott iratokban bukkan fel. Ám ezt nem tették meg: úgy tűnik, mindkét szerző létező személynek vélte a nándorfehérvári hőst. Porkoláb István egyébként 1927-ben kelt könyvében lejegyez egy feliratot is Simonyiban, amely a katolikus iskola előtti szobron

[124] VML Dugovics-per, 2. lap. (A Dunán innenre és Dunán túlra lévő hivatkozáson a korebeli tájszemlélet alapján a Dunától északra lévő Pozsony megyét és az attól délre lévő Vas megyét kell érteni.)

[125] VML Dugovics-per, 3., 5. lap. Az előbbi egy Sopron vármegyei igazolás 1755-ből, az utóbbi Mihály keresztlevele 1749-ből, melyben Mátyást, az apját és annak feleségét tejfalui eredetűnek említik („Mathias Dugovich, Eva Csiba consors origo Téjfalu"). Mindkét irat hiteles másolat.

[126] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 22. o.

[127] A pert összegző és lezáró okirat: VML Dugovics-per, 9. lap.

[128] *Porkoláb:* i. m. 46. o. („A családi szájhagyomány a hires hős Dugovich Titusz rokonságával dicsekszik, ugy tetszik, minden jogos alap nélkül."); *Szluha:* i. m. 40. o. „Horvát eredetű család, amely Dugovics Tituszt is ősei közé sorolja okleveles bizonyíték nélkül."

található: „Isten dícsőségére emeltette Dugovich Titusz ivadéka; Dugovich Imre, 1810."[129] Ha az évszám tényleg helyesen lett lejegyezve, akkor ez jól mutatja, miképpen helyezte vissza egyre korábbra a családi hagyományuk Titusz megismerését: Döbrenteitől jól tudjuk, hogy csak 1821-ben került ez az ügy napvilágra!

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy az ismételten Névtelenné visszaminősített középkori vitéz hogyan jelenik meg a XV. századi forrásokban. Mint azt áttekintettük, Nándorfehérvár 1456-os ostromához egyedül Bonfini kapcsolja hozzá a történetét, ám Jajca 1464-es ostrománál már két külön, egymástól független forrás, Bonfini és Konstantin is megemlíti a hőstettet. Ezek alapján több esetet tételezhetünk fel.

Egy: a hőstett ténylegesen megtörtént Nándorfehérvárnál, és a katonák ajkán szárnyra kapott, vándormotívum lett, így jelent meg a jajcai várostromnál is, amelynél szintén Mohamed, az 1456-ban megfutott császár volt a támadó fél. Bonfini az eredeti történetet is ismerte, a jajcait is, így ő lejegyezte mindkettőt, Konstantinnak viszont csak az utóbbiról volt tudomása. Azon, hogy Bonfini nem vette észre a nyilvánvaló párhuzamot, nincs mit csodálkoznunk, hiszen a későbbiek folyamán többen is felfedezték a két eset hasonlóságát, mégis külön-külön megtörtént eseménynek vélték.[130]

Kettő: A hőstett ténylegesen Jajcánál játszódott le, ugyanígy vándormotívummá vált, és visszamenőlegesen kapott szerepet Nándorfehérvár kapcsán is, hiszen az nagyobb és komolyabb küzdelem volt. A kortárs magyar szájhagyományt jobban ismerő és hasznosító Bonfini pedig leírta mind a kettő esetben.[131] Az is elképzelhető, hogy a korabeli hagyomány egyedül Jajcához kötötte az önfeláldozó Névtelent, és Bonfini volt az, aki szándékosan beleszőtte a történetét a nándorfehérvári ostromba is, mintegy színesítve és élményszerűbbé, drámaibbá téve az 1456-os eseményeket.

Három: valóban mindkét helyen történt valami hasonló, így Bonfini „duplázása" nem csak egy (tőle független avagy általa elkövetett) toposz, hanem történetileg is indokolt.

Négy: a valóságban egyik alkalommal sem történt meg a leírt fordulat, a forrása egy máshonnan eredeztethető toposz – bár ezt eddig nem sikerült megtalálni.

A fenti hipotézisek természetesen nem egyenrangúak, a legutóbbit csak akkor lehetne nyugodt szívvel feltételezni, ha ez a motívum más helyeken is felbukkanna, ám ilyet (még) nem sikerült kimutatni, így addig, egyéb lehetőség híján, mindenképpen Nándorfehérvárhoz és/vagy Jajcához kell kapcsolnunk. Az ugyan igaz, hogy a történeti- és szépirodalom az ókortól kezdve tele van az önfeláldozás példáival, így feltehetnénk, hogy az ízig-vérig humanista Bonfini ókori szöveghelyek alapján alkotta meg a történetét, ám ez nem magyarázza meg Konstantin szöveghelyét, a visszakeresztelkedett szerb janicsár ráadásul a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető humanista szerzőnek. Maga a történet szinte biztosan nem Bonfini fantáziájának a terméke, legfeljebb az, hogy több helyen is

---

[129] *Porkoláb:* i. m. 46. o.

[130] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 27–28. o.; *Fenyvesi László:* Katonahistóriák Mátyás király korából. (Hősök – csaták.) Budapest, 1990. 91–94. o.; v. ö. még *uő.:* Dugovics Titusz és a nándorfehérvári „csillagok." H. n. (Budapest), 1992. 5–7., 18–23., 28–33. o.

[131] A Bonfini művét talán a legjobban ismerő Kulcsár Péter a következőképpen fogalmazott a szóbeli hagyományokról: „a hagyomány jellegű források közléseihez is lehetőleg híven ragaszkodik. (...) a [nándor-] fehérvári események rekonstruálásához Bonfini adatai ma már úgysem forrásértékűek; a témáról fél évszázad múlva élő hagyományt viszont egyedül ő őrzi, s számunkra legértékesebb szolgálata, hogy azon melegében továbbadja." *Kulcsár:* Bonfini forrásai, 98. o.

szerepelteti egyszerre, és egyik helyen indokolatlanul. A magunk részéről a harmadik lehetőséget sem látjuk túl valószínűnek, tudniillik mindkét helyen, egymástól függetlenül történt egy ilyen cselekmény, bár az tény, hogy a két ostromot nem sok idő választja el, és elvileg azonos támadó metódusok ellen azonos védekezési taktikákat vonultattak föl a védők. Ám hogy az esetet így kiemelték, mutatja, hogy semmiképpen sem számított hétköznapinak, már a kortársak számára sem. Elég furcsa véletlen lenne, ha a történelem ennyire direkt módon ismételné önmagát. Felvethetnénk persze, hogy 1464-ben már ismert volt a korábbi Névtelen, így egy katona szándékosan választotta ugyanazt a halált, de ez is csak bizonyítékok nélküli feltételezés lenne, mint a negyedik pontban leírt független vándortoposz felvetése. Legvalószínűbbnek az látszik tehát, hogy egyetlen helyen történt valami hasonló, és az szárnyra kelve utólagosan vagy visszamenőlegesen a másik eseménynél is megjelent. Bonfini egyébként mindkét hőstett megörökítését úgy vezeti be, hogy „emlékeznek", illetve „megemlékeznek" („memorant", „commemoratur"), ami, hacsak nem egy valódi tartalom nélküli humanista szófordulatról van szó, akkor két külön szóbeli hagyományra utal, bár azok egymáshoz való viszonya ez alapján nem állapítható meg.

A jajcai eredetit támogatja az, hogy arról két külön forrás is beszámol, míg Belgrádot csak Bonfini említi. Ugyanakkor, ha valószínűség szerint nézzük a helyzetet, akkor inkább Nándorfehérvárra kellene helyezni, hiszen ott törtek be a törökök a várba, és ilyen betörések alkalmával sokkalta valószínűbb, hogy a belső tornyokra zászlókat kezdtek kitűzni, mint abban az esetben, amikor a külső falszakaszt rohamozzák (bár a lehetőség természetesen itt sem zárható ki). A történet 1456-ra helyezésére utalhat esetleg az is, hogy az itáliai humanista két leírását összevetve a korábbi tűnik elevenebbnek, és a történetbe szervesebben belehelyezettnek, a jajcai inkább csak egy utánérzés, amely a szűkszavú ostromleírás egyetlen „kis színeseként" jelenik meg. Végleges igazságot tenni a ránk maradt forrásanyag alapján azonban nem lehet.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy keringett valamiféle történet egy ismeretlen katonáról, aki így áldozta fel magát a törökellenes küzdelem során, amely leírás – a névtelen hősök sorsa szerint – más események kapcsán is megjelent. Mivel a két ostrom közül a Piccolomini által megteremtett hagyomány alapján a nándorfehérvári volt kapcsolatba hozható a cseh történelemmel, ezért a motívum XVI. századi cseh humanista, Dubravius tollán gyűrűzött tovább, azzal a kiegészítéssel, hogy maguk közül való hőst csinált belőle, amit a későbbi cseh orientációjú történetírás is átvett. Mikor jelentős késéssel a magyar történeti emlékezet is (újra) felfedezte a Névtelent, akkor ez az időszak éppen egybeesett a nemzeti ébredés korszakával, a XVIII–XIX. század fordulójával, így a Névtelen a hazafias önfeláldozás egyik alapköve lett, és a romantikus nemzeti múlt-kép fontos alakja. Ezt a hírességet használta ki az 1820-as évek elején Dugovics Imre, aki (részleteiben ismeretlen okok miatt) a saját családját kívánta rokonságba hozni a belgrádi hőssel. A tanult Kresznerics Ferenc és néhány régi dokumentum segítségével sikerült is a megyéjében jelentős hírre szert tennie, amely Döbrentei Gábor lelkesedése révén országos mértűvé dagadt, és valószínűleg Dugovics Imre minden előzetes várakozását felülmúlva, a magyar történelmi panteon részévé vált. Így lett a Névtelenből Dugovics Titusz, a hol horvát, hol szerb származásúnak titulált, szó szerint „legendás" vitéz, aki a sorsdöntő jelentőségű nándorfehérvári diadalnak most már visszavonhatatlanul részese lett Hunyadi, Kapisztrán, Szilágyi és a többiek mellett, mintegy önmagában reprezentálva minden ismeretlen katonát, aki ott az életét áldozta fel a török hadak ellen.

Tibor Szőcs

A "LEGENDARY" HERO: THE STORY OF TITUSZ DUGOVICS

Summary

A familiar figure in Hungarian history, Titusz Dugovics is the embodiment of anti-Ottoman resistance and self-sacrifice. The story of his heroic deed is as follows. In the summer of 1456, Sultan Mehmed II laid siege to the castle of Nándorfehérvár (today Belgrade) and was close to taking it on 21 July, when Titusz Dugovics, one of the soldiers of János Hunyadi, defender of the castle, started to wrestle a Turk, who had climbed one of the towers and was about to pin the Ottoman flag on it. As he was unable to prevent the Turk from doing so in any other way, Dugovics dragged him down with himself, so that they both fell to their deaths. This heroic deed by Dugovics has served as the subject of numerous works of literature and art since the middle of the 19th century, and several streets in Hungary have been named after him.

Nevertheless, an analysis of the available sources proves that the story cannot be considered as historically accurate. The heroic act was first documented in Antionio Bonfini's chronicle written at the end of the 15th century, where an anonymous Hungarian fighter is mentioned. The same story is told by both Bonfini and the Serbian Mihalovic Konstantin, in relation to the siege of Jajce in 1464, featuring an unnamed soldier as well. Early modern-era Czech historical literature also refers to the hero of Nándorfehérvár as being unknown, but defining his nationality as Czech. From the end of the 18th century, with the forming of Hungarian national consciousness, the valiant soldier had been regarded as a national hero and role model. Imre Dugovics, a member of a Hungarian noble family of Slavic origin, took advantage of that. In 1821, by means of three false documents, he attempted to verify that the anonymous fighter had been an ancestor of his family, called Titusz Dugovics. The name was made known to the public by Gábor Döbrentei, a recognised scholar of the period, who had been deceived by the false documents, and published them in a study. Thus, Titusz Dugovics and his story soon became (and has ever since remained) a part of Hungarian historical consciousness, although his character should not be considered more than early 19th-century fiction. The only element of the story that may be accepted as authentic is that of the unknown soldier described by Bonfini and Konstantin.

Tibor Szőcs

UN HÉROS «LÉGENDAIRE»: HISTOIRE DE TITUSZ DUGOVICS

Résumé

Personnage connu de la mémoire historique de Hongrie, Titusz Dugovics incarne l'exemple du dévouement et de la résistance contre les Turcs. Selon l'histoire, lorsque le sultan turc Mehmet II fit le siège devant le fort de Nándorfehérvár en été 1456 et fut sur le point de le prendre le 21 juillet, Titusz Dugovics, un soldat de János Hunyadi défenseur du fort, commença à lutter avec un Turc qui voulait planter le drapeau turc en haut d'une tour. Pour l'en empêcher il l'entraîna avec lui dans le vide où ils moururent tous les deux. Cet exploit de Dugovics fit l'objet de nombreuses œuvres d'art et littéraires dès le milieu du 19e siècle et plusieurs rues portent son nom même aujourd'hui.

Toutefois, du point de vue de la critique des sources historiques, cette histoire ne peut pas être considérée comme crédible sur tous les points. L'exploit-même est décrit dans la chronique d'Antonio Bonfini qui date de la fin du 15e siècle, mais il est attribué à un brave soldat hongrois

anonyme. Le même acte est évoqué par Bonfini et le Serbe Michalovic Konstantin au sujet du siège de Jajca en 1464 et dans les deux cas, l'auteur de l'exploit reste également anonyme. Dans la littérature historique tchèque du début des temps modernes, le brave soldat de Nándorfehérvár devient de nationalité tchèque, mais il est toujours anonyme. La conscience nationale en cours de formation en Hongrie depuis la fin du 18e siècle considérait l'auteur de l'exploit comme son propre héros anonyme exemplaire. C'est ce qui fut exploité par Imre Dugovics, issu d'une famille noble hongroise d'origine slave, qui, en 1821, tenta de prouver avec trois documents falsifiés que le héroïque soldat anonyme fut son ancêtre et s'appelait Titusz Dugovics. Ces documents trompèrent Gábor Döbrentei, un scientifique éminent de l'époque, qui les publia avec l'histoire en faisant ainsi connaître le nom de Dugovics au grand public. Aussi Titusz Dugovics est-il devenu un élément de la conscience historique hongroise en quelques années et il l'est toujours, bien que son personnage ne soit qu'une invention du début du 19e siècle. De cette histoire, seul le soldat anonyme décrit par Bonfini et Konstantin puisse être considéré comme authentique.

Tibor Szőcs

EIN „LEGENDÄRER" HELD: DIE GESCHICHTE VON TITUS DUGOVIC

Resümee

Eine der bekannten Persönlichkeiten der ungarischen historischen Erinnerung ist Titus Dugovic, der den Widerstand gegen die Türken und die Selbstaufopferung verkörpert. Der Geschichte zufolge begann, als der türkische Sultan Mehmed II. im Sommer 1456 die Burg von Nándorfehérvár (Belgrad) belagerte und am 21. Juli fast einnahm, ein Soldat des die Burg verteidigenden János Hunyadi, Titus Dugovic, mit einem Türken zu ringen, der dabei war, einen Turm zu erklimmen und die türkische Fahne hissen wollte. Als er das Hissen des Banners nicht anders verhindern konnte, riss er den Türken in die Tiefe, wo sie beide den Tod fanden. Diese Heldentat von Dugovic wurde ab dem 19. Jahrhundert in zahlreichen Werken der Literatur und der bildenden Kunst verarbeitet, und auch heute noch tragen mehrere Straßen seinen Namen.

Die Geschichte kann jedoch aus der Sicht der historischen Quellenkritik nicht an jedem Punkt als authentisch akzeptiert werden. Die Grundlage der Heldentat findet sich in der Chronik von Antonio Bonfini vom Ende des 15. Jahrhunderts, in der es um einen namenlosen ungarischen Recken geht – dieselbe Tat beschreiben Bonfini und der gebürtige Serbe Michalovic Konstantin im Zusammenhang mit der Belagerung von Jajca (Jajce) im Jahre 1464, ebenfalls mit einem namenlosen Recken. In der tschechischen historischen Literatur der frühen Neuzeit trägt der Recke von Nándorfehérvár bereits tschechische Nationalität, ist jedoch weiterhin unbekannt. Ab Ende des 18. Jahrhunderts scheint der Recke im sich formenden ungarischen nationalen Bewusstsein als ein eigener namenloser Held und als Vorbild auf. Dies hat ein Mitglied einer ungarischen Familie slawischen Ursprungs, Imre Dugovic, ausgenutzt. 1821 versuchte er mit insgesamt drei gefälschten Dokumenten nachzuweisen, dass der namenlose Recke der Vorfahre seiner Familie und der Name des Helden Titus Dugovic sei. Der breiten Öffentlichkeit wurde dieser Name durch einen hervorragenden Wissenschaftler der Zeit, Gábor Döbrentei, bekannt, der von den vorgezeigten falschen Dokumenten getäuscht wurde und diese, sowie die Geschichte in einer Studie kundtat. Auf diese Weise wurde Titus Dugovic binnen einiger Jahre zum Teil des ungarischen historischen Bewusstseins und ist es noch heute, obwohl wir seine Person für eine Erfindung vom Anfang des 19. Jahrhunderts halten müssen. Aus seiner Geschichte können wir höchstens den von Bonfini und Konstantin beschriebenen unbekannten Soldaten als authentisch ansehen.

Тибор Сёч

ИСТОРИЯ ОДНОГО „ЛЕГЕНДАРНОГО" ГЕРОЯ ТИТУСА ДУГОВИЧ

Резюме

Одним из известных героев венгерской исторической памяти является Титус Дуговић, воплощающий собой пример сопротивления и саммотверженности в борьбе с турками. Как гласит история, летом 1456 года, когда турецкий султан Мехмед II осадил крепость Нандорфехервар, и 21 июля уже почти занял её, один из воинов Хуньади Яноша, защищавшего крепость, по имени Титус Дуговић начал бороться с турком, залезшим на вышку крепости, чтобы установить турецкий флаг. Когда ему не удалось воспрепятствовать водружению турецкого флага, он бросился вниз, увлекая за собой и турка, где они оба погибли. В память об этом героическом подвиге Дуговича, начиная с середины 19-го века, родился целый ряд литературных и художественных произведений, и в настоящее время множество венгерских улиц сохраняет память об этом национальном герое.

Но с точки зрения критики исторических источников эту историю невозможно воспринимать достоверной во всех пунктах. Основу этого исторического подвига мы находим в хронике Антонио Бонфини, написанной в конце 15-го века, где речь идет об одном безымянном венгерском витязе. О том же самолм подвиге в связи с осадой 1464 года повествуют и Бонфини и серб по происхождению Михалович Константин Яйка, так же с безымянным героем. В ранней новой чешской исторической литературе витязь Нандорфехервара представлен как чех по национальности, но остается неизвестным. С конца 18-го века формирующееся венгерское национальное самосознание рассматривает того же витязя как собственного безымянного героя и как пример для подражания. И этим воспользовался один из членов венгерской аристократической фамилии славянского происхождения Имре Дуговић. В 1821 году он тремя поддельными документами пытался доказать, что этот безымянный витязь является предком его семьи, и имя его – Титус Дуговић. Это имя стало известным общественному мнению благодаря одному из замечательных ученых этой эпохи Габору Дёбрентеи, который был введен в заблуждение показанными фальсифицированными документами и опубликовал их и данную историю в своей научной работе. Таким образом Титус Дуговић за несколько лет стал органической частью венгерского исторического сознания и остается ею до наших дней, несмотря на то, что эту личность мы должны считать выдуманной в начале 19-го века, и из всей истории мы можем принять как достоверность максимум неизвестного солдата, описанного Бонфини и Константином.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

SZABÁCS OSTROMA (1475–1476)

Mátyás törökellenes politikáját mindig is nagy érdeklődés övezte, s folyamatosan a legellentétesebb véleményeket és reakciókat gerjesztette. A magyar hadtörténeti szakirodalom közmegegyezésen nyugvó megállapítása szerint Mátyás kora egyik legkiválóbb stratégájaként a rendelkezésére álló eszközökkel és erőkkel a maximumot tudta elérni. Nagyon helyesen ismerte fel, hogy a politika, nagypolitika és a tényleges harci cselekmények között nem feltétlen és szoros a kapcsolat, s szövetségekkel, védelmi vonalak kiépítésével legalább annyit el lehet érni, mint véres ütközetekkel. Az ütközetek kerülésével egy erősebb ellenféllel szemben kivívott győzelem klasszikus példája a „boroszlói táborozás", amit mi hajlamosak vagyunk Kutuzov sikereihez hasonlítani, míg a nemzetközi hadtörténeti irodalom – tulajdonképpen méltatlanul – sokkal kevesebb figyelemre méltatja. A nagy példaképet, Zsigmond királyt sokat emlegetik e korban, akinek látóköre szintén befogta az akkor ismert világot, s sikerrel egyesítette a hadügyet és diplomáciát. Amit nem tudott elérni fegyverekkel (s nem sokat tudott), azt diplomáciai rátermettséggel, a megfelelő méltóságviselők kiválasztásával elérte. Zsigmond a déli végvári vonal kiépítésével kiérdemelte a „hadszervező" jelzőt, annak ellenére, hogy minden hadivállalkozást, különösen ha személyesen is megjelent, elveszített. Mátyással szemben egy hagyományosan középkori mentalitással úgy gondolta, hogy a hadsereget háborúba kell vezetni, majd a győzelem után haza lehet küldeni őket.

Mátyás éppen azt ismerte fel, hogy egy hadsereggel stratégiai fenyegetést lehet kifejteni, miközben azt csak a lehető legkevesebbszer szabad véres közelharcba vezetni. Nem véletlen, hogy Zsigmond nyomdokain haladva Mátyás a déli végvári vonalat is tovább építette és erősítette. Mátyás egyetemes látókörét jól példázza, amikor kísérletet tett Dzsem török herceg túszként való megszerzésére.

A mátyási politika legnagyobb újdonsága a „nagy stratégia" sikeres alkalmazása volt. Ennek lényege, hogy az állandó zsoldos sereg fegyverben tartása olyan elrettentő erővel hasson a török hatalomra, hogy az komoly támadásra gondolni sem merjen. Ez szépen egybevág azzal, amit Fodor Pál a XVI. század elejei szultáni udvarnak a nyugat-európai tájékozódásáról írt: a törökök meglepő mélységig tudatában voltak a reformáció keltette feszültségeknek, s tudatosan mérlegelték, hogy az mennyire hasznosítható a szempontjukból. Miként az sem véletlen, hogy a törökök 1476-ban próbálkoztak egy Moldva elleni támadással, amikor tudták, hogy a király az esküvőjére készül.[1] Nyilvánvalóan arról is tudtak, hogy a magyar király rendelkezik Európa egyik legkomolyabb állandó seregével, amit akár ellenük is be tud vetni, s a Dunán gyorsan leszállíthatók a délvidékre. Ennek a jelentőségét egyébként a korabeli Magyarországon sem értették, és még kevésbé értékelték. A kortársak mereven szembeállították egymással a cseh–osztrák–lengyel, ill. a török háborúkat, pedig a kapcsolat és kölcsönhatás nagyon is felismerhető volt közöttük. Mégis, nem ezt várták a királytól, s bizonyos, hogy az összeesküvések és lázadások hátterében részben a török hadjáratok hiánya is állt. Pedig Nagyvárad törökök általi, nagy korabeli

[1] Ld. *Papp Sándor:* Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. *Hadtörténelmi Közlemények,* 121. (2008.) 313. o.

felháborodást keltő kifosztása már csak a nagy lázadások után következett, s 1479-ben szerencse is kellett ahhoz, hogy Kenyérmezőn a rablásból visszavonuló török sereget tönkreverje Bátori (Báthory) István országbíró és Kinizsi Pál temesi ispán. A török hadvezetés azonban pontosan megértette a nyugat/északi és déli front közötti látszólag csak távoli, de valójában szoros összefüggést, s inkább csak kisebb-nagyobb portyákra vállalkoztak, igaz a kisebb portyák számát megbecsülni sem lehet.

Mindennek szükségességére Mátyás maga könnyen rádöbbenhetett. Apja, Hunyadi János hadjáratai és csatái rendkívüli kockázatokkal és veszteségekkel jártak, nemcsak azért, mert szinte mind elveszítette azokat. A gyalogság fokozott alkalmazásával, a tüzérség megjelenésével és térnyerésével a gyors és csatadöntő középkori lovasrohamok kora lejárt. Jellemző, hogy még győztes csaták is komoly veszteségeket tudtak okozni a magyar félnek, miként az 1523-ban Szávaszentdemeternél történt. Nem is beszélve arról, hogy a veszteségek pótlására a törököknek sokkal nagyobb lehetőségeik voltak, s a birodalom népességének a gyarapodásával ez arányaiban a korszak végéig csak fokozódott.[2]

A szabácsi[3] *hadjárat előzményei*

1475 előtt az utolsó nagyobb törökellenes akcióra Jajca elfoglalása és megvédése kapcsán került sor 1463–1464-ben. Ezzel sikerrel pacifikálta a magyar–boszniai határt és osztotta ketté Magyarország és a Török Birodalom között Boszniát, a szerbiai határszakaszon ugyanakkor a szendrői (smederevoi, semendriai) bég továbbra is folyamatosan nyugtalanította az országot, s a moldvai vajda hűségét is újra és újra próbára tették a török csapatok. A jajcai győzelemnek, a vár elfoglalásának, majd megvédésének nagy európai visszhangja volt, de lassan elfelejtődött, s mind a magyar, mind az európai közvélemény előtt bizonyítani kellett a királynak törökverő elszántságát.

---

[2] A bevezető részhez általános tájékoztatásul ld. *Kubinyi András:* Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: *Kubinyi András:* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. (a továbbiakban: *Kubinyi* 2007.) 199–215. o.; *Fodor Pál:* A szimurg és a sárkány: Az Oszmán Birodalom és Magyarország, 1390–1526. In: *Veszprémy László* (szerk.): Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás-kori Magyarországon. Budapest, 2008. (a továbbiakban: *Veszprémy* 2008.) 45–64. o.; *Szakály Ferenc–Fodor Pál:* A kenyérmezei győzelem. In: *Veszprémy* 2008. 65–94. o. (Hosszabb változata: *Hadtörténelmi Közlemények,* 111. (1998.) 309–350. o.); *Rázsó Gyula:* Hunyadi Mátyás török politikája. In: *Rázsó Gyula–V. Molnár László* (szerk.): Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Budapest, 1990. (a továbbiakban: *Rázsó* 1990.) 149–200. o.; *Benjamin Weber:* La croisade impossible. Etude sur les relations entre Sixte IV et Mathias Corvin, in *B. Doumerc, C. Picard* (éd.): Byzance et ses périphéries. Hommages à Alain Ducellier. Toulouse, 2004, 309–322. o.

[3] Szabács, ma Šabac Szerbiában, nevét a középkori történetírók is próbálták értelmezni. Bonfini a 4.3.265-ben a Száva nevéből eredezteti, látszólag megfeledkezve arról, hogy korábban a csodálatos török szóból (mirabile) eredeztette (4.2.265). *Bonfinis, Antonius de:* Rerum Ungaricarum decades. (Ed.: *I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász.*) I–IV. k. Lipsiae–Budapest, 1936–1941. (A magyar szöveg *Kulcsár Péter* fordítása: *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Budapest, 1995.) Istvánffy úgy tudja, hogy a magyarok török építtetőjéről, szendrői parancsokról, Sabaciusról nevezték el, noha figyelmeztet arra, hogy maguk a törökök másként hívják (Bügarlen). *Istvánffy Miklós:* Magyarok dolgairól írt históriája *Tályay Pál* XVII. századi fordításában. I/1. k. Kiad.: *Benits Péter.* Budapest, 2001. 172. o. (7. könyv.) Kiss Lajos inkább a 'Saban' szót, a muzulmán holdév nyolcadik hónapját vélli a névben felfedezni. *Kiss Lajos:* A földrajzi nevek etimológiai szótára. 2. k. Budapest, 1988.[4] 508. o. Korábban Thury a török Bögürdelen név kapcsán a 'vesszőből font' jelentést adja meg. *Thúry József:* Török történetírók. 1–2. k. Budapest, 1893. 1. k. 376–377. o. A szabácsi ostromról szóló általánosan ismert összefoglalók csak kevés segítséget nyújtanak az események tisztázásához, vö. *Bonfini:* i. m. 4.3.280–300.; *Thurocz, Johannes de:* Chronica Hungarorum. Textus. (Ed. *Elisabeth Galánati, Julius Kristó.*) Budapest, 1985. 262. fej., 291. o.

E szempontokat kedvezően támogatta a körülmény, hogy a török szultán a türkmén Uzun Haszan felett aratott győzelme után nem hosszabbította meg a magyarokkal a békét. Sőt, Ali szendrői bég kihasználva a magyar király szilézíai háborúját 1474 februárjában betört az országba, s Nagyvárad városát felprédálta (február 8án), s sok ezer fogollyal távozott; majd az év végén betörtek Nagy István (Ştefan cel Mare) moldvai vajda fejedelemségébe. Magyar, pontosabban erdélyi, Magyar Balázs vajda vezetésével, valamint lengyel segítséggel a vajda 1475 január 10-én legyőzte Vasluinál a betörő csapatokat, s az év közepén ismét hűséget fogadott Mátyásnak. A török elleni magyar fellépés alkalmat kínált Mátyásnak, hogy tevőlegesen és látványosan bekapcsolódjon az 1464-tól kiújuló velencei-török háborúskodásba, amit 1474-től Scutari (Shkoder) ismétlődő török ostromai aktuálissá tettek, s a velencei szenátus küldött is a magyar királyhoz segélykérő követeket. Mindehhez járult a Fekete-tenger menti, a moldvai segítséget élvező genovai Kaffa elleni török ostrommal egyidőben egy jelentősebb súlyú török betörés a Szerémségbe Isza bég vezetésével, sőt a visszavonuló zsákmányolókat ezúttal hiába igyekeztek a magyarok megállítani. Nyilván ezek a török akciók együttesen és külön-külön is hozzájárulhattak az 1475. végi törökellenes hadjárat megindításához.

Kérdés, hogy valóban rögtön Szabács ellen indult-e a király, mint Bonfini írta, vagy egyszerűen a törökök ellen? Baduario október 14-i levele szerint a király (Székes)Fehérvár/Belgrád („Alba"?), Szeged, Nagyvárad/Pétervárad („Varadino"?), Hátszeg („Heget"?) felé indítja seregét, a cseh és magyar lovasságot és gyalogságot, hogy Szörénynél találkozzanak. Az egyébként bizonytalanul azonosítható helynevekből már Gyalókay is arra következtetett, hogy amennyiben nincsenek elírva, akkor e mögött a hadicélok bizonytalansága, illetve egy havasalföldi irány körvonalazódik.[4] A sereg nagyságát 60 ezer főre, ezer szekérre és száz hajóra teszi a szakirodalom, ami irreális, s Baduariónak a hadjáratra vonatkozó levelében csak száz hajóról ír, s nem említi, hogy a hadjárat célja Szabács lenne.[5] Igen nagy a valószínűsége, hogy a török gyakorlathoz hasonlóan több hadicélt is lehetségesnek tartott a király, s a közben beérkező helyzetjelentések alapján hozta meg döntését, tudatosan lebegtette a végleges célt. Baduario kifejezetten megemlíti, hogy a király indulását elhalasztotta, s jelzi, hogy majd hajón, a gyalogsága egy részének kíséretében fog csatlakozni a sereghez.

A király remek taktikai időzítéssel megvárta az őszt, amikorra egybehívta csapatait, hogy így elkerülje a török főserggel való találkozást, egyúttal a termények betakarítása után könnyebben juthatott ellátáshoz. (Ennek persze 1476 telének török válaszlépései némileg ellentmondanak: valós veszély esetén a török sereg télen is akcióképes maradt). A létszámadatok pontosságát illetően vannak kételyeink, mindenesetre az egyik legnagyobb korabeli sereget vezette a Száva partján felépült Szabács vára ellen. Az utókor

[4] *Gyalókay Jenő:* Mátyás király, a hadszervező és a hadvezér. In: *Lukinich Imre* (szerk.): Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Budapest, é. n. [1940.] 1. k. 229–308. o. (a továbbiakban: *Gyalókay* 1940.) Utal még Mátyásnak a szász hercegnek írott november 15-i levelére is, ahol egy utalás egy havasalföldi irányt alátámasztani látszik: *Fraknói Vilmos:* Mátyás király levelei. (Külügyi osztály.) 1. k. Budapest, 1895. (Reprint kiadás: (Nap Kiadó), Budapest, 2008.) „copias revocavimus": 355. o.

[5] *Nagy Iván–Nyári Albert* (szerk.): Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából. 2. k. Budapest, 1877. (a továbbiakban: MDE 2.) és 4. k. Budapest, 1878. (a továbbiakban: MDE 4.) – *Babinger, Franz:* Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltstürmer einer Zeitwende. München, 1959. (Első kiadása: 1953.; és angol fordításban is, Princeton, 1978): MDE 2. 378–379. o., *Hoensch, Jörg K.:* Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen. Graz, Wien, Köln, 1998.: MDE 2. 146. o., ahol utal a nagy számokra: MDE 2. 282. o.

sokszor kritizálta Mátyást a támadás célpontjának megválasztása miatt. A vár stratégiai fekvése azonban kétségbevonhatatlan, ami a későbbi háborúkban, így az első világháborúban is igazolódott, s mindmáig fontos főútvonal vezet át rajta. A törökök néhány évvel korábban, 1471-től kezdve építik ki a Száva déli, jobb partján; fából, vesszőből és földből, de tüzérséggel alaposan megerősítették, s a mocsaras környék, a Szávának a vár árkaiba vezetett vize szinte bevehetetlenné tette.[6] A magyar támadók is valószínűleg elcsodálkoztak, hogy milyen nehéz földsánccal védett erősséget ágyúkkal töretni, hiszen a lövedékek ütőerejét a föld elnyelte.

Az oklevelekből sajnos nem derül túl sok részlet. Annyi biztos, hogy 1475. október 14-én Mátyás még csak készülődött, de még a feltételezett, október 19-i indulás napján is a boroszlóiaknak oklevelet állít ki Budán,[7] sőt aznapról tudomásunk van egy további budai keltezésű királyi oklevélről is. Ráadásul ennek kancelláriai jegyzetében Bátori István szerepel (relacio Stephani comitis de Bathor), ami nagy biztonsággal arra utal, hogy Bátori is Budán volt ekkor.[8] Tudjuk, hogy október 25-én Szegeden, október 28-án már Tolnán keltez, amikor az ország ügyeinek intézését Szapolyai Imrére bízza.[9] Tolnáról a király november 5-re Mohácsra érkezett, ahol Egervári Lászlót adományozta meg.[10]

Az itinerárium alapján nem teljesen világos, sőt rejtélyes, hogy mi késztette Mátyást arra, hogy a felvonulást október és január közt ilyen lassan hajtassa végre. Egyébként is, amennyire követni tudjuk a király vonulását, annyira bizonytalanságban maradunk, hogy a kétségkívül tekintélyes létszámú sereg milyen ütemben érte el a déli végeket. Magyarázatul természetesen gondolhatunk arra, hogy a király gondolhatott arra, hogy a legnagyobb fenyegetést úgy tudja kifejteni, ha török ellenfele sem tudja, hogy Moldva, Havasalföld, Szerbia közül merre veszi útját a sereg, miközben a királynak ideje maradt a seregrészek egybegyűjtésére, melyeknek ellátása a téli időszakban egyébként igen költséges lehetett. A hosszas vonulás egyébként eleve valószínűtlenné teszi a szakirodalomban felbukkanó hatalmas sereg létszámokat, hiszen lehetetlen, hogy amikor később sokszor csak egy-két hétre kér katonákat, egész seregét négy hónapon át ellátta volna. A körülményesnek és hosszadalmasnak tűnő felvonulás ugyan-

---

[6] Az 1471-es eseményekre *Szakály Ferenc:* Adalékok Szabács felépítéséhez. (Az 1471. évi törökellenes mozgósítás.) In: *Laszlovszky József* (szerk.): "... quasi liber et pictura..." Régészeti, írott és képi források a múlt rekonstruálásában. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 70. születésnapjára. Budapest, 2000. 479-486. Mintaszerű elemzését nyújtja az 1471-es magyar mozgósításnak, Bonfini értesülései forrásértékének, valamint kapcsolatba hozza Újlaki bosnyák királyságának megszervezésével 1472-ben.

[7] *Stenzel, Gustav Adolf* (szerk.): Scriptores rerum Silesiacarum. Sammlung Slesischer Geschichtsschreiber. Tom. 13. Breslau (Wrocław), 1893. (a továbbiakban: SRS 13.) 192–193. o. Az itinerariumba az itt említett országgyűlés (Landtag), amit Budától 16 mérföldre nehezen illeszthető be október 30-a. (Ami persze a valóságban lehetett egyszerű tanácsülés, tanácskozás is, s a levélíró 31-én arról csak mint tervről tudhatott.)

[8] Itt köszönöm meg Horváth Richárd hasznos segítségét az itinerárium és az oklevél-jelzetek pontosításához. Az említett második oklevél jelzete Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) DL 73145.

[9] *Teleki* József: Hunyadiak kora Magyarországon. 4. k. Pest, 1854.; 11. k. Pest, 1855. 12. k. Pest, 1857. A hivatkozott részek: 11. k. 546. o. (Nr. 576.) és 4. k. 440. o. Horváth Richárd hívta fel a figyelmemet egy további, október 25-i szegedi keltezésű, manu propria oklevélre: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen Bd. VI. 1474–1486. (Hg. von: *Gündisch Gustav, Herta Gündisch, Konrad G. Gündisch und Gernot Nussbächer.*) Bukarest, 1991. 61–62. o. Tolnáról 29-én a király datált egy levelet az olmützi tanácsnak, erre ld. SRS 13. 193. o.

[10] *Nagy Imre:* Sopron vármegye története. Oklevéltár, 1156–1653. 2. k., Sopron, 1891. (a továbbiakban: Sopron vármegye oklevéltára. 2.) 498–500. o. (Horváth Richárd adata).

akkor ismét arra irányítja a figyelmet, hogy a király stratégiai felfogásához hozzátartozik az ellenfél figyelmének és türelmének a maximális kijátszása, a katonai akciókhoz a legkedvezőbb pillanat megválasztása.

Mindenesetre november 11-én a király már Bácsról keltez,[11] majd Gábor egri püspök Bácson, november 18-án kelt levele,[12] miszerint a király hajója a minap (nuper) csatlakozott a flottához, megerősíti az előbbi adatot. Egyébként a főpap hangot ad véleményének, hogy ekkora sereget még sosem látott. Az év december 5-én Péterváradról kelt Gábor egri püspök levele Baduarióhoz, melyből kiderül, hogy Mátyás hajóhadával ekkor már Péterváradról Belgrádhoz ért.[13] Megtudjuk továbbá, hogy a környező várak felderítésekor a törökök számos magyar katonát puskával lelőttek, de előkelő török foglyokat is ejtettek.[14] A karácsonyt valószínűleg Nándorfehérvárban töltötték, erre utal Gábor levele, valamint innen ír Mátyás december 30-án.[15] Január közepén a pápának ír a király, ekkor már a szabácsi táborból, ami egybevág azzal, hogy a király saját levelében később 33 napi ostromról írt,[16] mivel az ostrom február 15-én fejeződött be. Ennek a kezdetét nyilván a saját vár alatti táborba érkezésétől számolhatta.[17] Ugyanakkor Budán január 23-án úgy tudták, hogy a várat hamarosan elfoglalják.[18] A király valóban nem maradt túl sokáig Szabácsnál, mivel Mátyás február 28-án már Bácsról keltez, majd márciusban elején Budáról.[19] A sereg egy része, köztük Bátori István azonban minden bizonnyal a déli határon maradt, amit a hadieseményekben való folyamatos részvételük igazol. Veronai Gábor püspök március 7-i levele szerint a szerb Vuk Brankovics, a havasalföldi vajdának kiszemelt Drakula és a magyar kapitányok többek között a szerbrenyicai (Srebrenice) ezüstbányákat és városokat pusztították.[20] A király egyébként Szabács megerősítésére, hajóhidak építésére is hagyhatott csapatokat, akiknek az ostrom után pihenőt engedélyezett.[21] A szerb történetírás ugyanakkor igen nagy jelentőséget tulajdonít Vuk Brankovics (Grgurević) személyes részvételének a szabácsi hadjáratban, s törökelleni tevékenysége csúcspontjaként értékeli a portyát. A bányavárosra vásár napján törtek be s 500 foglyot ejtettek, majd felgyújtották, miként később Kučlat-tal is tették, de Zvornikkal ők sem bírtak. Szendrő blokádjánál is ott kellett lennie, hiszen mint 1471-től névleges

[11] A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szerk., bev.: *Kőfalvi Tamás.* Szeged, 2006. 804. o. (Horváth Richárd adata). A szilézíai forráskiadás november 3-ra datált Boroszlóban őrzött oklevele Bácsról nem illik a sorba: SRS 13. 193. o.

[12] SRS 13. 192–193. o.

[13] Ebbe a sorba nem illik Mátyásnak a pápához írott levele november 3-án Péterváradról. *Fraknói:* i. m. 317–318. o.

[14] MDE 2. Nr. 200.

[15] *Fraknói:* i. m. 322–323. o.

[16] A 33 napra ld. *Fraknói:* i. m. 354–355. o.

[17] MDE 4. 312. o.

[18] Uo. 4. 338. o.

[19] Bácsról: MOL DF 270473. (Horváth Richárd adata.)

[20] *Wertner Mór:* Magyar hadjáratok a XV. század második felében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 13. (1912.) 231. o.; *Thallóczy Lajos–Áldásy Antal* (kiad.): Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Magyar Történelmi emlékek, okmánytárak, 33. k.) Budapest, 1907. 265–268. o.

[21] Uo.

(magyarországi birtokokkal rendelkező) szerb despota, személyes jelenlétének politikai jelentősége és fenyegetése volt, amit a török oldalon is észlelhettek. Közben 1476 nyarán a temesi török betörés felszámolásában, a galambóci eseményeknél is emlegetett Pozsezsinnél kivívott győzelemben tulajdonítanak neki komoly szerepet.[22]

A téli hónapokra való tekintettel hatalmas trént kellett magával vinni. Számítva a hidegre, a katonáknak subákat készíttetett magyarországi szűcsökkel, amit később az osztrák háborúk idején is megtett. E momentumot Zay Ferenc őrizte meg nándorfehérvári emlékiratában, amit a régebbi szakirodalom, mára némiképpen féltevezetően Verancsics-féle névtelenként emleget.[23] A még korábbi előkészületekről ismerjük Roverella levelét 1475 júliusából, mely szerint a király a törökök elleni várostromhoz faltörő ágyúkat, fa vetőgépeket csináltat.[24] A szabácsi hadjáratra hajón küldött élelmiszerről és hadianyagról fennmaradt egy kimutatás, amely hatalmas méretű előkészületekről tanúskodik. A kimutatás sajnos elkerülte Iványi Béla figyelmét, hiszen az a tűzfegyverek szempontjából is egyedülállóan fontos. Ez többször említi a királyi hadiszertárat is (zeughauss), ami már Zsigmond uralkodása óta Budán állhatott.[25]

A modern kutatók a sereg nagyságát teszik 10 ezerre (Teleki József) 15 ezer főre (Kovács Péter), 15–20 ezerre (Rázsó Gyula), a török védősereg számát pedig a forrásokban szereplő 1200-ra. A korabeliek a szokás szerint elengedték a fantáziájukat: Jan Długoss szerint 5 000 török katona védte a várat. A magyarokat Eschenloer 100 000-re, Bonfini négy légióra, Długoss 10 000-re, Zay Ferenc 32 000-re teszi. A modern íróknál a nagy számok használatának egyik oka, hogy a hadjárattal kapcsolatba hozzák Baduario keltezetlen, de éppen ezekre az évekre tett leírását Mátyás hadseregéről, ahol valóban több mint 100 ezer katona és 330 hajó van lajstromba véve.[26] Meglehet, hogy Eschenloer

---

[22] Összefoglalóan *Krneta, Svjetlana–Djurašinović, Damjana–Grujić, Marija*: Vuk Brankovics Grgurević. In: www.znanje.org. (A letöltés ideje: 2008. december 27.); *Zirojević, Olga:* L'organisation militaire Turque en Serbie (1459–1683). Beograd, 1974. (szerbül) 69–72. o. A fordításért Sztipanov Jovánnak tartozom köszönettel. (Új kiadása: Srbija pod turskom vlašću 1459–1804. Novi Pazar, 1995.) A szerb hősi énekekben rendkívül gyakran szerepel Vuk Brankovics, s éppen a szabácsi ostrommal kapcsolatban is emlegetik. Az egyik változat szerint 500 katonát, Zeta tartományt, Novi Pazar városát és puskaport kér a királytól az ostromért, más változat szerint három gályát, ágyúkat és egy Péter nevű ágyúmestert. V. ö. *Dávid András:* Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök. Újvidék, 1978. 232., 255., 294. o. (Az eredeti énekeket nem néztem meg.)

[23] *Zay Ferenc:* Az Lándorfejirvár elvszesztésének oka e vót, és így esött. Kiad. *Kovács István*. Budapest, 1980. 44. o.; idézi *Kubinyi* 2007. 54. o.

[24] MDE 2. 272. o.

[25] *Kubinyi* 2007. 55–56. o. Forrása *Chmel, Joseph* (szerk.): Monumenta Habsburgica. I/2. k. Wien, 1855. 78–79. o. Említ többek között 100 ágyúmestert, 32 kovácsot, 10 kőfaragót (az ágyúgolyók készítésére), 40 ácsot stb. 12 nagy faltörő ágyút 40 negyedes ágyút, 107 hufnyicát, 200 tarrasbüchsent (ami valójában nem tarack), 3000 szakállast, 2000 kézipuskát, 1500 jó számszeríjat, tüzesgolyókat és tüzesnyilakat, vasláncot, létrákat 40 harci kocsit; az élelmezésre 4000 élő libát és tyúkot. A kimutatás egy további elemzést érdemelne, most készül Ausztriában a kódex új leírása, a korábbira ld. *Staufer, Vinzenz:* Catalogus codicum manuscriptorum, qui in bibliotheca monasterii Mellicensis O.S.B. asservantur. Bd. 1. Melk, 1889. 122–128. o.; Mai jelzete: Cod. 1560. *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon kezdettől 1711-ig. *Hadtörténelmi Közlemények,* 27. (1926.) 165. o., csak Görcsönyi históriás énekét idézi, ahol Szabácsnál egy olasz tüzért említ.

[26] Óváry Lipót: Mátyás király szárazföldi s vizi haderejének leírása az 1479-ki hadjáratból. In: Történelmi Tár, 1885. 762–764. o.; *Dlugossii, Joannis:* Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, Liber duodecimus 1462–1480. Textum recensuit Danuta Turkowska (...) Commentarios confecerunt Christophorus Baczkowski, Thomas Graff, etc. Cracoviae, 2005. A kötetet nem tudtuk elérni, helyette a lipcsei 1712-es kiadást használtuk: 2. k. 539–540. o. Dlugosz egyébként nem tulajdonít nagy jelentőséget az ostromnak („nulla alia re memorabili gesta"), a vár nevét sem tudja, egyszerűen csak „bástyának" nevezi, ami nagy véráldozattal vettek be a magyarok

számára is valamilyen módon ismertté váltak e számok.[27] Mátyás maga is nagy számokat használt leveleiben, éppen 1475 elején 100 ezerre teszi tervezett seregének létszámát, amit a török ellen küldene, az említett hadianyag- és élelmiszer-kimutatás pedig 70 ezer főről ír.[28]

Az átkelés és partraszállás a hadjárat egyik legkritikusabb pontja. Ennek biztosítására Mátyás egy szétszedhető (mobil) favárat állíttat fel (castello), amit lőfegyverekkel is megerősít. Ezt több forrás, így a magyar históriás ének is megerősíti. Baduario szerint még útközben, Péterváradon ki is próbálták, s befogadóképességét hét ezer főre teszi.[29]

Az ostrom

A vár hosszas ostromot követően, csak 1476. február 15-én adta meg magát. A győzelem értékelése azonban mindenképpen pozitív, hiszen ezután jelentősebb erősséget a magyar seregek Mohácsig már nem hódítottak meg, s birtoklása egy fontos folyami átkelőt biztosított a magyar végvárrendszer számára egészen 1521-ig. A jól kiválasztott célpont lehetőséget kínált a király számára, hogy felállított zsoldosseregét a lehető legkisebb veszélynek kitéve vigye le a török határra, rettentse el a török felet, majd hozza vissza s vezesse tovább nyugati célpontok ellen. Ez sikerült is, a szultáni sereggel való összecsapást elkerülte, mégha a hosszú ostrom alatt a magyar veszteségek jelentősek is voltak. Egyik legkiválóbb cseh származású, sziléziai születésű zsoldosvezére, František Hag is a vár alatt esett el, akit érdemei elismeréseképpen Székesfehérváron nagy tisztességgel (ehrlich) temetett el a király.[30]

Azt, hogy Mátyás valóban életveszélybe került-e az ostrom alatt, csak találgathatjuk. Úgy látszik, hogy a veszély keresése nem volt idegen személyiségétől, amit további, elsősorban az osztrák háborúból felidézhető epizódok látszanak alátámasztani. Szabácsnál Lucas Lupus a milánói hercegnek írott levelében is kiemeli a király példás bátorságát, hiszen ott mindig a falak közelében volt (tanto animoso et cosi incanatamente se sometta a pericoli, como faceva a Sabazo, che sempre stava sotto le mure).[31] Nem zárható ki kategorikusan, hogy a király maga is egy sajkán, álöltözetben, a vár kikémlelésre indult,

---

és minden török védőt megöltek. Dlugoszra l. még *Baczkowski, Krzysztof:* Hunyadi Mátyás a régi lengyel történetírásban. In: *Veszprémy* 2008. 205–206. o.

[27] Eschenloer szintén 100 ezer főt, 330 hajót említ, s az utóbbit Csánki is elfogadja: *Csánki Dezső*: Szabács megvétele. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888.) 355–388. o.; *Eschenloer, Peter:* Geschichte der Stadt Breslau. Breslau, 1827. 2. k. 337. o. (Új kiadása, melyet nem használtunk, *Roth, Gunhild* kiadásában, Münster, etc. 2003. jelent meg.)

[28] *Teleki:* i. m. 4. k. 438. o.

[29] Baduario december 5-én kelt levele. Hasonló, szállítható és felépíthető favárról 1488-ban is értesülünk, Zengg mellett, a Narenta torkolatánál. *Balogh Jolán:* A művészet Mátyás-király udvarában. I. k. Adattár. Budapest, 1966. 256. o.

[30] *Teleki:* i. m. 4. k. 444. o. Hivatkozott forrásai: *Curaeus Ioachimus:* Gentis Silesiae Annales. Witerbergae, 1571. 194–195. o. (Német fordításban is: Schlesische General Chronik, 1585. 349. o.). Ő is száz ezer főre teszi Mátyás seregét, a török védőket 5 ezerre, s elmeséli az anekdotát, mely szerint Mátyás az antik héroszokhoz hasonlóan, a legnagyobb zajban, ágyúdörgésben is nyugodtan tudott aludni. Tóth Zoltán Hag halálát november 9-re teszi, talán a Polnische Jahrbücher der Stadt Breslau alapján 2. k. 111. o., amit nem tudtunk ellenőrizni: *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege: a fekete sereg. Budapest, 1925. 179–181. o.

[31] Buda, 1476. október 27. MDE 2. Nr. 230. 334–335. o.

miközben lőni kezdtek rá. Bonfini ismert fantáziája, s a tény, hogy más forrás nem említi, ugyanakkor gyengíti a történet hitelét. Ellene mond az is, hogy a magyar hajóhad ekkora teljesen körbevette a várat, s mindent jól láthattak. Csánki szerint lehet, hogy egy mindennapi életveszélyes szituációt öltöztet ilyen mesés formába. A mai hadtörténészek a történetet inkább Bonfini hozzáadásának tekintik, még akkor is, ha esetleg Bonfini korában már valóban keringtek hasonló történetek.

Hasonlóképpen problémás a szintén Bonfininél megörökített hadicsel történet. Szerinte a vár bevételéhez hadicsel segítette hozzá a magyarokat. Seregét megosztotta, egy részét lesállásba helyezte, majd Mátyás egy kisebb sereggel támadott s látszólag elvonult a vár alól. A rákövetkező éjjel a lesben lévők megrohamozták a falakat, majd végül csatlakoztak hozzájuk a király visszatérő csapatai. Már Csánki Dezső úgy vélte, hogy mindez Bonfini kitalálása, mivel a rendelkezésünkre álló források erről semmiféle említést nem tesznek, Bonfini maga pedig a forrásokban említett részletekről nem látszik tudni.[32] Igaz, a történetírónál az ostrom hossza, 30 nap, valamint az a tény, hogy az elfoglalt várban rengeteg muníciót találtak a győztesek, egyébként megfelel a többi tudósításban olvasottakkal. A hadicsel története Bonfini nyomán szinte minden összefoglalóba bekerült, így a csónakázással együtt például Nadányi János *Florus Hungaricus*ába is.[33] Továbbélését nagyban segítette, hogy Teleki József alapvető, a *Magyarország a Hunyadiak korában* című műben mindkét Bonfini újítást elfogadta.

A magyar nyelvű históriás ének szerint végül árulás könnyítette meg a magyarok dolgát. Ez teljesen hihető, mivel a hosszú ostrom, miután a védők nem reménykedhettek felmentésben, a vár átadásában végződött. Ehhez sokszor kapcsolódott a megadást pártolók aknamunkája, árulása. Könnyen lehet, hogy ezt a verziót Bonfini nem érezte méltónak az egyébként furfangos királyhoz, s kitalálta a csalfa visszavonulás történetét. A csónakázó Mátyás, valamint a furfangos hadvezér leírása Csánki komoly fenntartásai ellenére mindmáig makacsul él a szakirodalomban,[34] noha legutóbb Pálosfalvi Tamás radikálisan szakított e Bonfinitől terjesztett hiedelmekkel.

Az ostrom sikerét a kortárs karintiai plébános, Jakob Unrest is *Osztrák krónikájában* békés átadásként örökíti meg, miután a magyarok elfoglalták a külső- (elő)várat).[35] A krónika szerzője kortárs, 1500-ban halt meg, művei közül az osztrák krónika a legkorábbi 1480 körülről, azt valamivel megelőzően íródhatott.[36] Művében az 1466 utáni évektől

---

[32] *Csánki:* i. m. 365–366. o. (Kivonata: *Kocsis Bernát* [szerk.:]) Válogatás a magyar hadügy írásaiból. Budapest, 1986. 122–126. o.)

[33] *Nadányi, Iohannis:* Florus Hungaricus. (Latin–magyar kiadás.) Kiad.: *Havas László.* Debrecen, 2001. 211. o. (Eredeti kiadása: Amsterdam, 1663.)

[34] *Babinger:* i. m. In: MDE 2. 379. o.; *Rázsó Gyula:* Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: *Liptai Ervin,* szerk.: *Borus József.*) Budapest, 1984. 1. k. (a továbbiakban: *Rázsó* 1984.) 123. o.; *E. Kovács Péter:* Matthias Corvinus. Budapest, 1990. (a továbbiakban: *E. Kovács* 1990.; olasz kiadása: Cosenza, 2000.) 140–141. o.; *E. Kovács Péter:* A Hunyadiak háborúi. In: *Rácz Árpád* (szerk.): Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *E. Kovács* 2000.) 72. o.; *Szakály Ferenc:* Virágkor és hanyatlás 1440–1700. (Magyarok Európában II.) Budapest, 1990. (továbbiakban: *Szakály* 1990.) 64. o., ahol a színlelt visszavonulást mesélik el.

[35] *Teleki:* i. m. 4. k. 443. o. és *Unrest, Jakob*: Österreichische Chronik. Hg. von *Karl Grossmann.* Weimar, 1957. (Monumenta Germaniae Historica. Rerum Germanicarum Scriptores. Nova Series. Bd. 11.) 62. o. Unrest magyar krónikájában csak röviden utal az eseményre: *Unrests, Jakob:* Ungarische Chronik (Hg. von: *Armbruster, Adolf.*) *Revue Roumaine d'Histoire,* 13. (1974.) 506. o.

[36] *Grossmann:* i. m. xiii. o. Magyarul legutóbb *Ágoston Magdolna* méltatta: *Életünk,* 1999. 8. sz. 666. o. Magyar fordításán Tringli István dolgozik.

egészen III. Frigyes halálának évéig, 1493-ig halad, amit kiegészít 1499-ig.[37] (Ugyanő *Magyar krónikájában* csak röviden említi az ostromot.) Unrest leírása szerint „Ezután, ugyanebben az időben, az 1475. esztendőben Mátyás magyar király magyarokból, erdélyiekből és más, német- és csehországi zsoldosokból álló nagyobb sereget gyűjtött, hajókat, hadieszközöket, nagy és kis ágyúkat készíttetett, jól ellátta őket élelemmel és minden szükséges dologgal, és Alsó-Boszniába vonult. A törökök ott egy várhoz (castel) hasonló tábort készítettek a Duna és a Száva között, azon a csúcson, ahol a Duna a Szávába ömlik, amit Szabácsnak neveznek. A tábort széles és mély vizesárokkal vették körül, ahol a törökök raktárt és gyülekezőhelyet tartottak fenn, ha Magyarországra vagy bármelyik másik országba akartak vonulni. Ezért ütött a király tábort, rontotta a [törökök] táborát nagy ostromművekkel és lövette azt." Eltekintve a Duna–Száva összefolyásának téves említésétől, a szerző információi pontosak. Abban is egyezik a korabeli forrásokkal, hogy „a törökök is veszteséget okoztak a táborból a király hadának, elfogták János zagorjei grófot, az öreg Jan gróf fiát. Ez igen felbőszítette a királyt, keményen lövette a tábort, parancsot adott arra, hogy az elővárat (Vorhof) a vizesárkon keresztül rohamozzák meg, amibe sok jó katona belefulladt. A király azonban nem hagyott fel [az ostrommal], és bevette a táborral szemben levő elővárat. Mikor a belső táborban (azaz várban) levő törökök, kik 1500-an voltak, látták a király elszántságát, a táborral együtt a király kegyelmébe adták magukat, úgyhogy [a király] szolgálatába vette őket, és úgy bánt velük, mint más nemzetbéli zsoldosokkal. A király felépítette a tábort, megrakta katonákkal Szabácsot, amennyire szükséges volt."[38] Unrest értesüléseit hihetővé teszi, hogy szerinte a török védők egy része Mátyás szolgálatába állt, ami megfelelt a korabeli gyakorlatnak, mint azt Jajcánál is tapasztalni lehetett. Érdekes ugyanakkor, hogy az elesett idegen zsoldosvezér nevét a forrásokban különböző formában találjuk meg. A zagoriai gróf neve mögött Vitovec Jánost kell látnunk, aki persze ekkor már 1468 tavasza óta nem volt az élők sorában, de fényes karrierje még a halála utáni években is a legismertebb vezérré tette.[39]

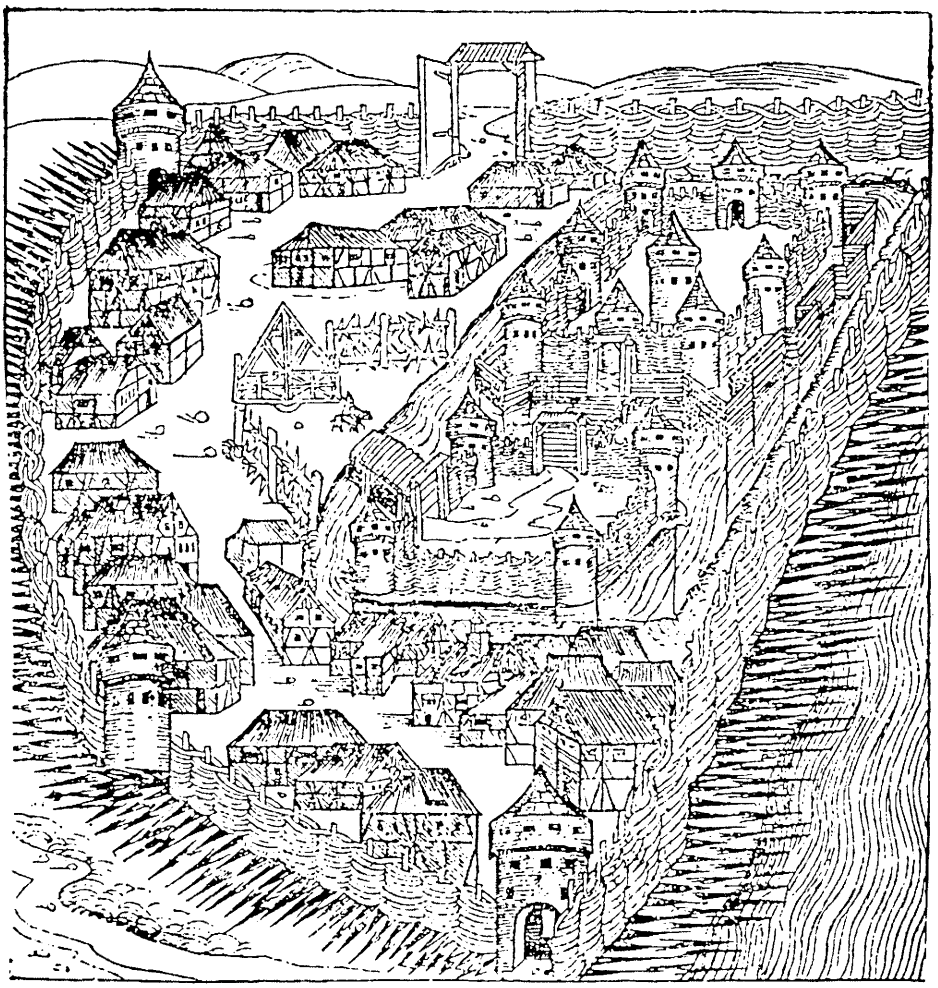
Itt említjük meg a Schedel-krónika tudósítását, amely a magyar történelemben a legrészletesebben közreadott események közé teszi a szabácsi ostromot. A mátyási propaganda ezzel érte el a legtökéletesebben célját, hiszen a magyar győzelemről a krónika tucatnyi német és latin kiadása tudósította a világot.[40] A hadieseménynek a fontosságát mutatja, hogy Szabács vára egy, az egész kötetben páratlan, egyénített illusztrációval jelenik meg (253^{r}). Ez azért is érdekes, mert még az ószövetségi keleti, majd a középkori balkáni városok is a nyugati városképek változataival kerülnek bemutatásra. Ebből joggal gondolhatunk arra, hogy a mintát egy, az eseményről tudósító röplaphoz készült illusztráció jelenthette (még ha ez egyébként a röplapok őskora, s ezekben az években

[37] *Lhotsky, Alphons:* Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische. Geschichtsforschung. Ergänzungsbänden, Bd. 19.) Graz–Köln, 1963. 406–407. o.

[38] A vonatkozó részek Tringli István fordításában olvashatók. Ezúttal is megköszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta.

[39] Ld. *Pálosfalvi Tamás:* Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. In: *Veszprémy* 2008. 161–184. o. (A tanulmány hosszabb változata megjelent: *Századok,* 135. [2001.] 429–472. o.)

[40] A krónika 1493-ban jelent meg Nürnbergben, júliusban latinul, majd decemberben németül, azonos metszetekkel. A példányszámot összesen 2500-ra becsülik, amihez még hozzáadódik két augsburgi illegális utánnyomás. *Soltész Zoltánné:* Az ötszáz éves Schedel-krónikáról és magyar vonatkozásairól. *Magyar Könyvszemle,* 109. (1993.) 460–463. o.

A vár képe a Schedel-krónikában (253r)

még elég ritkák). Maga a rajz egyébként azért is elgondolkoztató, mert pontosan kilenc tornyot mutat a belső várban, közülük egyet középen, ami pontosan megfelel a Gábor püspök leveleiben olvasottaknak. A XVIII. századi osztrák katonai felmérések rajzaival való meglepő hasonlóság azonban ismét csak támogatja, hogy a rajznak lehetett kortárs előzménye, mintaképe, legalábbis egy leírás formájában.[41]

A rajz jól érzékelteti, hogy a várat fából és font sövényfallal erősítették meg, ismét pontosan úgy, ahogy az a püspök levelében olvasható. Talán a király egyik szétküldött

[41] A bécsi Kriegsarchivból származó térképekért Dr. Domokos Györgynek és Dr. Jankó Annamáriának tartozom köszönettel. Másolatuk a budapesti HM HIM Hadtörténeti Térképtárában találhatóak. Némileg félrevezető alaprajza jelent meg: *Gyalókay Jenő:* Šabac vára 1787–1788-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 25. (1924.) 209. o.

levele alapján készített valaki egy azóta elpusztult tudósítást az ostromról, ami Unresthez és Schedelhez egyaránt eljuthatott. A Schedelnél olvasható tudósítás már azért is érdekes, mert szövegezése a német és latin változatban némileg eltérő, a szöveg első fele nem is tekinthető fordításnak, s végeredményében a latin olyan információt tartalmaz, ami a németből hiányzik.[42] Például csak a latin szöveg említi meg Jajca ostromának leírása előtt, hogy Mátyás visszaszerezte a magyar koronát Frigyestől, s azzal meg is koronázták. A latin szöveg kiemeli, hogy a vár a Száva partján állt (ad litus Save vel Savi fluminis), s figyelemreméltó módon, nagyon meg volt erősítve (castrum sive castellum, multum curiose preparatum), ezt követően a falapokból (tabula) készített falak szilárdságát és pontos illeszkedését, majd a belső udvarok méretét és díszítettségét említi. Hasonlóképpen az olvasók kedvéért illeszthették be, most már mindkét nyelvű változatba a Jan Vitovec elfogását és halálát leíró szakaszt. Ismerjük el, hatásos, amint magunk elé képzeljük a grófnak a várfalra kitűzött, karóba húzott fejét, lobogó szőke hajával. A leírás más forrásból nem igazolható információja, hogy a király vezére halálán felbőszülve, egyetlen nagy rohammal vette be a várat. A bemutatott rajzot mégis a német szöveg írja le pontosabban, így nyugodtan kijelenthető, hogy a rajzhoz eredetileg egy, a kinyomtatott latinnál és németnél is bővebb német szöveg tartozott.

További tudósítások az ostromról

Az ostromról számos korabeli, illetve közel korabeli tudósítás maradt fenn. Valamivel későbbi Zay Ferencnek Nándorfehérvár 1521-es elvesztésébe beszőtt leírása. Tudósításának lényege, hogy a király három esztendeig készült az ostromra, nyolc ezer főre ködmönöket és kesztyűket csináltatott, amelyeket a gyengébben felszerelt gyalogos katonák között osztott ki, miközben egész serege 32 ezer főt tett ki, és 18 nagy faltörő ágyúval törette a falakat. Leírja a vár törökök általi megépítését, ami ismét egybevágni látszik a király levelében, valamint a Schedel krónikában leírtakkal és lerajzoltakkal. Vasszegekkel összeerősített gerendákból (a szövegben: „Baronaravások")[43] kerítettek körül, földdel feltöltve, kettős bástyarendszerrel, kívül négy, a belső várban kilenc bástyát emeltek a törökök. Igaz, a szöveg egyedüliként említ kőtornyokat és bástyákat, de emlegeti a vizesárkokat is. A magyarok először a külső várat (elővárat) foglalták el, majd miután a törökök beszorultak a belső, kilenc tornyos várba, annak tornyait szétlőtte, majd a középső tornyába szorult törökök megadták magukat az ostrom 34. napján. A törökök közül kétszázan maradtak életben, akiket a király jó pénzért a zsoldjába fog adott. A várat a király az ostrom után megerősítette, amit minden forrásunk közöl is.[44]

---

[42] A német Schedel-változat fordítása: *Csukovits Enikő* (szerk.): Mátyás és a humanizmus. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2008. 133.o. Skorka Renáta fordításában olvasható. A latinnal való egybevetéshez az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat- és Régi Nyomtatványtárában található Inc. 87. jelzetűt használtuk, amiért Kertész Balázsnak tartozom köszönettel. Az eltérő szöveg hosszúságot részben az indokolja, hogy a képek azonos oldalon és méretben találhatók mindkét változatban, a német szöveg azonban a nyelv természeténél fogva hosszabb, így a latinba eleve valamivel többet kellett írni. Érdekes módon az Illésházyak dubnici könyvtárából származó példányban csak két utólagos bejegyzés olvasható, melyek éppen Szabács, Szávaszentdemeter és Nándorfehérvár napra megadott elestét rögzítik.

[43] Talán ez akar lenni a Schedel-féle latin szövegben említett „tabula".

[44] *Zay:* i. m. 40–45. o.

Az egykorú források közül kiemelkedő fontosságú Mátyásnak nápolyi követéhez írott levele a táborból 1476. február 3-án. Ebben számol be arról, hogy február 2-án tűnt fel az Ali bég és Sachi bég vezette, török lovasokból és gyalogosokból álló felmentő sereg (további öt vajdával), akiket a török határtartományokból toboroztak. A török vezérek felmentek a várral (castellum) szemközti magaslatra, de ekkora a magyar gyalogosok is kivonultak és csatarendbe álltak, csak a legszükségesebb csapatokat hagyva hátra az ostromhoz. A két sereg farkasszemet nézett egymással, miközben a magyarok nagy vetőgépeikből köveket lőttek az ellenségre, amivel sokak halálát okozták. Erre a törököknek inukba szállt a bátorságuk, s még aznap, illetve a rákövetkezőn, a levél megírásának napjának éjjelén elmenekültek, ám számos emberüket és állatukat nem tudták elmenekíteni az utak használhatatlansága miatt. Reményét fejezi ki, hogy ezután hamarosan elfoglalják a várat, különösen, ha a Száva vízszintje csökken, mivel a Száva gyakori áradásával a vár és a környező szigetek közötti árkokat víz lepi el. A latin szöveg valóban (decrescet) a csökkenés szót használja (amire ugyanezen a napon Gábor püspök is utal levelében), de az ostrom szempontjából a fő problémát éppen a korábbi vízhiány okozta, ami – miként Mátyás későbbi leveleiben[45] kétszer is a víz hiányára (paucitas aquae) panaszkodott, majd pedig a befagyott vízre (glacies) – megakadályozta őt flottája mozgatásában. A király megjegyzi, hogy készen állnak olyan nagy hajók, amelyeket be tud helyezni az árkokba s azokról támadhatja a várat. Az nem derül ki, hogy minek köszönhető megállapítása, hogy ezeknek a hajóknak nem tudnak ártani az ágyúk, más vetőgépek vagy nyilak.[46]

Az előbbiekkel mindenben egybevág a néhány nappal későbbi győzelem idején megszületett forrás: Gábor, egri püspök levele a pápához a szabácsi táborból 1476. február 15-én íródott. Tudósítja a győzelemről, s e levélből tudjuk meg, hogy a várba bevonuló magyarok 500 török halottat találtak, az élők között pedig 700 harcképes férfit és 160 asszonyt.[47] A leírtakban lehet önigazolás az elnyúló ostrom (de dura ac difficili obsidione munitissimi arcis) miatt, hiszen a levélben „csodálatos leleménnyel épített" (arces mirabili artificio fabricatam)[48] várról esik szó, s a hadieszközök nagy számáról (tanta copia). Ezek között csatakígyókat (serpentinae),[49] ágyúkat (aliae bombardae) és kézi íjakat (sagittae manuales) említ. A magyar seregből 200 halottról ír, akiket lenyilaztak, megfulladtak vagy kihűltek, s számos előkelő sebesültről, akik közül többen a hajókon és a sátrakban várják a véget. A törököknek bőven volt élelmük, de miután a tornyokat (propugnacula) elveszítették, a magyarok a hajókról az elővárat (antemurale, ami azonos lehet a többi szöveg külső várával) támadták, fel kellett adniuk a várat. Megtudjuk, hogy a várban a lakóterek mind a föld alá voltak helyezve.

Érdekes a levélben a vár bemutatása. Eszerint az teljesen fából épült, a falakat hatalmas tölgyfagerendákból készítették, melyekhez földdel töltött vastag, agyaggal borított vesszőfonadékot erősítettek. A várat az oldalakon nyolc, földdel megtöltött, ágyúgo-

[45] *Fraknói:* i. m. 354. o. A vízállást és a fagyot úgy említi, mintha az Szendrő ostromának elmaradását indokolná meg. Talán arra utal, hogy a szabácsi ostrom elhúzódása miatt közvetetten akadályozták a szendrői ostromot (amelyre egyáltalán nem került sor).

[46] Fordítása: *Csukovits:* i. m. 154. o. (Első kiadása: *V. Kovács Sándor* [szerk.]: Mátyás király levelei 1460–1490. Budapest, 1986. 75–76. o. Ford.: *Ballér Piroska.* Kiadása továbbá: MDE 2. 342–343. o.)

[47] Fordítása: *Pálosfalvi:* i. m. 130. Kiadása: MDE 2. 344–345. o.

[48] Lehet, hogy a Schedel-féle latin szöveg a 'multum curiose... preparatum' kifejezése erre megy vissza.

[49] Azaz hosszú csövű, közepes kaliberű ágyúk. Köszönöm Domokos György segítségét a meghatározásukban.

lyóknak ellenálló torony védte, szintén tölgyfagerendákból kerekre alakítva. A kilencedik torony a vár belsejében emelkedett. A tornyok tetején mellvédek (propugnacula) találhatók, s a golyók csakis ezekben tehettek kárt.[50]

Az itt leírtakkal teljesen egybevág mindaz, amit Veronai Gábor püspök szintén február 3-án a pápának küldött levelében írt az ostromról. Ő is a vízállás alacsony voltával, majd a Duna vizének befagyásával magyarázza a késedelmet, s azt is, hogy a király nem indult meg Havasalföld ellen. Levelében kiemeli a fa elemek illeszkedését, amire azután majd a *Schedel-krónika* is utalni fog (inter se compactorum), s a török erősség (arx) létszámát 600 főre becsüli, akik közül 300-an kézi lőfegyverrel rendelkeznek. Említést tesz ugyanakkor nagyobb ágyúkról is, s arról, hogy nők is védték a várat. A magyar tüzérség teljesítményét nagyra értékeli, s úgy látja, hogy a kilenc tornyot a töltésig lerombolták. Egyúttal beszámol a Száva megáradásáról, ami már korábban is megtörtént, s arról, hogy a török felmentési kísérlet kudarccal járt.[51]

A levelek a korabeli latin katonai terminológiai alkalmazása szempontjából is figyelemre méltóak. Kubinyi András figyelt fel a korabeli forrásokban a várépítészet terminológiájának bővülésére, s e levelek ezt mindenben alátámasztani látszanak. A Mátyás-levélben figyelemre méltó a „falanx", gyalogos harci alakzat értelemben való használata, míg Gábor püspök levelében az „antemurale", „propugnacula" szavak használata.[52]

A következő forrás egy olasz nyelvű krónika, a *Historia Turchesca*, amelyet a hazai hadtörténeti kutatás eddig nem nagyon hasznosított. A krónika modern kiadója, Ion Ursu a *Historia Turchescát* Donado da Lezzének tulajdonította,[53] de a félreértést végül Franz Babinger tisztázta,[54] mivel a szerző a kéziratban szintén említett Giovan-Maria Angiolello lehet. A krónika az 1300 és 1513 közötti eseményeket tárgyalja, így az 1470-es évek vonatkozásában jól értesültnek tekinthető. MacKay legújabb írásában a Babinger-féle azonosítást tovább igyekszik pontosítani, s csak a kézirat bizonyos részeit tulajdonítja közvetlenül Angiolellonak.[55] Angiolello egyébként 1452 után született Vicenzában, majd 1468-ban követte testvérét a velencei gyarmatra, az euboiai Negropontéba. Itt éli át az 1470-es végzetes török ostromot, melynek során testvére is elesik, ő pedig fiatal fiúként a szultáni udvarba kerül a birodalmi adminisztrációba, ahol a török nyelvet is udvari szolgálatának megfelelő szinten sajátította el. Végül is a *Historia* kéziratának 276 nyomtatott oldalából mintegy 131-et tulajdonít Angiolellónak, azaz olyannak, amit később tőle másolhattak át, s a Szabácsra vonatkozó részeket ide sorolja. Ezek a részletkérdések azonban jelen tanulmányt nem érintik, mivel a mű forrásértéke és számos esetben egyedi információi kétségbevonhatatlanok.

---

[50] MDE 2. 344–345. o. Töredékes magyar fordításban: *Pálosfalvi Tamás:* Szabács ostroma. In: *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest, 2005. (a továbbiakban: *Pálosfalvi* 2005.) 147–150. o.

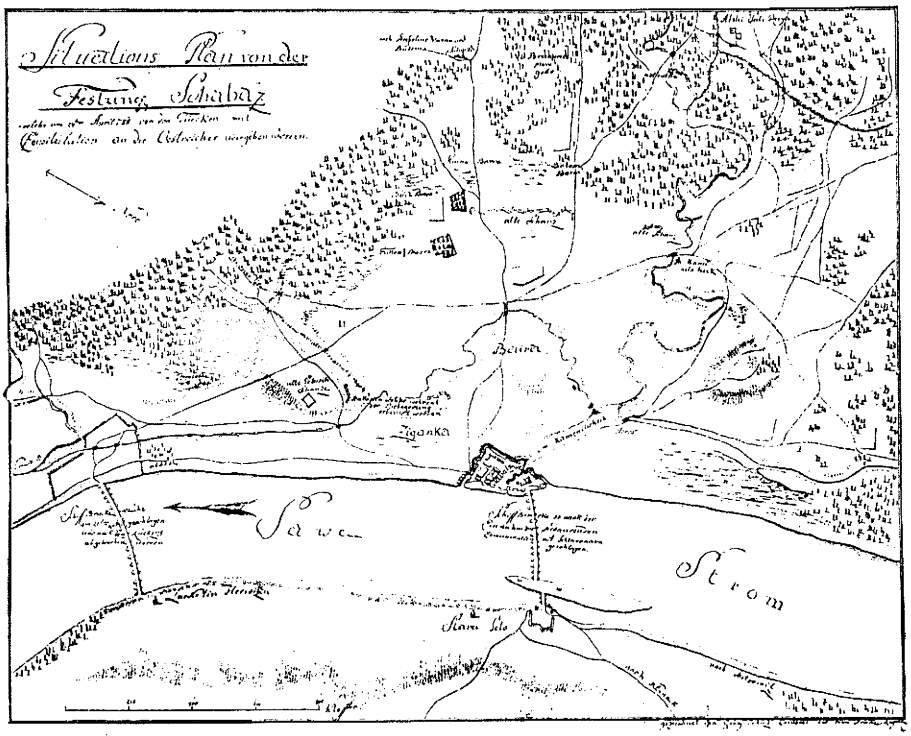
[51] *Thallóczy–Áldásy:* i. m. 388–390. o.

[52] *Kubinyi András:* Magyarország déli határvárai a középkor végén. In: *Kubinyi* 2007. 71–74. o.

[53] *Ursu, Ion:* Historia Turchesca, 1300–1514. Publicata, adnotata, împreuna cuo introducere de Ion Ursu. Bucharest, 1909. (Ld. a vonatkozó éveknél.) A kiadáshoz Fodor Pál szívességéből juthattam hozzá, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

[54] *Babinger, Franz:* Angioello. In: Dizionario Biografico degli italiani. Opera diretta da A. M. Ghisalberti. Vol. 3. Roma, 1961. 275–278. o.

[55] *MacKay, Pierre A.:* The Content and Authorship of the „Historia Turchesca", in İstanbul Üniversitesi 550. Yıl. *Atasoy, Sümer* (ed.): In: 550th Anniversary of the Istanbul University, International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth century): 30–31 May 2003. Istanbul, 2004. 213–223. o.

Hadmérnöki felmérés a várról és környezetéről 1788-ból

Szabácsról, 1476-os magyarok általi elfoglalásáról nem mond sokat. Megállapítja, hogy a Duna és a Száva között feküdt erősséget (bastia) még a törökök emelték, s török szempontból nagy kárt lehetett onnan okozni a Belgrád környéki vidéknek. Majd később visszatér az eseményre, elmesélve, hogy Edirnébe 200 janicsár érkezett meg Szabácsból, amelyet szabad eltávozásra vonatkozó megegyezéssel adtak fel (resi a patto salvo le persone). Megemlíti (amit Unrest és Zay Ferenc is tud, ezek szerint helyesen), hogy a törökök közül számosan a magyar király szolgálatába álltak. (Zay úgy tudta, hogy csak 200 maradtak életben, s azok kivétel nélkül a magyar király szolgálatába álltak.) Ezt a szerző azzal magyarázza, hogy ők keresztények gyermekei voltak. A menekültek elmondták, hogy kifogytak az élelemből, teljesen elzárták őket a külvilágtól, a magyarok a várárkot annyira feltöltötték vízzel, hogy azt tóvá (nyilván értsd hajózhatóvá) tették, a folyó felöl sem számíthattak segítségre, a folyamatos ágyúzás pedig akkora kárt tett az erősségben, hogy könnyűszerrel bejuthatott az ellenség, s a várat csak kényszernek engedve adták fel.[56] A szultán a magyarázkodást nem fogadta el, s mivel mindez az enge-

[56] A janicsárok pontosan előadták mindazokat a kifogásokat, melyekk alapján a középkorban jogosan lehetett feladni egy várat. V. ö.: *France, John:* Siege Conventions in Western Europe and the Latin East. In: *Souza, Philip de–France, John* (ed.): War and Peace in Ancient and Medieval History. Cambridge, 2008. 158–172. o. (A cikket Berend Nóra szívességéből használhattam.)

délye nélkül történt, a janicsárokat megkötözték, a nyakukba követ kötöttek s vízbe dobták őket, ahol mind megfulladtak.[57] Az itt leírtak az Unrestnél olvasható részletet kivéve, a törökök magyar zsoldba fogadásáról sehol másutt nem olvasható (eltekintve a későbbi Zaytól). Unrest talán az ostromban résztvett szemtanúkkal, vagy bajtársaikkal találkozott, s tőlük tudhatott meg ilyen részleteket. Ugyanakkor ezektől nyilvánvalóan nem származhat a nála feltűnő, téves hír Vitovec János szabácsi szerepléséről és haláláról.

A hosszú ostrom alatt a király környezetében rengetegen fordulhattak meg. Az oklevelekből elbeszélő forrásokból eddig ezeknek csak egy töredékére talált a kutatás adatot.[58] A históriás énekből ismerjük Kinizsi Pál nevét,[59] s az ott elhunyt ifjú Várdai Simont.[60] Az elbeszélő forrásokból két zsoldos neve vált ismertté, a históriás énekben is szereplő František Hag mellett Melchior Loebel (Löbel). Az oklevelekből pedig Bátori István országbíró,[61] Drágfi Bertalan, Alsólendvai Bánfi Miklós és Jakab, Egervári László udvari lovag (aki már 1476-tól szlavón és horvát bán lett, s az is maradt 1482-ig),[62] Nádasdi Ongor (Ungar) János udvari familiaris,[63] Wytanovych Horvát Máté és Simon[64] részvételére utaltak. Az olmützi levél október 31-ről úgy tudja, hogy a királlyal október 19-én elindult az erdélyi püspök, Gábor, egri püspök, Jorg von Stein (akiről azután tudjuk, hogy novembertől nincsen a király mellett), valamint Melchior Löben.[65] Az általam ismert oklevelek narrációi, szemben például a galambóci ostromról íródottakkal, az ostrom részleteit illetően nem tartalmaznak lényegi információkat.

Bonfini megemlíti magyar favárak emelését a Szendrővel szembeni Dunaparton, ami 1476-ban a török ellenes hadjárat folytatását jelenti. Voltak, így Csánki, vagy éppen Tóth Zoltán, akik kétségbe vonták ennek hitelét,[66] ám a *Historia Turchesca* erre vonatkozó hosszú, még a szabácsi ostromnál is lényegesen hosszabb beszámolója ennek ellene mond.[67] Sőt, van forrásunk, hogy a török sereg már 1476 januárjában, a hónap első napjaiban felszámolt egy Szendrővel szembeni magyar erődöt, ami arra utal, hogy egy átgondolt és következetesen véghezvitt magyar akció célja volt szemmel tartani és meg-

[57] *Ursu:* i. m. 81., 84–85. o.

[58] Összefoglalóan: *Pálosfalvi* 2005. 145–146. o.

[59] Kinizsi mint nándorfehérvári kapitány itteni szerepére ld. *Imre Samu:* A Szabács viadala. Budapest, 1958. 30. o.; *Csukovits:* i. m. 132. o.

[60] Várdaira ld. *Imre:* i. m. 35. o.; *Virágh Ferenc:* Adatok Kisvárda történetéhez. (S. a. r.: *Ács Zoltán.*) (A Nyíregyházi Józsa András Múzeum Kiadványai, 20. k.) Nyíregyháza, 1981. 86. o.

[61] Bátori oklevele: *Teleki:* i. m. 12. k. 21–24. o. Értékelésére *Horváth Richárd:* Az ecsedi Bátoriak várbirtokai a kései középkorban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 41. (2006.) 316. o. (MOL DL 34309.) Összefoglalóan *Horváth Richárd:* Ecsedi Bátori István. In: *Farbaky Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András* (szerk.): Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Budapest, 2008. 268–269. o. Horváth Richárd újabb tanulmánya (Életrajzi szilánkok ecsedi Bátori István politikai pályafutásához, 1458–1479.) közben megjelent *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle,* 43. (2009.) 48–82. o.

[62] Sopron vármegye oklevéltára 2. 498–500. o.

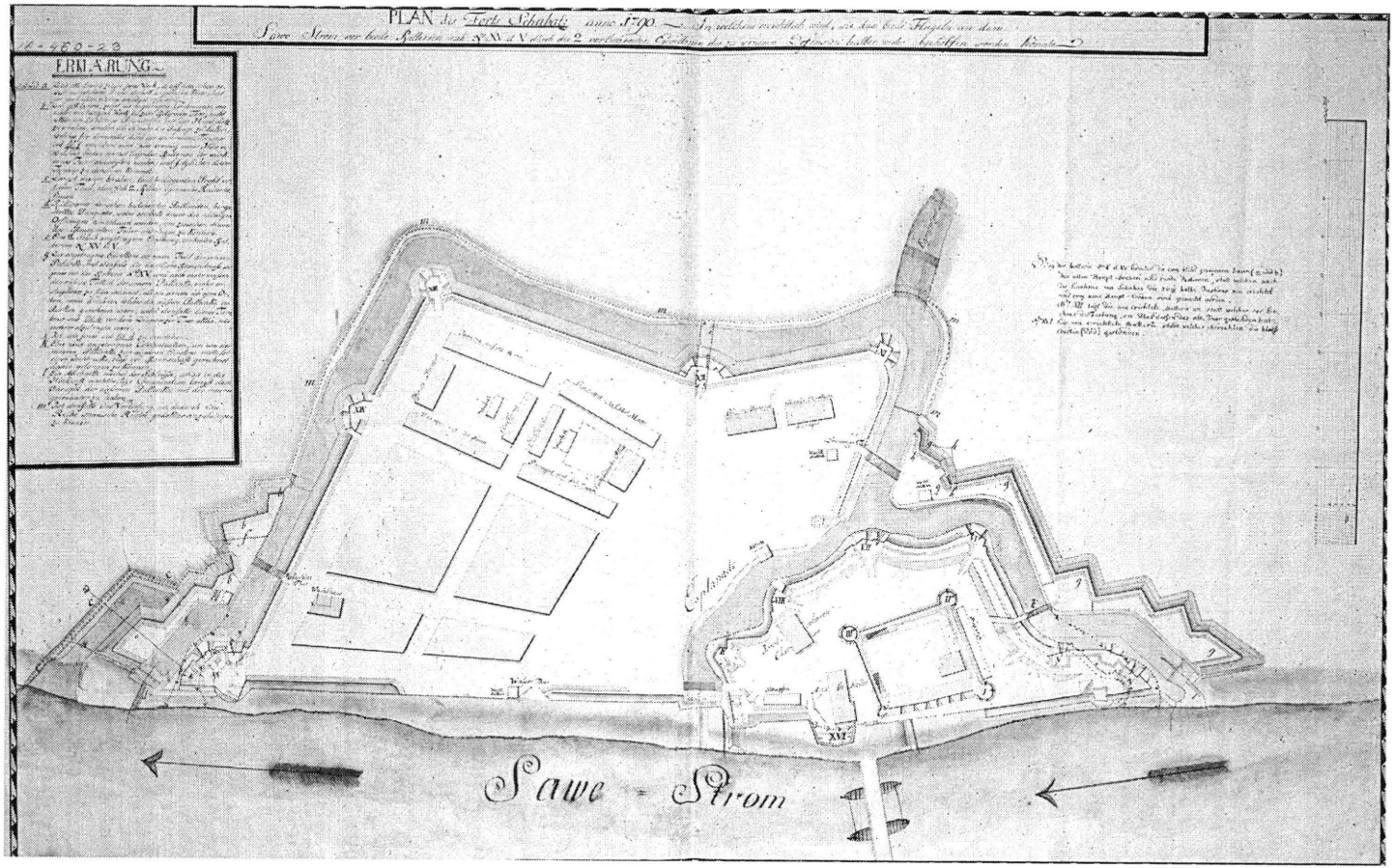
[63] 1479. augusztus 18. Kiadása: *Hurmuzaki, Eudoxiu–Densusianu, Nicolae* (ed.): Documente privitiore le Istoria Romañilior. Vol. II/2. Bucureşti, 1891. Nr. 231. 260–261. o. A narrációból kiderül, hogy János a király összes hadjáratában részt vett (Jajca, Zvornik, Kosztolány, István vajda, husziták).

[64] *Wertner:* i. m. 417–418. o.; *Thallóczy–Áldásy:* i. m. 271. o.

[65] SRS 13. 192. o.

[66] *Tóth:* i. m. 180. o.: Mátyás a vár eleste után sietett haza és nyugati hódításaira gondolt, ami persze részben igaz.

[67] V. ö. *Thúry:* i. m. 1. k. 92–95. o.

Szabács várának alaprajza 1790-es felmérés szerint

akadályozni a törökök átkelését Szendrőnél.[68] A török reakció gyors volt. Annak ellenére, hogy a viszontagságos moldvai hadjáratról csak 1476 szeptemberében érkeztek vissza a szultáni csapatok, még az ősszel újra útnak indultak az Edirne, Plovdiv, Pazardzik és Szófia útvonalon a Duna felé. Az indulás időpontja bizonytalan, a hadjárat mindenesetre benyúlt a hideg téli napokba, s a leírásokból ítélve ebben az évben a tél nagyon kegyetlen volt. A Morava és a Duna befagyott, a török csapatok sokat szenvedtek a hidegtől, fagyásos sérülésekről is tudunk.[69] A szultáni sereg közeledtére a három közül a magyarok a kettő kisebb erősséget feladták, s a nagyobb védelmére rendezkedtek be, ami tüzérséggel jól meg volt erősítve. Az erősségek lokalizálása bizonytalan, a szerbiai kutatás a nagyobb erődöt a Morava folyó dunai torkolata közelében fekvő Kulič várával azonosítják, miként építésük ideje is bizonytalan. Felteszik, hogy amennyiben már a tavasz folyamán, március körül megépültek volna, akkor értelhetetlen, hogy a törökök miért reagáltak csak ősszel. Az építkezés és hadianyaggal, emberrel való megerősítés fenyegető végső szakaszát csak ősszel érhette el, ami azután már valóban gyors török reakciót váltott ki.[70] Az egyik feladott vár védőserege a nagyobba vonult át, a másiké már csak Magyarország felé tudott elmenekülni. A törökök a fagyott folyón át próbálkoztak a tüzérségük felállításával, de először egy éjszaka során komoly vesztességet szenvedtek, 500 katonát és ágyúkat veszítettek, az anatóliai beglerbég, Daud pasa is megsérült, miután egy lövedék haladt át testén. A szultán (aki egyébként a közvetlen harcokban nem vett részt személyesen) a közeli erdőkből annyi fát hozatott, hogy a falak közelébe egymásra halmozva végül azokat a védőkre gyújtsák. Amikor a fatorlaszok magassága elérte az erősség magasságát, a védők szabad elvonulást kértek, s végül is 600-an hagyták el Belgrád irányában az erősséget, annyit víve magukkal, amennyit kezükben elbírtak.[71] Érdekes, hogy a török források úgy tudják, hogy a védők egy része önként török szolgálatba állt.[72] Mindezt szépen kiegészíti Mátyás király 1476. december 8-i levele, miszerint a törökök Szendrő városát is felégették, annyira tartottak a magyar támadástól, ami a Moraván történt hídverés után szárazon és vízen egyaránt folyt. Mátyás a favárakat *bastiá*nak hívta, s három ezer főnyi védősereget helyezett el bennük. Az anatóliai és ruméliai pasa vezette török támadókat 60 ezerre becsülte, akikkel szemben alig 26 ezren álltak, de mint a végkifejletből látható, nyílt csatára, az erősségek felmentésére nem került sor. Lényeges információ, hogy december 9-én a legnagyobb faerőd még tartotta magát,[73] sőt, közben magyar csapatok harcoltak Bátori vezetésével Havasalföldön.[74] Mátyás a jelekből ítélve a helyzetet előzetesen jól mérte fel: a Szendrő elleni támadás azonnal jelentős, sőt a szultán vezette ellencsapást váltott ki, amit Szabács esetében feltétlenül el akart kerülni.[75]

[68] *Wertner:* i. m. 229. o.; *Thallóczy–Áldásy:* i. m. 264. o. A forrás bastionénak nevezi, s kétezer magyar védte volna. Veronai Gábor március 7-i levele éppen azt emeli ki, hogy Szabács elfoglalása nemcsak a török betöréseket tudja megakadályozni, hanem a magyar portyák támaszpontja is lehet. *Thallóczy–Áldásy:* i. m. 267. o.

[69] 1476. hideg telére ld. *Papp:* i. m. 307. o.

[70] Erre legrészletesebben ld. *Zirojević:* i. m. 71–72. o. A szerb történész is elismeréssel ír a magyarok kitartásáról és bátorságáról, amivel a faerődöt védelmezték.

[71] A *Historia* nyomán összefoglalja *Imber, Colin:* The Ottoman Empire 1300–1481. Istanbul, 1990. 232–233. o.

[72] *Papp:* i. m. 307. o.

[73] *Fraknói:* i. m. 358–360. o.

[74] Bátori Mátyásnak írott levele szerint november 11-én Tirgoviste megerősítése után Bukarest alatt állt. *Teleki:* i. m. 11. k. 575–576. o.

[75] *Bojanić, Ema Miljković:* The Smederevo Sanjak 1476–1560. Territory–Settlements–Population. Beograd,

Propaganda

Mátyás a korábbiakhoz hasonlóan maximálisan kihasználta a győzelem lehetőségeit. Az országban egyházi körmenetekben adtak hálát, a pápa és Velence követei útján gratulált, s folyósították a török elleni segélyeket. Miként Bonfini is írja (4.3.295), Rómában és Velencében hálaadó istentiszteleteket tartottak, s 93 ezer aranyforintot hozott Rómából Domonkos, rieti püspök és Velencéből Emo János. Sajnos, az európai visszhangra csak Bonfini alapján szoktak hivatkozni, s e vonatkozásban később érdemes lenne külhoni forrásokat is megnézni. Egy páratlan alkotás is kapcsolódik a sikerhez, a legkorábbi magyar epikus történeti költemény (pontosabban annak fennmaradt töredéke), a *Szabács viadaláról*, melynek hitelességén oly sokat vitatkoztak az irodalmárok. Örvendetes, hogy Sebők Ferenc hadtörténeti szempontú elemzésével messzemenőkig igazolta a históriás ének egykorúságát és hitelességét.[76] Nehéz megállapítani, hogy e szövegek spontán keletkeztek-e, a Jajcai énekhez hasonlóan,[77] vagy udvari ösztönzésnek is szerepe volt létrejöttükben. Az elhúzódó, véres és fordulatos ostromok már önmagukban is azt valószínűsítik, hogy a résztvevőkre maradandó benyomást tehettek, s életre szóló élményt. A korabeli levelekben egyébként Szabácsot a valóságnak megfelelően várkastélynak (castellum) hívják, s nem várnak (castrum), ami jobban megfelelne egy eltúlzott propagandának. Majd leginkább Mátyás levelében lesz abból „arx", majd „castrum", noha korábban ő is a „castellum" szót használja leveleiben. Hasonlóképpen jellemző, hogy a Mátyással szemben fenntartásokkal élő Dubnici krónika egyszerűen meg sem említi a szabácsi sikert.[78]

Megítélés

A szabácsi ostromot hagyományosan a magyar hadtörténelem egyik nagyjelentőségű sikerének tartották. E szemléletet tükrözi az utolsó nagy világháború előtti, egyébként remekül összeállított tanulmányában Gyalókay Jenő.[79] Kubinyi András alapvető munkáiban igen nagy elismeréssel szól Mátyás hadszervezői eredményeiről. A szabácsi ostromot illetően érdekes módon bizonytalan, némileg ellentétes véleményt alkot. 1991-es egyetemi jegyzetében Szabácsot a végvárrendszer fontos új láncszemének nevezte, ugyanakkor a várat csak hevenyészetten megerődített és épített erősségnek nevezve relativizálja a magyar sikert.[80] Ugyanakkor Kubinyi munkái tartalmazzák a legtöbb új információt a hadjáratról, s annak fontosságáról. Kiemeli, hogy 1521 után a törökök Nán-

---

2004. (szerbül). és *Bojanić, Ema Miljković:* Le recensement détaillé du Sandžak de Smederevo de l'année 1476. *Isztorjiszki Csaszopisz,* 38. (1991.) 31–42. o. (szerbül).

[76] Először a kolozsvári Mátyás király nemzetközi konferencián hangzott el, 2008. október 23–26. között. Írásos változatát ld. jelen folyóirat számunkban.

[77] *Gerézdi Rabán:* Az úgynevezett Jajcai ének-töredék. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 67. (1963.) 718–720. o.

[78] *Domanovszky Sándor:* A Dubniczi Krónika. *Századok,* 1899. 226–256., 342–355., 411–451. o. A hivatkozott rész: 449. o. (Különlenyomatban: 82. o.)

[79] *Gyalókay* 1940. 264–267. o. A korábbi összefoglalásokra ld. *Doberdói Bánlaki (Breit) József:* A Magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1937. 11/2. k. Budapest, 1937. 176–183. o.

[80] *Kubinyi András:* Magyarország története 1458–1490. Budapest, 1991. 56. o. (Az általunk tárgyalt fejezet újranyomva megjelent: *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. Budapest, 1998. 258–260. o.

dorfehérvár mellett a kisebb várak közül csak Szabácsot tartották meg. Ő közli a végvári katonaság fizetésének áttekintését is 1513–1514 körülről. Ebből kiderül, hogy Szabács jelentős szárazföldi és vízi erősség maradt 250 lovasával és 100 naszádosával, még ha Nándorfehérvárral semmilyen szempontból nem versenyezhetett (700 lovas, 400 gyalogos, 1000 naszádos).[81] Az ostrom nehézségei, a zsoldossereg alkalmatlansága a balkáni fronton ismét csak megerősíthette a királyt abban az elhatározásában, hogy a török ellen nagyobb hadjárat vezetésére a továbbiakban sem szabad vállalkoznia.

E. Kovács Péter 1990-ben meglepő terjedelmet szentel az ostromnak, noha Szabácsot ő is lebecsüli, s „inkább földvárnak" tekinti, s Mátyás zsoldosainak kudarcáról beszél.[82] 2001-ben is kiemeli, hogy Mátyás „stratégiailag elenyésző szerepet" játszó várat vett ostrom alá.[83] Magyar nyelvű 2001-es Mátyás monográfiájában az ostrom propagandisztikus, Európának szóló aspektusait emeli ki. Mint megfogalmazta: „a hegyek vajúdtak és egereket szültek".[84] Engel Pál tömören fogalmaz, s „nem számottevő győzelemként" értékeli.[85] Hasonlóképpen látta az eseményeket Jörg Hoensch is 1998-as nagy Mátyás-monográfiájában. Megállapította, hogy a magyar hadtörténetírás alaptalanul tulajdonít korszakos jelentőséget a szabácsi diadalnak.[86]

A történészek közül a hadtörténeti szempontokat érvényesítők nyilatkoztak a legpozitívabban. Rázsó Gyula 1983-ban a *Magyarország hadtörténete*ben a hadjáratot a katonai körülmények s a nemzetközi elvárások által igazoltnak tartja, s szép hadisikerként mutatja be.[87] Rázsó egy későbbi írásában átértékelte korábbi véleményét, kiemelve, hogy „Szabács téli ostroma hadtörténelmünk egyik legismertebb, mégis szinte tökéletesen félreértett epizódja", mivel mindenben hitelt adtak korábban a „manipulált leírásoknak". Rázsó egyébként világosan rámutat arra, hogy a kulcsfontosságú Szendrő mellett hadicélként csakis Szabács „meglehetősen erős határvára" kínálkozott.[88]

Szakály Ferenc átfogó 1986-os tanulmányában úgy értékeli, hogy Szabács megszerzése nagyban hozzájárult az első magyar végvári vonal megszilárdulásához, a Nándorfehérvár és Jajca közötti összeköttetés és a Száva mente biztonságához. Sőt, az 1466-tól állóháborúként jellemzett korszak egyetlen komolyabb határkorrekciójának tekinti a tárgyalt hadieseményt. Persze ő is elismeri, hogy Mátyást belpolitikai okok, a Nagyvárad elleni barbár török támadás nyomán kitört belpolitikai válság kényszerítette a Szabács elleni támadásra.[89] Szakály 1990-es könyvében mindezt annyiban árnyalja, hogy Szabács

[81] *Kubinyi* 2007. 124., 128. o.

[82] *E. Kovács* 1990. 139–142. o.; *E. Kovács Péter:* Mátyás, a reneszánsz király. Budapest, 2008. 126. o.

[83] *E. Kovács* 2000. 72. o.

[84] *Kubinyi András:* Mátyás király. Budapest, 2001. 86–87. o. (Angolul: Budapest, 2008. 108–110. o.)

[85] *Engel Pál:* Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest, 2001. 256–257. o. (Angolul: The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary. London, 2005. 306–309. o.)

[86] *Hoensch:* i. m. 146. o. („...als nationale Großtat verherrlicht worden"). Valóban, a Magyar Nemzeti Múzeum 2008-as „Reneszánsz látványtár" kiállításán meg lehetett tekinteni a XIX. századi litográfiákat a szabácsi és szendrői ostromról. Szendrőre ld. Kis Bálint (1802–1868) litográfiáját.

[87] *Rázsó* 1984. 123. o.

[88] *Rázsó* 1990. 184–186. o. Az persze már túlzás, amikor a legújabb kézikönyvekben egy hatalmas török erősség képe jelenik meg („large Turkish fortress"), mint Encyclopedia of Wars. Vols. 1–3. Ed. *Charles Phillips – Alan Axelrod.* New York. Facts on File, 2005. Vol. 2. 585. o.

[89] *Szakály Ferenc:* A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt 1365–1526. In: *Rúzsás Lajos–*

viszonylag könnyű bevételét hangsúlyozza (földvár), s kiemeli, hogy Mátyás ezután azonnal lefújta a hadjáratot, hogy nyugati terveivel, köztük Beatrix-szal tervezett esküvőjével foglalkozzon. Ebben a beállításban Mátyás katonai veszteségeit eltúlozta, hogy ezzel igazolja a külföld előtt a hadjárat befejezését.[90] Ez utóbbi megközelítést támogatja Joseph Hammer-Purgstall, aki szerint a törökök a várat olyan kevésre tartották, hogy a történetíróiknál még meg sem említik.[91] Hammer-Purgstall érvelésének azonban részben ellentmond az olasz nyelvű *Historia* terjedelmes részlete.

Összességében úgy látjuk, hogy a szabácsi hadjárat, szemben például Zsigmond galambóci ostromával, elérte korlátozott stratégiai célját, s a magyar végvárrendszert egy új, közepes erősségű, de évtizedeken át megtartható erődítménnyel gazdagította. Ebből a szempontból fontos üzenete volt a török udvarnak, akik ezt megértették, s szemmel látható idegességgel reagáltak a királynak az év folyamán megkezdett Szendrő elleni felvonulására, s Mátyásnak a moldvai vajdát támogató lépéseire. Tágabb összefüggéseket is nézve persze a kép ugyanolyan szomorú, mint Galambóc idején volt.[92] A Balkánon és a Fekete-tenger mentén a magyar sikerek nem tudták a török felet a folyamatos és sikeres előrenyomulásban megakadályozni, ami persze az éppen csak kialakult törékeny katonai egyensúly felborulását vetítette elő. A magyarok jelen voltak a térségben, de a kritikus pillanatokban nem akartak, illetve nem tudtak időben segítséget nyújtani. A Fekete-tengernél a genovai Kaffa (Feodosiya) még 1475 júniusában kapitulál, amivel a törökök egyúttal a krími tatár kán, Mengli Girey feletti hatalmukat is még egyértelműbbé tették, aki egy szerződéssel török vazallussá vált. Az események végül 1478–79-ben kulminálltak, amikor 1478 májusában ismét ostrom alá veszik a törökök, részben a szultán személyes jelenlétében Scutarit (Shkodrës),[93] majd még júniusban egy évi bokád után elfoglalják a mai albániai Krujét. Többszöri kísérlet ellenére utánpótlást és felmentő csapatokat a velenceieknek sem sikerült Scutariba eljuttatni, ami több mint egy féléves ostrom után 1479. január 9-én az erőd feladásához vezetett, s a 16 éves velencei-török háborút lezáró békéhez február 21-én.

A szabácsi magyar győzelmet követően pedig a szultán Moldva ellen indult 1476. március 16-án, miközben a szultáni sereg elhaladt az 1444-es várnai csatmező mellett, s megtekintették a gúlákba rakott csontokat, majd az év június 27-én legyőzték Nagy István csapatait. Igaz, teljes sikerről a törökök nem beszélhettek, a vajdának serege javával sikerült elmenekülni, s erősségeit sem bírták mind bevenni.[94] Az év augusztusában, némileg megkésve Bátori István rátör a hazafelé tartó szultáni sereg utóvédjére, azt megfu-

---

Szakály Ferenc (szerk.): Mohács tanulmányok. Budapest, 1986. 46–47. o. (Angolul: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 33. [1979.] 70–91. o.)

[90] *Szakály* 1990. 64. o.

[91] Idézi *Teleki:* i. m. 4. k. 446. o. Egyébként valóban nem említik. *Papp:* i. m. 306. o.

[92] A galambóci és szabácsi hadjárat a folyami és szárazföldi haderő kombinált alkalmazásával a nemzetközi hadtörténeti szakirodalom figyelmét is megérdemelné. Így sajnos a témát tárgyaló monográfiában Magyarország ilyen összefüggésben nem is nyert említést. V. ö. *Trim, D. J. B.–Fissel Mark Charles* (ed.): Amphibious Warfare 1000–1700. Commerce, State Formation and European Expansion. Leiden, Boston, 2006. (A könyvet Matthew Bennett szívességéből használhattam.)

[93] Érdekes, hogy a *Historia* tudósítása szerint itt is a helyszínen öntik az ágyúkat, mert a hegyi utakon át nehéz lett volna a szállításuk.

[94] Az eseményekre összefoglalóan: *Imber, Colin:* The Ottoman Empire 1300–1481. Istanbul, 1990. 219–241. o.

tamítja. Az év őszén Bátori Moldvából Havasalföldre nyomul, s ott leteszi a török-barát román fejedelmet. Igaz, Mátyás ezekben az ütközetekben a hadieseményekben nem vett személyesen részt, de tétlenséggel, a török front elhanyagolásával vádolni a magyar udvart semmiképpen sem lehet.[95] A hadiesemények változó kimenetelű, de inkább a törökök javára billenő sorozatában a szabácsi siker nagy jelentőségű volt, amit a későbbi fejlemények csak még inkább felértékeltek. Nem járult ugyan hozzá a törökök balkáni kiszorításához, de ekkora már a harcok tétje a magyar végvári vonal és ütköző zóna megerősítése és biztosítása lett.[96] Persze Nicolae Iorgának is igazat kell adnunk,[97] aki szerint a kudarc a törökök szempontjából csak viszonylagos és csekély volt, de a szultán reakciójából ítélve, fájó. A Jajcához mérhető fontosságú hadicél ekkor Szendrő lett volna, aminek bevételére, de még inkább megtartására ekkora már a magyar haderőnek kevés esélye volt. A szabácsi vár ostroma egyben már előrevetítette azt a hadművészeti változást, ami a tűzerő fokozásában és az erődítésépítészet fejlődésében fog a következő évtizedekben Európa szerte általánossá válni: a síkterepen, de már a modern hadimérnöki tudással emelt várak ostroma a korábbi időben ismeretlen, új feladatok elé állítja a mégoly jelentős erőkkel rendelkező ostromlót is. Ebből kapott ízelítőt a magyar sereg Szabácsnál, miközben sikerrel mutatta be a mátyási óvatos, ütközeteket kerülő stratégia mesterművét.

[95] Meglehet, a török udvarban is tudtak hírszerzőik révén a király házassági tervéről, s az emiatt várható, de be nem következett, katonai passzivitásról.

[96] Így látta *Tóth Zoltán* is: i. m. 179. o.

[97] *Iorga, Nicolae:* Geschichte des Osmanischen Reiches. Bd. 2. Gotha, 1909. 176–177. o.

Hadfelszerelés és utánpótlás[*]

És következik mindaz, ami az ágyúk és más fegyverek, továbbá a hadfelszerelés közül Budáról elindult:

Továbbá 12 főlöveg (*hauptpüchsen von grossen puchsen*, vagyis ostromágyú).

Továbbá 40 kartány ágyú (*viertail puchsen*, Kartaune).

Továbbá 107 Haubitz (*hafnicz püchsen*) ágyú (nincs magyar neve és nem azonos a tarackkal).

Továbbá 20 *Tarrasbüchsen* (nincs magyar neve, kerekes állványra szerelt egészen kis kaliberű löveg).

Továbbá 3000 szakállas puska (*hacken püchsen*).

Továbbá 2000 kézi puska (*handt püchsen*).

Továbbá 40 harci szekér (*streit waegen*).

Továbbá 110 [kétkerekű] taliga (*gerren, kaeren*)

Továbbá 8 vetőgég (*sleidern*)

Továbbá mindezekhez 340 mázsa lőpor (*pulver*).

Továbbá 5 „*dreiling*" (latinul „ternarius", vagyis 20 akónyi, száraz és vizes űrmérték) tüzes nyíl (*fewr pfeil*).

Továbbá 12 „*dreiling*" számszeríjhoz való nyílvessző (*hauspfeil*).

Továbbá 8 „*dreiling*" tüzes golyó (*fewrkugel*).

Továbbá 3000 vadászgerely, másként disznógerely (*tierspiess, alias sweinspiess*).

Továbbá 2000 vas cséphadaró (*eisnen drischl*, Dreschflegel)

Továbbá 2 vaskapcsokkal jól megrakott szekér. (*mit eisnen krampen* = Spitzhaue, esetleg kapa/csákány)

Továbbá egy nagy Dráván közlekedő sajka megrakva vasalt lapátokkal (*mit beschlagen schauflen*). (Trawn = Drau, *grosse Trawnzüll*)

Továbbá 1500 jó számszerij (*guter armst,, armprost*)

Továbbá haderő Zágráb megfigyelésére (*ob Agram zu merken* [?]).

Továbbá 100 tűzmester (*püchsen maister*).

Továbbá 8 szekér a felszerelésükkel.

Továbbá 32 kovács (*smid*).

Továbbá 10 kőfaragó (*stainmeczen*).

Továbbá 40 ács (*zimmerleut*).

Továbbá 12 bognár a felszerelésével (*pogner*).

Továbbá 700 juh és 4 pásztor, hozzájuk adva szükség szerinti a védelmükre katonaság és étel.

---

[*] Lelőhelye: *Chmel, Joseph* (Hg.): Monumenta Habsburgica. I/2. Wien, 1855. 79–79. o. Fordította *Domokos György*, a kiegészítéseket *Skorka Renáta* írta.

Továbbá 1700 „*dreiling*" liszt.

Továbbá 2000 ökör szárított [húsa] és más élelmiszerek, mint borsó, köles, zsír, sajt, továbbá szurokfáklya (azaz szélmécs), faggyú, nagy mennyiségben.

Továbbá a hajókon szobák (*stuben*), kamrák (*kaemer*), fürdők (*padstuben*), tűzhelyek (*smidten pachöfen*) (sütőkemencék?) a hozzájuk szükséges dolgokkal felszerelve.

Továbbá kihoztak a hadszertárból 500 vasláncot és 600 létrát (*eisnen ketten, steiglaiter*).

Továbbá 32 Lanpenck [?] és sok gyalogpajzs [pavese, itt: *secztatschen*].

Továbbá a király kedve szerint való hasznos élelmiszer.

Továbbá 4000 élő liba és rengeteg tyúk, amit mind magukkal vittek.

Továbbá az egész [hadi]népet, amely késznek mutatkozott az útra, legyen az vízen vagy földön, ellátták élelemmel.

László Veszprémy

THE SIEGE OF SZABÁCS (1475–1476)

Summary

The most significant event of King Matthias' anti-Ottoman struggle between the sieges of Jajce and the partial occupation of Bosnia in late 1463 and early 1464, and the Otranto campaign in 1481, was the one-month long siege of Szabács (today Šabac) in January and February 1476, which ended in a Hungarian success. Even today, opinions differ on the siege. Many consider it as a failure of Matthias' army that the castle, which was built of wood and earth, but well protected by firearms, surrendered only after a bloody 30-day siege that took place months after the Hungarian troops surrounded the fortification in mid-October 1475. On the whole, it may be established that the Szabács campaign, as opposed to e.g. the siege of Galambóc (today Golubac) by King Sigismundus in 1428, had reached its limited strategic purpose, which was to enhance the system of Hungarian border castles by including a new, medium-strength fortification, which could be defended for decades. From that point of view, the siege carried an important message for the Ottoman court, which understood it, and got rather irritated when Matthias' troops surrounded Szendrő (today Smederevo) in the same year. That operation finally ended in a failure, too. The author has gathered the sources that deal with the siege, and has come to the conclusion that the most inaccurate of them all is Bonfini's description, whereas the contemporary *Historica Turchesca*, the letters of Matthias, and a chronicle in verse in Hungarian, all contribute to drawing a correct picture of the event. King Matthias did indeed do his best to exploit the victory for the purpose of propaganda, evidence for which is the portrayal of the castle and the detailed description of the siege in Schedel's world chronicle published in German and Latin. King Matthias did not personally take part in the military manoeuvres that followed the siege of Szabács, but the Hungarian court can by no means be blamed for idleness or for neglecting the Ottoman front. In the context of the period's military events, which brought about varying, but mostly Ottoman success, the siege of Szabács represented a significant stage from the Hungarian aspect, especially when considering later developments. Although it did not contribute to driving the Ottomans out of the Balkans, by then other issues, such as the stabilisation and defence of the system of Hungarian border castles and a buffer zone had been brought to the forefront. The siege of Szabács can be regarded as the typical example of King Matthias' careful strategy, characterised by limited, but successfully achievable objectives, and by the aim to exhaust the enemy.

László Veszprémy

SIÈGE DE SZABÁCS (1475–1476)

Résumé

Entre les sièges de Jajca fin 1463 et début 1464, l'occupation partielle de la Bosnie et la campagne d'Otranto de 1481, le plus important événement de la lutte menée par le roi Mathias contre les Turcs fut le siège de Szabács qui dura un mois en janvier-février 1476 et qui se termina par la victoire des Hongrois. L'appréciation du siège suscite toujours la controverse. Il y en a qui estiment que l'armée de Mathias a échoué puisque, après sa mise en place à la mi-octobre 1475, elle a eu besoin de quelques mois et d'un siège sanglant de 30 jours pour prendre le fort construit en bois et en terre, et bien muni d'armes à feu. Globalement, on peut constater que la campagne de Sza-

bács, contrairement au siège de Galambóc mené par le roi Sigismond (1428), a atteint son objectif stratégique limité en apportant au système hongrois de forts des confins un nouveau fort moyennement solide qui a toutefois pu être conservé pendant des décennies. De ce point de vue, ce fut un message fort pour la Porte turque qui le comprit et réagit nerveusement au déploiement des troupes royales contre Szendrő au cours de cette même année avant de réussir à le déjouer. L'auteur réunit les sources relatives au siège et constate que c'est la description de Bonfini qui comprend le plus d'erreurs, alors que le Historia Turchesca d'époque, les lettres de Mathias et les chants épiques hongrois d'époque donnent une image réelle sur le déroulement du siège. En effet, Mathias mit tout en œuvre pour exploiter la victoire à des fins de propagande. Par exemple, la représentation du fort avec la description détaillée du siège furent intégrées dans la chronique universelle en langues allemande et latine de Schedel. Certes, Mathias ne participait pas per-sonnellement aux événements militaires après le siège de Szabács, mais on ne peut point accuser la Cour de Hongrie de passivité ou d'avoir négligé le front turc. Dans la série d'événements militaires qui ont plutôt tourné en faveur des Turcs, la victoire à Szabács fut d'une grande importance surtout à la lumière des développements ultérieurs. Il est vrai que cette victoire n'a pas contribué à repousser les Turcs sur les Balkans, mais à ce moment-là, l'enjeu des combats était déjà de renforcer et de sécuriser la ligne des forts hongrois des confins et la zone tampon. Ce siège peut être considéré comme un exemple classique de la stratégie avisée de Mathias qui consistait à fatiguer l'ennemi et à fixer des objectifs limités mais atteints.

László Veszprémy

DIE BELAGERUNG VON SZABÁCS (1475–1476)

Resümee

Zwischen den Belagerungen von Jejce Ende 1463 und Anfang 1464, der teilweisen Eroberung Bosniens, sowie des Feldzugs von Otranto im Jahre 1481 war das bedeutendste Ereignis der Kämpfe von König Matthias gegen die Türken die Belagerung von Szabács (Sabatsch, heute: Sabać) im Januar und Februar 1476, die einen Monat dauerte und mit dem Triumph Ungarns endete. Die Beurteilung der Belagerung ist im Kreis der Nachwelt bis heute umstritten, und viele sehen das Fiasko der Armee von Matthias darin, dass er die Burg, die aus Holz und Erde errichtet, jedoch mit Feuerwaffen gut befestigt worden war, bereits nach einem Aufmarsch Mitte Oktober 1475 erst Monate später, im Rahmen einer 30 Tage dauernden Belagerung zur Aufgabe zwingen konnte. Alles in Allem können die Ereignisse derart beurteilt werden, dass der Feldzug von Szabács – entgegen zum Beispiel der Belagerung von Galambóc (Taubenberg, heute: Golubac) durch König Sigismund (1428) – sein eingeschränktes strategisches Ziel erreicht und das ungarische Grenzburgensystem um eine neue Festung mittlerer Stärke bereichert hat, die Jahrzehnte lang verteidigt werden konnte. Aus dieser Sicht stellte die Belagerung eine wichtige Botschaft in Richtung des türkischen Hofes dar, das diese auch verstand und sichtbar nervös auf den Aufmarsch des Königs gegen Szendrő (Semendria, heute: Smederevo) im Laufe desselben Jahres reagierte und erfolgreich vereitelte. Der Verfasser sammelt die sich auf die Belagerung beziehenden Quellen und ist der Ansicht, dass die Beschreibung von Bonfini die meisten Irrtümer enthält. Auf Grund der zeitgenössischen Historia Turchesca, der Briefe von König Matthias, sowie des ungarischsprachigen, zeitgenössischen ungarischen Reimchronik kann dagegen ein reales Bild von den Ereignissen der Belagerung gezeichnet werden. Matthias hat tatsächlich alles versucht, um den Propagandawert des Sieges für sich zu nutzen. Ein Beweis hierfür könnte die Tatsache sein, dass das Bild der Burg zusammen mit der detaillierten Beschreibung der Belagerung Aufnahme in die deutschsprachige und lateinische Weltchronik Schedels fand. Matthias nahm nicht persönlich an den Kriegsereignissen nach der Belagerung von Szabács teil, aber dem ungarischen Hof können keineswegs Tatenlo-

sigkeit oder die Vernachlässigung der türkischen Front vorgeworfen werden. In der Reihe der Kriegsereignisse mit wechselhaften, aber eher für die Türken günstigen Ergebnissen war der Triumph von Szabács von großer Bedeutung und wurde durch die späteren Ereignisse nur verstärkt. Der Erfolg trug zwar nicht dazu bei, die Türken vom Balkan zurückzudrängen, aber zu diesem Zeitpunkt ging es bei den Kämpfen bereits um die Verstärkung und Sicherung der ungarischen Grenzfestungslinie und Pufferzone. Die Belagerung kann als klassisches Beispiel der umsichtigen, den Gegner ermüdenden, sich eingeschränkte Ziele setzenden und diese mit Erfolg verwirklichenden Strategie von Matthias angesehen werden.

Ласло Веспреми

ОСАДА КРЕПОСТИ САБАЧ (1475–1476)

Резюме

Одним из наиболее важных событий борьба короля Матьаша с турками в период осадных боев конца 1463 и начала 1464 годов, частичного захвата Боснии, а также похода на Отранту в 1481 году была осада крепости Сабач в январе и феврале 1476 года, завершившаяся победой венгров. В оценке последующих поколений до сего времени остается спорной успех этой операции, и многие видят поражение войск Матьяша в том, что воздвигнутая из деревянных и земляных строений, но хорошо укрепленная и оснащенная огнестрельным оружием крепость уже во время похода в середине октября 1475 года была подвергнута нападению, но лишь спустя несколько месяцев, после 20-дневной кровавой осады была принуждена сдаться. В целом этот поход на Сабач можно оценить – в противоположность, например, осаде крепости Галамбоц, осуществленной королем Жигмондом, (1428 год) как достигший ограниченную стратегическую цель, обогативший систему венгерских оконечных крепостей новой, средней по силе, сохраняемой однако в течение многих десятилетий, крепостью. С этой точки зрения это было важным предостережением турецкому двору, который его правильно понял, и с явно видимой нервозностью реагировал на выступление короля в том же году против Сендрё, которое с успехом и было сорвано.

Автор научной статьи рассматривает источники касательно этоой осады и находит, что Бонфини допускает ряд погрешностей в своем описании, в то время как на основании HistoriaTurchesca, писем короля Матьяша, а также венгерских исторических песен того времени можно создать реальную картину о проведении осады. Король Матьяш действительно все сделал для того, чтобы использовапть пропагандистскую ценность этой победы, доказательством чего может быть тот факт, что изображение крепости, детальное описание осады вошли в мировую хронику Шеделя на немецком и латинском языках. Матьаш не принимал личного участия в военных событиях после осады Сабача, но ни в коем случае нельзя обвинять венгерский двор в бездействии, в пренебрежении турецким фронтом.

В серии военных событий, проходивших с переменным успехом, но, пожалуй, с преимуществом на стороне турок, успех при крепости Сабач имел большое значение, что еще более подтвердили позднейшие события. Эта победа, правда, не содействовала вытеснению турок с Балкан, но в это время целью вооруженной борьбы было укрепление венгерской линии оконечных крепостей и зоны вооруженного столкновения. Эту осаду можно считать классическим примером всесторонне обдуманной стратегии короля Матьяша, ставившего ограниченные цели и с успехом достигавшего их.

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR DUNAI KERESKEDELMI HAJÓZÁS KATONAI IGÉNYBEVÉTELE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportja által irányított hajózás 1917–1918*

Tanulmányunk folytatása a Hadtörténelmi Közlemények előző számában megjelent írásnak,[1] amely az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybe vételét tekinti át az első világháború első két esztendejében. A katonailag irányított dunai kereskedelmi hajózást Románia 1916. decemberi részleges megszállásától, a dunai hajózás 1917-es újraindulásától egészen a Monarchia 1918. őszi összeomlásáig mutatja be.

*

A román háború befejeztével, Románia területe felének megszállásával és a dunai vízi út Brailáig való biztosításával új szakasz kezdődött a Központi Szállításvezetőség (KSZV) által vezetett dunai hajózás történetében. A legjelentősebb változás, hogy ettől kezdve a hajózás jóval békésebb és nyugodtabb körülmények közt, lényegében „hazai", illetve bolgár szövetséges vizeken folytatódhatott tovább. Megszűntek a román hatóságok packázásai, a továbbiakban csak a saját és szövetséges csapatok, valamint hatóságok esetleges túlkapásaitól kellett tartani. Románia megszállását követően jelentősen megnőtt a Balkán felé irányuló, a Vaskapun völgymenetben áthaladó szállítmányok száma, elsődlegesen a romániai vasutak részére juttatott évi több százezer tonna szén fuvarozása miatt. Az összeomlás előtt a legfontosabb változásokat az Ukrajnával, Szovjet-Oroszországgal majd Romániával 1918. első felében megkötött békeszerződések eredményezték, megcsillant a reménye nagy mennyiségű ukrán gabona behozatalának, illetve a dunai vízi út egészen a Fekete-tengerig megnyílt a központi hatalmak számára. Az ukrán gabonához és a Fekete-tenger–Duna forgalomhoz fűzött nagy remények végül szertefoszlottak, majd októbertől már a hajópark mentése volt a fő feladat.

Románia területe hadba lépése előtt 139,7 ezer km² volt, lakossága 7,5 millió fő. Ebből megszállás alá került 69,9 ezer km², 3 millió lakossal. A megszállt területekkel a központi hatalmak kezébe került a vetésterület 53 %-a, valamint, ami ennél fontosabb, a román olajmezők. A megszállt Románia német katonai közigazgatás alá került, a legfőbb hatóság a Mackensen főparancsnokság (OKM, Oberkommando Mackensen) lett. Ennek alárendeltségébe tartozott a gyorsan megszervezésre kerülő romániai katonai közigazgatás (MVR, Militärverwaltung in Rumänien).

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (2005–2008) támogatásával készült.

[1] *Krámli Mihály:* Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás igénybe vétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportjának megszervezése 1914–1916. *Hadtörténelmi Közlemények,* 121. (2008.) 3–4. sz. 573–623. o.

A megszállás során a németek lehető legnagyobb befolyásra törekedtek, melynek következtében a Monarchia és Németország érdekei szembekerültek egymással Romániában. A sors különös iróniája folytán éppen azokon a területeken, melyek még Bismarck szerint Ausztria–Magyarország számára további terjeszkedési terepet jelentettek (Al-Duna, Balkán), az első világháború folyamán Németország új és erős versenytársként lépett fel.

Románia megszállt része ugyan német parancsnokság alá került, de a Monarchia gazdasági érdekeinek védelmében sikerült elérni, hogy a megszervezésre kerülő gazdasági törzskarban szigorú paritás érvényesüljön, azaz minden állást két tiszt, egy német és egy osztrák–magyar töltsön be.[2] Ezzel párhuzamosan a Duna megszállt romániai szakaszán is kettős parancsnokság alakult ki: a németek Turnu-Severin és Braila között 32 kikötő-parancsnokságot állítottak fel, a KSZV pedig a hajóállomás- és hajócsoport-parancsnokságokat hozott létre a román kikötőkben. Bulgária is állított fel parancsnokságokat Dobrudzsában, Tutrakantól Cernavodáig, melyek a bolgár dunai flottilla alárendeltségében álltak.

A megszállt román területek gazdaságának mielőbb a központi hatalmak szolgálatába állítása komoly szervező és helyreállító munkát igényelt. A két legfontosabb terület az élelmiszer- és takarmánykivitel biztosítása, illetve az olajmezők kitermelésének újraindítása volt. A nyersolaj-ipar területén kezdetben a németek egyeduralomra törekedtek. Az elpusztított kutakat helyreállították a Monarchia kizárásával. Később a Monarchiának is ígértek olajkitermelő területeket, s a Monarchia részesedett is, bár csak csekély mértékben, a Romániában kitermelt olajból. 1917 elején az olajkutakat birtokoló németek a Monarchia kizárásával megalakították a romániai petróleummezők parancsnokságát (Kodöl). A constanzai egyezményben (1917. március 2.) a németek némi engedményt tettek, melynek alapján 1917. április 1-jétől a Dunán szállított olaj 18 %-a Monarchiát illette. Ez azonban csak alamizsnaszámba ment, mivel az 1917-ben Romániában kitermelt olajnak alig 10 %-át szállították a Dunán. A németek később a Monarchiának is ígértek olajterületeket, így megalakult a cs. és kir. Nyersolajparancsnokság, a termelés Baicoi környékén folyt. 1917. október 17-én ennek helyébe az Osztrák–Magyar Olajszindikátus lépett. A szindikátust a németekkel kötött egyezmény alapján a havi 20 000 tonna feletti felesleg 25 %-a illette meg.[3]

A Monarchia, elsősorban Ausztria számára 1916–1917 fordulóján az olajnál jóval nagyobb jelentősége volt a gabonának. Az 1916–1917. aratási évben ugyanis Ausztriában 600 ezer tonnányi gabonahiány alakult ki, s ennek fedezése csakis Romániából volt lehetséges. Még a támadás megindulása előtt, az 1916. október 28-án Berlinben megkötött megállapodásban Ausztria nehéz helyzetére való tekintettel a Romániában található teljes liszt és kenyérgabona készletet Németország a Monarchiának engedte át. Az 1917. április 14-én kötött bécsi megállapodásban Németország hozzájárult, hogy június 6-ig az első 3000 tonna kenyérgabonát a Monarchia kapja.

---

[2] A román közigazgatás és gazdaság újjászervezése céljából a katonai parancsnokság mellett két törzskart hoztak létre, a közigazgatási és a gazdasági törzskart. A közigazgatás megszervezése a közigazgatási törzskar, az anyagbeszerzés, elosztás és a szállítás pedig a gazdasági törzskar feladata volt. A pénzügyekkel kapcsolatos feladatokat a két törzskar együttesen látta el. A gazdasági törzskarban érvényesülő szigorú paritás megóvása miatt a rendeletek csak akkor voltak érvényesek, ha az adott állást betöltő mindkét tiszt aláírta azt. *Schafarik, Brunner Wladimir:* Románia szerepe háborús gazdálkodásunkban. Budapest, 1935. 64. o.

[3] *Schafarik:* i. m. 79–84. o.

Az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság (AOK) 1917 áprilisában kelt helyzetértékelése jól érzékelteti a román gazdaság rendkívül fontos szerepét a központi hatalmak háborús erőfeszítéseiben: „Csakis a romániai behozatal teheti lehetővé azt, hogy Ausztria–Magyarország a felette szűkös készletek mellett a következő termésig még valahogyan fenntartsa magát. Csakis a romániai kőolajforrások birtoklása teszi a központi hatalmak számára lehetővé azt, (legfőképp azonban Németországnak) hogy motorüzemes harci eszközeiket (különösen tengeralattjáróikat, gépkocsijaikat és repülőgépeiket) a szükséges üzemanyaggal elláthassák, s hogy a nyugati és a délkeleti hadszíntereken e harci eszközökkel túl bőségesen ellátott ellenfeleket félig-meddig megközelíthessék."[4]

A román területek megszállását követően a lehető leggyorsabban leltárba vették a készleteket. Ebből kiderült, hogy 670 ezer tonna gabonaféle van raktáron. A megszállással az antant által lekötött gabonakészletek nagy része is a központi hatalmak kezére került. A tavasz folyamán egy millió hektár gabonával való bevetésére is sor került. Végül 1917 júliusáig Romániából 434 435 tonna élelmiszert és takarmányt vittek ki Németországba, 598 497 tonna élelmiszert és takarmányt a Monarchiába, vízi és vasúti szállítással. A Monarchia még az aratás előtt, 1917. június 6-án újabb megállapodást kötött Németországgal Berlinben. Itt úgy egyeztek meg, hogy Németország ideiglenesen kvóta alatt maradt részesedésének egyidejű lassú kiegyenlítésével, és egy Romániában tárolt tartalék-készleten kívül a romániai gabonát Németország és a Monarchia között egyenlő részben osztják fel. Az 1917. év augusztus-decemberi időszakában a Monarchia további 219 421 tonna élelmiszert kapott Romániából, melyből 198 730 tonna volt gabona.[5]

Romániát ugyan négy szövetséges szállta meg, akik osztoztak a megszállt területek javain, ám ez az osztozkodás korántsem volt egyenlő mértékű. A kivitt terményeknek, a nyersolajat nem számolva, több mint 90 %-át Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia kapta. Ha a kitermelt nyersolajat is beleszámítjuk (melynek több mint 80 %-a Németországot illette), a kép még inkább egyoldalúvá válik.[6] A Romániában talált, illetve megtermelt javak Németországba és a Monarchiába szállításában a túlterhelt vasútvonalak mellett a főszerepet a KSZV hajózási csoportja kapta.

A KSZV által irányított dunai hajózás 1917-ben

Románia megszállását és a Duna aknamentesítését követően az egyik legfontosabb feladat a központi hatalmak számára a fontos készletek mihamarabbi elszállításának megszervezése volt. A behozatalnak két lehetséges módja volt: a Magyarország felé csatlakozó vasútvonalakon vasúti szállítással, illetve a Dunán vízi szállítással. A megszállt román területeket vasútigazgatási szempontból két részre osztották, a caieni–carabia vonaltól nyugatra lévő vasútvonalak osztrák–magyar igazgatás alá kerültek. 1917. december 20-tól egy megállapodás alapján immáron ezek a vasutak is német igaz-

[4] Idézi *Schafarik:* i. m. 82. o.

[5] Uo. 83., 86–87. o.

[6] A kiviteli adatokat ld. uo. 136–137. o. Törökország részesedése az élelmiszerek területén többszörösen meghaladta Bulgáriáét. Bulgária legfontosabb beviteli cikke a só volt, ennek mennyisége egy nagyságrenddel haladta meg a második helyen álló Monarchiáét.

gatás alá estek.[7] A viszonylag csekély teljesítményű vasutak mellett a KSZV hajózási csoportja által irányított dunai hajózásnak döntő szerep jutott a központi hatalmak ellátásában.

A Duna aknamentesítése és hajózhatóvá tétele után a legfontosabb feladat a hajózás újbóli megszervezése és elindítása volt. A Monarchia számára létkérdés volt a súlyos ausztriai élelmiszerhiány enyhítésére a román gabona behozatalának mielőbbi újraindítása. Az osztrák városi lakosság nagyban függött a román gabonától, a román háborút megelőzően ellátásuk 90 %-át ebből fedezték.[8] A természet azonban az előző esztendőhöz képest 1917 elején nem volt kegyes a dunai hajózáshoz: január közepén beállt a jég a Dunán, és közel két hónapra lehetetlenné tette a hajózást.

A közös minisztertanács 1917. január 10-i ülésén foglakozott a gabonaszállítások kérdésével. Ottokar Czernin gróf, közös külügyminiszter informálta az ülés résztvevőit a berlini tárgyalások eredményeiről, melynek alapján a román gabonát 7:5 arányban osztották fel Németország és a Monarchia között, a lakosságszámra való tekintettel. A román készletek felmérése alapján 800–900 ezer tonnára tette a Monarchiára eső részt. A hadvezetőség annak a reményének adott hangot, hogy havi 150 ezer tonna gabona behozható Romániából. Megemlítette Czernin azt is, hogy német vélemények szerint a háborúban elsüllyedt járművek miatt nem elégséges a hajópark. Alexander von Krobatin közös hadügyminiszter ezt cáfolta, elmondva, hogy a hajópark elégséges. Krobatin felhívta a figyelmet, hogy az erdélyi és a román vasutak csekély teljesítőképessége, valamint a tehervagonhiány miatt a gabona-behozatalban a fő hangsúlyt a dunai szállításra kell helyezni.[9]

Tisza István gróf, magyar miniszterelnök vitatta a román gabonakészletekre vonatkozó 2–2,5 millió tonnás becslést, túlságosan optimistának tartva azt. Ettől eltekintve teljes mértékben támogatta az elképzelést, hogy a gabona-behozatal elsődleges útvonala a Duna legyen. Megítélése szerint a hajópark teljesítményét maximálisan kihasználva a március-júliusi időszakban a Dunán összesen 1,5 millió tonna gabona hozható be. Krobatin erre azt mondta, hogy napi 19 uszály teljesítménnyel, amelyet az 1916-os évben elértek, júliusig 2 millió tonna gabonát lehet behozni.[10]

A fedezetlen gabonaszükségletet 1,2 millió tonnában állapították meg. Tisza István kifejtette: mivel a teljes hiányt képtelenség Romániából fedezni, a fejadagok csökkentésére lesz szükség. A osztrák hiány enyhítésére Ausztria Németországhoz fordult 100 000 tonna rozsliszt gyorssegélyért. Németországgal január 19-én sikerült megegyezni a gyorssegélyről, de csak kisebb mennyiségről.[11]

1917 márciusában az aszály miatt az osztrák–magyar terméskilátások katasztrofálisnak ígérkeztek, és a németek sem szállították le maradéktalanul a januárban megígért

---

[7] *Droszt Ede*: A Cs. és Kir. Hadseregvasút. In: Vasúti és közlekedési közlöny, 1935. 96., 98. sz. 1012–1014., 1032–1033. o. A Monarchia a megszállt területeken úgynevezett hadseregvasutakat hozott létre, Romániában ez a délkeleti hadseregvasút volt. Az 1917 decemberében németeknek átadott román vasutak helyett a Monarchia a megszállt olasz területek vasútjainak igazgatását kapta meg.

[8] Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreich-Ungarischen Monarchie 1914–1918. Budapest, 1966. (a továbbiakban: GMR 1914–1918). 411. o.

[9] GMR 1914–1918. 429–430. o. Krobatin adatai szerint a román háború kezdetéig vasúton a Monarchiába 218 000 tonna, Németországba 264 000 tonna, míg vízi úton a Monarchiába 694 000 tonna, Németországba 649 000 tonna román gabonát szállítottak el.

[10] Uo. 430–432. o.

[11] Uo. 434–438., 471. o.

rozslisztet. A március 22-i közös minisztertanácson Heinrich von Clam-Martinic gróf, osztrák miniszterelnök már közeli élelmezési katasztrófáról, és újabb német segítség szükségességéről beszélt. Közben Magyarországot az a vád érte, hogy ott magasabbak a fejadagok, amit Tisza István kikért magának. Tisza ezután kifejtette, hogy a hiányt leginkább a román zsákmányból kell fedezni, és a németek segítségét is oly módon kell kérni, hogy azok a román gabonából időlegesen mondjanak le kvótájuk egy részéről a Monarchia javára. Végül a résztvevők abban maradtak, hogy Németországgal tárgyalásokat kezdenek a következőkről. A román kivitel meggyorsítása egy olyan szervezet által, amelynek a Monarchia hathatós résztvevője; a gabona felosztás kulcsának megváltoztatása a Monarchia javára; a Brailában és Dobrudzsában található készletek átadása a Monarchiának; végül a Németországnak jutó zab átadása a Monarchiának.[12] Németországgal április 14-én sikerült Bécsben megállapodni arról, hogy az első kenyérgabona szállítmányokat a Monarchia kapja. Június 6-án, ez előző megállapodás lejártával Berlinben Németország hozzájárult, hogy a két hatalom között a román gabonát egyenlő arányban osszák fel.

A dunai hajózással kapcsolatban fontos feladat volt a szövetséges felek közti vitás kérdések rendezése. A németekkel, akik kezdetben a saját hajózásuk külön vezetésére törekedtek, 1917 januárjában sikerült megállapodni. E szerint a német hajóparkot is az osztrák–magyar KSZV hajózási csoportja vezette 1917. február 1-jétől. A másik fontos kérdés a hadizsákmányok, illetve a görög uszályok ügye volt.

A januári megegyezés ellenére a németek elégedetlenek voltak a fennálló helyzettel, és továbbra is igyekeztek megerősíteni a pozícióikat az Al-Dunán. Ennek elsődleges eszközeként az egyetlen dunai német hajózási társaság, a Bajor Lloyd erőteljes fejlesztésébe kezdtek. A BL a háború kezdetén mindössze négy vontatógőzössel, három motoros uszállyal és 40 uszállyal rendelkezett. 1917 végére a BL állománya 31 hajóra, és 91 uszályra növekedett. A hajók egy részét bérelték, szám szerint 10-et, ezek gyenge román csavargőzösök voltak. A fejlesztés ellenére a BL továbbra sem jelentett komoly konkurenciát a két nagy osztrák és magyar társaságnak. A németek a BL-en keresztül más módon is megpróbáltak pozíciókat szerezni az Al-Dunán, illetve Bulgáriában. 1917 januárjában a BL tőkéjével kísérletet tettek egy bolgár hajózási vállalat alapítására, amely természetesen német befolyás alatt állt volna. A bolgár haditengerészet vezetői támogatták az elképzelést, és a tervek szerint a Monarchiától akartak 6 vontatót, valamint 20 uszályt vásárolni. A KSZV vezetése a bolgár kérést kategorikusan visszautasította, mivel nem akartak önmaguknak konkurenciát teremteni az Al-Dunán.[13]

A bolgárok a román háború során amúgy is egy saját, jelentős méretű hajópark létrehozására törekedtek, melyet az ellenség számlájára kívántak megvalósítani. Ebben a törekvésben élen járt Angel Dimitrov fregattkapitány, a bolgár dunai flottilla parancsnoka. 1916 decemberéig a flottilla 3 torpedónaszádot, 22 uszályt, 14 pontont és 200-nál több halászbárkát zsákmányolt.[14] Törekvésüket a Monarchia nem nézte jó szemmel, már csak azért sem, mert a zsákmányolt járművek egy része korábban osztrák és magyar tulajdont képezett.

---

[12] GMR 1914–1918. 472–478. o.

[13] *Letschev, Weliko:* Österreich-Ungarische Donauhandelsschifffahrt 1917. *Bulgarian Historical Review,* 2005. 1–2. sz. (a továbbiakban: *Letschev* 2005.). 58–59. o.

[14] *Letschev* 2005. 56. o.

A német hajózási csoport és a KSZV hajózási csoportja között 1917 márciusában megegyezés jött létre a Romániában talált egységekről. Azokat a hajókat és uszályokat, illetve egyéb egységeket, melyek ellenséges államok, illetve állampolgárok tulajdonát képezték, hadizsákmánynak tekintették, és besorolták a KSZV állományába. A központi hatalmak tulajdonát képező járművek természetesen visszakerültek eredeti tulajdonosaikhoz. Külön kategóriát képeztek a német emelőcsoport által kiemelt ellenséges járművek. Ezek egy részét az emelőcsoport megtarthatta, SG jelzést festve rájuk, míg a felesleget „szövetségesi érdekből" átadták a KSZV-nek. A rendelkezéseket ideiglenesnek tekintették, mivel még folytak a tárgyalások a hadizsákmány szétosztásáról.[15] Az úszó és az elsüllyedt zsákmányról a Bukarestben székelő dunai zsákmány-bizottság volt hivatva dönteni.

A bevonuló hadseregek által lefoglalt úszóművek szétosztása azonban nem volt egyszerű. Különösen, mint már jeleztük, a bolgárokkal voltak problémák, akik a saját hajópark megteremtését célzó igyekezetükben a román kézre került, korábban a központi hatalmak tulajdonát képező járműveket is „jogos hadizsákmánynak" tekintettek, és vonakodtak azokat visszaadni. Maga Mackensen is egyszerűen csak „rablóbandának" titulálta a vezetése alatt álló bolgár csapatokat.[16] 1917 áprilisában például öt uszályt követelt vissza a KSZV a közös Külügyminisztérium támogatásával a bolgároktól. Ezek közül egy a Magyar Belhajózási Rt., kettő pedig a DGT uszálya volt. Az egyik DGT uszály ráadásul tankuszály volt, melynek 500 tonnás nyersolajrakományát, mely eredetileg Németországba ment volna, még 1917 januárjában kirakodták és felhasználták. Ezzel párhuzamosan Ruszéban a fent említett öt uszályon kívül további három (két magyar és egy bajor) uszályt bolgár hadilobogó alá helyeztek, és rakományukat eltulajdonították. A bolgárok azzal érveltek, hogy ezek az uszályok már mind a román állam tulajdonát képezték, ezért jogos hadizsákmánynak tekinthetők. A közös Külügyminisztérium ennek azt vetette ellen, hogy a Románia által is ratifikált 1907-es hágai megállapodás alapján ezek az uszályok nem tekinthetők román állami tulajdonnak, még ha ideiglenesen román kézen is voltak.[17]

A Monarchia és Bulgária a dunai hadizsákmány kérdésében, azaz pontosabban annak egy részletében 1917. szeptember 23-án állapodott meg. Ebben a Duna bizonyos szakaszán elsüllyedt járművek kiemeléséről és elosztásáról volt szó. Megegyeztek, hogy a kiemelési munkák költségeit 3/5 részben a Monarchia, 2/5 részben pedig Bulgária viseli, és a kiemelt járműveket is e kvóta alapján osztják szét egymás között.[18] A megállapodás ellenére a bolgár szervek mindvégig igyekeztek megakadályozni az emelési munkákat.[19] Az 1917. év folyamán a bolgárok az általuk hadizsákmánynak tekintett osztrák–magyar és német járművek nagy részét a rájuk nehezedő diplomáciai nyomás hatására kénytelenek voltak visszaszolgáltatni.[20]

---

[15] A Közlekedési Múzeum Archívuma (a továbbiakban KMA), Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Schiff 91 103., 91 108. (másolat)

[16] *Schwarzmüller, Theo*: Generalfeldmarschall August von Mackensen. München, 2001. 134–135. o.

[17] KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Zentraltransportleitung Nr. 70162. (másolat). A másik két uszály egyike egy görög uszály, a másik pedig egy osztrák–magyar emelőcsoport által kiemelt szerb uszály volt.

[18] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Vereinbarung getroffen am 23 September 1917". A bolgárok eredetileg az összes ezen a szakaszon elsüllyedt járművet maguknak akarták, de végül kénytelenek voltak engedni, mivel a kiemeléseket nem tudták volna saját erőből elvégezni.

[19] KMA Mladiáta-gyűjtemény, benne *Döbreneti Gábor:* Beschlagnahmen von Donauaufahrzeugen während des Krieges. (Kézirat.) 1920. (a továbbiakban: *Döbrentei* 1920.) 43. o.

[20] *Schafarik:* i. m. 77. o.

A KSZV részéről felmerült olyan javaslat is, hogy a bolgároknak jutó uszályokat a KSZV a saját költségén hozatná rendbe az erre a célra berendezett turnu-severini hajógyárban, s azután ezekkel Bulgária részére végeznének szállításokat, uszályonként napi 3600 levás bérleti díjért. A bolgár pénzügyminisztérium az ajánlatra kategorikus nemet mondott.[21] A turnu-severini hajógyár a romániai német katonai közigazgatáshoz tartozott, de az üzemet a cs. és kir. haditengerészet működtette. A német és az osztrák–magyar hadvezetés közt 1917. szeptember 10-én kötött egyezség alapján fő feladata a Dunából kiemelt gőzösök, uszályok és elevátorok helyreállítása volt, a gabona- és kőolaj-kivitel fokozásának érdekében.[22]

El kell ugyanakkor mondani, hogy nem csak a bolgárok akarták a fentebb leírt módon gyarapítani hajóállományukat. 1917 augusztusában a DGT jelezte a KSZV hajózási csoportjának, hogy a társaság saját emelőcsoportjával szeretné kiemelni a Belgrád előtt elsüllyedt szerb STIG gőzöst, majd besorolni azt saját állományába. Döbreneti Gábor korvettkapitány, a hajózási csoport vezetője ez ellen határozottan tiltakozott, mondván, a társasági emelőcsoport csak a társaság saját hajóit emelheti ki. Közölte, hogy a hadvezetés semmilyen formában nem járul hozzá, hogy ellenséges magántulajdon magáncégek birtokába kerüljön.[23]

A hadizsákmánnyal kapcsolatos kérdések mellett külön figyelmet szenteltek a görög uszályok helyzetének rendezésére. A német gabonaközpont (Zentral-Einkaufgesellschaft, ZEG) még 1916-ban számos román és görög tulajdonú egységet vett bérbe. Egy részüket meg is vásárolta, melyek között a legfontosabb 310 úgynevezett görög uszály volt.[24] Románia megszállása után ezekből összesen 135 jutott a központi hatalmak kezére, ám 72-t a visszavonuló románok elsüllyesztettek.[25] A görög uszályokat eredetileg 1917. július 1-jéig bérelték ki, s a szerződés szerint 1917. június 30-án Brailában vissza kellett volna adni azokat eredeti tulajdonosaiknak. A KSZV, mely a megmaradt görög uszályok többsége felett ekkor rendelkezett, jogilag tiszta viszonyokat akart teremteni. A KSZV Emil Kreneis ezredest követő, új vezetője, Karl Angelo von Plentzner, vezérkari alezredes a szóban forgó uszályok megvásárlását javasolta, illetve egy konferencia összehívását, ahol a kérdést véglegesen rendezhetik.[26]

Nemzetközi szabályoknak megfelelő zsákmánybíróság, amely az elfogott ellenséges hajók sorsáról dönthetett, az Osztrák–Magyar Monarchiában csak egy volt, Polában. E bíróság azonban csak a tengeri hajókról dönthetett. A Dunára, sőt a Fekete-tengerre vonatkozóan a háború folyamán zsákmánybíróság felállítására nem került sor. A központi hatal-

---

[21] *Letschev* 2005. 63. o.

[22] *Wulff Olaf:* Az osztrák–magyar dunai flottilla a világháborúban. Budapest, 1934. 104. o.

[23] KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Zentraltransportleitung Nr. 79367. (másolat)

[24] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 24. sz. melléklet. Bérbe vettek 13 román gőzöst, 310 görög uszályt (melyek csak a Duna alsó, Vaskapu alatti szakaszán tudtak közlekedni), 18 malmot és 21 úszó elevátort. Ezek közül a ZEG 13 gőzöst és 11 elevátort meg is vásárolt.

[25] KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Zentraltransportleitung Nr. 73561/II. (másolat)

[26] KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Armeeoberkommando Eb. Nr. 8413/w (másolat) valamint K. u. K. Zentraltransportleitung Nr. 73561/II. (másolat) – Az érvelésben nagy hangsúlyt fektettek a háború utáni időszakra, mivel a KSZV szerint a megvásárolandó görög uszályok birtokában megszűnik az Al-Dunán a román és görög tulajdonosok monopolhelyzete. Az uszályokat egyébként az 1907-es hágai egyezmény alapján a háború után vissza kellett volna szolgáltatni tulajdonosaiknak.

mak esetében ezt a Bukarestben lévő Dunai Zsákmánybizottság (Donaubeute-Kommission) pótolta. E bizottság döntött arról, hogy a nemzetközi jog alapján mely járművek minősülnek hadizsákmánynak. Itt említjük meg, a hogy a dunai járművek elosztásáról 1918 nyarán született döntés.[27]

1918. június 13-án született egy előzetes megállapodás, amely a további tárgyalások alapját képezte. Kimondta, hogy valamennyi, a román háború kitörésekor a négyes szövetség tagjainak tulajdonában lévő járművet 14 napon belül vissza kell szolgáltatni. A rendelkezés elsősorban Bulgáriának szólt, amely vonakodott visszaadni a háború során lefoglalt egykori osztrák–magyar és német járműveket. Az egykori Behles-flotta megmaradt egységeit, melyeket a gabonaközpontok béreltek, tulajdonosára való tekintet nélkül vissza kellett adni a gabonaközpontoknak. A többi jármű, amennyiben ellenséges állami tulajdont képezett, hadizsákmánynak minősült, ha pedig ellenséges vagy semleges magántulajdont, a háború végéig a négyes szövetség használatában maradtak. A görög uszályok háború utáni sorsának kérdése így rendezetlen maradt, csak egy külön megjegyzésben vetették fel az ellenséges és semleges magántulajdon megvásárlásának lehetőségét. A bolgár kormányzatnak kártérítést kellett fizetnie az általa lefoglalt korábbi osztrák–magyar, német és Behles járművekért. Az ellenséges állami tulajdonban lévő rakományt hadizsákmánynak minősítették, az ellenséges és semleges magánszemélyek tulajdonában lévő rakományt pedig rekvirálták. A hadizsákmány elosztására egy 8 tagú bizottságot hívtak életre, melybe a négy szövetséges két-két tagot delegálhatott.[28]

A végleges megegyezés végül a bolgár követeléseken bukott el. A bolgár képviselő, Szerafimov korvettkapitány rögtön azzal állt elő, hogy az egész egyezséget csak abban az esetben fogadják el, ha a kezükben lévő Behles járművek visszaadásakor a hadizsákmányból azonos számú járművet kapnak cserébe. Ez minden valószínűség szerint meghaladta volna a hadizsákmányból Bulgária részére eső járművek számát, így a Monarchia számára a követelés elfogadhatatlan volt. A hadizsákmány elosztásához először alaposan fel kellett mérni annak értékét, melyre a háború végéig már nem került sor. Ezután lehetett volna megállapítani, hogy a bolgár követelések mennyivel lépik túl a rájuk eső, a szándékok szerint 25 %-os kvótát. A kérdés végleges megtárgyalására csak ezután kerülhetett volna sor.[29] A megbeszéléseken bizonyos kérdésekben, ha nem is mindenben, a németek Bulgáriát támogatták a Monarchiával szemben. Ez beleillett abba a német politikába, mely a Balkánon a Monarchiával szemben a bolgár ütőkártyát használta ki.[30]

A rendelkezésre álló eszközökkel Románia megszállása után a KSZV rögtön megindította a hajóforgalmat. A KSZV 1917. január 5-én kiadott rendelete szerint a hajózási csoport 814 uszállyal és 117 gőzössel bonyolította le a forgalmat a Duna Bécs és Braila közti szakaszán. Az uszályok legnagyobb része (420) a román gabonát szállította a magyar kikötőkbe, Vukovárig bezáróan. A Mackensen-hadseregcsoport szolgálatában összesen 214 uszály állt, ebből 70 Bécsből völgymenetben német utánpótlást szállított,

[27] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Donaubeutekommission. Der revidierte Entwurf des Protokolls über Verteilung der Donaubeute". (másolat)

[28] Uo.

[29] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Ministerium des Äußeren Nr. 58958/8. (másolat)

[30] E politikáról ld. *Pollmann Ferenc*: A szövetségi együttműködés nehézségei: osztrák–magyar–bolgár ellentétek Koszovó ügyében 1916 tavaszán. *Hadtörténelmi Közlemények*. 108. (1995.) 4. sz. 13–77. o.

visszafelé pedig gabonát. 40 uszály a cs. és kir. délkeleti hadseregvasút részére, míg 33 uszály a KSZV gőzösei számára szállított szenet. A hadseregvasút részére szállító uszályokat tisztítás után visszafelé szintén gabonával rakták meg. 24 tankuszály Csernavoda és Báziás között olajat szállított. További 103 uszály különféle nyersanyagokat vitt Romániából és Bulgáriából a Monarchiába. Mindezen felül 30 görög uszály (melyeket nem számoltak be a 814 uszály közé) szállított gabonát Turnu-Severinbe, ahol a három üzemképes úszó elevátor rakományát a Vaskapun áthaladni képes uszályokba rakta.[31] Mint ahogy ezt már említettük, január közepén a hajózással rögtön le is kellett állni a Duna befagyása miatt. A kényszerű szünetet a megszállt román terület kikötőiben hajóállomás- és hajócsoport-parancsnokságok felállítására fordították.

A hajózás a Dunán március második felében indulhatott meg, de kezdetben igen kedvezőtlen körülmények közt: erős jégzajlás, gyakori köd és viharos északi szél nehezítette a hajósok dolgát. A forgalom teljes mértékben csak áprilisban indulhatott meg. A háború folyamán a napi Vaskapu-teljesítmény rekordját 1917. május 15-én sikerült elérni: 43 megrakott uszály haladt át hegymenetben a szoroson. 1917. április 19-én Mackensen tábornagy megszemlélte a hajózást a Vaskapunál, ahol háromféle vontatási módot mutattak be neki.[32]

A kora tavaszi, nehéz körülmények közt meginduló hajózás teljesítményének elismeréseként Krobatin közös hadügyminiszter a következő táviratot küldte a KSZV-nek 1917. május 3-án: „A Monarchia ellátásának érdekében a cs. és kir. KSZV a legszigorúbb hideg és jégzajlás mellett végrehajtotta a szállításokat. A nagy nehézségek, és a fizikai nélkülözés ellenére a feladatot példamutató módon oldotta meg. A Legfelsőbb Szolgálat nevében a legnagyobb elismerésemet fejezem ki e nehéz munkában részt vett valamennyi hajósszemélyzetnek. Valamennyi hajósszemélyzetnek az anyanyelvén kihirdetendő. Krobatin s. k."[33] – A KSZV által irányított hajózás története során ez volt a legmagasabb szintű elismerés, amit kapott.

A KSZV bérletében álló hajózás a háború előtti időszakhoz képest magasabb bevételeket és jövedelmezőséget biztosított a hajózási társaságoknak, különösen a DGT-nek és az MFTR-nek. Ez, valamint az állami segítség lehetővé tette a vállalatoknak újabb hajók beszerzését 1915–1917 folyamán, részben a veszteségek pótlására, részben pedig a megnövekedett szállítási feladatok ellátására. A MFTR 1915–1916-ban öt 650 lóerős, egy 500 lóerős és egy 1200 lóerős új vontatógőzöst szerzett be. A MFTR 1916 júniusában felterjesztett programjában további nyolc 650 lóerős vontatógőzös beszerzése szerepelt, amelyhez állami segítséget kértek. A program első lépcsőjében négy új vontatógőzös, húsz uszály és három tankuszály szerepelt; az 1917 júliusában keltezett módosított előirányzat is ezt tartalmazta.[34] Ezek a hajók viszont már nem épültek meg.

---

[31] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 30. sz. melléklet.

[32] *Döbrentei Gábor:* A dunai kereskedelmi hajóraj a háborúban. In: *Wulff* 1934. (a továbbaikban *Döbrentei* 1934.) 166–167. o. A régi úton az 1200 lóerős MAGYARORSZÁG vontatott 2 uszályt, a csatornában a 900 lóerős ATLAS vontatott egy uszályt önállóan, majd szintén a csatornában az 1200 lóerős KORNFELD ZSIGMOND 2 uszályt, a vontató mozdony segítségével.

[33] Hadtörténelmi Levéltár I. Világháborús Gyűjtemény (a továbbiakban: HL I. VH), 4489. d. ZTL Nr. 71556.

[34] KMA Okmánytár 359. MFTR 6636/1916. A. – Az 1916-os felterjesztésben egy gőzös ára 490 000 korona, az 1917-esben már 700 000 korona volt.

1917 folyamán az Osztrák–Magyar Monarchia mind Németországgal (pontosabban Poroszországgal), mind pedig Bulgáriával megegyezett a dunai szállítások szabályozásáról. A cs. és kir. közös Hadügyminisztérium és a porosz királyi Hadügyminisztérium között 1917. május 14-én született meg a megállapodás. Első részében visszamenőleg az 1916. november 20. előtti időszakról egyeztek meg a felek. Az első pontban a romániai gabonaszállításokból visszamaradt 10 millió korona jövedelem egyenlő arányban történő elosztásában állapodtak meg. A harmadik pont az 1916. november 20-ig, a katonai szállításokra érvényes szállítási tarifát tartalmazta: 2,50 korona kilométerenként és uszályonként völgymenetben, valamint 4,50 korona kilométerenként és uszályonként hegymenetben, tekintet nélkül az uszályok méretére és rakományára. Az ötödik pont kimondta, hogy az úgynevezett civil szállításoknál (nyersanyagok, élelmiszerek, melyek nem a hadseregek utánpótlását szolgálták) az adott időpontban érvényben lévő társasági tarifák a mérvadóak. 1916. november 21-től mindez úgy módosult, hogy a katonai szállítások esetében a hegymeneti költséget 4,10 koronára mérsékelték kilométerenként és uszályonként. A csökkenést a közös Hadügyminisztérium a háborús kockázatok csökkenésével, és a turnu-severini átrakodás megszüntetésével indokolta. A civil szállítások esetében továbbra is a társaságok díjszabása volt a mérvadó. A porosz Hadügyminisztérium a tárgyalások elején kifogásolta, hogy a romániai szállítások esetén még mindig aranyfrankban történnek az elszámolások, ezért az aranyfrankban számolt tarifákat rögzített árfolyamon (1 aranyfrank=1,47 korona) átszámolták koronába. A megállapodás hetedik pontja szerint a szállítások közben keletkezett felesleg, illetve hiány a két ország között a szállított mennyiségek arányában oszlik meg.[35]

A porosz Hadügyminisztériummal kötött megállapodás záró részében kívánatosnak tartották, hogy Bulgária és Törökország is csatlakozzon a megállapodáshoz. Végül csak Bulgáriával jött létre megállapodás 1917. szeptember 25-én. Ennek célja alapvetően két kérdéskör rendezése volt. Egyrészről a Bulgária számára folytatott dunai szállítások elszámolása, másrészről a bolgár kikötőilletékek és a KSZV hajózási csoportjához tartozó személyek e kikötőkben való ellátásának szabályozása. A bolgár fél a következő kívánságokat adta elő: mivel a hadba lépést követően a bolgár hadsereg a négyes szövetség közös érdekében hajtott végre csapatmozgásokat, a katonai szállításokért ne kelljen fizetnie. A jövőbeli szállítások esetében pedig a porosz Hadügyminisztériummal májusban megkötött megállapodás alkalmazását kérte, azzal a kiegészítéssel, hogy a fizetést ütemezzék át egy későbbi időpontra. A másik fél, a KSZV vezetése erre azt felelte, hogy a múltbeli katonai szállítások költségeit nem hajlandó egyedül állni, s a jövőbeni szállítások költségeit sem óhajtják meghitelezni. Szemére vetette a bolgár félnek, számos jelentésre hivatkozva, hogy a bolgár kikötőkben a KSZV-hez tartozó hajók személyzetével messze nem egy szövetséges hatalomtól elvárható módon viselkednek. A bolgár fél ez utóbbra azt válaszolta, hogy ezek csak egyedi, elszigetelt esetek lehetnek. Végül az osztrák–magyar fél tiltakozott, hogy a bolgár kikötőben kikötőilletéket szednek a KSZV hajóitól, még azoktól is, amelyeknek a szállítmánya teljes mértékben a bolgár érdekeket szolgálja.

A fentiek után a bolgár fél ígéretet tett, hogy katonai szállítások alkalmával nem szednek kikötőilletéket, míg a többi szállítás utáni kikötőilleték ügyében majd a későbbi-

[35] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Niederschrift über die Besprechung im k. u. k. Kriegsministerium Wien vom 7. bis 14. Mai 1917 betreffs Regelung Donaufrachten." (másolat)

ekben külön megállapodást kötnek. Az osztrák–magyar fél ugyanekkor felszólította a bolgárokat, hogy sürgősen adják vissza a még náluk lévő osztrák–magyar járműveket. Végül a porosz Hadügyminisztériummal kötött megállapodás alapján megkötötték a megállapodást, ám két lényeges módosítással: az osztrák–magyar hadvezetés a háború után történő elszámolással meghitelezte a Bulgáriának szóló katonai szállításokat, cserében a bolgárok a kikötőilletéket hitelezték meg a polgári szállítások esetén, szintén háború után történő elszámolással.[36]

Mint a fentiekből kitűnik, az úgynevezett polgári szállításoknál – melyek a szállítások 80–90 %-át tették ki, s melyek útján látták el élelmiszerrel és egyéb nyersanyagokkal a központi hatalmakat, s így stratégiai jelentőségük volt – a hajózási vállalatok tarifái érvényesültek. Az 1917. év folyamán a DGT-nek és az MFTR-nek a KSZV által fizetett bérleti díjak 30 %-kal növekedtek, melynek elsődleges oka a szén drágulása volt. A háborús szénárak oly mértékben emelkedtek, hogy a hadvezetés hozzájárult a bérleti díjak utólagosan 30 helyett 35 %-kal való emeléséhez. A DGT 1917 márciusában 15 %-kal növelte a fuvardíjakat, mire az MFTR is rögtön 15 %-os emelést hajtott végre.[37] Az 1917. év folyamán a KSZV hajózási csoportjának flottájában a négy jelentősebb hajózási társaság az összes szállítási teljesítményből a következő arányok szerint teljesített: DGT 6:11, MFTR 3:11, DDGT (Dél-német Duna-gőzhajózási Társaság) 1:11 és BL (Bajor Lloyd) szintén 1:11.[38]

A KSZV hajózási csoportja 1917 elején 196 gőzössel és 1044 uszállyal rendelkezett.[39] Ez a mennyiség 1917. folyamán növekedett, a kiemelt és megjavított járművek szolgálatba állításával, valamint újabb hajók bérbe vételével. A Dunán és Száván 1916 végéig összesen 841 jármű süllyedt el, az evezős dereglyéket is beleszámítva. 1916 végéig a cs. és kir. emelőcsoportok 99, a DGT 18, az MFTR 26 és a németek egy járművet emeltek ki. 1916 novemberében a KSZV alá tartozó emelőcsoportok számát nyolcra növelték, és a németek is létrehoztak egy jól felszerelt külön emelőcsoportot Turnu-Severinben. A háború végéig a KSZV emelőcsoportjai 301, a német csoport 80, az MFTR 41, a DGT 23, a bolgárok 6 vízi járművet emeltek ki, azaz összesen 451 járművet.

A hajózási csoport flottájának elsődleges feladata a megszállt román területekről az élelmiszer és egyéb nyersanyagoknak az Osztrák–Magyar Monarchiába, illetve Németországba való eljuttatása volt. A hegymenetben történő szállítások mellett jelentősen megnövekedett az 1917-es évben a völgymenetben a Vaskapun áthaladt áruk mennyisége. Ez elsősorban a román területek megszállásával magyarázható.

---

[36] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Niederschrift über die vom 18. bis 25. September 1917 im k. u. k. Kriegsministerium in Wien erfolgte Besprechung betreffend Regelung der Donaufrachten für Bulgarien" A bolgár Veliko Lecsev cikkében ezzel szemben azt állítja, hogy a KSZV nem volt hajlandó semmiféle megállapodást kötni Bulgáriával, ami a források fényében egyszerűen nem állja meg a helyét. Ugyancsak ő felpanaszolja, hogy a bolgár szállítások esetében aranyfrank alapon számolták el a tarifákat, és ezt a Bulgáriával szembeni kivételezésnek, ellenséges gesztusnak tekinti, mivel nem tudja, hogy az osztrák és magyar társaságok a társasági tarifákat a KSZV felé is aranyfrankban határozták meg. Ld. *Letschev* 2005. 59. o.

[37] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Der interministriellen Konferenz zur Entschiedung vorgelegte Vereinbarung der k. u. k. Heeresverwaltung mit den Schiffahrtsgesellschaften" (másolat), valamint ZTL Nr. 71564/I. (másolat)

[38] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Nr. 71315/I v. 1917.

[39] *Döbrentei* 1934. 160. o.

A Vaskapun hegy-, illetve völgymenetben áthaladó árumennyiség tekintetében az 1917-es esztendő volt a rekordév, mind a háború, mind pedig az 1900–1922 közötti időszak tekintetében. A csak hegymenetben áthaladó árumennyiségben ugyan az 1916. év megelőzte 1917-et (1 684 205 tonna 1916-ban és 1 274 461 tonna 1917-ben), de völgymenetben közel háromszor annyi áru haladt át 1917-ben, mint az előző esztendőben (191 530 tonna 1916-ban és 578 786 tonna 1917-ben). A nagy arányú emelkedést a hajózás és a megszállt területek vasútjainak ellátását szolgáló szénszállítások okozták: 1916-ban 35 412 tonna, 1917-ben 405 318 tonna szenet szállítottak át völgymenetben a Vaskapun. A hegymenetben a Vaskapun áthaladó áruk 88 %-a gabonaféle volt: ebből a központi hatalmak számára létfontosságú cikkcsoportból összesen 1 093 506 tonnát szállítottak vízi úton a Monarchiába és Németországba.[40] Ezen adatok alapján megállapítható, hogy 1917-ben a romániai gabona-behozatal szinte kizárólag vízi úton, a KSZV hajózási csoportjának flottája által zajlott.

Dunai hajózás 1918-ban, a bukaresti béke előtt

A KSZV hajózási csoportja által vezetett dunai hajózás történetét az 1918-as esztendőben három szakaszra lehet osztani. Az első időszak Románia déli részének elfoglalásával, és a dunai vízi útnak Brailáig a központi hatalmak ellenőrzése alá kerülésével 1916–1917 fordulóján vette kezdetét, s eleinte csupán annyi változás történt, hogy már 1918-at mutatott a naptár. Az Oroszországgal kötött breszt-litovszki békét (1918. március 3.) követően orosz segítség nélkül a románok már nem tudták tartani magukat, és Bukarestben békekötésre kényszerültek (1918. május 7.) a központi hatalmakkal. E békeszerződés eredményeként a Duna teljes hosszában a Fekete-tengerig szabaddá és hajózhatóvá vált a központi hatalmak számára. Ezzel megnyílt a lehetősége annak, hogy a breszt-litovszki békében német kézre került területek gabonáját részben vízi úton, a Feketetengeren és a Dunán szállítsák el. A harmadik, utolsó szakasz, a visszavonulás és összeomlás szeptember közepe táján vette kezdetét. Ekkortól kezdve a románok már nem hajtották végre a bukaresti békében foglaltakat, majd Bulgária kiszállásával a háborúból (1918. szeptember 30.) az Al-Dunán a KSZV vezette hajózás helyzete tarthatatlanná vált.

Az oroszországi bolsevik hatalomátvételt követően 1917–1918 fordulóján jelentős változások következtek be a keleti fronton. A központi hatalmak és a szovjet kormány között 1917. december 3-án fegyverszüneti tárgyalások kezdődtek meg Breszt-Litovszkban, a német keleti főparancsnokság székhelyén. December 5-én megállapodás született az ideiglenes fegyvernyugvásról, majd tíz nappal később hosszabb érvényű fegyverszünet jött létre. A breszt-litovszkival párhuzamosan tárgyalás folyt Focşaniban a központi hatalmak és Románia északi részét ellenőrzése alatt tartó egyesült román–orosz haderő között is. Az itteni parancsnok, Scserbacsov cári tábornok a román kormány támogatásával megtagadta az engedelmességet a szovjet kormánynak, és az angol–francia megbízottakkal működött együtt. Ezek kezdetben elutasították a fegyverszünet gondolatát, de miután Breszt-Litovszkban megszületett a fegyvernyugvási megállapodás, ők sem elle-

[40] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 34. o. Az adatok a kifizetett Vaskapu-illetékek mértékén alapulnak.

nezték tovább ennek megkötését a román fronton. December 9-én Focşaniban is aláírták a fegyverszüneti megállapodást.

1918 januárjában megkezdődtek a béketárgyalások Breszt-Litovszkban. Miközben folytak a tárgyalások, február 9-én a központi hatalmak békeszerződést írtak alá az ukrán Rada képviselőivel. Ezt követően 24 órás ultimátumot adtak a szovjet küldöttségnek Ukrajna kiürítésére. Miután a küldöttséget vezető Trockij visszautasította az ultimátumot, a németek közölték, hogy felmondottnak tekintik a szovjet kormánnyal kötött fegyverszünetet. Február 18-án a keleti fronton tartózkodó német hadosztályok megkezdték előrenyomulásukat Ukrajnában, illetve az attól északra fekvő területeken. Február 23-án a németek újabb, súlyos követeléseket tartalmazó ultimátummal álltak elő, amit a szovjetek másnap elfogadtak. Végül március 3-án a szovjet küldöttség aláírta a breszt-litovszki békét.

Február 24-én Richard von Kühlmann német és Ottokar Czernin osztrák–magyar külügyminiszter megkezdte a Bukarest melletti Bufteában a különbékére irányuló tárgyalásokat az új román miniszterelnökkel, Alexandru Avarescuval, aki a különbékét ellenző Ion Bratianut váltotta fel. A központi hatalmak között komoly ellentétek voltak Romániát illetően. Mind Németország, mind az Osztrák–Magyar Monarchia a saját érdekszférájába igyekezett vonni Romániát, ugyanakkor mindkét hatalom gátolta a Dobrudzsára vonatkozó bolgár igények teljesítését. Végül március 5-én a bufteai kastélyban aláírták az előzetes békeszerződést. Ennek értelmében Dobrudzsában és a Kárpátok íve mentén határmódosításokat foganatosítottak, valamint a román haderőt a német és osztrák–magyar erőkkel szembeni hadszíntéren demobilizálásra kötelezték. A hivatalos békeszerződést május 7-én írták alá Bukarestben, román részről történő ratifikálása azonban soha nem történt meg. Szeptembertől kezdve a román fél már nem tartotta be a békeszerződés rendelkezéseit.

Mint azt már többször említettük, az Osztrák–Magyar Monarchiában, különösen Ausztriában mind 1916, mind 1917 tavaszán katasztrofális gabonahiány alakult ki, amit csak a Romániából behozott gabona segítségével sikerült enyhíteni. 1917-ben ráadásul ehhez még Németország segítségét is kellett kérni: mondjon le ideiglenesen a román gabona rá eső kvótájának egy részéről a Monarchia javára. Kenyérgabonából a legnagyobb mennyiség 1917 folyamán érkezett be Romániából, közelítőleg egy millió tonna. Az 1917–18-as aszály, illetve a korábbi készletek felhasználása miatt gyakorlatilag 1918-ra Románia mint kenyérgabona-forrás kimerült.[41] A központi hatalmak, részben éppen ezért is, nagy reményeket fűztek a breszt-litovszki békében biztosított területekről származó gabona behozatalához. E remények tükröződnek a „Brotfrieden" (kenyérbéke) elnevezésben, amellyel a békét illették. 1918 tavaszán még abban bíztak, hogy Ukrajnából akár egy millió tonna gabonát is sikerülhet az év folyamán.[42] E remélt nagy mennyiségű gabona elszállításában a vasút mellett fontos szerepet szántak a Fekete-tenger–Duna útvonalnak is. Az ukrán gabonához és egyéb élelmiszerekhez fűzött elképzelésekben a központi hatalmaknak végül nagyot kellett csalatkoznia: a háború végéig Ausztriába mindössze az oly annyira óhajtott mennyiség töredéke érkezett meg.

[41] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 34. o.; *Schafarik:* i. m. 87., 136–137. o. A pontos mennyiség nem állapítható meg, mert a romániai össz-kiviteli adatok az 1917–18-as időszakra vannak megadva, az 1917-es évre csak a vízi úton kivitt gabona pontos mennyiségét ismerjük.

[42] *Alfred Krauss–Franz Klingenbrunner*: Die Besetzung der Ukraine 1918. In: Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten. Wien, 1928. 389. o.

Az 1917 decemberében megkezdődő jégzajlás miatt a dunai kereskedelmi hajózást 1918. január 5-én beszüntették. A jégviszonyok a hajózás újraindulását március legelején tették lehetővé. A dunai hajózás újraindulását követően, miután a KSZV és a hajózási társaságok között a megállapodásokat mindig csak az adott hajózási szezonra kötötték, 1918. április 7-én megkötötték egyik oldalról a KSZV, a másik oldalról a DGT, az MFTR, a DDGT és a BL között az 1918-as hajózási szezonra az új megállapodást az al-dunai hajózásról.[43] Formálisan a megállapodást az al-dunai hajózásról kötötték, de területi hatálya valójában a bérelt hajópark tekintetében Regensburgtól Sulináig terjedt. Időbeli hatálya a román és bolgár kikötők 1918. évi megnyitásától az al-dunai gabonaszállítások befejeztéig, legkésőbb az az évi hajózási szezon lezárultáig szólt. Fontos megjegyezni, hogy a megállapodást a KSZV, nem pedig a hajózást irányító csoportja kötötte, s aláírója Plentzner vezérkari alezredes volt.

A megállapodás kimondta, hogy a hadvezetőség által bérelt járműparkot a KSZV irányítja, s szervezet rendelkezik a szállítmányokról, valamint a be- és kirakodásról. Ugyanekkor a megállapodás b. pontja megengedte, hogy a bérelt járműveken a társaságok saját kereskedelmi árut is szállítsanak, uszályonként 100 tonnában maximalizálva ennek mennyiségét. A d. pont alapján a társaságok, illetve ügynökségeik végezték a szállítmányok felvételét, kezelését, be- és kirakodásának irányítását, a vámokkal, az adókkal és illetékekkel kapcsolatos ügyintézést, valamint az elszámolásokat. A szállítási feltételekkel az e. pont foglalkozott. A szállítási tarifák tekintetében a társasági helyi tarifák voltak érvényben, melyeket 1,47 K=1 aranyfrank rögzített árfolyamon kellett kiszámítani. E rögzített árfolyam miatt, mint azt később látni fogjuk, az év folyamán nézetkülönbség támadt a KSZV és a DGT, valamint az MFTR között.[44]

A KSZV az uszályok be- és kirakodására öt-öt napos határidőket szabott meg (f. pont). A határidő túllépése esetén álláspénzt kellett a társaságnak a KSZV részére fizetni. A ki- illetve berakodás befejeztét a helyi társasági ügynöknek rögtön jelentenie kellett az illetékes hajóállomás- vagy hajócsoport-parancsnokságnak. Az árukban a kezelés, illetve a be- és kirakodás során bekövetkezett károkért a társaságoknak kellett a felelősséget viselniük, cserében ezért 100 kg-onként 7 centime-os díjban részesültek. Leglényegesebb pontja a megállapodásnak, legalábbis ami a hajózási vállalatokat illette, a h. pont volt, mely a „A társaságok részesedése a bevételekből" címet viselte. Ennek alapján a tömegáruk, illetve közvetlenül a KSZV, illetve a német tábori vasútügyek főnökének dunai hajózási csoportja által irányított szállítmányok esetén a fuvardíjak 25 %-a, egyéb darabáruk esetében a fuvardíjak egyharmada a szállító társaságot illette. A tarifális jellegű egyéb díjak, a hadvezetőségnek fizetendő álláspénz, illetve a Vaskapu-illeték kivételével, teljes egészében a társaságokat illették.[45]

A d. pont alapján a számvitel a hajózási társaságok feladata volt, melyeknek legkésőbb minden hó 10-ig kellett elszámolniuk az előző hónappal (i. pont). Ekkorra kellett az összbevételekből a hadvezetőségre eső részt a KSZV részére a cs. és kir. Hadügyminisztérium számlájára befizetni. Ugyanitt rendelkeztek arról, hogy a német márkában, bolgár

[43] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 533695 Sch.

[44] Uo.

[45] Uo.

levában és román lejben keletkezett bevételekből a hadvezetőségre eső részt mely bankokban kellett befizetni. Az elszámolások helyességéért a társaságok teljes körű felelősséggel tartoztak.[46] A közvetlenül a KSZV, illetve a német tábori vasútügyek főnökének dunai hajózási csoportja által irányított szállítmányok esetén a társaságok között fölállított szállítási kvóta (j. pont) megegyezett az 1917. évivel: DGT 6:11, MFTR 3:11, DDGT 1:11 és BL 1:11.[47] A hadvezetőség igaz, bármiféle ezzel kapcsolatos kötelezettségvállalás nélkül, engedélyezte a hajózási társaságoknak, hogy katonai segítséget (népfölkelők) vagy hadifoglyokat vegyenek igénybe a be- és kirakodási munkáknál a helyileg illetékes hajóállomás- vagy hajócsoport-parancsnokság engedélyével. Az igénybevett segítség költségeit, illetve az általuk okozott esetleges károkért a felelősséget a társaságoknak kellett viselniük. Ez már a kezdetektől fogva egyébként bevett gyakorlat volt, a magyar, majd az osztrák kikötőkben már 1916-tól orosz és olasz hadifoglyokat dolgoztattak, 1917-től pedig frontszolgálatra alkalmatlan népfelkelőkből álló munkásszázadokat is alkalmaztak rakodásra.[48]

A fenti feltételek mellett folytatott dunai hajózás jó üzletet jelentett mind a bérbeadó, az érintett hajózási vállalatok, mind pedig a bérlő, a KSZV hajózási csoportja számára. Amellett, hogy a társaságok magas bérleti díjat (1918-ban egy gőzös esetében 500 K, gőzkészen 1000 K, menetben 1500 K, egy átlagos uszály esetében 100 K óránként) szedtek,[49] megkapták még a szállított áru fajtájától függően a fuvardíj 25–33 %-át, valamint teljes egészében az egyéb, tarifális jellegű díjakat (pl. árukezelési díj stb.) is. A KSZV pedig, amely elvileg az al-dunai, gyakorlatilag a teljes dunai forgalmat monopolizálta, a magas bérleti díjak és az egyéb kiadások mellett nem csak hogy veszteséges nem volt, de még működése során nyereséget is termelt. 1915 vége és 1918 októbere között 339 millió korona kiadás mellett a hajózási csoport 375 millió korona bevételre tett szert, ami 36 millió koronás nyereséget jelentett.[50]

A hajózási társaságok a békeévekhez képest is jelentős többletprofitra tettek szert, különösen 1916–1917-ben. Az államsegélyben részesülő vállalatok (DGT, MFTR) a háború előtt 3–4 %-os nyereséget értek el, a háború alatt ez 6–7 %-ra nőtt, miközben a forgalom is növekedett. A háború előtt e vállalatok tiszta nyeresége nem érte el az államsegély összegét, így anélkül minden évben veszteségesek lettek volna. 1915–1917-ben viszont akkora tiszta nyereséget sikerült elérniük, amely meghaladta az államsegély összegét. Az MFTR például 1,8 millió korona évi államsegély mellett 1915-ben 2,19 millió korona, 1916-ban 4,23 millió korona, 1917-ben pedig 4,54 millió korona tiszta nyereséget ért el. 1918–1919-ben az államsegély ellenére a vállalat veszteséges volt.[51] A DGT profitját pedig még tovább növelte, hogy egy 1916 tavaszán a KSZV-vel kötött bizalmas szerződés

[46] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 533695 Sch. A német márka esetében az aranyfrankban számolt tarifákat rögzített árfolyamon (1 K=1,47 Fr) koronára kellett átszámítani, és ezt napi árfolyamon átváltani márkára.

[47] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 533695 Sch.; KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Nr. 71315/I v. 1917.

[48] HL I. VH 4484. d. ZTL Nr. 70160/163.; K. u. K. Kriegsministerium Abt. 10. 356123/1917.

[49] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 530740.

[50] *Döbrentei* 1934. 160. o.

[51] KMA Kézirat-gyűjtemény, 978.: Döbrentei Gábor a A cs. és kir. Hadügyminisztériumnak. 1917. július 28.; KMA Kézirat-gyűjtemény, 60: Az MFTR államsegélye és nyeresége (vesztesége) évente az 1895–1932 években.

alapján a Balkánra induló szállítmányok nagy részét megszerezte magának, melyekért a bérleti díj mellett a fuvardíj 66 %-át is megkapta.[52]

Az 1918-as hajózási szezon megindulása előtt, február 5-én a KSZV hajózási csoportjának vezetője, Döbrentei Gábor korvettkapitány 40 oldalas utasításcsomagban szabályozta a hajózási csoport helyi szerveinek a munkáját, mely a szénellátás kérdésétől a papírfelhasználásig tartalmazott előírásokat. Az egyik legfontosabb ezek közül a szénellátás kérdése volt, tekintettel a magas árakra és a fokozódó szénhiányra. Az 1915 novemberi megállapodásnak megfelelően a bérelt hajópark szénellátása továbbra is kizárólagosan a tulajdonosok kötelessége volt, ez alól kivételt csak a hadvezetőség tulajdonába átkerült gőzösök[53] képeztek. Az ellátási kötelezettségért cserébe, a magas szénárakra való tekintettel, kompenzációként fizették a gőzkész hajók után a kétszeres, míg a menetben lévők után háromszoros óradíjat a hajózási társaságoknak. A hadvezetőség tulajdonában lévő gőzösök szénvételezéséről részletes nyugtát kellett kiállítani annak a katonai szervnek, melynek az illetékességi területén történt a vételezés. A különféle katonai szerveknek a kérdésben való tájékozatlanságát kihasználva több esetben megtörtént, hogy a bérelt, de társasági tulajdonban álló gőzösök is vételeztek ily módon hadvezetőség tulajdonában lévő szenet. A további visszaélések megelőzése érdekében a KSZV hajózási csoport szerveinek kellett figyelni, hogy a társaságok ne vételezhessenek jogtalanul szenet, illetve nekik kellett felvilágosítani a többi katonai szervet a szénellátás rendjéről.[54]

Ugyanitt szabályozták a szénvételezés tekintetében a társaságok közötti viszonosságot. Ez azt jelentette, hogy például Lom kikötőjében csak MFTR tulajdonú szén állt rendelkezésre, abból egy DGT gőzhajó is vételezhetett nyugta ellenében, az elszámolás pedig a két társaság között történt. Így kellett a többi, kisebb társaság esetében is eljárni, melyek általában nem rendelkeztek saját szénkészlettel, hanem valamelyik nagy társasággal kötöttek a szénellátásról szerződést.[55]

Amennyiben az a helyzet állt elő, hogy a tulajdonos nem tudott gondoskodni a szénről, a KSZV gondoskodott a szükséges szén beszerzéséről. Ebből a szénből valamennyi bérelt gőzös vételezhetett, ha ez szükségessé vált. Az egyre nagyobb szénhiány miatt ugyanis állami szénközpontokat hoztak létre, melyek szabályozták a rendelkezésre álló mennyiség elosztását, a feladatok fontossága szerint osztályozva. Mindazoknak a hajóállomás- és hajócsoport-parancsnokságoknak, melyek területén a hajózás üzeméhez szükséges szén (Regiekohle) tárolva volt, minden este részletes távirati jelentést kellett küldeniük az illetékes szénközpontnak az aznapi szénfelhasználásról, illetve a szénmennyiség változásairól.[56]

Ugyan már nem sokkal a bukaresti békét követően történt, de itt kell megemlíteni a szénnel kapcsolatos ügyek újabb, részletes szabályozását, melynek leglényegesebb momentuma, hogy a KSZV a bérelt hajópark szénellátását, magára vállalta. A KSZV hajózási csoportjának vezetője 1918. május 29-én kiadott 14 oldalas utasításban szabályozta a (bé-

[52] KMA Mladiáta-gyűjtemény, DDSG Nr. 22387/I a 1916. (másolat)

[53] 1918 februárjában ezek az ÁLMOS, HELENE, VÁG, BANDI és FÜRGE nevű gőzösök voltak.

[54] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 530740.

[55] Uo.

[56] Uo.

relt) hajózás szénellátását, illetve a vízi úton történő szénszállításokat.[57] Döbrentei a külön utasítás indokaként a szénszállítás körül tapasztalható mindennapos tévedéseket hozza fel.

Az utasítás a Dunán szállított szenet két kategóriába osztotta: az egyik az úgynevezett egyéb rendeltetési helyű szén, a másik pedig a hajózás számára szükséges szén (Regiekohle). Az egyéb rendeltetési helyű szén alatt azt a szenet kellett érteni, melyet áruként más szervek számára szállítottak. A legfontosabb, rendszeres szállítmányok a cs. és kir. Déli Hadseregvasút,[58] a Szerbiai Katonai Kormányzóság és a maidanpeki katonai bányahatóság részére irányultak. Külön kezelték a német vezetés alatt álló szervek számára történő szénszállításokat, melyek német szám alatt futottak. A fent felsorolt szállítmányokat közvetlenül a KSZV hajózási csoportja irányította. E szénszállítások nagy része katonai szervek számára történt, mégis civil szállítmányként kellett ezeket kezelni, ugyanakkor más civil szállítmányokkal szemben elsőbbséget élveztek.[59] A civil szállítmány ez esetben azt jelentette, hogy a társasági tarifák, nem pedig a katonai szállításokra megadott tarifák voltak az érvényesek.

Jóval lényegesebb volt ennél a hajózás számára szükséges szénről szóló rendelkezés: az általános szénhiányra való tekintettel a KSZV a hajózási társaságoktól átvette a szénellátás feladatát.[60] A szénhiány mellett ezt az tette indokolttá, hogy a szénközpontok megalakítása óta a társaságok már nem juthattak a szerződött szállítótól közvetlenül a szénhez, hanem csak a szénközpontokon keresztül. A társaságok hiába fizettek a szénért, a KSZV diszponált a meglévő szénmennyiség felett, és a saját belátása szerint osztotta el azt, nem pedig a társaságok vásárlásának arányában. A KSZV hajózási csoportja azzal a kéréssel fordult a szénközpontokhoz, hogy a hajózáshoz szükséges szénmennyiséget a DGT, az MFTR, a DDGT és a bécsi Dunai Kavicskotró Rt (Donausand Baggerungen A. G.) számára közvetlenül, a kisebb társaságok részére pedig a DGT-n vagy az MFTR-en keresztül utalja ki. Ennek a kb. napi 1700–1800 tonnás szénmennyiségnek kellett fedeznie a bérletben lévő gőzösök és egyéb magángőzösök, a DGT és MFTR hajógyárak és műhelyek, a kotrók és a gőzdaruk szükségleteit, valamint a hajós és a parti személyzet fűtőanyagát.[61]

A fenti szénmennyiség négy forrásból származott. A dabrovai katonai bánya napi 500 tonnát biztosított, a német szénkontingens havi 10 000 tonnát tett ki, az osztrák szénkontingens havi 18 500 tonnát jelentett, a magyar szénkontingens napi 200–250 tonna volt. Ez papíron havi 49 500–51 750 tonnát jelentett, ehhez jött még az MFTR kozlai bányájából származó szén. A fenti mennyiségből havi 23 000 tonna Németországból érkezett. A különböző kontingensekből, illetve helyről származó szenet a Duna egy-egy meghatározott szakaszán alkalmazták. A dabrovai szenet az Al-Dunán, a jó minőségű német (felsőszileziai) szenet a zuhatagi szakaszon, az osztrák kontingens német eredetű szenét a

[57] HL I. VH 4486. d. ZTL Sch Nr. 535480. „Kohlenversorgung der Schiffahrt und Instruktionen für Kohlentransporte".

[58] A cs. és kir. Déli Hadseregvasút az osztrák-magyar igazgatásban lévő szerb vasutakból állt. E vasút részére az AOK a dabrovai szénbányából napi 250 tonna szenet utalt ki, melyet Bécsből a DDGT szállított Belgrádba, külön csak erre a célra használt uszályokon. HL I. VH 4486. d. ZTL Sch Nr. 535480.

[59] Uo.

[60] Uo. „Die allgemeine Kohlenknappheit und die schwere Beschaffungs-möglichkeit der Kohle hat die ZTL veranlasst, die Kohlenversorgung von der Schiffahrtgesellschaften zu übernehmen."

[61] Uo.

Bécs–Regensburg vonalon, a rosszabb minőségű ostravait pedig Bécstől völgymenetben, a magyar kontingensből származót meg a Duna magyar szakaszán használták.[62]

A szénközpontok által kiutalt szén vasúton jutott el a kijelölt, Duna-menti elosztóállomásokra, ahonnan vízi úton ment tovább a szenelő állomásokra. A szenes uszályokat, fontosságukra való tekintettel gyorsgőzösök vontatták. A hajózás számára szükséges szenet elsősorban az állandóan és kifejezetten erre a célra igénybevett uszályok szállították, s ezeket mind megrakva, mind üresen a társaságoknak ingyen kellett vontatnia. Kivételes esetben igénybe lehetett venni e célra más uszályokat is, melyek esetében a vontatásért a hadvezetőség fizetett. Az uszályhiány kialakulásának megelőzése érdekében a KSZV helyi szerveinek intézkednie kellett a szenes uszályok azonnali kirakodásáról (ami a valóságban sokszor nem történt meg). A hajózás számára szükséges szén forgalmát a KSZV hajózási csoportja közvetlenül irányította.[63]

A szénellátás feladatának KSZV általi átvétele egyáltalán nem jelentette azt, hogy a társaságok ezután ingyen kapták volna a szenet, továbbra is fizetniük kellett érte. Ezt ugyan az utasítás expressis verbis nem mondta ki, de szó szerint megismételte február 5-i utasításnak azt a részét, mely arról rendelkezett, hogy csak a hadvezetőség tulajdonába átkerült gőzösök vételezhetnek ingyen szenet, valamint a társaságok szénvételezési viszonosságáról és egymás közti elszámolásáról szóló részt.[64] A DGT és az MFTR 1918 tavaszán–nyarán megfogalmazott újabb bérleti díjemelési követeléseiket is többek között az emelkedő szénárakra alapozták,[65] melynek alapján megállapítható, hogy fizetési kötelezettségük továbbra is fennállt.

A szénellátás kérdéskörében tett kitérő után visszatérve a KSZV helyi szerveinek munkáját szabályozó február 5-i utasításokhoz, annak igen lényeges pontja a bérelt járművekkel való rendelkezési jog kérdéskörét járta körbe. Ebben a kérdésben ugyanis fennállása óta a KSZV számtalanszor került összeütközésbe más katonai hatóságokkal. A vízi járművek bérletbe vétele, illetve bérletből való elbocsátásának joga, valamint a bérelt járművek feletti rendelkezési jog kizárólagosan a KSZV hajózási csoportját illette. Egyes járműveket más katonai szervek, a KSZV tudomásával és engedélyével igénybe vehettek, de ezek személyzete felett továbbra is a KSZV rendelkezett. Más katonai szervek önhatalmú jármű-igénybevétele azzal a következménnyel járhatott, hogy már egy, bérletben lévő hajót foglaltak le, vagy pedig a jármű nem állt bérletben, de ekkor a tulajdonos a költségeket a KSZV-vel fizettette meg.[66] Az már más lapra tartozik, hogy papíron meglévő jogait a KSZV hajózási csoportja, vagy helyi szerve nemigen tudta érvényre juttatni az esetlegesen erőszakosan fellépő más katonai parancsnoksággal szemben. Fegyveres hajófoglalásokra, hadbírósággal való fenyegetőzéssel nyomatékosított fellépésre, nem meglepő módon, elsősorban visszavonulások alkalmával került sor.

---

[62] HL I. VH 4486. d. ZTL Sch Nr. 535480.

[63] Uo.

[64] HL I. VH 4486. d. ZTL Sch. Nr. 535480., 530740.

[65] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Referat über die mit Vertretern der Schiffarhtgesellschaften DDSG und MFTR geführten unverbindlichen Verhandlungen über das Ansuchen der Gesellschaften um Mieterhöhung" 1918. július 29. (Referat 1918. július 29.) (másolat)

[66] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 530740.

A gabonaszállítmányok stratégiai jelentőségére való tekintettel minden hajóállomás- és hajócsoport-parancsnokságnak kiemelt figyelemmel kellett kezelnie a gabona be- és kirakodását, mely a hajózáshoz szükséges szén mellett feltétlen prioritást élvezett. A gabonauszályok be- és kirakodásáról, mozgásáról, a pontos gabonamennyiségek megjelölésével minden este 9 órakor távirati jelentést kellett küldeniük a KSZV hajózási csoportjának.[67]

A dunai forgalom háború előtti szerkezete a román gabonaszállításokkal 1915 végétől gyökeresen megváltozott. Az a jelentős árumennyiség, mely korábban a román kikötőkből a torkolat, illetve a tenger felé áramlott, részben angol, illetve francia lobogó alatt, most megfordult, és a Vaskapun keresztül a Monarchia felé vette az útját. Csakhogy a forgalmi szerkezet gyors megváltoztatását nem követte, nem követhette a járműpark megváltozása, így a feladatot csakis a meglévő eszközökkel kellett megoldani. Az a jelentős járműpark ugyanis, mely az Al-Duna és a tenger közti forgalomra volt berendezkedve, gyakorlatilag hasznavehetetlennek bizonyult a Vaskapun túli szállításokban, ráadásul jelentős része a román háborúban meg is semmisült. Ennek következtében a Duna Regensburg–Orsova szakaszán vontatóerő és hajótér hiány lépett fel. A hiány fedezésére, a hajópark jobb kihasználására és a szállítmányok meggyorsítása érdekében Döbrentei még 1917 júliusában javaslatot tett a közös Hadügyminisztériumnak a hajók éjjeli menetére vonatkozóan. Ebben hosszú távon az éjjeli járatok kötelezővé tételét, rövid távon pedig a Budapest–Ómoldova, illetve a Turnu-Severin–Giurgiu útvonalakon az éjjeli hajózási kísérletek azonnali megkezdését, valamint az éjjeli kitűzéshez szükséges, tejüveggel ellátott, nem vakító világítóbóják megrendelését kérte. Felvetette még, hogy az aldunai hajózás biztonságosabbá és jobbá tétele érdekében célszerű lenne újra felállítani a román hajózási hatóságot, természetesen a megszálló hatóságok felügyelete alatt.[68]

Az éjjeli kísérletek már 1917. augusztus 5-én a BANHANS, HUBA, KOLOWRAT TAS, THOMMEN és TÖHÖTÖM DGT és MFTR gőzösökkel megkezdődtek. 1917 őszén a magyar, illetve a román–bolgár Dunán ideiglenesen kezdetleges petróleumlámpás világítást építettek ki, illetve 42 román bóját világítóbójává alakítottak át. A DGT és az MFTR magára vállalta, hogy saját költségén egészíti ki két fűtővel és egy kormányossal a kísérletben résztvevő minden hajó személyzetét. 1917 decemberében kezdődtek meg a kísérletek a fényszórókkal felszerelt hajókkal, melyekhez nagy reményeket fűztek. A kísérletek 1918 februárjában folytatódtak, és május közepéig tartottak. Az 1917. szeptember – 1918. március időszakban az éjjel is utazó úgynevezett gyorsvontatók többletteljesítménye által a hajózási csoport 7,5 millió korona többletbevételt ért el, ami a nagyobb számú menetóráért és a hajósszemélyzet pénzbeli jutalmazásáért kifizetett egymillió koronát levonva 6,5 millió korona nyereséget jelent.[69] 1918. május 8–9-én, illetve május 13–15-én a CENTAUR és a MAGYARORSZÁG gőzösök vontatmánnyal több alkalommal áthaladtak éjszaka a Vaskapu-csatornán. Az egyik alkalommal meghívott vendégeket is vittek a fedélzetükön, demonstrálandó az éjszakai hajózás lehetőségét. Szeptember–október fo-

[67] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 530740.

[68] KMA Kézirat-gyűjtemény, 978.: Döbrentei Gábor a cs. és kir. Hadügyminisztériumnak. 1917. július 28.

[69] KMA Kézirat-gyűjtemény, 322.: *Döbrentei Gábor*: A dunai éjjeli utazásokkal való kísérletezések eredményei. 1918. április 28. A kísérletek tapasztalatai alapján azt állapították meg, hogy a keskenyebb szakaszokon a fényszóróval (35 cm) való hajózás a leghatékonyabb, míg az 1 km-nél szélesebb Al-Dunán mindenképpen szükséges a világítóbóják alkalmazása. Tervezték tovább az éjjel járó hajók ellátását egy-egy Zeiss éjszakai látcsővel.

lyamán az ELŐD gőzössel akarták bizonyítani, hogy éjjel-nappali menettel a Braila–Regensburg–Braila út harminc nap alatt teljesíthető. A bolgár különbéke miatt azonban az ELŐD útját szeptember 30-án Bécsben meg kellett szakítani.[70] Szeptember 1-jétől az éjszakai járatok érdekében külön prémiumrendszert vezettek be a teljesített éjszakai órák után, de ennek már nem sok foganatja volt, már csak az alacsony többlet-óradíjak miatt is.[71]

A breszt-litovszki békének volt egy olyan következménye is, amely közvetlenül kihatott a hajózás mindennapjaira. Az al-dunai kikötőkben 1114 orosz hadifogoly dolgozott, akiket a békekötés után repatriálni kellett, és nem lehetett többé hadifogolyként dolgoztatni. Az orosz hadifoglyok már a béketárgyalások idején, februárban többször megtagadták a munka felvételét, illetve megszaporodtak a dezertálások. Ezért a KSZV kérte, hogy az orosz hadifoglyokat vonják vissza az ország belsejébe, és helyettük 1000 olasz hadifoglyot küldjenek. A KSZV ígéretet kapott, hogy az orosz hadifoglyokat átcsoportosítják a tavaszi mezőgazdasági munkákra.[72] A békekötés után az orosz hadifoglyokat hazatérésükig szabad munkásokként akarták foglalkoztatni, és ehhez a közös Hadügyminisztérium kidolgozott egy bérezési és premizálási javaslatot.[73] Az orosz hadifoglyok helyett küldött olasz hadifoglyokkal sok volt a baj, nagy részük alkalmatlan volt a nehéz rakodási munkákra, sokat közülük különféle betegségekkel kórházba kellett küldeni, és ugyanúgy dezertáltak Románia fele, mint az oroszok.[74]

A dunai szállításokról, illetve a Romániából történt behozatalról rendelkezésre álló statisztikák alapján, mivel azok az egész év összesített teljesítményeit mutatják, az 1918. március-májusi forgalomról kevés megállapítást lehet tenni. Az egész éves adatok alapján valószínűsíthető, hogy a Vaskapun völgymenetben áthaladó forgalom, melynek nagy részét a szénszállítmányok tették ki, az 1917-es évihez hasonló intenzitású volt. A román gabonakészletek kimerülése miatt, különösen a tavaszi, aratás előtti időszakban, a hegymentben történő gabonaszállítások mennyisége jó ha elérte az előző év hasonló időszakának harmadát. Hegymenetben egyedül az olajszállítás mutat növekedést, de a romániai olaj 85–90 %-át nem a Dunán, hanem vasúton szállították.

Dunai hajózás a bukaresti béke után

A központi hatalmak és Oroszország között 1917. december 16-ra virradó éjjel kötött fegyverszünet a Fekete-tengerre vonatkozóan egy hat pontos egyezményt tartalmazott, melynek 5. pontja kimondta, hogy a Fekete-tengeren szabad a kereskedelem és a kereskedelmi hajózás. A kereskedelem szabályozása az Odesszában székelő fegyverszüneti bizottság feladata. Az orosz béketárgyalások és a román fegyverszüneti tárgyalások keretében a fekete-tengeri fegyverszüneti bizottság Albert Hopmann német altengernagy elnökletével 1918. január 12-én kezdte meg működését Brailában. A román–orosz delegációt Constantin Balescu ellentengernagy, a román haditengerészet parancsnoka vezette.

---

[70] *Döbrentei* 1934. 171. o.

[71] HL I. VH 4493 d. ZTL Nr 539739/Sch.

[72] HL I. VH 4484 d. KM 10. Abt. 1918. febr. 17.

[73] HL I. VH 4484 d. ZTL Nr. 12308.

[74] HL I. VH 4484 d. ZTL Nr. 34246.

A tárgyalások már január 14-én félbeszakadtak, mert a korlátozott meghatalmazással ellátott román és orosz felek nem volt hajlandók a fekete-tengeri hajózás újrafelvételére egyezményt kötni.

A breszt-litovszki tárgyalásokkal párhuzamosan Németország és a Monarchia megállapodott az Ukrajnából történő behozatal irányítására egy közös kartellszervezet létrehozásáról, illetve az egyes áruféleségek esetében meghatározták a két hatalom közt a részesedési arányokat. Később e kartellhez formálisan Bulgária és Törökország is csatlakozott.[75]

A breszt-litovszki béke biztosította a központi hatalmak számára a szabad hajózást a Fekete-tengeren, s az orosz kikötőkben a legnagyobb kedvezmény elve érvényesült számukra. A Szovjet-Oroszországgal kötött béke után az addig akadozó román fegyverszüneti tárgyalások is fordulatot vettek, s március 5-én megkötötték a bufteai előzetes békét. Ezzel lényegében a Fekete-tengerig megnyílt a dunai vízi út a központi hatalmak számára, megteremtve az ukrán gabona fekete-tengeri–dunai behozatalának elvi lehetőségét. Ez ebben az időpontban még valóban csak elvi lehetőség volt, mert még nem kötötték meg Romániával a végleges békét, másrészt a Duna Sulina-ága, illetve a torkolat környéke el volt aknásítva.

A cs. és kir. Dunaflottilla március 8-án kapott parancsot a Braila alatti Duna-szakasz aknamentesítésére. Az aknamentesítési munkákat március 9-én kezdték meg, s március 17-re a rossz időjárás dacára a Sulina-torkolatig az összes aknát eltávolították a folyómederből. Május 28-án az osztrák–magyar TEMES monitor fedélzetén Mackensen tábornagy személyesen utazta be a Duna Braila-Sulina szakaszát. A Braila-Sulina Duna-szakasz aknamentesítése után a központi hatalmak igyekezete arra irányult, hogy a Constanzába és Várnába irányuló tengeri útvonalakat is megtisztítsák az aknáktól. A Fekete-tenger Duna-torkolat környéki vizein nem csak az oroszok és a románok, de a németek is létesítettek aknamezőket a BRESLAU cirkáló[76] és aknarakó tengeralattjárók bevetésével. Az aknamentesítést a német és az osztrák–magyar haditengerészet közösen végezte. Osztrák–magyar részről az aknamentesítést a Dunaflottilla őrnaszádjaiból és zsákmányolt motorcsónakokból álló aknakutató osztag végezte, Schmidt Győző sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt.[77]

Az osztrák–magyar aknakutató osztag áprilisban kezdte meg a működését a Sulinába vezető aknamentes útvonal megnyitásával. Miután a német aknatelepítésekről kapott adatok megbízhatatlannak bizonyultak, a sulinai útirányokon többször változtatni kellett, mert a kijelölt utakon német aknákat találtak. Június folyamán a már aknamentesnek ítélt útvonalat még egyszer felülvizsgálták. A fekete-tengeri hajózási ügyekben illetékes, fekete-tengeri nautikai-technikai bizottság (Nateko)[78] augusztusban úgy döntött, hogy újabb, rövi-

[75] *Krauss–Klingenbrunner:* i. m. 369. o. Németország és a Monarchia között a következő kulcsokat határozták meg árunemenként: gyapjú 62:38, gyapot 8:5, kőolaj 2:1, len 55:45.

[76] A német földközi-tengeri hajóraj 1914-ben a GOEBEN csatacirkálóból és a BRESLAU cirkálóból állt. 1914. augusztus elején e két hajó áttört Konstantinápolyba, ahol török lobogó alá kerültek, de gyakorlatilag továbbra is német parancsnokság alatt álltak.

[77] A fekete-tengeri osztrák–magyar aknakutatásra ld. *Wulff:* i. m. 115–118. o.

[78] A Nateko (Nautisch-technische Komitte) a fekete-tengeri fegyverszüneti bizottságból alakult a központi hatalmak tengerész és szárazföldi tisztjeiből, valamint az orosz haditengerészet képviselőiből. Elnöke Albert Hopmann német altengernagy volt. A Nateko feladata volt a Fekete-tengeren az aknamentes útvonalakat létrehozni és biztosítani, a hajóforgalmat szabályozni és irányítani, valamint a kikötőket és a hajógyárakat rendbe hozni.

debb útvonalat választ a sulinai hajózásra. Az új útvonal kijelölését és aknamentesítését augusztus-szeptemberben szintén az osztrák–magyar aknakutató osztag végezte el.

Mint azt már a bevezetőben röviden említettük, a központi hatalmak vérmes reményeket fűztek a breszt-litovszki békéhez (Brotfrieden, kenyérbéke), az ukrán gabona és egyéb élelmiszerek behozatalától remélve a fenyegető éhínség elhárítását. A Duna és a Fekete-tenger aknamentesítésére tett erőfeszítések mind azt a célt szolgálták, hogy a vasúti szállítás mellett a Fekete-tengeren és a Dunán keresztül vízi úton is minél hamarabb megkezdhessék az összegyűjtött élelmiszer és egyéb nyersanyagok elszállítását a központi hatalmak területére. Az ukrán Radával február 9-én kötött békeszerződésben az ukránok a központi hatalmak nyomására 1 millió tonna gabonát, valamint számos élőállatot, szenet és más ásványi anyagokat ígértek. A gabona tekintetében, ha a korábbi berlini megállapodás kvótáját (7:5 Németország és a Monarchia között) vesszük alapul, akkor a Monarchiának ebből az 1 millió tonnából nagyjából 417 ezer tonna jutott volna. A központi hatalmak által megfogalmazott kívánalmak azonban, mint ez később kiderült, az ukrán lehetőségek alapos túlbecsülésével születtek, s a gyakorlatban teljesíthetetlennek bizonyultak.

Az előző évi készletek vészes fogyása és a hátországot fenyegető éhínség miatt 1918 márciusában az osztrák gabonaközpont, a Kriegsgetreide-Verkehrsanstalt 100 millió koronát utalt át sürgős élelmiszervásárlásokra az osztrák–magyar megszállás alatt lévő Odesszába. A megszálló osztrák–magyar csapatokra nehezedő nyomást fokozta az uralkodó, IV. (I.) Károly 1918. április 1-jei távirata, melyet a 2. hadsereg főparancsnokságnak küldött. Ebben hangsúlyozta, hogy a háború folytatása azon múlik, milyen eredményesen gyűjtik be az élelmiszert Ukrajnában a csapatok, amely elsősorban nem is a hadsereg, hanem a hátország ellátása miatt fontos.[79] A felülről jövő kívánalmak és sürgetés ellenére az AOK-n tudták, hogy a feladatot lehetetlen végrehajtani. Az elvárt mennyiséget az osztrák–magyar csapatok képtelenek voltak összegyűjteni, volt olyan nap, hogy mindössze csak 30 tonna élelmiszert tudtak továbbítani.[80] A központi hatalmak reményeivel ellentétben a megszállt területeken korántsem volt annyi élelmiszer, mint amennyit vártak, s további nagy csalódást jelentett, hogy a Donyec vidéki szénbányák termelését sem lehetett beindítani. Ukrajna lakossága, habár a megszállók felszabadítóként tekintettek magukra, ellenségként kezelte mind a német, mind az osztrák–magyar csapatokat. A közbiztonság gyakorlatilag megszűnt, fegyveres bandák garázdálkodtak mindenütt, a szovjet területekről pedig több alkalommal fosztogató vörös csapatok törtek be Ukrajnába. Az ukrán állapotokra jellemző, hogy június 30-án meggyilkolták a brutális módszerei miatt közutálatnak örvendő Emil von Eichhorn tábornagyot, a német megszálló csapatok főparancsnokát. Júliusban pedig az osztrák–magyar kézben lévő feketetengeri Mariampol kikötőparancsnokának kinevezett Hermann Marchetti nyugállományú sorhajókapitányt és Zandomeni Miksa DGT hajóskapitányt útban új szolgálati helyük felé a bolsevikok elfogták és megölték.

Az ukrán lehetőségek túlbecsülése, a lakosság ellenséges hozzáállása és az infrastruktúra, valamint a közállapotok katasztrofális volta természetszerűleg oda vezetett, hogy 1918 őszéig a remélt mennyiségeknek mindössze a töredékét tudták összegyűjteni és elszállítani

[79] *Krauss–Klingenbrunner:* i. m. 370–371. o.

[80] Uo. 379. o.

a megszállók. Németországba összesen 92 930 tonna gabonaféle és 45 670 tonna ásványi anyag jutott el, míg a Monarchiába, ezen belül Ausztriába 46 225 tonna gabona és 11 157 tonna hüvelyes érkezett Ukrajnából.[81]

1918 tavaszán, a bukaresti béke megkötése idején a katonákkal ellentétben a politikusok még bíztak abban, hogy a februárban kialkudott élelmiszermennyiség Ukrajnából behozható lesz. Ezért a békeszerződésben a román kőolaj- és élelmiszerkészletek központi hatalmak részéről való kiaknázása mellett hangsúlyos szerepet kapott a dunai vízi út és a hajózás biztosítása a torkolatig, illetve a Fekete-tengerig, hogy az ukrán kikötőkből vízi úton juthasson el a gabona Németországba és a Monarchiába. Az 1918. május 7-én a központi hatalmak és Románia között megkötött bukaresti béke hatodik fejezete foglalkozott a dunai hajózás kérdésével. E fejezet előírta egy új dunai hajózási egyezmény megkötését Németország, Ausztria–Magyarország, Törökország és Bulgária, valamint Románia között, az alábbi fő pontok alapján.

A. A Duna torkolati szakaszán, Brailáig bezáróan vissza kell állítani az Európai Duna Bizottságot, annak minden jogkörével együtt, „Duna-torkolati Bizottság" néven. E bizottságba csak a Duna-menti, illetve a Fekete-tenger európai parti államai delegálhatnak képviselőket. A bizottság hatásköre a torkolat összes fő- és mellékágára kiterjed.

B. Románia a román Duna-szakaszon, beleértve a kikötőket is, biztosítja a szabad hajózást a szerződő államok számára. A szerződő államok hajói és azok rakományai után Románia a vizein való hajózás jogcímén semmiféle adót vagy illetéket nem szedhet. A jövőben a dunai hajózás után csak a megkötendő egyezményben meghatározott adókat és illetékeket szedheti.

A Duna-torkolati Bizottság felállásáig Románia kötelességévé tették az Európai Duna Bizottság területén található javainak megőrzését és jó karban tartását. A békeszerződés alapján Németország, Ausztria–Magyarország, Törökország, Bulgária és Románia tarthatott hadihajókat a Dunán. A hadihajók lefelé szabadon közlekedhettek a Fekete-tengerig, míg felfelé az országok saját határáig. Ez leginkább Németországnak kedvezett, melynek hadihajói így a Duna teljes hajózható hosszában szabadon közlekedhettek.

A bukaresti béke mellékleteként született egy három részből álló kereskedelmi megállapodás is. Ennek első része a kőolaj megállapodás volt, amely a Kőolaj Haszonbérleti Társaságnak biztosított 30 évre kizárólagos jogokat a román olaj kitermelésére. A második melléklet a román élelmiszer és nyersanyag-szállításokat szabályozta. Ennek alapján Romániának 1919-től kezdődően hét évig élelmiszer és növényi nyersanyag (textilnö-vények, fa) feleslegét fel kellett ajánlania eladásra Németország és a Monarchia számára, fix árakon, melyeket a német és az osztrák–magyar fél állapított meg. A hajózásról kötött egyezmény kimondta, hogy a német, osztrák és magyar hajókat, hajózási társaságokat és képviselőket a román hajókkal, társaságokkal és képviselőikkel teljesen azonos elbánás illeti meg minden tekintetben. A román államnak 30 évre területeket kellett bérbe adnia a német, osztrák és magyar hajózási vállaltok számára, cserébe megígérték a lehetőségét, hogy román hajózási vállalkozások is bérelhetnek területeket ezen államok területén. Abban az időszakban, ameddig Romániának kötelessége gabonafeleslegét Németországnak és a Monarchiának eladni, a németek jogot kaptak az általuk a román kikö-

[81] *Krauss–Klingenbrunner:* i. m. 389. o.

tőkbe telepített gabona- és szénelevátorok használatára. Ezen időszak lejárta (hét év) után kellett megegyezni, hogy milyen feltételekkel kerüljenek át a berendezések a román állam tulajdonába. Minden egyéb, a háború alatt a központi hatalmak által a román dunai kikötőkben létesített berendezéseknek, beleértve a vasúti vágányokat is, díjmentesen átadásra kellett kerülniük Romániának, a békeszerződés ratifikálása után.

A fenti kereskedelmi megállapodáson túl Németország és Románia külön kereskedelmi megállapodást kötött, melynek részét képezte, hogy a román állam a giurgiui téli kikötőben 40 évre bérbe ad egy meghatározott területet, melyen német tulajdonú hajógyár és javítóüzem létesül. A bérleti időszak kezdő időpontjaként a békeszerződés ratifikálását jelölték ki.

A breszt-litovszki béke és a bufteai előzetes béke megkötését követően Bécsben 1918. március 9–12-én összeültek a KSZV hajózási csoportjának és a német dunai hajózási csoportnak a képviselői a fekete-tengeri szállítások fuvartételeinek megállapítása céljából. A német fél itt elmondta, hogy a Birodalmi Gazdasági Hivatal (Reichswirtschaftsamt) a bérletében álló tengeri kereskedelmi hajókért havi 18 márkát fizet nettó tonnánként, azaz a hordképesség után, emellett állja a háborús károk elleni biztosítást, valamint fizeti a szenet, a kikötői díjakat és a rakodási költségeket. Ezzel szemben az Euxina nevű cég égisze alatt összegyűjtött osztrák és magyar hajók esetében a KSZV a fekete-tengeri kikötőkből Brailába tartó szállítmányokért tonnánként 65–75 koronát fizetne. A KSZV az első hat hónapra 3 millió korona minimális fuvardíj bevételt garantált az Euxinának. A kikötői díjakat, a szén- és rakodási költségeket az Euxina viselte.[82]

A teljesen eltérő német és osztrák–magyar gyakorlat miatt, valamint a nagyobb fekete-tengeri áruforgalom reményében ültek össze a két hajózási csoport képviselő, hogy egységes fuvardíjakban állapodjanak meg, mindkét érdekelt állam hajói és szállítmányai esetében. Az itt közösen megállapított fuvardíjak a KSZV számításain alapultak. Gabona, illetve ércek, fémek esetében 120 korona volt a fuvardíj tonnánként, kőolaj esetében pedig 180 korona tonnánként, tekintet nélkül a kiindulási és a célkikötőre. E fuvardíjak nem tartalmazták a biztosításokat, de a ki- vagy folyami hajóra való átrakodás költségeit igen. Német hajók esetében a fuvardíjat a német hajózási csoportnak, az Euxina hajói esetében a KSZV hajózási csoportjának kellett fizetnie. A két fél rögzítette, hogy a megállapított fuvardíjak csak addig maradnak érvényben, amíg a gyakorlati tapasztalatok alapján a felülvizsgálatuk meg nem történik.[83]

A fenti, márciusi időpont után felettébb érdekes, hogy a trieszti székhelyű Euxina hajózási vállalattal csak május 5-én kötötte meg a szerződést a hadvezetőség részéről a KSZV hajózási csoportja. A szerződés ratifikálása egy nappal, a bukaresti békét követően, május 8-án történt meg.[84] Miután májusban az Euxinával a szerződést a fentebb említett 65–75 koronás tonnánkénti díjtételekkel kötötték meg, s nyoma sincsen benne a német hajózási csoporttal közösen megállapított magasabb díjtételeknek, kérdésesnek

[82] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Protokoll der Beschprechung über die Schwarze-Meer-Frachten".

[83] Uo.

[84] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Übereinkommen zwischen der k. u. k. Zentraltransportleitung und der Euxina Schiffahrtsgesellschaft m. b. H." (a továbbiakban: Euxina-szerződés). Aláírói az Euxina részéről Gerolimich és Lubelsky, a hadvezetőség részéről Döbrentei voltak. A szerződést a közös Hadügyminisztérium részéről Zahradniczek altábornagy szignálta.

tűnik, hogy e megállapodást valóban 1918 márciusában kötötték-e meg. Az események egymásutániságának logikája azt diktálná, hogy az osztrák–magyar–német megállapodásnak az Euxina-szerződés megkötése után kellett születnie. A kérdéses iratokon azonban egyértelműen ezek a dátumok szerepelnek. Lehetséges, bár erre nincs kifejezett utalás, hogy az Euxinával korábban már született valamilyen előzetes megállapodás, akár csak szóban is, s ez csak a végleges, írásba foglalt változat. Közvetett módon viszont ezt a vélelmet támasztják alá bizonyos szerződési pontok, melyek a márciusi állapothoz képest megváltoztak. A márciusban megállapított egységes tarifa, és a KSZV Euxinának fizetendő fuvardíja közti különbségre magyarázat lehet, hogy a magasabb, egységes tarifákat már a KSZV számlázta ki a megrendelőnek, például gabona esetén az érintett gabonaközpontnak. Egy valami azonban egyértelműen kiderül a szerződésből: 1918. május elején a Fekete-tengeren még semmiféle osztrák–magyar kereskedelmi hajózás nem folyt.[85]

A szerződésben a hadvezetőség fenntartotta magának a rendelkezési jogot az Euxina teljes hajóparkja felett, de elismerve, hogy a társaság maga viseli a hajózással járó kockázatokat, engedélyezte, hogy a hajópark egy része más fuvarokat is vállalhasson, addig a mértékig, amíg nem veszélyezteti a hadvezetőség érdekeit. A szerződés hatálya a háborús akadályok elhárulásáig, és a normális kereskedelmi hajózás újraindulásáig tartott, azzal a kitétellel, hogy a társaság ezt követően is a hadvezetőség rendelkezésére áll, az akkori piaci helyzetnek megfelelő tarifákkal.[86] A fenti szerződés alapján beindítandó fekete-tengeri hajózás elsődleges célja, mint az a szövegből megállapítható, a megszállt tengeri kikötőkből az élelmiszerek és egyéb nyersanyagok Brailáig szállítása, és ott dunai uszályokba való közvetlen átrakása volt.

A nem túl jelentős fekete-tengeri hajózás ismertetése előtt röviden meg kell emlékezni a cs. és kir. Dunaflottilla átkeléséről a Fekete-tengeren, és az ukrán folyókon való működéséről.[87] A déli ukrán területeket nagy és hajózható folyók (Dnyeszter, Bug, Dnyeper) osztják több részre, s a terményeket nagyobb részt e folyókon szállították a tengerhez, így kézenfekvőnek mutatkozott az ötlet, hogy a Dunaflottilla egységeinek egy részét átvezénylik ezekre a folyókra, a szállítmányok biztosítása és védelme érdekében. Az 1918 márciusában megszületett döntés alapján 1918. április 1-jén Wulff Olaf korvettkapitány parancsnoksága alatt külön hajórajt alakítottak ki.[88] A hajóraj április 12-én hajózott át Odesszába. Május 13-án a hajóraj zöme áttelepült Herszonba, majd május 15-én megkezdték a Dnyeper felderítését. A Dnyeper hajózható szakaszának bejárása és feltérképezése mellett a Bugon is végeztek felderítő utakat. A hajóraj egységeit a nyári zavargások idején rendfenntartó célokra, illetve a fegyveres begyűjtés támogatására többször bevetették. Az augusztusi viszonylagos nyugodt időszakban a Dnyeszter bejárására készültek, amikor az AOK váratlanul visszarendelte a hajókat Brailára. Szeptember 10-én keltek át ismét a Fekete-tengeren, és Reni érintésével szeptember 12-én érkeztek meg Brailába.

---

[85] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Euxina-szerződés.

[86] Uo.

[87] *Wulff:* i. m. 119–135. o.

[88] A hajóraj a BOSNA, BODROG, KÖRÖS és SZAMOS monitorokból, a BARSCH és WELS őrnaszádokból, valamint az egy-egy szenes- és tankuszályt vontató ODESSA és BESSARABEC gőzösökből állt.

Az osztrák–magyar hajózás a Fekete-tengeren az Odesszában, Herszonban és Mariampolban zsákmányolt, különböző nemzetiségű, május és június folyamán helyreállított gőzösökkel indult meg. Korábban csak a Dunaflottillához beosztott vontatók vittek a Duna-torkolathoz egy-egy uszálynyi, a hátországnak szánt élelmiszert. A Fekete-tengeren működő gőzösök szénellátását eredetileg a donyeci szénbányákból kívánták megoldani, de a termelés újraindításának problémái miatt ez kivitelezhetetlennek bizonyult.[89] A központi hatalmak, így az amúgy is szénhiánnyal küzdő Monarchia a kikötőkben zsákmányolt szén mellett a hazai utánpótlásra voltak utalva. A szénhiány Ukrajnában nem csak a gőzhajózást sújtotta, de az ukrán vasutakat is a központi hatalmaknak kellett szénnel ellátnia. 1918 május-júniusától kezdve a Dunán lefelé irányuló szénszállítmányok egy része az ukrajnai vasutak és hajózás részére érkezett. E szállítmányokat Brailában rakták át és innen továbbították a fekete-tengeri célkikötőkbe. Az Al-Dunára irányuló szénszállítások jelentőségét és növekedését jól jelzi, hogy 1917 míg folyamán 405 ezer tonna szén haladt át völgymenetben a Vaskapun, addig 1918 első kilenc hónapjában 434 ezer tonna, miközben a dunai hajózás intenzitása csökkent.[90]

Az összeomlásig hátralévő rövid időszakban jelentős osztrák–magyar hajózás a Fekete-tengeren nem bontakozott ki. Az antant blokád által elzárt Adriáról kereskedelmi hajók átvezénylése eleve reménytelen vállalkozás lett volna, ezért a Monarchia csak a Dunán, illetve a fekete-tengeri kikötőkben zsákmányolt, tengeri hajózásra alkalmas egységekre számíthatott. Néhány orosz, román és angol hajót sikerült hajózható állapotba hozni, s ezekkel indult meg a Fekete-tengeren a hajózás, melynek elsődleges feladata a szén eljuttatása volt a Duna torkolatától az osztrák–magyar kézen lévő fekete-tengeri kikötőkbe. Arra nézve nem rendelkezünk adatokkal, hogy az Ukrajnában az osztrák–magyar csapatok által összegyűjtött és továbbított valamivel több mint 57 000 tonna élelmiszer mekkora hányadát szállították el vízi úton.

Az osztrák–magyar megszállás alatt álló kikötőkben, legalábbis részlegesen, kiépült a hajózást irányító szervezet. Odesszában és Herszonban a kikötő-parancsnokságok mellett felállították a hajóállomás-parancsnokságokat is, Odesszában például a GRAF PLATOV nevű zsákmányolt orosz hajó fedélzetén.[91] Mint már fentebb említettük, a Mariampolba kikötőparancsnoknak kinevezett Hermann Marchetti sorhajókapitányt, s a hajócsoport-parancsnoknak kinevezett Zandomeni Miksa hajóskapitányt júliusban a bolsevikok megölték, mielőtt elérték volna a kikötőt. Összességében elmondható, hogy az osztrák–magyar fekete-tengeri hajózás mind időtartamát, mind pedig volumenét tekintve teljesen alárendelt szerepet játszott a dunai hajózás mellett.

A Dunára visszatérve, a bukaresti békét követően a két nagy hajózási vállalat, a DGT és az MFTR alapvetően két dologgal volt elfoglalva: a bérleti díjak felemelését célzó törekvéssel, valamint a román Duna-szakaszon, illetve kikötőkben való térnyeréssel.

Az 1917. évben történt 30 %-os bérleti díjemelés után 1918 nyarán a DGT és az MFTR újabb díjemelési követeléssel álltak elő. A két vállalat képviselőivel július 29-én Döbrentei szóbeli megbeszélést folytatott, melyen nem sikerült végleges egyetértésre jut-

[89] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Euxina-szerződés.; *Wulff:* i. m. 131. o.

[90] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 34. o.

[91] *Horst Mayer–Dieter Winkler*: Aus Donauwellen durch Österreich-Ungarn. Wien, 1989. 190. o.

niuk. A tárgyalás során a két társaság a következőket terjesztette elő, mint lehetséges megállapodási módozatokat. Az első javaslat szerint a hadvezetőség az összes, katonai célokat szolgáló járművet vegye bérletébe, beleértve azokat is, melyek államérdekből, például az ukrán gabonaimport miatt, üresen várakoznak. A közel 1600 jármű közül egyenként kellene megítélni, hogy melyik áll üresen államérdekből, és melyik a társaságok magánérdekéből. Döbrentei ezt a javaslat megvitatását, mint fizikailag kivitelezhetetlent, elutasította.[92]

A társaságok előterjesztették azt is, hogy valamennyi nem katonai szállítmányt két tarifa, az 1911-és és az 1918-as szerint is el kellene számolni, majd a különbséget a bérleti díj mellett a társaságoknak kifizetni. A társaságok véleménye szerint ugyanis a hadvezetőség így a polgári szállítmányok után a bevétel 43 %-át visszatartja, amennyiben a bérleti díjak emelése nem történik meg. Az előterjesztésből nem derült ki, hogy a társaságok az aranyfrankban számolt tarifák esetén a KSZV által megállapított árfolyam (1 Fr=147 haller) és a hivatalos árfolyam különbségére (1 Fr=232 haller), mely akkor 85 hallerra rúgott, igényt tartanak-e. Döbrentei, mint a hadvezetőség számára túl megterhelőt, ezt a javaslatot is kategorikusan visszautasította.[93]

A társaságokkal való nézeteltérések rendezésére 1918. augusztus 6-ra megbeszélést hívtak össze a közös Hadügyminisztériumba, Zahradnicek altábornagy elnöklete alatt. Délelőtt a KSZV és a Hadügyminisztérium képviselői belső egyeztetést tartottak a délutáni tárgyaláson képviselendő álláspontjukról. A délutáni megbeszélésen a DGT és az MFTR mellett a DDGT is képviseltette magát. A DDGT képviselője bejelentette, hogy a vállalata megelégszik a bérleti díjak 10 %-nak megfelelő emeléssel. Ezt követően érdemi megbeszélés nem történt, hanem a felek abban állapodtak meg, hogy a kérdést véglegesen az augusztus 16-án tartandó miniszterközi értekezleten rendezik, ahol a közös Hadügyminisztérium mellett részt vesznek az AOK, a közös Külügyminisztérium, illetve minkét pénzügyminisztérium és kereskedelmi minisztérium képviselői is. A konferenciának kellett arról döntenie, hogy a hadvezetőség vállalja-e a vállalatok követeléseiből adódó anyagi többletterheket, vagy pedig csak a kifejezetten katonai szállításokhoz szükséges hajópark irányítását tartsa meg, és a társaságokkal semmiféle szerződést ne kössön. Kikötötték, hogy a kérdés végső rendezésének határideje is augusztus 16. legyen, nehogy további jegyzékváltások napolják el bizonytalan időre az ügy megoldását.[94]

A közös Hadügyminisztériumban megtartott miniszterközi értekezleten a DGT lemondott arról, hogy a hadvezetőség elbocsássa a bérletből a hajóit, és maga vegye át a polgári szállításokat. Ellenkező esetben ugyanis a szén és az élelmiszer beszerzéséről magának kellett volna gondoskodnia, amelyre a társaság képtelen lett volna. Az értekezlet résztvevői megállapították, hogy a KSZV hajózási csoportja, illetve a vezetése alatt álló hajópark a Monarchiának olyan nagy katonai, politikai és gazdasági érdekét képviseli, hogy fenntartása mindenképpen kívánatos, és csökkenő forgalom esetén 10 millió korona erejéig áldozatot lehet hozni a hajózási vállalatokkal kötendő megállapodás érde-

[92] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Referat über die mit den Vertretern der Schiffahrtsgesellschaften DDSG und MFTR gefürhten unverbindlichen Verhandlungen über das Ansuchen der Gesellschaften um Mieterhöhung" (a továbbiakban: Jelentés a bérleti díjemelési tárgyalásról). (másolat)

[93] Uo.

[94] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Jelentés a bérleti díjemelési tárgyalásról.

kében. Az értekezlet alkalmával a német legfelső hadvezetés táviratilag kérte, hogy a hajózási csoport változatlan hatáskörrel továbbra is fennálljon.[95]

Az augusztus 16-án megtartott miniszterközi értekezlet eredményeként megszületett a DGT és az MFTR, valamint a hadvezetőség között a megállapodás a bérleti díjak emeléséről.[96] Ezzel párhuzamosan a hadvezetőség a kisebb vállalatokkal (DDGT, MBR) véglegesen megállapodott a korábban már írásba lefektetett, a két nagy vállalaténál jóval szerényebb mértékű díjemelésről.[97] A hadvezetőség, valamint a DGT és az MFTR között létrejött megállapodás 11 pontból állt. A jelentősen megemelkedett szén- és élelmiszerárak kompenzálására a hadvezetőség visszamenőlegesen 1918. április 1-jétől fizetendő pótlékot állapított meg a DGT és az MFTR számára. A pótlék számításának alapjául a két társaságnak 1917-ben kifizetett bérleti díjak 30 %-át vették, majd a háborús szénárak miatt ezt még további 5 %-kal toldották meg. A kiszámított összeget a bérelt DGT és MFTR gőzösök 1917-ben teljesített üzemóráival osztották el, s az így kapott végösszeg illette meg a vállalatokat minden egyes teljesített üzemóra után a normál bérleti díj feletti pótlékként. Ezen felül a hadvezetőség magára vállalta a bérelt hajópark üzeméhez szükséges szenet terhelő adók kifizetését, valamint négy üzemben álló gőzösönként egy-egy uszályt a szénszállításokra a társaságok rendelkezésére bocsátott. Megállapodtak abban is, hogy a KSZV hajózási csoportjának feloszlatása után az 1916. január 1. óta felhalmozódott nyereséget az ezen időszak alatt kifizetett bérleti díjak arányában felosztják a társaságok között.[98]

A két nagy hajózási vállalat az augusztus 16-i megállapodással ha nem is maradéktalanul, de lényegében elérte a célját, a bérleti díjak jelentős mértékű megemelését. Ezt a sikert azonban a két vállalat már nem tudta kiaknázni, a szállítások volumenének csökkenése, majd az összeomlás véget vetett kedvező helyzetüknek.

Mint említettük, a Romániával történt békekötés lehetőséget teremtett a két nagy hajózási vállalat számára a román kikötőkben való térnyerésre. Az 1918. március 5-i bufteai előzetes békét követően Bukarestben rögtön összeültek a KSZV és a DGT, valamint az MFTR képviselői, hogy a két vállalatnak a végleges békekötést követően a román kikötőkre vonatkozó kívánságairól tárgyaljanak. A vaskos, negyven oldalas kívánságlista két részből állt: egy 13 pontot tartalmazó általános részből, és egy részletes, Verciorovától Ostrovig 26 kikötőre vonatkozó, konkrét kívánságokat tartalmazó részből. Az általános kívánságok között első helyen állt, hogy a két társaság hajói ne csak az általuk bérelt rakpart-szakaszokon, hanem a kikötők bármely részén rakodhassanak, illetve hogy a társaságok a saját területükön szabadon épületeket építhessenek és rakodó berendezéseket létesíthessenek, s ezek tulajdonjoga is náluk maradjon. A társaságok kérték azt is, hogy a területükön saját tulajdonú pontonokat létesíthessenek.[99] A bérelt rakpart-szakaszon túl a

---

[95] *Döbrentei* 1934. 163. o.

[96] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Der interministeriellen Konferenz zur Entscheidung vorgelegte Vereinbarung der k. u. k. Heeresverwaltung mit den Schiffahrtsgesellschaften" (a továbbiakban: Miniszterközi konferencia). (másolat)

[97] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Nr. 532299.

[98] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Miniszterközi konferencia.

[99] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 531741. A saját tulajdonú pontonokra vonatkozó kívánságnak az a magyarázata, hogy amikor az egy évvel korábban alapított MFTR 1896-ban a román kikötőkben saját pon-

társaságok külön szenelőhelyeket is szerettek volna bérelni vagy vásárolni, méghozzá limitált áron. Fontos kívánság volt, hogy a román kikötőkben a DGT és az MFTR hajói után csak azokat az adókat és illetékeket kelljen megfizetni, melyeket a hasonló nagyságú román hajók után is le kellett róni, emellett a helyi szerveik nem román állampolgárságú alkalmazottjainak a román állam részéről adómentességet kértek. Kérték a háború előtti, az osztrák és magyar hajózás számára kedvezőtlen román vasúti tarifarendszer eltörlését is. A társaságok fontosnak tartották, a megnövekvő al-dunai forgalom reményében, új téli kikötők létesítését a román Duna-szakaszon. Végezetül visszakértek minden olyan épületet és kikötő-berendezést, melyet a háború kitörése előtt használtak.[100]

A konkrét kívánságok listáján, különösen annak április–május folyamán pontosított, és helyszínskiccekkel ellátott változatán[101] végigtekintve megállapítható, hogy a kívánságok maradéktalan teljesítése igen komoly pozícióerősödést, néhány kikötőben pedig szinte monopolhelyzetet eredményezett volna a két vállalat számára, elsősorban a román állami folyami hajózási vállalat (NFR) kárára. Az is rögtön látható, hogy a szinte mindenütt paritásos alapon megfogalmazott igények teljesítésének fő nyertese a „később jött", s így az addig gyengébb pozíciókkal rendelkező MFTR lett volna. A DGT, mely már hosszú évtizedek óta jelen volt a román kikötőkben, s döntő részesedése volt az al-dunai kabotázs forgalomban, a legtöbb helyen azt kérte vissza, csekély kiegészítéssel, ami a háború előtt is az övé volt, vagy hasonló nagyságú területeket kért, csak más, kedvezőbb helyen. Ezzel szemben az MFTR, melynek háború előtti pozíciói jóval gyengébbek voltak, szinte hajszálra megegyező igényekkel lépett fel, mint a DGT. Ezeket az igényeket a kikötők nagy részében csakis a NFR rovására, területeinek és épületeinek elvételével lehetett kielégíteni. Ez persze egy csepp szívfájdalmat sem okozott volna az osztrák félnek. A gond inkább az volt, hogy a korábban hátrányos helyzetben lévő MFTR-t kívánságainak teljesítése a román kikötőkben egyenrangúsította volna a DGT-vel.[102]

A rendelkezésre álló források e tekintetben ugyan igen szűkszavúak, de a sorok között néhol kitapintható a lappangó feszültség, mely e kérdésben a két vállalat viszonyát jellemezte. A MFTR-nek a román kikötőkben való helyzetbe hozása leginkább a DGT érdekeit sértette. Itt azonban állami, méghozzá összmonarchiai szintű osztásról volt szó, azaz a Monarchiának kellett a tárgyalóasztalnál nyomást gyakorolnia Romániára, hogy az teljesítse az osztrák és a magyar vállalat kívánságait. A kérdés így már más dimenzióba került, nem lehetett azt az osztrák vállalat gazdasági fölényével rendezni. A sajátságos dualista viszonyok között meg kellett kötni az osztrák és a magyar fél között a szokásos politikai alkut. Ebből az alkuból most a magyar fél jött ki előnyösen: sem a kvóta szerinti elosztás elve (Ausztria 63,6 %, Magyarország 36,4 %), sem pedig a magyar félre nézve még kedvezőtlenebb, a KSZV által alkalmazott, a szállítmányok elosztására alkalmazott kulcsok (DGT 6:11, MFTR 3:11) elve nem került alkalmazásra. Végül a magyar fél számára jóval előnyösebb paritásos elv győzedelmeskedett, s a tárgyalások is már ennek

tonokat akart elhelyezni, a román állam ezt nem engedte neki. A már legyártott pontonokat az MFTR kénytelen volt eladni Romániának, és visszabérelni azokat a Vízügyi Szolgálaton (Serviciul Hydraulic) keresztül.

[100] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 531741.

[101] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 533508.

[102] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 531741., 533508.

alapján indultak meg Bukarestben.[103] A DGT-nek ezt a békát le kellett nyelnie, mely Romániában a korábbinál jóval erősebb konkurensévé tette a magyar vállalatot.

A megfogalmazott igények alapján a korábbi állapotokhoz képest mindkét társaság a legnagyobb térnyerést a tengeri kapuknak tekinthető Braila és Galac kikötőiben kívánta elérni, a legjobb kikötőhelyeket sajátítva ki maguknak.[104] Ez már előrevetítette a feketetengeri kereskedelemben való intenzívebb részvétel szándékát is. A bukaresti béke mellékleteként született hajózási egyezmény kötelezte a román államot az osztrák, magyar és német hajózási vállalatok számára parti területek bérbeadására, illetve a román társaságokkal azonos bánásmódban részesítésére. Rendelkeztek az Al-Dunára és a Torkolatvidékre vonatkozó részletes hajózási egyezmény kidolgozásáról is, de erre már, akárcsak a bukaresti béke román részről történő ratifikálására, nem került sor. A balkáni forgalomban való további térnyerésre, pozíciószerzésre a DGT és az MFTR által szőtt tervekből semmi nem valósult meg, az összeomlással azok örökre a történelem süllyesztőjébe kerültek.

1918 júniusa-júliusa folyamán, akárcsak egy évvel korábban, az Osztrák–Magyar Monarchia ismét megállapodott Németországgal (Poroszországgal) és Bulgáriával a dunai szállítások elszámolásáról, illetve a német és a bolgár hadsereg szolgálatában álló személyek utazásáról a KSZV személygőzösein, utóbbiak a szállítások elszámolásáról kötött szerződések mellékletét képezték. A közös Hadügyminisztérium és a porosz királyi Hadügyminisztérium között a dunai szállítások elszámolásáról július 3-án született meg a megállapodás. A bolgár Hadügyminisztérium, illetve a bolgár tábori vasútügyek főnöke és a KSZV között a megállapodás július 5-én jött létre.[105]

A németekkel 1917 májusában kötött előző megállapodás visszamenőlegesen a háború kezdetétől 1918. április 1-jéig volt érvényben. Az új megállapodást 1918. április 1-jétől kötötték, határozatlan időre, háromhavi felmondási idővel. A szállítások döntő többségét kitevő polgári szállítmányok, a civil lakosság ellátására szolgáló gabona is e körbe tartozott, az adott időpontban érvényes társasági tarifákat tekintették mérvadónak. A KSZV által bérelt hajókon történő német szállítások esetén a szállítási díjról készült számlát a KSZV-nek a német Dunai Hajózási Csoporthoz kellett benyújtania, mely azt felülvizsgálta és hitelesítette, a porosz Hadügyminisztérium csak ezután fizetett. A német katonai szállítások esetén az eljárás megegyezett a fentivel, csak itt rögzített tarifákon (hegymenetben 4,10 korona, völgymenetben 2,50 korona kilométerenként és uszályonként) történt a szállítás. Katonai szállítások alatt a csapat-, hadianyag- és a német balkáni hadseregek számára történő utánpótlás-szállítást értették. A német hajókon (BL) történő osztrák és magyar, katonai és polgári szállítások alkalmával a fentiek analógiájára kellett eljárni, bár erre a gyakorlatban igen ritkán került sor. Megállapodtak abban, hogy a hajózás zavartalanságát biztosító, és a szövetségesek általános érdekeit szolgáló létesítmények

[103] KMA Jármay-gyűjtemény, AOK Chef des FEWs Eb Nr 42246.

[104] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 531741., 533508.

[105] KMA Mladiáta-gyűjtemény „Vereinbarung zwischen dem kgl. Preussischen und dem k. u. k. Kriegsministerium über die Art der Verrechnung und Bezahlung von Donaufrchten" (továbboakban: Megállapodás a dunai szállításokról Poroszországgal, 1918.) valamint „Vereinbarung zwischen den Vertretern des kgl. Bulgarischen Kriegsministeriums, des kgl. Bulgarischen Feldeisenbahnchefs und der k. u. k. Zentraltransportleitung über die Art der Verrechnung und Bezahlung von Donaufrachten" (másolat), (a továbbiakban: Megállapodás a dunai szállításokról Bulgáriával, 1918.). Bár Németországgal (Poroszországgal papíron a megállapodást magasabb szinten kötötték, aláírója valójában a KSZV hajózási csoportjának vezetője, Döbrentei, illetve a német Dunai Hajózási Csoport vezetője, Reichenbacher volt.

és berendezések (jégtörők, kompok, kórházhajók, lakóhajók, pontonok, kotrók, kitűzőhajók, téli kikötők stb.) költségeit a két fél közösen, a teljesített tonnakilométerek arányában viseli. Kivételt képzett ez alól a Zabrez-Boljevci komp, melynek költségeit az osztrák–magyar hadvezetőség, illetve a Kevevára-Semendria és a Giurgiu-Rusze komp, melyek költségeit a német Dunai Hajózási Csoport viselte. A porosz Hadügyminisztérium ugyan ezt a gyakorlatot 1917-ben már kifogásolta, de az új megállapodásban a polgári szállításoknál továbbra is aranyfrankban voltak megadva tarifák, melyek átszámítása rögzített, 1 aranyfrank=1,47 korona árfolyamon történt. Végezetül a felek kimondták, hogy a Bajor Lloyd járműveinek KSZV általi nautikai irányításáról korábban kötött megállapodás továbbra is változatlanul fennáll.[106]

A fenti megállapodás melléklete alapján a KSZV bérletében álló személygőzösökön azok a német hadsereg szolgálatában álló személyek utazhattak, akik szabályosan kiállított katonai jeggyel rendelkeztek. E személyek menetdíjának kifizetése a porosz Hadügyminisztérium által ugyanazon metódus szerint történt, mint a polgári és katonai áruszállítás esetén. A kabinhasználatért viszont a helyszínen, készpénzben kellett fizetnie az azt igénybevevőnek. A balkáni német hadseregvasutakon, viszonossági alapon az osztrák–magyar hadsereg szolgálatában álló személyek, beleértve a bérelt járművek civil személyzetét is, hasonló módon utazhattak.[107]

Az 1918. július 5-én a bolgár Hadügyminisztériummal, illetve a bolgár tábori vasútügyek főnökével megkötött megállapodás a lényegi részét tekintve a porosz Hadügyminisztériummal kötött megállapodásnak a szó szerinti megismétlése volt. A technikai jellegű különbség annyi volt, hogy az elszámolásokat jóváhagyásra két helyre, a bolgár Hadügyminisztériumba, illetve a bolgár tábori vasútügyek főnökéhez is el kellett küldeni. A bolgárokkal 1917 szeptemberében kötött megállapodás alapján az osztrák–magyar hadvezetés háború utáni elszámolással meghitelezte a Bulgáriának szóló katonai szállításokat, ez továbbra is érvényben maradt.[108]

A bolgár hadsereg szolgálatában álló személyeknek a KSZV személyhajóin való utazásáról kötött megállapodás már jelentősen eltért a németekkel kötött hasonló megállapodástól. Ennek oka kimondatlanul a német és a bolgár katonák morálja és viselkedéskultúrája között tapasztalható óriási különbség volt. Míg a német katonák a német parancsnokságok által kiállított jegyekkel utazhattak, a bolgárok csak a KSZV által kibocsátott kártyákkal. A KSZV a bolgár tábori vasútügyek főnökének 5000 db biankókártyát adott át e célból. A kártyának az utazónál lévő, letéphető részét (a másik rész az azt kitöltő bolgár parancsnokságon maradt) az utazás végén szigorúan át kellett adni a KSZV hajó személyzetének. A menetdíj elszámolása már hasonló módon történt, mint a német katonák esetében. A kabin és ágyhasználatért szintén készpénzben, helyben kellett fizetni. Viszonossági alapon az osztrák–magyar hadsereg szolgálatában állók, beleértve a bérelt hajók személyzetét, fél áron utazhattak az összes bolgár vasútvonalon, nyílt parancsal rendelkezők pedig ingyen, melyet utólagos elszámolással a közös Hadügyminisztérium fizetett ki.[109]

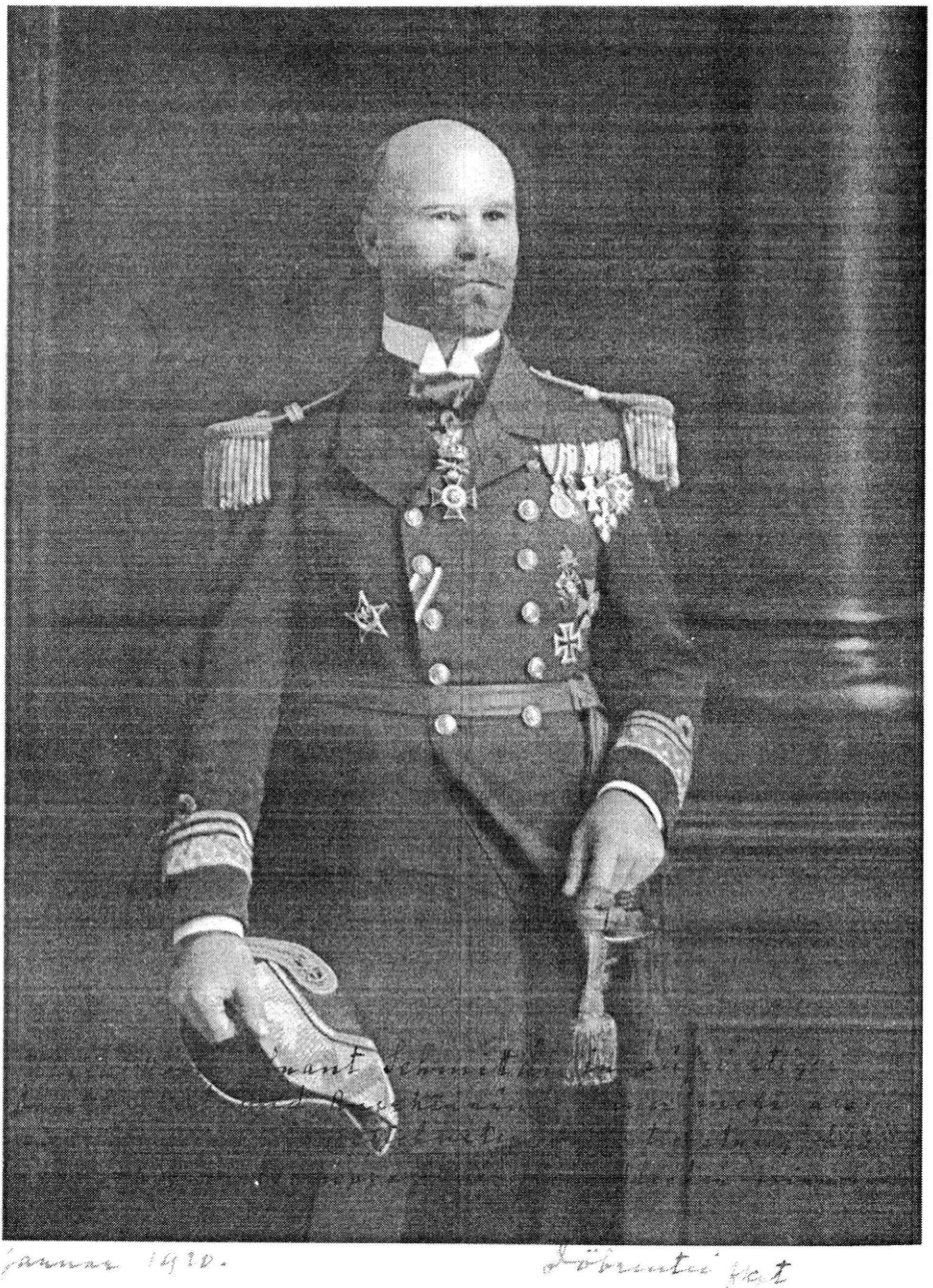
---

[106] KMA Mladiáta-gyüjtemény, Megállapodás a dunai szállításokról Németországgal, 1918.

[107] Uo.

[108] Uo.

[109] Uo

Döbrentei Gábor fregattkapitányi díszben

Mint arról már többször is szó esett, az ukrán gabonához fűzött remények nem váltak valóra, és a román készletek is lényegében kimerültek, így a hegymeneti forgalom az előző évhez képest a felére csökkent. 1918 nyarán az ukrajnai aratásban bízva, számos uszályt tartottak vissza üresen az al-dunai kikötőkben, olyan gabonára várva, mely soha nem érkezett meg.[110] A csökkenő forgalom ellenére a kirakodatlan uszályok száma egyre nőt, augusztusban már elérte a 306-ot, az összesen 1377 uszályból, ami korábban példa nélkül állt. Az uszályok kirakását elvileg minden alkalommal négy nap alatt meg kellett volna tenni. A kirakodatlan uszályok fele Ausztria és Magyarország területén, főleg Bécsben és Budapesten állt, ahol pedig az éhező lakosságnak igen nagy szüksége lett volna rakományukra. Kirakodásukra szeptemberbe külön erre a célra katonákat vezényeltek Bécsbe, Pozsonyba és Budapestre.[111]

A KSZV által bérelt hajópark a legnagyobb létszámát 1918 nyarára érte el. Ekkor 228 gőzös és 1377 uszály állt a hadvezetőség bérletében.[112] Októberre a gőzösök száma nem változott, de az uszályok száma 1352-re csökkent.[113] A KSZV által irányított park ennél természetesen nagyobb volt, 1488 osztrák és magyar, 135 német és 152 egykori ellenséges vízi járműből állt, 1 millió tonna hordképességgel. A hajókon 5849 fő, a parton 980 fő teljesített szolgálatot, és a kikötőkben 5125 népfölkelő és hadifogoly rakodómunkás dolgozott.[114] Hiába volt azonban ekkor a hajópark és a szervezet létszáma a legnagyobb, a teljesítménye már csökkent, és ennek nem csak a szállítandó áru hiánya volt az oka. 1918-ban a KSZV hajózási csoportja által irányított dunai hajózás, mind az eszközpark, mind az emberi oldal tekintetében a kifáradás jeleit mutatta.

Az anyagi jellegű kifáradást jól tükrözi a hajóállomány amortizációja. Az 1916-tól kezdődő nagy háborús igénybevétel következtében a bérelt hajópark, különösen a vontatógőzösöké, 1918-ra rendkívül elhasználódott. 1918 tavaszán már a gőzhajópark 35–40 %-a javítás alatt állt. A helyzet annak ellenére volt ilyen rossz, hogy a háború alatt, 1916–1917-ben mind a DGT, mind az MFTR, jelentős állami segítséggel nagyszabású hajóépítő-programot hajtott végre. A hajózási csoport 1918 júniusára adminisztratív intézkedéscsomagot dolgozott ki, melytől a hajópark üzemkészségének javulását várták. Miután a hajójavító kapacitásokat érdemben nem lehetett növelni, a hajók műszaki állapotának nyilvántartásával, és a javítási munkák jobb megszervezésével akarták a célt elérni. Ennek érdekében minden kirendeltséghez egy úgynevezett műszaki referenst küldtek, aki nyilvántartotta a gőzösök műszaki állapotát, és koordinálta a javítási munkákat. A műszaki referens minden megtett út után minden főgépésztől jelentést kért a gépek állapotáról és az esetleges hibákról. Ezek alapján kalkulálta ki az elvégzendő javítási munkákat és azok költségeit. A műszaki referens értesítette a hajózási társaságokat, hogy egy javítást hol lehet a leggyorsabban elvégezni. A referensnek csak akkor volt önálló intézkedési joga, ha a javítás költségeit teljes egészében a hadvezetőség állta, különben a tulajdonossal egyeztetnie kellett. A javítóműhelyekkel a szerződéseket csak a budapesti „Flussfahrzeuge/S"-en keresztül lehetett megkötni, és jóváhagyás végett fel kellett terjesz-

[110] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Jelentés a bérleti díjemelési tárgyalásról. (másolat)

[111] HL I. VH 4493 d. ZTL Mr. 540214/Sch.

[112] *Döbrentei* 1934. 160. o.

[113] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 11. o.

[114] *Döbrentei* 1934. 160. o.

teni a hajózási csoporthoz.[115] Az intézkedések az összeomlásig terjedő időszakban már nem érték el a kívánt eredményt, októberben a bérelt gőzös-park 30 %-a, ezen belül a teljesítőképes vontatók 40 %-a javítás alatt állt.[116]

Akárcsak az eszközpark esetében, az emberi oldalon mutatkozó kifáradásban sincs semmi csodálkoznivaló, hiszen 1918-ra már mindenki belefáradt az ötödik éve zajló háborúba. Fokozódtak az ellátási nehézségek, a fejadagok csökkentek, de a személyzet időnként még ezt a csökkentett fejadagot sem kapta meg. Ez különösen a hajósszemélyzetnél jelentett problémát, ugyanis egyre gyakrabban fordult elő, hogy három-négy napos útra egy napi fejadaggal kellett elindulniuk, mert az ellátó helyek nem tudtak többet kiszolgáltatni. A hús, a zsír és a hüvelyesek után már a krumpli is a ritkán látott különlegességek listájára került.[117] A fegyelmi ügyek száma, különösen az önkényes eltávozásoké, megnőtt az előző évekéhez képest, a kikötői munkára vezényelt népfelkelők közül pedig 1918 nyarán-őszén egyre kevesebben tértek vissza önként az otthoni mezőgazdasági munkák idejére kapott szabadságukról. Maga a szervezet is meggyengült, a parti személyzetből sok helyen elvezényelték a hozzáértő embereket, akiket a hajózási ügyekben teljesen járatlan személyekkel pótoltak.[118]

Az 1917 eleje óta viszonylagosan békés körülmények között zajló dunai hajózásnak, mely 1918 májusától egészen a torkolatig kiterjedt, Bulgária szeptember 25-i kilépése a háborúból vetett végett. Az események ezt követően felgyorsultak, s alig több mint egy hónap múlva bekövetkezett az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása, s megkezdődött a dualista államalakulat széthullása.

Az összeomlás

A jelentősen megerősített balkáni antant haderő szeptember 15-én támadásba lendült Bulgária ellen. Másnap az egész front mozgásba jött, megindult az antant offenzíva Szerbia és Montenegró irányába is. A bolgár hadosztályok alig tanúsítottak valami ellenállást, és a bolgár 1. hadsereg 20-án a frontot elhagyva Szófia felé visszavonult. Az antant támadás így néhány nap alatt átütő sikert ért el. Bulgária kormánya, nem törődve szövetségesei hozzájárulásával szeptember 25-én békét kért. Szeptember 29-én este Szalonikiben aláírták a másnap érvénybe lépő fegyverszüneti megállapodást.

A bolgár arcvonal áttöréséről a hajózási csoport parancsnoka, az ELŐD gőzös fedélzetén tartózkodó Döbrentei fregattkapitány szeptember 25-én este értesült. Bulgária küszöbön álló összeomlása felvetette az Al-Duna kiürítésnek és a hajópark mentésének a kérdését. Szeptember 25-én a KSZV bérelt állományából 995 jármű tartózkodott a Duna Újvidék–Sulina szakaszán, és 167 jármű a Száván.[119] A kialakult helyzetben két, egy-

[115] HL I. VH 4493. d. ZTL Nr. 536297. 1918. A kijelölt műszaki referensek a következők voltak: Budapest: Otto Popper I. osztályú mérnök, Bécs: Nagy Károly MFTR főgépész, Orsova: Jurkovics László MFTR főgépész, Rusze: Josef Spaits DGT gépüzemvezető, Braila: Wilhelm Wetzl DGT gépüzemvezető.

[116] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Sch Nr. 542689. (másolat); *Döbrentei* 1934. 186. o.

[117] HL I. VH 4486 d. Exp II. 11246/5, ZTL Nr. 704318.

[118] HL I. VH 4483 d. ZTL 530007/4 Sch., ZTL Nr. 530012/62 Sch.

[119] *Döbrentei* 1934. 183. o.

mással ellentétes követelménynek kellett megfelelni. A hajótulajdonosok, a hajózási vállalatok érdekei a teljes hajóállomány kivonását és felfelé irányítását követelték meg, hogy járműveik ne kerülhessenek ellenséges kézbe, s lényegében az államnak is ez volt az érdeke, hiszen az amúgy is már elkerülhetetlen háborús vereség küszöbén kevés értelme volt a nemzeti vagyon felesleges kockáztatásának. Ezzel szemben állt az, hogy a Monarchiának és Németországnak szánt élelmiszerek nagy része, illetve a román, bolgár, török és ukrán vasutak részére szállított német kőszén még a Dunán úszott, a vasutak pedig nem fedezhették a dunai forgalom kiesésével jelentkező szállítás-igényt, s az élelmiszer behozatal megszűnése igen érzékenyen érintette volna Ausztriát és Németországot. A hajózási csoport vezetője, a KSZV vezetője, illetve az AOK nélkül saját elhatározásából ilyen horderejű kérdésben nem rendelkezhetett. Döbrentei ebben a helyzetben úgy döntött, hogy a mentést megkezdi, de csak a forgalom fenntartására okvetlenül nem szükséges járműveket vonja el az Al-Dunáról. Szeptember 27-én és 28-án ezzel összefüggésben a következő rendeleteket adta ki:

a. A hajópark újabb és nélkülözhető része rakománnyal Ómoldovától hegymenet, a már megrakott és hegymenet haladó uszályok, illetve a fertőtlenítő hajó kivételével az összes kórházhajó Zimonytól felfelé irányítandó.

b. A Bulgáriába rendelt szállítmányok Orsován maradnak.

c. A hajóemelő csoportok működése megszűnik, a javítandó járművekkel és minden felszerelésükkel, a továbbiakban nélkülözhető pontonokkal együtt Zimony fölé irányítandók.

d. A bolgár parton álló szenes uszályokat állítsák a román partra. A bolgár parton csak be- és kirakó uszályok állhatnak, üres uszályok nem.

e. A Szófiában tartózkodó Weis őrnagy esetleges figyelmeztetésére mindent menekítsenek át a román partra.[120]

A szeptember 30-ra Bécsbe rendelt Döbrenteinek annak ellenére sikerült e rendelkezéseit megvédenie, hogy ekkor még mind a KSZV, mind az AOK illetékesei közt optimista hangulat uralkodott a bolgár helyzet megítélésében, ugyanis Szófiába és Nisbe német, illetve osztrák–magyar csapatok érkeztek. Az előző nap kötött, aznap életbe lépett fegyverszünetről szeptember 30-án este értesültek Bécsben. A fegyverszüneti egyezmény értelmében a Monarchia és Németország négy hét haladékot kapott, hogy csapataikat kivonják, illetve diplomatáik és állampolgáraik elhagyják Bulgáriát. A határidő október 27-én éjfélkor járt le. Ez azt jelentette, hogy ezen a napon már valamennyi hajónak a Timok folyó torkolata felett kellett lennie.

Az antanttal kötött bolgár fegyverszünet után az al-dunai helyzet egyértelművé vált: a központi hatalmaknak október 27-ig be kell szüntetniük a hajózást ezen a Duna-szakaszon, avagy hajóik hadizsákmánnyá válnak. Ennek ellenére mind az osztrák–magyar, mind a német legfelső hadvezetés késlekedett a hajópark mentésének elrendelésével. Döbrentei a mentést saját hatáskörében nem rendelhette el, de 17 vontatót átirányított az osztrák és a bajor Duna-szakaszról az Al-Dunára, hogy a parancsok kiadása után hatéko-

[120] *Döbrentei* 1934. 184. o. A fenti, fontosabbakon kívül a rendelkezések még a következőket tartalmazták: a személyhajók Lomon álljanak készen a polgári menekülők részére, vigyázzanak a megbízhatatlan vonalkalauzokra, oszlassák fel a nélkülözhető hajóállomás-parancsnokságokat.

nyabb legyen a mentés. Végül október 6-án a német hadvezetés lemondott az összes további Balkánra irányuló szállítmányról. A német magatartás azonban ebben a kérdésben a későbbiekben meglehetősen ambivalensnek bizonyult, mivel ezután még egészen október 28-ig különféle szállításokra vonatkozó követelésekkel álltak elő.[121]

Az AOK október 10-én adta ki az első határozott mentési rendeletet, miszerint a dunai forgalom Orsovától lefelé megszüntetendő, és új szállítmányok már nem vehetők fel.[122] Döbrentei a következő nap jelezte az AOK-nak, hogy Orsovától lefelé még 533 bérelt jármű tartózkodik, és ezek mentése még a legnagyobb erőfeszítések ellenére is két nappal túlhúzódhat a Bulgária elhagyására szabott határidőn. Hozzátette, hogy ez is csak úgy lehetséges, ha a Brailán álló 109 uszályt a ki- és berakodás mellőzésével azonnal elvontatják. Kifogásolta, hogy a Fekete-tengeri Hatóság a szénnel rakott uszályokat továbbra is vissza akarja tartani, és kérte az AOK-t annak elrendelésére, hogy 3000 tonna szenet rakjanak ki, a többi szenes uszályt pedig vontassák azonnal el. Ennek ellenére Brailán tovább folytatódott a berakodás, és 15 szénnel rakott uszályt végleg visszatartottak.[123]

1918. október 13-án a hajópark mentésére és a dunai hajózásra vonatkozóan újabb rendeleteket adtak ki. Ezek első pontja elrendelte a polgári hajóforgalom beszüntetését a Duna teljes hosszán, illetve, hogy a katonai szállításokat is csak a KSZV hajózási csoportjának kifejezett parancsára szabad végrehajtani. Ez utóbbi a helyi katonai parancsnokságok önkényeskedéseitől volt hivatott megvédeni a KSZV-t és a hajózást, de mint látni fogjuk, e zavaros időkben már nem mindig eredményesen. Elrendelték továbbá az Al-Dunáról minden üres uszály Belgrádba irányítását, valamint a kórházhajók Belgrádban állomásoztatását. Minden német üres uszályt és tankuszályt Semendriára utasítottak, a vontatóknak téli kikötőül pedig Dunapentelét jelölték ki. A hajózás számára szükséges szénről úgy rendelkeztek, hogy azt csak a KSZV utasítására lehet kiadni.[124]

Bulgária háborúból való kilépése után október 15-től módosították a KSZV hajózási csoportja kirendeltségeinek struktúráját, illetve illetékességi területüket. A bécsi kirendeltség ettől kezdve a Duna Regensburg–Bécs, a budapesti a Bécs–Budapest szakaszon irányította a hajózást. Budapest és Ómoldova között létrehozták az újvidéki kirendeltséget. Az orsovai, a ruszei és a brailai kirendeltségek illetékességi területe nem változott, de a ruszei kirendeltség Giurgiuba költözött át.[125] Az újonnan létrehozott újvidéki kirendeltségnek már elsősorban a hajópark mentésében szántak fontos szerepet, ugyanis az Al-Dunáról ide irányították a megrakott uszályokat.

A Monarchia határai felé nyomuló balkáni antanthadsereggel szembeni védelem céljából október 8-án hadseregcsoportot hoztak létre Kövess Hermann tábornok parancsnoksága alatt. A Kövess-hadseregcsoport belgrádi parancsnoksága különféle szállítási feladatokra folyamatosan egyre több uszályt és vontatót követelt a hajózási csoporttól: október 11-én 6 gőzöst és 13 uszályt, október 12-én 83 uszályt és legalább 12 gőzös, október 13-án további 2 gőzöst és 6 uszályt.[126] A KSZV által bérelt hajóraj azonban erre

[121] *Döbrentei* 1934. 185–186. o.

[122] Uo. 186. o.

[123] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Sch 542590. (másolat); *Döbrentei* 1934. 186. o.

[124] HL I. VH 4493. d. ZTL Sch 542252/II.

[125] Uo.

[126] *Döbrentei* 1934. 187. o.

képtelen volt. A hajózási csoport elvileg 228 gőzössel rendelkezett, de közülük csak 102 volt az üzemképes vontatók száma, 70 hajó ugyanis a már korábban említett nagyfokú elhasználódás miatt javítás alatt állt, a maradék 56 pedig személygőzös vagy gyenge helyi hajó volt. A 102 vonatóból 16 már más szolgálatot látott el, így összesen 86 vontatóra maradt a több mint 1200 uszály mentése.[127] Az ilyen kéréseknek egy részét akkor sem lehetett visszautasítani, mivel a hadsereg egyszerűen erőszakkal vette el a kívánt járműveket. Habár október folyamán hivatalosan még mindig kendőzni próbálták, az elkerülhetetlen vereségnek egyre szélesebb körökben ébredtek tudtára. Ennek egyenes következménye volt a teljesíthetetlen követelések megszaporodása, amelyek megindokolt visszautasítása is idővesztéssel járt. Október 18-án a Kövess-hadseregcsoport parancsnoksága újabb 9 gőzöst és 27 uszályt követelt, hogy Belgrádban átkelési célokat szolgáljanak.[128] Kövess tábornok október 21-én rendelte el a Duna–Száva vonal mögé történő visszavonulást.

A vonatató hiány és az osztrák–magyar valamint a német katonai követelések ellenére október 20-án szinte valamennyi járműnek sikerült Giurgiu fölé érnie. Mindössze Brailában maradt 15 osztrák és magyar, valamint két német szenes uszály, a fekete-tengeri hajózás számára szállított, kirakatlan szénnel, illetve Fetestiben három német gőzös, hat német és egy osztrák uszály, melyek a lerombolt vasúti híd helyén láttak el kompszolgálatot.[129] A Lom és Giurgiu között ekkor tartózkodó 128 osztrák, magyar és német járműnek az antant által szabott határidőn belüli mentése mindenképpen kivitelezhető lett volna, csak a Brailán és Fetestin lévő további 27-é nem, ha a francia csapatok Lomnál október 19-én, több mint egy héttel a határidő lejárta előtt nem vágták volna el a hajózás útját.

1918. október 19-én a DGT CROATIA gőzöse három DGT, három MFTR, valamint az OLGA nevű uszállyal és egy pontonnal[130] délután egy órakor hegymenetben a bolgár Lom kikötőjéhez ért, ahol egy bolgár gőzösről megállásra adtak jelzést. Az őrszolgálatot ellátó kezelő látta, hogy a kikötőben már nincsenek saját hajók, és francia katonák vannak a parton, erre rögtön a román part felé fordította a hajót. A partról ekkor géppuskatűz alá vették a CROATIÁ-t, majd ágyútüzet nyitottak rá. A tűzben a gőzös egyik kormányosa életét vesztette. Az időközben felébresztett Franz Klemm kapitány felhúzatta a fehér lobogót, elvágatta a vonató kábeleket, és a hat telitalálatot kapott, súlyosan sérült gőzöst felfutatta a román part mellett húzódó homokzátonyra. A megfeneklett vontatót a franciák még öt percig lőtték, ez alatt a személyzet a román parton álló német őrházba menekült.[131]

Miközben a parancsnok a német őrházból telefonon jelentette az esetet, addig egy francia tiszt átkelt a hajóhoz, ahol közölte, hogy a továbbiakban is szabad a hajózás, csak a gőzös keljen át Lomba a vontatmánnyal együtt, ahol átvizsgálják, majd folytathatja útját. Klemm kapitány közölte, hogy az átvizsgálást helyben is elvégezhetik. Végül abban egyeztek meg, hogy Vecera kezelő a hajó papírjaival átkel Lomba. Eközben hegymenet-

[127] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Sch Nr. 542689. (másolat); *Döbrentei* 1934. 186. o.

[128] *Döbrentei* 1934. 189. o.

[129] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Exp. Giurgiu Nr. 5514 20./10. (másolat)

[130] Az OLGA uszályon az 1702. sz. hadifogoly munkásszázad, a pontonon pedig DGT és MFTR ügynökségi személyzet utazott. A további hat uszály gabonával, fával és kereskedelmi áruval volt megrakva.

[131] KMA Mladiáta-gyűjtemény, A CROATIA parancsnokának, Franz Klemmnek a jelentése a KSZV részére (másolat).

ben feltűnt a DGT VINDOBONA gőzös, melyet egy ladikkal figyelmeztetni akartak, de a franciák ezt megakadályozták. A német őrségnek azonban sikerült értesítenie a gőzöst a veszélyről, és az még időben visszafordult. Sötétedés után Lomból a bolgár gőzös átkelt, és a vonta négy hátsó uszályát elkötve, zsákmányként azokat elvontatta.[132]

Klemm kapitány látva a franciák és a bolgárok magatartását telefonon segítséget kért Calafatból a megmaradt három uszály elvontatására. 19-én este 10 órakor az ENNS és a TEMES monitorok megjelentek, és a franciákra erősen tüzelve két uszályt elvontattak. 20-án hajnali 2 órakor sikerült a harmadik uszályt is elvontatniuk.[133] Aznap reggel, miután a megmaradt uszályokat sikerült megmenteni, Klemm kapitány parancsot adott a hajógép használhatatlanná tételére, és a személyzet Calafatba való visszavonulására. Időközben Vecera kezelő is visszatért Lomból, s beszámolt a francia ezredessel folytatott beszélgetéséről. Az ezredes közölte, hogy a bolgárok bármiben megállapodhattak, ők azt nem tekintik érvényesnek, mivel a Duna már francia ellenőrzés alatt áll, és többet egyetlen gőzös sem haladhat Lomnál át.[134]

Október 21-én a Döbrentei kérésére Wulff Olaf korvettkapitány, a Turnu-Severinben álló monitorosztály parancsnoka a VIZA őrnaszáddal hadikövetet küldött Lomra, a helyzet tisztázására. A parancsnokló francia tábornok közölte a követtel, Eduard Korparic sorhajóhadnaggyal, hogy az antant Bulgáriával, és nem Ausztria-Magyarországgal, illetve Németországgal kötött szerződést, és nem engedheti meg, hogy a szeme láttára csapatokat és hadianyagot szállítsanak. Korparic erre közbevetette, hogy ebben az esetben szóba jöhetne a rakomány szigorú kontrollja, mire a tábornok azt válaszolta, hogy magukat a hajókat és az uszályokat is hadianyagnak tekintik, s távozásra szólította fel a sorhajóhadnagyot.[135] Ezt követően az AOK kérte a közös Külügyminisztériumot, hogy tiltakozzon a Duna határidő előtti lezárása ellen, és eszközölje ki erre való tekintettel a határidő hét nappal való meghosszabbítását.[136] Ha a Külügyminisztérium részéről meg is történt a tiltakozás, annak már semmi foganatja nem volt.

Október 25-én az ekkor még Szófiában tartózkodó Künzel vezérkari őrnagy útján bolgár részről ajánlatott tettek arra, hogy az eltávozni már nem tudó járműveket bolgár tulajdonnak deklarálják a békekötésig, megelőzendő az antant által hadizsákmányként való lefoglalásukat.[137] A Monarchia ezt az ajánlatot nem fogadta el, mivel a hajók többsége román kikötőkben állt, s Romániával májusban békét kötöttek. A bukaresti békében bízva, noha azt román részről nem ratifikálták, úgy vélték, a háború után ezeket a hajókat visszakaphatják tulajdonosaik. Ez azonban később hiú reménynek bizonyult, a Lom alatt rekedt 155 osztrák, magyar és német jármű, 26 gőzös, 122 uszály, öt ponton és két evezős hajó, mindörökre elveszett. A Corabiában összegyűlt hajókat és uszályokat november 10–11-én francia és szerb csapatok lefoglalták.[138]

---

[132] KMA Mladiáta-gyűjtemény, A CROATIA parancsnokának, Franz Klemmnek a jelentése a KSZV részére (másolat).

[133] KMA Mladiáta-gyűjtemény, S. M. Schiff „Enns" Nr. 303 (másolat); KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Donauflottillenkommando Res. Nr. 2271. (másolat)

[134] Ld. 131. j.

[135] KMA Mladiáta-gyűjtemény, S. M. Patrouillenboot „Viza" Res. Nr. 242. (másolat)

[136] KMA Mladiáta-gyűjtemény, AOK Chef des Generalstabes Op. Geh. 2035. (másolat)

[137] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Telegrammabschrift ZTL Schiff 13481. (másolat)

[138] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 54–55. o. Október utolsó napjaiban Corabiában gyűjtötték

Az antant csapatok megjelenése a Dunánál, illetve Szerbiában történő előrenyomulásuk előrevetítette, hogy a Duna–Száva vonal már nem lesz sokáig tartható. A riasztó hírek tükrében úgy tűnt, hogy az ellenség előbb elérheti e vonalat, mint ahogyan az itt lévő hajópark teljes mentése megtörténhet. 1918. október 22-én kiadták a parancsot a Tisza és a Száva teljes kiürítésére, valamint arra, hogy a megrakott uszályokat ezentúl ne Újvidékig, hanem azon túl vontassák. Ugyanaznap elrendelték az Újvidéken összegyűlt járművek hegymenet történő elvontatását. A rendelet eredményeként 1918. október 23. és november 2. közt összesen 85 gőzös és 476 uszály távozott Újvidékről.[139]

A hajópark mentését nagymértékben megkönnyítette, hogy, mint azt már említettük, október első felében, az ukrán és román áruk behozatalának meggyorsítására a Duna felső szakaszáról az alsó szakaszra irányították a még rendelkezésre álló vonatató gőzösöket. A Szerbiából való evakuálás céljaira, csapatszállításra és a kincstári javak elszállítására üres uszályokat és gőzösöket vezényeltek Belgrádba. A katonák átszállításához elég hajó és uszály állt rendelkezésre, sőt, több mint elegendő. Ennek ellenére a Kövesshadseregcsoport újabb és újabb kívánságokkal állt elő. A kincstári javak evakuálásához viszont csak a szükséges hajótér ötöde állt rendelkezésre, mindössze 60 uszály.

1918. október 24-én hagyta el az utolsó hajó Orsovát, s október 29-én estére a csapatszállítók, a Lom alatt rekedt, illetve az orsovai és a turnu-severini javítóműhelyben álló, mozgásképtelen egységek kivételével minden jármű Zimony felett volt. Október 28-án Döbrenteit, saját kérésére, mint az AOK meghatalmazottját beosztották a Kövesshadseregcsoport mellé, hogy a csapatátkeléseknél a hajóparkot irányítsa. Október 29-én Dubrovicánál, október 30-án Semendriánál és Vincánál a visszavonuló csapatok átkeltek a Dunán, majd az ezekben résztvevő járműveket Belgrádba és Újvidékre irányították. Október 31-én az összes hajó elhagyta a Szávát, november 1-jén pedig végrehajtották az utolsó csapatátkeléseket. E nap délelőttjén az utolsó gőzösök és uszályok is elhagyták Belgrádot és Zimonyt.[140]

A már fentebb említett, Lom alatt rekedt 155 jármű mellett a Dunán Sulina és Zimony között, illetve a Száván még további 170 úszóeszköz maradt november 1-je után, beleszámítva az elsüllyedt egységeket is: 24 gőzös (13 elsüllyedt), 97 uszály (44 elsüllyedt), egy elsüllyedt tankuszály, 17 ponton (5 elsüllyedt), illetve 31 motorcsónak, evezős hajó és kotró (ebből 26 elsüllyedt). A 170 járműből 99 (ebből 46 elsüllyedt) állt a KSZV bérletében.[141] A KSZV bérletében osztrák és magyar járművekből így összesen 229 maradt Zimony alatt a Dunán, illetve a Száván.

1918. november 1-jén délelőtt az osztrák, magyar és német kereskedelmi hajópark zöme Zimonytól felfelé biztonságban volt. A mentés így majdnem teljesen sikerült, hiszen még az ellenállás nélkül előrenyomuló antant erők sem érték volna utol a felfelé menekülő hajórajt. November 2-án azonban teljesen váratlan esemény jött közbe: Vukováron német katonák puskatűzzel kényszerítették megállásra az áthaladó PUSZTASZER gőzöst és az utána jövő hajókat.

össze a hajók nagy részét, és ide költözött át a giurgiu-i kirendeltség is Csoma alezredes parancsnoksága alatt. A lefoglalt járművek közül 12 gőzös és 58 uszály a DGT, 7 gőzös és 29 uszály az MFTR tulajdonát képezte. A hajókkal együtt több mint 16 000 tonna áru is az antant kezébe került.

[139] *Döbrentei* 1934. 190. o.

[140] Uo. 191–192. o.

[141] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 62–63. o.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 októberében meginduló felbomlásakor újonnan formálódó nemzeti államok természetszerűleg igyekeztek az egykori Monarchia ingó és ingatlan vagyonából minél többet megszerezni, s ez a magatartás jellemezte az október 29-én létrejött zágrábi Horvát Nemzeti Tanácsot is. Az ilyen jellegű törekvéseket számos esetben támogatták a korábban a Monarchia valamely intézményénél szolgáló, s a felbomláskor hirtelen nemzeti öntudatra ébredt személyek magánakciói. A dunai hajózásban példa erre a DGT TITEL gőzös szlovén nemzetiségű kapitánya, Turina, aki a szigorú parancs ellenére a gőzöst vontatmányával együtt október 31-én Vukovárra vitte. Itt a kapitány és a legénység egy része sapkájáról a DGT jelvényt levéve a „horvát forradalmat" ünnepelte, majd a kapitány telefonon az újvidéki kirendeltségnek jelentette, hogy a horvátok lefoglalták a hajót, rakományával együtt. Újvidéken már tudtak az esetről, és a valóságról, s Erdélyi százados megparancsolta Turinának az út folytatását. A kiadott parancsnak ekkor még volt foganatja, Turina Budapestre vitte a gőzöst vontatmányával együtt.[142]

1918. november 1-jén az újvidéki Nemzeti Tanács – mely magyarokból állt – megparancsolta az újvidéki hajócsoport-parancsnokságnak, hogy a „nemzeti érdekek védelmében" valamennyi Újvidéken álló hajót és uszályt tartson vissza.143 Az újvidéki Nemzeti Tanács a hajókat és a rakományukat a magyar állam számára kívánta biztosítani, ám valójában ezzel épp az ellenkezőjét sikerült elérniük. A parancs hatására az újvidéki hajócsoport-parancsnokság feloszlott, és az itt lévő, még jelentős hajópark szervezett mentése megszűnt, s már csak kevés hajó hagyta el ezt a kikötőt.[144]

A TITEL-eset után a hajófoglalások Vukováron november 2-án délelőtt kezdődtek meg. A hegymenet hajózó MFTR PUSZTASZER gőzöst a vukovári horvát Nemzeti Tanács megállította. Amikor a gőzös tovább akart haladni, a vukovári német kikötő-parancsnokság népfelkelőkből álló német őrsége puskatüzet nyitott rá, ezzel kikötésre kényszerítve. A német katonák parancsnokuk távollétében egy horvát nemzetiségű csendőr főhadnagy parancsainak engedelmeskedve állították meg fegyvereikkel a gőzöst. A zágrábi nemzeti tanács eredetileg arra utasította a vukovári nemzeti tanácsot, hogy az összes uszályt rakodják ki, de a gőzösöket és az üres uszályokat engedjék tovább. A vukovári Nemzeti Tanács elnöke, Rajačić báró ezt önhatalmúlag megváltoztatta, és november 2-án elrendelte minden hajó feltartóztatását.[145]

A vukovári zár nem bizonyult hermetikusnak. Néhány gőzösnek sikerült elmenekülnie Vukovárról, és elérnie Budapestet, más hajók pedig hegymenetben elhaladtak a város előtt. A cs. és kir. Duna-flottilla vonata, a SÁMSON gőzös, lőszerrel és üzemanyaggal rakott uszályokkal például sikeresen túljutott Vukováron. November 3-án a Szerbiából távozó Kövess és von Rhemen tábornokok a DRAU, I. FERENC JÓZSEF és a SOPHIE személygőzösökkel háborítatlanul haladtak át Vukovárnál. November 4-én hajnalban a német kikötő-parancsnokság személyzete távozott, négy gőzössel, hat motorcsónakkal és egy motoros uszállyal. A német katonák helyét a frontról hazatérő horvát nemzetiségű katonák vették át.[146]

---

[142] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 66. o.

[143] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Az újvidéki Nemzeti Tanács írásbeli parancsa, 1918. november 1. (másolat)

[144] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 67. o.

[145] Uo.

[146] Uo. 68. o.

IV. Károly híres október 29-i táviratában az osztrák–magyar haditengerészet tengeri egységeit az újonnan megalakuló horvát államnak, míg a folyami egységeket Magyarországnak adta át.[147] Az ekkor már elméletileg a magyar állam tulajdonát képező Duna-flottilla egységei november 2-án, 3-án és 4-én probléma nélkül haladtak át Vukovárnál, sőt, az itt partra szálló délszláv legénység a legnagyobb barátságban vált el egykori bajtársaitól. A Duna-flottilla november 4-én leköszönő parancsnoka, a horvát nemzetiségű Marius Ratković sorhajókapitány felismerte a vukovári horvát szervek eljárásának törvénytelen voltát, és megpróbált közbenjárni a feltartóztatott járművek elengedéséért, ám sikertelenül. November 3-án felmerült a monitorok bevetésével a fegyveres beavatkozás lehetősége is, de Károlyi Mihály gróf, magyar miniszterelnök, akit dr. Nikolits Béla, az MFTR igazgatóhelyettese tájékoztatott a helyzetről, elvetette ezt.

November 4-én a horvát–szlovén kormányzat elrendelte minden, a felségvizein található hajó lefoglalását, és a velük való minden magánközlekedés tilalmát. Erről a rendelkezésről Vukováron csak november 6-án szereztek tudomást.[148] November 16-án a BL november 11-i távirati érdeklődésére Zágrábból szintén táviratilag közölték a vállalattal, hogy az SHS kormányzat, egy semleges állam képviselőjeként lefoglalta a Zimony és Apatin között úszó, „hadianyagokkal" megrakott uszályokat.[149] November 17-én Belgrádból egy bizottság érkezett Vukovárba, az itt megállított járművek átvételére. Ezzel egy időben szerb delegáció utazott Zágrábba, hogy megtárgyalják, a lefoglalt rakományokból mi kerüljön Szerbiába, és mi maradjon Horvátországban. A Vukováron álló, gabonával rakott uszályok egy részét Eszékre vezényelték, ahol kirakodásra kerültek. A szén és a petróleum döntő hányada is Szerbiába került.[150]

November első felében még egy kísérlet történt magyar részről az Újvidék és a Dráva torkolata közt rekedt járművek mentésére, miután a Károlyi-kormány kieszközölte a zágrábi Nemzeti Tanács elvi engedélyét. A STÖR őrnaszád önkéntesekből álló legénységgel november 7-én futott ki Budapestről és 10-én érkezett meg Újvidékre. A hajó parancsnokának, Hartmann Gaszton sorhajóhadnagynak mind Újvidéken, mind Vukováron szembesülnie kellett azzal, hogy a zágrábi elvi engedély, amit időközben vissza is vontak, nem sokat ér a parancsokat Belgrádból kapó szerb katonasággal szemben. Végül összesen 5 gőzöst és 23 uszályt sikerült megmenteni, és Apatinig kísérni. A STÖR november 19-én tért vissza Budapestre.[151]

A vukovári hajómegállítások és lefoglalások következtében 40 gőzös, 190 uszály és 8 egyéb úszómű, összesen 238 objektum jutott horvát, majd jugoszláv kézre. A járművek közül 172 a KSZV bérletében állt, négy a magyar állam tulajdonát képezte, 34 német járművet pedig a berlini hajózási csoport bérelt. A 190 uszály összesen 48 834 tonna

---

[147] IV. Károly a tengeri egységeket kifejezetten Horvátországnak szánta, nem az újonnan alakuló délszláv államnak. Egyes vélemények szerint ezzel a gesztussal azt igyekezett elérni, hogy a háború után valamilyen föderatív formában Ausztria mellett tarthassa Horvátországot. Az antanthatalmak természetesen nem tartották tiszteletben ezt a döntést, a haditengerészet egységeit hadizsákmányként kezelték, s ezek közül még a győztesnek minősülő SHS királyság is alig kapott valamit.

[148] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 72. sz. melléklet.

[149] KMA Mladiáta-gyűjtemény, BL Telegramm Nr. 4986. (másolat)

[150] KMA Mladiáta-gyűjtemény, az „Obzor" című horvát újság cikke, az 1918. november 24-i számból, német fordításban, „Konfiszierte Waren in Vukovar" címmel. (másolat)

[151] Hartmann Gaszton jelentése. Közli: *Döbrentei* 1934. 194–195. o.

áruval volt megrakva, melyek 27,6 %-a származott szerb kikötőkből.[152] Ezt azért érdemes kiemelni, mert a későbbi szerb érvelés ezen áruk 100 %-ára, mint „ellopott szerb magánjavakra" hivatkozott.

Mint az már korábban említésre került, az osztrák, magyar és német kereskedelmi hajópark nagyobb része Zimony felett volt a Dunán. A vukovári események, illetve a rend és a fegyelem gyors felbomlása következtében a legtöbb jármű Újvidéken maradt. A november elején megalakult újvidéki Szerb Nemzeti Tanács megkezdte az itt álló uszályok kirakását, majd a szerb hadifoglyok hazaszállítását. A távozó német csapatok nyomában november 8-án reggel szerb csapatok szállták meg a várost. November 9-én a hajócsoport-parancsnokságon megjelent Nikolić szerb hajóskapitány, és közölte Erdélyi századossal, hogy a hajópark irányítást átveszi. A padovai fegyverszünetre hivatkozó Erdélyivel közölte, hogy a szerb hadvezetőség az ott álló teljes kereskedelmi hajóparkot, rakománnyal és személyzettel együtt hadizsákmánynak tekinti.[153]

Az újvidéki és a vukovári foglalások mellett november első felében a szerbek lefoglalták az összes, Vukovár és a Tisza torkolata közötti Duna-szakaszon lévő járműveket. Az előrenyomuló szerb csapatok november 20-án Apatinban, 1919. január 2-án Szegeden, február 18-án Baracskán, február 25-én Mohácson foglalták le az ott található vízi járműveket. E lefoglalások következtében, a Vukovárban már megszerzetteken túl még összesen további 633 úszóeszköz jutott délszláv kézre, köztük 33 gőzös és 439 uszály, melyek 97 %-a korábban a KSZV bérletében állt.[154]

*

A háború utolsó heteiben, illetve már nagyobbrészt a padovai fegyverszünetet követően, a KSZV irányítása alatt álló 266 gőzösből és 1352 uszályból összesen 107 osztrák, magyar és német gőzös, illetve 831 uszály került román és délszláv kézbe, többségében rakományával együtt.[155] Ebből az állományból 90 osztrák, magyar és német gőzöst, valamint 711 uszályt, mint jogos zsákmányt 1921-ben a győztes államoknak ítéltek meg.

A hadvezetőség által bérelt, a KSZV hajózási csoportja által vezetett teljesítménye 1918-ban a következőképpen alakult: a Vaskapun hegymenetben 2204 megrakott és 142 üres uszály, míg völgymenetben 1264 megrakott és 766 üres uszály haladt át. Ebben a számban benne vannak a hajópark októberi mentésének a számai is. 1918 folyamán a Vaskapun hegymenetben 636 010 tonna áru, míg völgymenetben 513 028 tonna áru haladt át. A hegymenetben áthaladt áruk közül 215 836 tonna volt a gabonaféle és hüvelyes, ezeknek túlnyomó része Romániából származott, és 192 467 tonnát tett ki a kőolaj. A gabonafélék és egyéb szemes termények közül a legnagyobb mennyiséget a kukorica tette ki, 152 502 tonnával.[156] Az Ukrajnából származó, a Dunán szállított gabona meny-

[152] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 71–73. o. A lefoglalt járművek közül 13 gőzös és 90 uszály a DGT, 10 gőzös és 36 uszály az MFTR, 3 gőzös és 22 uszály a DDGT, 4 gőzös és 6 uszály a MBR, 9 gőzös és 25 uszály a BL tulajdonát képezte.

[153] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 77. o.

[154] Uo. 78. o.

[155] Uo. 11., 79. o.

[156] Uo. 34. o.

nyiségére nincs adatunk, de túl nagy mennyiséget nem tehetett ki. Annyit tudunk, hogy a Vukováron lefoglalt 48 834 tonna árubóI 1760 tonnát tett ki az ukrán gabona.[157] Románia kimerülést jelzi, különösen a kenyérgabona tekintetében, hogy amíg 1918-ban a megszállt Szerbiából 105 460 tonna kenyérgabonát szállítottak Ausztriába, addig Romániából néhány tízezer tonnát. Ennek ellenére nem szabad lebecsülni Románia szerepét Ausztria gabonaellátásában, hiszen ha az 1917–1918-as adatokat összességében nézzük, akkor azt látjuk, hogy onnan 643 726 tonna kenyérgabona érkezett Ausztriába, míg Szerbiából 195 320, és ekkor még nem beszéltünk a 260 000 tonna román kukoricáról, valamint a Németország részére szállított 480 000 tonna kenyérgabonáról.[158] Az 1918-as csonka hajózási idényben, bár teljesítménye elmaradt az 1916. és 1917. éviektől, a KSZV által vezetett dunai hajózás forgalma még mindig messze meghaladta a háború előtti legjobb békeévekét.

Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajópark, melynek nagyobb méretű igénybevételével a Monarchia hadvezetése háború előtti terveiben nem számolt, az 1916–1918. háborús években az ellátás szempontjából a központi hatalmak egyik legfontosabb forgalmi eszközévé vált. A háború nem várt elhúzódása és az antant blokádja következtében beálló élelmezési krízisen csak a román gabona segítségével lehetett úrrá lenni, és az csak a dunai vízi úton érkezhetett meg időben. E feladatot nem sikerült volna végrehajtani ama jelentős hajópark nélkül, melyet az osztrák és a magyar vállalatok birtokoltak a Dunán, sem pedig a háború során létrehozott központi irányító szervezet nélkül, mely a különböző vállalatoktól bérelt hajókból álló flotta egységes irányítását megvalósította.

A KSZV hajózási csoportja által irányított dunai hajózás minden probléma és nehézség dacára mindvégig eredményesen teljesítette feladatát. Sikerrel szállt szembe a német al-dunai törekvésekkel és beavatkozási kísérlettel is, megőrizve a Monarchia hegemóniáját a dunai hajózásban. 1917-ben a németek is kénytelenek voltak elismerni ezt, és dunai hajóparkjuk nautikai vezetését rábízták a KSZV-re. Ugyancsak eredményesen tudta kezelni a tulajdonos hajózási társaságok túlzó követeléseit, annál is inkább, mivel a társaságok egyre inkább rászorultak a KSZV segítségére: 1916-ban az élelmiszer-ellátást, 1918-ban pedig a szénellátást is magára vállalta a hadvezetőség. A KSZV által irányított hajózás teljesítményét és szerepét jól jelzik a következő adatok: 1916–1918-ban a Vaskapun át összesen 2 787 512 tonna gabonafélét és 373 053 tonna olajt hoztak be vízi úton Romániából, a Monarchia és Németország számára míg ugyanebben az időszakban a Balkán irányába 874 765 tonna szenet vittek ki, elsősorban a megszállt vasutak részére. Az élelmiszerszállítások területén a dunai vízi út kiemelkedő fontosságát jelzi, hogy 1916-ban a román gabona kétharmada, 1917–1918-ban pedig a négyötöde a Dunán keresztül érkezett. A Dunán időben érkező gabona nélkül mind 1916-ban, mind 1917-ben a központi hatalmak polgárait, elsősorban az osztrák lakosságot az éhínség réme fenyegette volna.

---

[157] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 72–73. o.

[158] *Kerchnawe, Hugo*: Die k. u. k. Militärverwaltung in Serbien. In: Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten. Wien, 1928. 144–148. o.; *Schafarik:* i. m. 136–137. o. A Romániára vonatkozó kiviteli adatok 1917–1918-ra a két évre együttesen vannak megadva, így a 1918-as adatokra csak következtetni tudunk a vízi szállítás adataiból.

MELLÉKLET

A Vaskapun áthaladó uszályok száma[159]

	hegymenetben		*völgymenetben*	
	1917	1918	1917	1918
megrakott uszály	2785	2204	1672	1264
üres uszály	576	142	1654	766

A Vaskapun áthaladó árumennyiségek fajtánként, tonnában[160]

	hegymenetben		*völgymenetben*	
	1917	1918	1917	1918
hadianyagok	19 986	29 541	104 146	36 500
búza	863 320	28 583		
kukorica	161 512	152 502		
árpa	21 249	13 151		
egyéb gabonaféle és hüvelyes	47 425	21 600		
szálastakarmány	11 797	71 807		
olajfélék	120 499	192 467		
egyéb nyersanyagok	18 184	21 583		
fa	9563	47 867		6 718
nyersvas			1 158	
szén és koksz	600	52 397	405 318	434 035
egyéb árucikkek	326	4 912	68 164	35 775
összesen	1 274 461	636 010	578 786	513 028

[159] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 34. o.
[160] Uo.

A Romániából 1916. december – 1918. szeptember 10. között kivitt élelmiszerek, tonnában[161]

	Németország	*Ausztria-Magyarország*	*Törökország*	*Bulgária*
búza	480 459	643 726	124 584	4 630
rozs	11 284	12 128	1 528	
liszt	9 403	13 561	90	782
kukorica	196 856	259 857	27 645	6 385
zab	10 306	6 991	43	153
egyéb gabona	10 216	1 528	109	1
hüvelyesek	1 374	1 063	337	360
olajmagvak	28 995	14 096		6
só	184	5 932	1	85 182
marha (db)	9 537	52 818	126	1 500
sertés (db)	29 537	71 519		
juh, kecske (db)	1 208	404 444		

[161] *Schafarik:* i. m. 136–137. o.

Mihály Krámli

THE MILITARY EMPLOYMENT OF AUSTRIA-HUNGARY'S DANUBE MERCHANT FLOTILLA IN THE FIRST WORLD WAR

The Activities of the Central Transportation Board's Shipping Group, 1917–1918

Summary

In March 1917, after the partial occupation of Romania at the end of 1916, the Danube waterway was opened again for the Central Powers, right down to Brăila. Restarting corn imports from Romania was a question of vital importance for the Austro-Hungarian Monarchy. Due to the limited capacity of the railways, four fifths of all imported corn arrived on the Danube. Besides the restarting of shipping, discussions about the watercraft found in Romanian territory were also started, with a focus on their distribution, as they had been regarded as spoils of war. A preliminary decision on the distribution of the booty was finally reached only in June 1918, according to which the vessels would have been distributed equally among the four allies. Owing to the demands of the Bulgarian party, a final agreement had not been concluded until the end of the war. In 1917, the Austro-Hungarian Monarchy reached an agreement with both Germany and Bulgaria, on the regulations and the accounting of transportation activities on the Danube. The agreements, somewhat modified, were signed again in 1918. In 1917, 1,093,506 tons of Romanian corn were shipped to the Monarchy and to Germany, a quantity that fell short of the hoped-for amount of 1.5 million tons. The main reason being the incipient exhaustion of Romanian resources.

The exhaustion of Romanian resources influenced the capacity of Danube shipping significantly in 1918. At the same time, the Central Powers had high hopes for peace with the Rada (the Parliament) of Ukraine, and with the Russian Soviet Republic, which included the promise of 1 million tons of corn. In compliance with the Peace of Bucharest signed with Romania on 7 May 1918, the Danube was opened to the Black Sea for shipping under the direction of the Central Transportation Board. The Board signed a contract with the Euxina Shipping Company on crop transportation from Ukrainian ports to Brăila, but no significant shipping activity took place between May and September on the Black Sea. In May 1918, with regard to coal shortages, the Central Transportation Board took over the supply of coal to the flotilla that it hired. In August 1918, the two big Austro-Hungarian shipping companies forced the supreme military command to pay much higher fees. At its height in the summer of 1918, the charter flotilla consisted of 228 steamboats and 1,377 barges. By then, the signs of wartime exhaustion were already showing – 40% of the steamboats were under repair. In 1918, until the fall of the Monarchy, only 215,836 tons of corn were imported from Romania by water, owing to the exhaustion of the Romanian resources.

After Bulgaria quit fighting, the most important task was to save the flotilla from the lower reaches of the Danube. The Entente allowed four weeks to evacuate Bulgarian territories, but breaking that promise, French troops closed the waterway of the Danube at Lom, before the deadline. It seemed that watercraft above Lom could be successfully saved, but on 2 November, the seizure of boats at Vukovar was started. In the chaos of the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy, mostly after the armistice, 107 Austro-Hungarian and German steamboats and 831 barges were captured by Romanians and Southern Slavs. 90 of the steamboats and 711 of the barges were later awarded to the victorious countries by the American arbitrator.

Mihály Krámli

L'UTILISATION MILITAIRE DE LA NAVIGATION COMMERCIALE AUSTRO-HONGROISE SUR LE DANUBE DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE.

Navigation dirigée par le Service de Navigation de la Direction Centrale des Transports, 1917–1918

Résumé

Avec l'occupation partielle de la Roumanie fin 1916, la voie fluviale danubienne redevint libre devant les Empires centraux jusqu'à Braila en mars 1917. Relancer l'importation du blé roumain fut alors une question vitale pour la Monarchie austro-hongroise. En raison de la faible capacité des chemins de fer, 80 % de l'importation se fit sur le Danube. Outre la reprise de la navigation, des négociations furent engagées sur la répartition des bateaux saisis en Roumanie à titre de butin. Au sens de la décision préalable prise seulement en juin 1918, lu butin aurait dû être réparti à part égale entre les quatre alliés. Toutefois l'accord définitif ne put pas être signé avant la fin de la guerre à cause des revendications de la partie bulgare. Durant 1917, la Monarchie s'entendit à la fois avec l'Allemagne et la Bulgarie sur la réglementation et la facturation des transports sur le Danube. Après quelques modifications, ces accords furent conclus en 1918. Au cours de 1917, 1 093 506 tonnes de blé roumain pouvaient être acheminées en direction de la Monarchie et de l'Allemagne, ce qui fut moins que les 1,5 millions de tonne escomptées. Cela s'explique principalement par le fait que les stocks roumains ont commencé à s'épuiser.

En 1918, le résultat des transports danubiens fut déterminé par l'épuisement des stocks roumains. Cependant les Empires centraux mettaient leurs espoirs dans les traités de paix conclus avec la Rada ukrainienne et la Russie soviétique et dans les 1 million de tonnes de blé y promises. Du fait de la paix de Bucarest conclu avec la Roumanie le 7 mai 1918, le Danube devint ouvert jusqu'à la Mer noire pour la navigation dirigée par la Direction centrale des Transports. Celle-ci a signé un contrat avec la société de navigation Euxina sur les transports de blé depuis les ports ukrainiens jusqu'à Braila, mais la navigation sur la Mer noire ne fut finalement pas importante entre mai et septembre. En raison du manque de charbon, la Direction centrale des Transports prit en charge, dès mai 1918, l'approvisionnement en charbon de son parc de bateaux affrétés. En août 1918, les deux grandes sociétés de navigation (DDSG, MFTR) extorquèrent au commandement militaire une importante augmentation du prix de location. C'est en été 1918 que le parc de bateaux affrétés fut le plus grand : il comptait alors 228 vapeurs et 1377 chalands. A cette époque, les signes d'épuisement furent déjà perceptibles, 40 % des vapeurs étaient en réparation. En raison de l'épuisement des stocks roumains, en 1918, jusqu'à l'effondrement, seules 215 836 tonnes de blé ont pu être acheminées de Roumanie par voie fluviale.

Après la sortie de la Bulgarie de la guerre, la tâche principale résidait dans le sauvetage du parc de bateaux sur le Bas-Danube. L'Entente accorda quatre semaines pour le retrait des territoires bulgares, mais les troupes françaises, contrairement à leur promesse, fermèrent le Danube à Lom avant l'expiration du délai. Le sauvetage des bateaux en amont de Lom semblait réussir jusqu'à ce que la saisie de bateaux ne commence à Vukovár le 2 novembre. Dans les circonstances chaotiques de la Monarchie en décomposition, 107 vapeurs austro-hongroises et allemandes et 831 chalands furent pris par les Roumains et les Slaves du Sud dont 90 vapeurs et 711 chalands furent attribués aux États vainqueurs par l'arbitre américain.

Mihály Krámli

DIE INANSPRUCHNAHME DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN DONAU-HANDELSSCHIFFFAHRT DURCH DAS MILITÄR IM ERSTEN WELTKRIEG

Die von der Schifffahrtsabteilung der Zentraltransportleitung gelenkte Schifffahrt 1917–1918

Resümee

Mit der teilweisen Besetzung Rumäniens Ende 1916 öffnete sich den Zentralmächten im März 1917 die Donau-Wasserstraße bis nach Braila. Für die Österreichisch-Ungarische Monarchie war die Wiederaufnahme des Imports von rumänischem Getreide eine Schicksalsfrage. Infolge der geringen Kapazität der Eisenbahnen erfolgten Vierfünftel des Imports über die Donau. Neben der Wiederaufnahme der Schifffahrt begannen auch die Verhandlungen über die in Rumänien gefundenen Wasserfahrzeuge als Kriegsbeute und über ihre Aufteilung. Über die Aufteilung der Beute wurde im Juni 1918 provisorisch entschieden; demnach wäre die Aufteilung zwischen den vier Verbündeten zu identischem Anteil erfolgt. Zu einer endgültigen Entscheidung kam es jedoch infolge der Forderungen der bulgarischen Partei bis zum Kriegsende nicht. Im Laufe des Jahres 1917 traf die Monarchie sowohl mit Deutschland, als auch mit Bulgarien eine Vereinbarung über die Regelung und Abrechnung der Donau-Transporte. Diese Vereinbarungen wurden – mit gewissen Änderungen – auch im Jahre 1918 abgeschlossen. Im Jahre 1917 konnten schließlich 1 093 506 Tonnen rumänisches Getreide auf dem Wasserweg in Richtung der Monarchie und Deutschland weitergeleitet werden, was jedoch unter der erhofften Menge von 1,5 Millionen Tonnen blieb. Der Grund hierfür war in erster Linie, dass die rumänischen Bestände langsam, aber sicher an ihre Grenzen stießen.

Der Transportleistung des Jahres 1918 auf der Donau drückte die Ausschöpfung der rumänischen Bestände ihren Stempel in bedeutendem Maße auf. Die Zentralmächte setzten jedoch große Hoffnung in den, mit dem ukrainischen Rada und später mit Sowjet-Russland geschlossenen Frieden, sowie in die hier versprochenen 1 Million Tonnen Getreide. Infolge des mit Rumänien geschlossenen Friedens von Bukarest vom 7. Mai 1918 öffnete sich der von der Zentraltransportleitung gelenkten Schifffahrt die Donau bis zum Schwarzen Meer. Für die Getreidetransporte aus den ukrainischen Häfen bis Braila schloss die Zentraltransportleitung einen Vertrag mit der Schifffahrtsgesellschaft Euxina ab, aber schließlich bildete sich in der Zeitspanne Mai-September keine bedeutende Schifffahrt auf dem Schwarzen Meer heraus. Im Mai 1918 übernahm die Zentraltransportleitung angesichts des Kohlemangels die Versorgung des von ihr gemieteten Schiffsparks mit Kohle. Die beiden großen Schifffahrtsgesellschaften (DDSG, MFTR) konnten im August 1918 eine bedeutende Mieterhöhung von der Kriegsführung erzwingen. Den größten Bestand erreichte der gemietete Schiffspark im Sommer 1918: zu dieser Zeit bestand er aus 228 Dampfern und 1377 Schleppbooten. Zu dieser Zeit zeigten sich bereits die ersten Anzeichen der Kriegserschöpfung; 40% der Dampfer befanden sich in der Werft. Infolge der Verringerung der rumänischen Bestände gelang es 1918, bis zum Zusammenbruch, nur mehr 215 836 Tonnen Getreide auf dem Wasserweg aus Rumänien zu importieren.

Nach dem Ausstieg Bulgariens aus dem Krieg galt bereits die Bergung des Schiffsparks auf der Unteren Donau als die wichtigste Aufgabe. Die Entente-Mächte gewährten vier Wochen, um aus den bulgarischen Gebieten abzuziehen, aber die französischen Truppen hielten ihr eigenes Versprechen nicht ein und schlossen die Donau noch vor Ablauf der Frist bei Lom ab. Es schien, als würde die Bergung der Fahrzeuge über Lom erfolgreich sein, als am 2. November in Vukovar die Schiffsbesetzungen begannen. Inmitten der chaotischen Verhältnisse der sich auflösenden Monarchie kamen schließlich – größtenteils bereits nach dem Waffenstillstand – insgesamt 107 österreichisch-ungarische und deutsche Dampfer, sowie 831 Schleppboote in rumänische und südslawische Hände. Aus diesem Bestand sprach der amerikanische Schiedsrichter 90 Dampfer und 711 Schleppboote den Siegesmächten zu.

Михай Крамли

ПРИМЕНЕНИЕ В ВОЕННЫХ ЦЕЛЯХ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОГО ДУНАЙСКОГО ТОРГОВОГО ПАРОХОДСТВА В ПЕРВУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ

Пароходство, руководимое группой Судоходства Центрального Транспортного Управления, 1917–1918

Резюме

Благодаря частичной оккупации Румынии в конце 1916 года для Центральных Держав в марте 1917 года вновь открылся Дунайский водный путь вплоть до Браилы. Для Австро-Венгерской Монархии было вопросом жизненной важности вновь начать ввоз румынского зерна. По причине малой мощности железных дорог четыре пятых импорта хлеба осуществлялось по Дунаю. Наряду с возобновлением судоходства начались переговоры о найденных в Румынии водных транспортных средствах: как военных трофеях, и о их распределении. О разделе трофеев предварительное решение в конечном счете было вынесено лишь в июне 1918 года, согласно ему раздел добычи между четырьмя союзниками должен был проходить в равных размерах. Окончательное соглашение из-за требований болгарской стороны не было заключено до конца войны. В течение 1917 года Монархия заключила договоренность как с Германией, так и с Болгарией о регулировании транспортировок по Дунаю и о связанной с этим отчетности. Эти соглашения в несколько скорректированной форме и были заключены в 1918 году. В течение 1917 года в конце концов удалось переправить водным путем для Германии и Монархии 1 093 506 тонн румынской пшеницы, что не достигало предполагаемых 1,5 миллионов тонн. Главной причиной этого было начавшееся истощение румынских запасов.

В 1918 году истощение румынских запасов наложило серьезный отпечаток на исполнение дунайских поставок хлеба. В то же время Центральные Державы возлагали большие надежды на мир, заключенный с Украинской Радой и затем с Советской Россией, и на обещанный здесь 1 миллион тонн хлеба. С заключенным с Румынией 7 мая 1918 года бухарестским миром по всему Дунаю вплоть до Черного моря открылся путь для Дунайского пароходства, управляемого Центральным Транспортным Управлением. На поставку зерновых из украинских портов до Браилы Центральное Транспортное Управление заключило договор с судоходным предприятием Эуксина, но в конечном итоге значительное движение грузовых судов по Черному морю в мае-сентябре месяцах не смогло осуществиться. В мае 1918 года в виду отсутствия угля Центральное Транспортное Управление взяло на себя снабжение углем арендованного им парка судов. Два крупных судоходных предприятия (DDSG, MFTR) в августе 1918 года сумело выбить из армейского руководства значительное повышение тарифов зв аренду. Арендный судоходный парк к лету 1918 года достиг своих самых больших размеров: он состоял из 228 пароходов и 1377 барж. Однако уже в это время стали проявляться признаки военного истощения сил, 40 % пароходов находилось в ремонте. Вследствие истощения румынских запасов в 1918 году до военного обвала по водному пути удалоось вывезти из Румынии уже лишь 215 836 тонн хлеба.

После выхода из войны Болгарии самой важной задачей было спасение судоходного парка, находившегося на Нижнем Дунае. Антанта дала четыре недели на выход с болгарской территории. Но нарушив собственные обещания, французские войска до истечения данного срока перекрыли Дунай у Лома. Казалось, что спасение судов, находившихся выше Лома, будет успешным, пока 2 ноября не начался захват судов выше Лома. В хаотических условиях распадавшейся Монархии, большей частью уже после заключения перемирия, в конечном итоге 107 австро-венгерских и немецких пароходов, а также 831 баржа попали в руки румын и югославов. Из этого контингента 90 пароходов и 711 барж американский арбитраж присудил государствам-победителям.

KÖZLEMÉNYEK

E. KOVÁCS PÉTER

MAGYARORSZÁG „TÖRÖKKÉPE" A XV. SZÁZAD ELEJÉN*

A XV. századi ember közgondolkodásának rekonstruálása a XXI. században hatalmas merészséget feltételez a történésztől, még abban az esetben is, ha olyan témát próbál megoldani, mint a törökökről kialakított kép, akikkel a XIV. század végi betörésektől, a XV. századi folyamatos hadieseményei, valamint a XVI. század első felében történt részeleges okkupáción keresztül, egészen 1689-ig – a török kiűzéséig – Magyarország „napi kapcsolatban" állt. A kutató óhatatlanul saját elképzeléseit és fogalmi rendszerét vetíti vissza, ami természetesen sokban eltérhet az eredeti közfelfogástól.[1] Egy hódító nagyhatalom megjelenése az ország határai közelében kortól és helytől függetlenül nagyjából azonos problémákat és gondolatokat hozhat a felszínre, természetesen ezek feltárása és megfogalmazása országonként más és más módszerekkel történhet csak. Magyarországon az bonyolítja és nehezíti a helyzetet, hogy a középkori forrásanyag nagy része elpusztult, ezért teljesen más módszereket kell alkalmaznunk, mint azokban az országokban, ahol szinte hiánytalanul megmaradtak az iratok, és az írásbeliségnek eleve nagyobb szerepe volt a mindennapi életben, mint Magyarországon. Nem a koncepcióhoz kell keresni és találni okleveles bizonyítékokat, hanem a fent maradt iratokból és elbeszélésekből kell a koncepciót kialakítani.[2]

A magyar politikai elitet az Oszmán Birodalom európai terjeszkedése csak akkor kezdte érdekelni, amikor a török csapatok megjelentek a határvidéken. A mai napig vitatott, hogy mikor kezdődtek a török betörések. Az első támadás idejét Kumorovitz L. Bernát I. (Nagy) Lajos (1342–1382) havasalföldi háborújához kapcsolta. Véleménye szerint a hadjárat oka az volt, hogy Layk vajda, valamint utóda Radu, felmondták a szövetségi viszonyt Magyarországgal, és a törökkel is szövetkeztek. A hadieseményeknek színtere Temes megye, Krassó megye déli része, valamint Erdély délkeleti része, a Szörényi bánság és a Havasalföld Dunán inneni területe volt. A szerző azt feltételezte, hogy a harcok idején – 1375-ben – a magyar csapatok megütköztek a törökökkel. Kumorovitz az

* A tanulmány az OTKA (K 63445) támogatásával készült. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Veszprémy Lászlónak, aki tanácsaival segített a dolgozat elkészítésében.

[1] A problémáról bővebben: Les Lieux de Mémoire. I–II. (Sous la direction de *Pierre Nora.*) Paris, 1997.

[2] A „törökkép" problémájával elsősorban a Konstantinápoly eleste (1453) utáni időszakban foglalkozik a szakirodalom *Nancy Bisaha*: Creating East and West: Renaissance humanists and the Ottoman Turks. Philadelphia, 2004.; Europa und die Türken in der Renaissance. (Herausgegeben von *Bodo Gutthmüller* und *Wilhelm Kühlmann.*) Tübingen, 2000. Ez utóbbi kötetben jelent meg Magyarországról Jankovics József tanulmánya, de ő a XVI–XVII. századdal foglalkozik. *Jankovics József*: The Image of the Turks in Hungarian Renaissance Literatur. Uo. 267–273. o. A korábbi korszakról már kevesebb a feldolgozás. Ilyen *Kuran-Burcoglu Nedret*: Die Wandlungen des Türkenbildes in Europa vom 11. Jahrhundert bis zur heutigen Zeit: eine kritische Perspektive. Zürich 2000. Valamint: *Pajorin Klára*: Keresztes hadjáratok és a humanizmus megjelenése Magyarországon. *Irodalomtörténelmi Közlemények,* 110. (2006.) 1–2. sz. 3–14. o.

ütközet megtörténtére „személyi természetű" bizonyítékként egy nemes lánynak az elrablásával érvel, akit véleménye szerint ekkor ragadtak el családjától.[3] Margitról – Himfi Benedek lányáról – a csodával határos módon valahogyan hír érkezett Magyarországra. Az év júliusának első napján érdekes oklevelet állítottak ki Krétán.[4] Kiderül belőle, hogy Marcali Miklós egykori erdélyi vajda személyesen jött a szigetre, hogy kiszabadítsa a szigeten élő lányt. Himfi Margit ekkor Giorgio Darvasio krétai polgár tulajdonában volt, mint rabszolga, és urától két lánya is született: *Marieta* és *Iacoba*. (Egy másik oklevélből megtudjuk, hogy Himfi Margitot a törökök rabolták el és Darvasio vette meg.[5]) Engel Pál viszont ezzel kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy ha az elrablás 1375-ben történt volna, akkor 30 év után nehezen elképzelhető a rokonság érdeklődése, és Margit lányai nem lehettek volna 1408-ban még kiskorúak. Véleménye szerint Himfi Benedek lányát 1391-ben vagy 1392-ben rabolhatták el a Temes megyei Egerszegről.[6] Logikusabbnak tűnik Engel feltevése, miszerint Himfi Margitot később rabolták el. A bán lányának ekkor 1391–92-ben minimum tizenegy évesnek kellett lennie, hiszen apja 1380 novemberében már meghalt.[7] Ebben az esetben már jobban hihető az is, hogy nem felejtette el származását, és nyelvét, emlékezhetett rokonságára, valamint még fel lehetett ismerni. Így kora miatt az is elfogadhatóvá válik, hogy ágyasnak veszik meg, és hogy 1405-ben két kiskorú gyereke van. Ennek ellenére azt gondolom, nem kell, és nem is lehet hadjárathoz kötni az elrablását, mert egy betörő martalóc csapat bármikor elrabolhatta „hadjáraton kívül" is. (Természetesen, ha minden harci cselekményt így nevezünk, akkor hadjáratban hurcolták magukkal.) Ilyen betörés alkalmával kerülhetett török fogságba, majd Krétára 1382-ben egy magyar rabszolgalány, a nyolc éves Anna.[8] Őt vajon melyik „hadjáratban" rabolhatták el?

Himfi Margit további életéről Francesco Bernardi leveléből értesülünk, amit egy meg nem nevezett barátjához írt, 1408 novemberében, akitől augusztus 21-én ő is kapott egy levelet. Bernardi olvasta Giorgio Darvasio és Piero Negro de Candia küldeményeit is, és azzal bízták meg, hogy az ügyben egyéb iratokat is tanulmányozzon. Ezt Marcali és hivatalos személyek is kérték tőle. Francesco Bernardinak az volt a véleménye, hogy Marcali Miklós nagyot hibázott, amikor elment Krétára a lányért, hiszen ez sem Himfi Margitnak és lányainak, sem Giorgio Darvasiónak nem szolgált javára. Az asszonyt nem ismerte, csak Marcali elbeszéléséből szerzett róla tudomást, ellenben az apját jó barátjának nevezte, aki több mint 200 arannyal maradt adósa. Margitról csak a legjobbakat tudja mondani: tisztességes és türelmes, semmi könnyelműség nincsen benne, hiszen ha ez

---

[3] *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török") háborúja. *Századok*, 117. (1983.) 942–947. o.

[4] Archivio di Stato di Venezia. Miscellanea. Atti diplomatici e privati. Busta 31. 940. sz. Évszám nélkül. Zsigmond magyar királyhoz címzett fogalmazvány, aláírás nélkül, Giorgio Darvasio ügyében.

[5] Archivio di Stato di Venezia. Miscellanea. Atti diplomatici e privati. Busta 31. 919. sz. 1405. 07. 01. Candia. Marcali Miklós egykori erdélyi oklevele Himfi Margit ügyében.

[6] *Engel Pál*: A török–magyar háborúk első évei (1389–1392). *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 561–563. o.

[7] *Engel Pál*: Genealógia. Hím rokonság 2. tábla. Himfi. CD-Rom. *Holub József*: Himfi Benedek halálának éve. *Turul*, 37. (1922.) 37–38. o.

[8] *Charles Verlinden*: L'esclavage dans l'Europe Médievale. II. (Italie, Colonies italiennes du Levant, Levant latin – Empire byzantin) Gent, 1977. 805., 809. o.

utóbbiról tudomást szerzett volna, akkor nem támogatta volna és nem is támogatná. Marcali még nem volt itt, amióta a lány megjött, de nemsokára Budára érkezik, de nem hiszi, hogy segíteni fog Himfi Margitnak, mert olyan, mint egy igazi magyar. Azért tartja nagy hibának Marcali lépését, mert az egykori erdélyi vajda jól tudja: hasonló körülmények között a nőrokonok nem akarnak tudni az elhurcolt leánygyerekekről. Bernardi kijelenti: félő, hogy most is ez fog történni.[9] Jól tudva, furcsának tűnhet, hogy ilyen hosszasan foglalkozom egy rabszolganő sorsával, de sajnos ez az első ismert magyar adat arra nézve, hogy a törökök az országból foglyo(ka)t raboltak el. Az itáliai kereskedő általánosítását érdemes továbbgondolni. Az elhurcolt és hazatért leánygyermekek kiközösítése ekkor már nem számított kirívó esetnek, Budára is elérhetett a híre: a fogságban milyen sors várt a lányokra. 1408-ban Himfi Margit esete nem számított egyedeinek, a közgondolkodásban ekkorra már elterjedhetett, hogy a lányokat eladásra rabolják, és ágyasok válnak belőlük. Az elrabolt lányok sorsát már igen korán ábrázolták a korabeli irodalomban. Giovanni da Ravenna (1343–1408) a *Rerum Memorandum Liber* című munkájában egy magyar lány mártíromságát beszéli el, akit a törökök elraboltak, megbecstelenítettek és meg is öltek. (Ezen kívül még több magyar vonatkozású történetet is olvasható a szövegben.) A szerző Budán született, mint Conversino da Ravenna királyi orvos gyermeke, Magyarország iránti érdeklődése minden bizonnyal ezzel magyarázható, pedig a Velencében elhunyt humanista, már fiatalon visszatért apja szülőföldjére.[10]

Annak ellenére, hogy pontosan a mai napig nem tudjuk, mikor is támadott a török, azt bizonyosan állíthatjuk, hogy ekkor elsősorban foglyokat vittek magukkal, és a magyar családok ekkor szembesültek először azzal a ténnyel, hogy akár örökre is elveszíthetik szeretteiket. A nikápolyi ütközet után (1396) egyre többen estek török fogságba, és az otthoniak csak szerencsés esetben kaphattak hírt róluk, de erre csak azoknak volt esélye, akikről elhitték, hogy képes fizetni, vagy el tudták hitetni fogva tartóikkal, hogy érdemes a pénzre várni. 1396-ban Ilosvai Leusták nádornak nem sikerült elmenekülnie a csatamezőről, és fogságba esett. I. Bajazid szultán a főúr és kíséretének a váltságdíját 50 ezer aranyban határozta meg. A nádorral együtt raboskodó János nevers-i gróf kezességet vállalt Ilosvaiért és embereiért Mütéléné-sziget fejedelménél, a genovai származású Francesco Gattilusionál, aki közvetíteni próbált a szultán felé. A nádornak sikerült is felvennie a kapcsolatot az otthoniakkal, akik meg tudták szervezni, hogy többen összefogva, vagyonukkal jótálltak a fogolyért, de csak Ilosvai kiszabadulása után fizettek volna. Hamarosan kiderült: a család minden próbálkozás ellenére képtelen összegyűjteni a váltságdíjat.[11] A nádor 1400-ban végrendeletet íratott, amelyből az is kiderül: a viszonylagos szabadságból vissza kell mennie I. Bajszid fogságába.[12] Ebben az iratban 150 forintot hagyott azoknak a bújkáló honfitársainak, akiknek sikerült megszökniük a török fogságból

[9] Zsigmondkori Oklevéltár. (Szerk. *Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert.*) I–IX. Budapest, 1981–2004. (A továbbiakban: ZsOkl.) II/2. 6407. sz. 1408. 11. 10. Buda. Francesco Bernardi oklevele meg nem nevezett barátjához.

[10] *Kardos Tibor*: Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 60 (1936). 284–296. o.

[11] A család a Kanizsaiaktól vett fel 6 ezres kölcsönt. ZsOkl. II/1. 135. sz. 1400. 03. 14. Feled. Pelsőci Bebek Detre nádor oklevele. Ezt később visszafizették a Kanizsaiaknak. Uo. II/2. 6299. sz. 1408. 08. 20. A fehérvári keresztes konvent oklevele.

[12] *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest, 1984. 106–107. o.

– minden bizonnyal váltságdíj fejében tartották őket szabadon, az Égei-tenger szigetein –, és haza szerettek volna jutni családjukhoz.[13] A fogságba esett magyar főurak, nemesek és zsoldosok nevét oldalakon keresztül lehetne sorolni. Néhány tipikus esetet azért megemlítek. Maróti János macsói bán báró négy évig a törökök „vendégszeretetét" élvezte, de érte végül is sikerült a váltságdíjat kifizetni. Maróti az 1415-ös boszniai hadjáratban esett török fogságba.[14] Azt is tudjuk, hogy (Szerdahelyi Ders) Márton bánnal, Ha rapi Jánossal és Szepesi (Berzeviczy) Péterrel raboskodott együtt.[15] Kiszabadításuk ügyében 1416 szeptembere előtt összegyűltek Budán és arról tárgyaltak, hogy miképpen lehetne barátaikat és rokonaikat kiszabadítani a török fogságból, különösképpen a fentebb felsorolt nemeseket. Végül is Lévai Cseh Péter lovászmestert küldték a szerb despotához, aki biztos forrásra hivatkozva bejelentette: a váltságdíj összege 65 ezer forint. Abban az esetben azonban, ha ezt nem fizetik ki, örökös rabságban maradhatnak. Az oklevél kiadói aztán Pécsett összegyűltek és úgy döntöttek, hogy mindenki vessen ki a jobbágyaira adót (*taxam novam more lucri camere regalis*), és a pénzt juttassák el Futakra, Garai Jánoshoz, továbbá ki-ki lehetősége szerint járuljon hozzá a váltságdíjhoz. Arról is döntöttek, ha az összegyűlt pénz lehetőséget ad rá, Boszniában vagy máshol fogságban lévők kiváltását is megpróbálják. A gyorsabb végrehajtás érdekében minden megyébe kiküldték embereiket. A kiszabadításában most is közvetítő játszotta a legfontosabb szerepet. Jelen esetben Lazarevics István szerb despota, akinél az is felmerült, hogy Futakon ő egyedül veszi át a pénzt vagy együtt a török szultán emberével.[16] Az akció végeredményéről nem tudunk, de annyi bizonyos: Maróti 40 ezer forint fejében szabadult ki, és Berzeviczi (Szepesi) Péter és túlélte a fogságot. Ez utóbbi 1419-ben már tárnokmesterként szerepel.[17] Úgy látszik Marótihoz hasonlóan, ő is négy év után szabadult. A másik két báró minden bizonnyal a törökök kezében vesztette életét, soha nem tértek vissza Magyarországra.[18] Igaz, egy 1418-as oklevélben arra utalnak, hogy Szerdahelyi Ders Márton Maróti Jánossal együtt megérkezett az országba, de nem tért haza, mert Marótinál maradva fejezte be életét.[19] Szerdahelyi Ders Márton fiai azt állították, hogy Maróti hazatérő apjukkal több hiteleshelyen okleveleket állíttatott ki saját magának, birtokokról és pénzekről.[20] (A korra jellemző módon, Maróti János 1419-ben már újból a török fronton harcolt.[21]) A nádor és a fent említett bárók a foglyok másik típusába tartoztak.

[13] ZsOkl. II/1. 36. sz. 1400. 01. 20. Metelini. Ilosvai Leusták nádor végrendelete. Az bizonyos, hogy Geyche-i Székely János fiának váltságdíjáért ő vállalt kezességet. ZsOkl. I. 6065. sz. 1399. 09. 23. Lipcse. Chethnik-i György mester oklevele.

[14] ZsOkl. V. 926. sz. 1415. 08. 08. Trepcse. Doimo di Chuchiula spalatói polgár oklevele.

[15] A fogságban lévőkről: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. Budapest, 1996. 230. o. Szerdahelyi Ders Márton báró. (Fogságáról: ZsOkl. V. 2565. sz. 1416–1417. Zsigmond magyar király oklevele.) 1416/1417 után nincsen róla adat. *Engel* 1996. 95. o. Harapki János báró. 1416 után nincsen róla adat. *Engel* 1996. 34. o. Berzeviczi (Szepesi) Péter szepesi ispán. Csak 1433-ban halt meg.

[16] ZsOkl. V. 2255. sz. 1416. 09. 04. Pécs. Magyar előkelők oklevele.

[17] 1427. július 7. Rozsnyó (Erdélyben). Zsigmond király oklevele. *Katona István*: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Tomulus V. Ordine XII. Budae, 1790. 482–488. o. Az oklevélre Szovák Kornél (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm. *Engel* 1996. 34. o.

[18] Lásd a 15-ös jegyzetet.

[19] ZsOkl. VI. 1828. sz. 1418. 04. 30. A császmai káptalan oklevele.

[20] Uo. VI. 2103. sz. 1418. 06. 28. A császmai káptalan oklevele.

[21] ZsOkl. VII. 529. sz. 1419. 05. 28. Kassa. Zsigmond magyar király oklevele.

Őket nem elrabolták, hanem mint hadifoglyok kerültek az ellenség kezére, és legtöbbjüktől váltságdíjat reméltek. Ilosvai testamentumának ez a kitétele arra utal, hogy Magyarországon igen korán szembesültek a „váltságdíj-iparral," és nem járok messze az igazságtól, amikor azt mondom: azok a családok, akiktől pénzt kértek a szabadulás fejében, a törököket egyszerű emberkereskedőnek gondolták.

Magyarország a tatárjárás óta (1241–1242) nem szembesült azzal a ténnyel, hogy jelentős haderő törjön be az országba. A sorozatos portyázásoknak kettős célja volt: fogoly és zsákmányszerzés, valamint a megfélemlítés. A központi hatalom és haderő távolsága miatt a meglepetésszerű és egyre következetesebb támadások sikerrel jártak, lassan felőrölték a helyi lakosság erejét, akik arra kényszerültek, hogy elhagyják lakhelyüket, és így az Oszmán Birodalom által ellenőrzött területek egyre nagyobbá váltak, és egyre közelebb került a két ország határa, mivel az ütközőállamok lassan felmorzsolódtak.

A XIV–XV. század fordulójára a török támadások folyamatossá válhattak. Az állandó háborúskodás – mint a két nép közti állandó kapcsolódási pont – miatt nem véletlen, hogy amikor a XVI. században Lodovico Dolces lefordította az itáliai humanista, Laudivio Vezzanense munkáját, ahol egy fiktív szultán részt vesz egy humanista beszélgetésen a morálról és az uralkodói etikáról, a szultán a magyarokhoz – a magyarok a szultánhoz, a harcról és a hősiességről replikáznak.[22] A pusztítások hamar megkezdődtek. 1392-ben Zsigmond egyik emberének a macsói bánságban adott cserebirtokokat kárpótlásként, hiszen annak szerémségi birtokait a törökök feldúlták.[23] (A szerémségi betörést más oklevelek is megerősítik. Maróti János a Nagyeng közeli harcokban két súlyos sebet is kapott, és egyik testvére itt esett török fogságba.[24]) Remete Péter fia István Bulgáriában kért és kapott új birtokot, mivel valamennyi birtokát a török elpusztította.[25] A XV. század előestéjén a királyi kancelláriában úgy fogalmaztak, hogy Magyarország és a vele szomszédos területek már hosszabb idő óta hatalmas károkat szenvednek a török és a hozzájuk csatlakozók pusztításai miatt. A gyújtogatásoknak városok, falvak és házak váltak martalékául, és sok nemes és más státuszú férfit és nőt elhurcoltak és legyilkoltak.[26] A sorozatos betörések miatt úgy tűnik, hogy a XV. század eleji Magyarországon a falvak feldúlásánál, tegye azt bárki, a „legmagasabb fokozatot" a török módjára történt pusztítás jelentette. 1417-ben Zsigmond magyar király a konstanzi zsinaton kiadott oklevelében azt parancsolta Ozorai Pipo temesi ispánnak, hogy mivel 29 embere – 1416. november 1. körül – a bosnyákok elleni hadba vonulásról visszatérve „török módra" elpusztították Bátmonostori Töttös László özvegyének és fiainak több Baranya megyei birtokát, adjon elégtételt az atrocitás fejében.[27] A kifejezés nem csak Magyarországon „hódított." Ludwig von Treck aquileiai pátriárka 1419-ben azt írta San Daniele városához, hogy az ellenség (Velence) török módjára Udinéig hatolt, a nőket gyilkolta, közülük ötvenet elrabolt.[28]

---

[22] *Wolfgang Friedrichs*: Das Türkenbild in Lodovico Dolces Übersetzung der Epistolae magni Turci des italienischen Humanisten Laudivio Vezzanense. In: Europa und die Türken in der Renaissance. (Herausgegeben von *Bodo Guthmüller* und *Wilhelm Kühlmann*.) Tübingen, 2000. 333–344. o.

[23] ZsOkl. I. 2565. sz. 1392. 07. 13. Branicsevo. Zsigmond magyar király oklevele.

[24] Uo. I. 605. sz. 1392. 08. 24. Debrecen. Zsigmond magyar király oklevele.

[25] Uo. I. 4509. sz. 1396. 08. 28. Vidin mellett. Zsigmond magyar király oklevele.

[26] Uo. I. 5683. sz. 1399. 01. 25. Buda. Zsigmond magyar király oklevele.

[27] Uo. VI. 510. sz. 1417. 06. 03. Konstanz. Zsigmond magyar király oklevele.

[28] ZsOkl. VII. 447. sz. 1419. 05. 13. Udine. Ludwig von Treck aquileiai patriarka oklevele.

1390-ben egy régi-új fogalom is megjelent a magyar oklevelekben. A harci események fejében adott birtok nem számított újdonságnak, de ebben az évben Perényi Miklós szörényi bán elsősorban a törökök elleni harcban szerzett érdemei fejében jelentős adományokat kapott.[29] Az ország védelme dicsőségnek számított, és az oklevelekben igen hamar, már 1395-ben megjelenik „az ország és a keresztény hit védelmét" említő kifejezés.[30] A pogányok elleni harc az ország lakosok számára kötelező, ezzel tartoznak a királynak és a Szent Koronának is.[31] Magyarország – Zsigmond szerint – a kereszténység pajzsa.[32] Magyarország, mint a „kereszténység védőbástyája," és ennek tartalmi variánsai, kifejezés egész Európában elterjedt, elsősorban a XV–XVI. században.[33] Zsigmond egyik oklevele felsorolja azokat az okokat, amik az ellenállást és a visszacsapást szükségessé teszik. A szenvedők iránti részvétel, a védelem őszinte kötelessége, a keresztényes, illetve a Megváltó ellen elkövetett jogtalanságok. Ezek következménye, hogy az ország védelme és a támadó háború – a jogtalanságok megtorlása miatt – erkölcsi, politikai és vallási kötelezettsége a királynak.[34] Ettől kezdve a legfontosabb érdemek között sorolták fel a török elleni hadjáratban mutatott vitézséget és hűséges szolgálatot. Csak néhányat a teljesség igénye nélkül: Oroszvári Tompek György Nikápolynál és máshol is harcolt a török ellen. Olyan súlyosan megsebesült, hogy a fejébe fúródott nyilat már hat éve hordozza, ráadásul újból egy hasonló nyíllövés érte. A király hősies szolgálatai fejében Szalónak (Vas megye) királyi várát adományozta neki. [35] Perényi Péter egykori székely ispán szintén egy királyi birtokot kapott. Szikszó (Abaúj megye) azért kerülhetett a birtokába, mert többek között hősiesen harcolt embereivel Nikápolynál, ahol meg is sebesült. Más alkalommal, amikor „*in partibus Transalpinis*" a török Zsigmond seregét körbezárta, leszállt lováról és embereivel a király segítségére ment, nyíllövés érte a lábát. A Szerémségben a kezén sérült meg, régebben pedig, amikor a törökök Galambóc várával szemben nagy zsákmánnyal át akartak kelni a Duna folyón, Perényi azokat megtámadta, a rablott holmit visszaszerezte, miközben a bal fülét nyílvessző fúrta át egészen a nyaka hajlatáig.[36]

A török elleni hősiesség jutalmazásának ellenpéldájává vált a hódító támogatásának büntetése. Erre is hamarosan sor került. Ennek enyhébb fokozatának számított, ha valaki a török elleni hadjáratot engedély nélkül otthagyta. Zselizi Vesszős Tamástól emiatt vette

[29] Uo. I. 1674. sz. 1390. 09. 29. Olnas. Zsigmond magyar király oklevele. Ekkor kapja (Sáros)Patak és (Sátoralja)Újhely városokat a közelben lévő várral együtt.

[30] Uo. I. 4003. sz. 1395. 06. 04. A pozsonyi káptalan oklevele. (Szentgyörgyi János ispán fia Temel ispán végrendelete.)

[31] Uo. I. 4187. sz. 1395. 11. 17. Esztergom. Zsigmond magyar király oklevele.

[32] Uo. II/1. 3251. sz. 1404. 06. 12. Zsigmond magyar király oklevele. Más alkalommal Zsigmond ezt a kifejezést a Német Lovagrendre használta. Uo. III. 1935. sz. 1412. 04. 06. Kassa. Zsigmond magyar király oklevele.

[33] Pl.: *Győry János*: A kereszténység védőbástyája. Magyarország képe a XVI. századi francia irodalomban. *Minerva*, 12 (1933). 69–124. o.; *Terebe Lajos*: Egy európai szállóige életrajza (Magyarország a kereszténység védőbástyája.) *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 60 (1937). 307–311., 346. o.

[34] *Fodor Pál*: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma" legendája. A török a XV–XVI. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle*, 39 (1997). 22. o.

[35] ZsOkl. II/1. 1356. sz. 1401. 12. 27. Pozsony. Zsigmond magyar király oklevele.

[36] Uo. III. 692. sz. 1411. 07. 13. Buda. Zsigmond magyar király oklevele. A törökön kívül még számos helyen harcolt Perényi Péter.

el Zsigmond egy Tolna megyei birtokát.[37] Hűtlenség vétkébe esett, aki segítette az ellenséget. Bedefalvai Bede Pál a törököket „hamis kifogás leple alatt nem habozott országunkba beengedni" (*sub cuiusdam false excusationis velamine in regnum nostrum inducere non expavit*) – írta a király.[38] Nekcsei Zsigmond esete is érdekes. Nem csak a magyar uralkodó elleni lázadókhoz csatlakozott, hanem Boszniába ment és onnét bosnyákokat és törököket engedett a várába (Nekcse), akik az erősségből indultak fosztogatni és gyújtogatni. Mindez még nem volt elég, hiszen amikor Zsigmond sereggel vonult Boszniába, és a bosnyákok által elfoglalt Krupa királyi várat vissza akarta foglalni, a törökökkel és a bosnyákokkal, vele is szembeszállt. Természetesen nem kerülhette el a hűtlenség vétkét és vele járó birtokelkobzást sem.[39] A „török kártyát" a Zsigmond ellen lázadók is kijátszották. A Nápolyi László által kinevezett István vajda állítólag a törököket a Dráva és a Száva folyók közé vezette.[40]

A közgondolkodásban egy másik fájó pontnak számíthatott, az új adónemek megjelenése, hiszen a török elleni hadjáratok hatalmas összeget emésztettek fel. Ezek természetesen elsősorban a jobbágyságot sújtották, de áttételesen a nemességet is érintették. A katonai kiadások fedezésére ugyanis minden két jobbágyporta után egy aranyforintot szedettek be.[41] Ennek természetesen nem mindenki örült. 1415-ban Krassó megye nem akarta a „*taxa generalis*t" kifizetni. A parancslevélben érthető módon a török veszélyre hivatkozott az uralkodó.[42] Városokat is megadóztattak, Miskolc ennek fejében pallosjogot kapott.[43] 1396-ban a premontrei konventeket is fizetésre kötelezte. A török háborúra összesen 804 aranyat kért tőlük.[44] Fontos pénzszerzési forrásnak számított a királyi birtokok eladása is. Ez a pénzügyi manőver soha nem állt távol Zsigmondtól, a török elleni harc költségeire is többször megtette.[45] A nikápolyi hadjáratra készülve, Kanizsai János esztergomi érsektől vett fel 6 ezer aranyat Nyitra megyei birtokok fejében.[46] Előfordult azonban olyan eset is, amikor a király elengedte az adót. Ennek oka az volt, hogy a családból valaki elesett a török elleni harcokban. 1401-ben Traui Miklós családjának ezért nem kellett a nyestbőradót kifizetni.[47]

Hosszú távú következménye lett a királyi birtokok eladományozásának is, ami Magyarországon a XVI. század elejére a központi hatalom meggyengüléséhez vezetett. A királyi birtokok csökkenése ugyan nem csak a törökhöz köthető, de a folyamat meggyorsulásában jelentős szerepet játszott. Kanizsai királyi birtokot vehetett Nikápoly előtt, Remetei

---

[37] ZsOkl. I. 2560. sz. 1392. 07. 09. Branicsevo. Zsigmond magyar király oklevele.

[38] Uo. I. 6175. sz. 1399. 11. 23. Marót. Zsigmond magyar király oklevele.

[39] Uo. II/2. 5593. sz. 1407. 07. 01. Buda. Zsigmond magyar király oklevele.

[40] Uo. II/2. 7599. sz. 1401. 05. 22. Nagyszombat. Zsigmond magyar király oklevele.

[41] Uo. I. 3366. sz. 1394. 04. 12. Buda. Az országnagyok oklevele. A török háború miatt többször is kivetettek rendkívüli adót.

[42] Uo. V. 1157. sz. 1415. 10. 26. Esztergom. Zsigmond magyar király oklevele.

[43] Uo. I. 4096. sz. 1395. 10. 02. Medgyes. Zsigmond magyar király oklevele.

[44] Uo. I. 4438. sz. 1396. 06. 12. (Kiadási hely nélkül.) Zsigmond magyar király oklevele.

[45] A pénzügyi manőverekre: Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. Pécs, 1936.

[46] Uo. I. 3844. sz. 1395. 02. 26. (Kiadási hely nélkül.) Zsigmond magyar király oklevele.

[47] Uo. II/1. 1401. 04. 18. Pachec. Zsigmond magyar király oklevele.

Péter fia István Halast (Csongrád megye) kapta a hadjárat idején.[48] Oroszvári Tompek György hősiessége fejében Szalónak (Vas megye) királyi várát szerezte meg véglegesen.[49] Perényi Péter egykori székely ispán többek között Szikszó (Abaúj megye) királyi mezővárossal lett gazdagabb.[50] Nem csak Magyarországról történtek adományok. János nürnbergi várgróf Magyarországon és a török elleni hadjáratban teljesített szolgálatai fejében – kárpótlásul és jutalmul – 20 ezer aranyat kapott Rotenburg, Windsheim, Nürnberg, Schweinfurt és Weissenburg városok birodalmi adók terhére.[51] A török betöréseknek volt még egy hosszabb távú gazdasági hatása is. Ekkor indultak meg a költözések, és ezért számos település maradt pusztán. Már 1392-ből van adatunk arra, hogy Temes megyében Pósa fia Péter mester jobbágyai 50 kocsival menekültek a török elől.[52] Remetei Péter fia István azért kapta meg a Csongrád megyei Halas királyi birtokot már 1396-ban, mert valamennyi birtokát a török elpusztította.[53] Sanai Miklós Zágráb egyházmegyés miles birtokai is a török pusztítások miatt néptelenedtek és szegényedtek el 1415-re.[54] A falupusztásodás a XVI. század elejére válik komoly problémává Magyarországon. Akármilyen furcsának tűnik, a török támadásoknak a városfejlődésre voltak pozitív hatásai is. Debrecennek a király azért engedte a kőfal építését, mert az ország, mint ahogy a krónikákból ismeretes, sokat szenvedett a besenyőktől, a tatároktól és legújabban a törököktől, mivel hiányában vannak a fallal körbevett településeknek.[55]

A törökellenes harc új fogalmakat hozott a magyarországi jogszokásokban is. Perek maradhattak el a török hadjáratok miatt, mert az egyik fél vagy hadba indult, vagy éppen harcolt, vagy éppen fogságba került. A hadjáratok miatti perhalasztások természetesen nem új keletűek, de ilyen nagy számban ezekkel csak a XV. század elejétől találkozunk. Számos okleveles példa áll a rendelkezésünkre, de talán érdemesebb egy család sorsán bemutatni, mit is jelentett ez a gyakorlatban. Bátmonostori Töttös László udvari lovag 1415-ben részt vett a törökök ellen, Boszniában indított hadjáratban, ezért a nyáron több peres eljárását elhalasztották.[56] Szeptember elsején már az a hír járta, hogy török fogságba esett, ezért egy másik ügyében is halasztást kapott.[57] Egy nappal később már azt írták szintén egy per elnapolása kapcsán, hogy a törökökkel vívott legutóbbi ütközetben szerencsétlenül járt.[58] 1416 elején már úgy tudták: Bátmonostori meghalt. Zsigmond védve egykori katonáját, megtiltotta, hogy fiainak nagykorúságáig jobbágyaik az özvegy engedélye nélkül elköltözhessenek, akik pedig már elköltöztek, azok kötelesek visszamenni.[59]

[48] ZsOkl. I. 3844. sz. 1395. 02. 26. (Kiadási hely nélkül.) Zsigmond magyar király oklevele. Valamint: Uo. I. 4509. sz. 1396. 08. 28. Vidin mellett. Zsigmond magyar király oklevele.

[49] Uo. II/1. 1401. 12. 27. Pozsony. Zsigmond magyar király oklevele.

[50] Uo. III. 692. sz. 1411. 07. 13. Buda. Zsigmond magyar király oklevele.

[51] Uo. V. 1224. sz. 1415. 11. 13. Konstanz. Zsigmond magyar király okleve.

[52] Uo. I. 2622. sz. 1392. 09. 17. Temesvár. Dersi Márton Temes megyei alispán oklevele.

[53] Uo. I. 4509. sz. 1396. 08. 28. Vidin mellett. Zsigmond magyar király oklevele.

[54] Uo. V. 96. sz. 1415. 01. 17. Konstanz. XXIII. János pápa oklevele.

[55] Uo. II/1. 3767. sz. 1405. 04. 02. Zsigmond magyar király oklevele.

[56] Uo. V. 713. sz. 1415. 06. 03. Visegrád. Zsigmond magyar király oklevele. 894. sz. 1415. 07. 25. Buda. Zsigmond magyar király oklevele.

[57] Uo. V. 986. sz. 1415. 09. 01. Visegrád. Perényi Péter országbíró oklevele.

[58] Uo. V. 994. sz. 1415. 09. 02. Visegrád. Zsigmond magyar király oklevele.

[59] ZsOkl. V. 1407. sz. 1416. 01. 07. Avignon. Zsigmond magyar király oklevele.

1416 februárjában Magyarországon még mindig hitték, hogy Bátmonostori akár fogságban is lehet. Egy nádori perhalasztó oklevélben halottnak tudják, de egy három nappal később kiadott országbírói iratban fogolynak vélik.[60] Még június elején sem tudni semmi biztosat. Ekkor megint úgy fogalmaztak, hogy a hírek szerint szerencsétlenül járt. Perét mindenesetre most is elnapolták.[61] Halvány reménysugárt jelentett Albeni János pécsi püspök levele Bátmonostori Töttös László „özvegyéhez". Ebben azt írta, hogy megbízható értesülések szerint férje Törökországból hazatérhet.[62] 1417 júniusában is elhalasztották egy perét.[63] A rossz hírt Pomázi Cikó István hozhatta, aki levelet írt Bátmonostori özvegyének. Ebben az állt, hogy három éve Magyarország báróival fogságba esett Boszniában, most azonban visszanyerve szabadságát, Pomázra igyekszik.[64] Egy évre rá is perhalasztással odázták el Bátmonostori Töttös László egy perét, azzal a megjegyzéssel, hogy a hírek szerint szerencsétlenül járt a törökök elleni harcban.[65] Bátmonostori Töttös László példája jól mutatja, hogy a török nem csak a fogoly életét változtatja meg gyökeresen, hanem az otthonmaratottakét is, akik állandó kétségben élnek mindaddig, amíg biztos hírt nem hallanak az eltűntről. A joggyakorlat azonban követte a mindennapokat: ameddig lehetett, elnapolták a fogságban lévő, vagy fogolynak gondolt nemesek birtokpereit.

A mindennapi élet változásait nehéz nyomon követni, de néhány adatból kiderül: a török megjelenése teljesen átírta ez ország „magántörténelmét" is. A végrendeletekben megjelent a török, aki ellen a csatában meg lehet halni.[66] A harcban elesettek családi kapcsolatai megromolhatnak, mint ahogy ez történt a Gersei Pető famíliával. György Nikápolynál esett el, a hírre özvegye családjának tagjai (Nádasdiak), megrohanták az elhunyt házát, és az értékesebb okleveleket magukkal vitték.[67] A háborúban lévők vagyonát el lehetett rabolni.[68] Gimesi Forgács Miklós kénytelen volt saját várát megosztani ellenfeleivel. Apja – János – a királyi seregben harcolt Bajazid csapatai ellen, és a küzdelemben életét vesztette. Ez után Gimesi Forgács Péter, familiárisaival együtt elfoglalta Gimes várának középső tornyát, magához vette az ott lévő okleveleket és ezüsttárgyakat, a „mai napig elfoglalva tartja az épületet".[69] Újdonságnak számított az is, hogy sorra érkeztek a kancelláriához olyan kérések, hogy erősítsenek meg okleveleket, mert a régebbi irat azzal a pecséttel lett megerősítve, ami a nikápolyi ütközetben elveszett.[70]

---

[60] Uo. V. 11542. sz. 1416. 02. 15. Buda. Garai Miklós nádor oklevele. 1566. sz. 1416. 02. 18. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele.

[61] Uo. V. 1977. sz. 1416. 06. 05. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele.

[62] Uo. V. 2382. sz. 1416. 10. 26. Pécs. Albeni János pécsi püspök oklevele.

[63] Uo. VI. 514. sz. 1417. 06. 03. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele.

[64] Uo. VI. 644. sz. 1417. 07. 05. A kunok szállásán. Pomázi Cikó István oklevele.

[65] Uo. VI. 2293. sz. 1418. 09. 01. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele.

[66] Uo. I. 4003. sz. 1395. 06. 04. A pozsonyi káptalan oklevele. Szentgyörgyi János ispán fia Temel ispán végrendelete.

[67] Uo. I. 5249. sz. 1398. 04. 07. Demes. Zsigmond magyar király oklevele.

[68] Uo. I. 5914. sz. 1399. 06. 10. Visegrád. Pelsőci Bebek Detre nádor oklevele. Az eset még 1392-ben történt. Damanhyda-i Miklós fia Miklós a törökök elleni királyi hadjáratban szolgált, és ez idő alatt elrabolták háziállatait.

[69] Uo. III. 1247. sz. 1411. 11. 20. Szelecsény közelében. Garai Miklós nádor oklevele.

[70] ZsOkl. I. 5779. sz. 1399. 03. 27. Zsigmond magyar király oklevele.

A pozsegai káptalan előtt Gradaci Farkas egy még 1350-ben kiadott oklevelet íratott át, hiszen amikor a török elől menekült, az irat megrongálódott.[71]

Magyarországhoz hasonlóan, Rómában is szembesültek az új helyzettel. Itt nem csak a keresztes hadjáratok állandó napirenden tartására gondolok, hanem sokkal egyszerűbb dologra: az indulgenciára. IX. Bonifác pápa már 1391-ben olyan bűnbocsánatot engedélyez a törökök és a bosnyákok ellen hadba vonuló Zsigmondnak és embereinek, amilyennel a Szentföldre zarándokolók rendelkeznek.[72] Hasonló értelmű okleveleket állított ki a pápa Giovanni de Gubbio domonkosrendi szerzetesnek is, akit megbízott, hogy Ausztriában a török elleni hadjáratra indulóknak teljes bűnbocsánatot, valamint uzsoratartozásuk kifizetése alóli felhatalmazást ígérhet, továbbá olyan bűnbocsánatot, mint a Szentföldre vonulók kapnak.[73] A török, mint hitetlen megölése – tegye azt akár egyházi ember – felmentést érdemelt. IX. Bonifác pápa Nevnai Jakab pécsi egyházmegyés scolaris pappá szentelését engedélyezi, pedig ő több fosztogató törököt és szerbet is megölt.[74] Brassói Jánost is felmentette a pápa. (Az Esztergom egyházmegyés klerikus a Brassó vidékét pusztító törökök és románok ellen harcolva, megölt egy törököt.[75]) XII. Gergely pápa is folytatta elődei példáját. Amikor Alsáni Bálint pécsi püspök és Andrea Benzi de Gualdo spalatói érsek Zsigmond követeiként megjelentek nála azzal a kéréssel, hogy részesítse teljes bűnbocsánatban azokat, akik a magyar királlyal a törökök és a hitetlenek elleni háborúban részt vesznek, vagy maguk helyett másokat küldenek, elfogadta az előterjesztést.[76] XXIII. János pápa Eberhard váradi püspököt is felmentette a kiközösítés és más bűnök alól, aki Zsigmond parancsára elkísérte a királyt a török elleni hadjáratra, és mivel nem menthette meg másképpen saját életét, öt törököt megölt.[77] Lukács fia László Kalocsa egyházmegyés klerikus akkor gyilkolt meg egy törököt – mert félt, hogy újból fogságba esik –, amikor kiszabadult azok rabságából.[78] László dubicai főesperes arra kérte V. Márton pápát, hogy mentse fel fogadalma alól, amelyet a török fogságban tett, amikor elhatározta: belép a pálos rendbe.[79] Konstanzban azt a régi szokást is megerősítették – mert egyes prelátusok ezt megszegték –, hogy a magyar nemesség nem köteles tizedet adni, mivel ők a fizetés helyett életüket kockáztatják a katolikus hit védelmében, a pogány törökök és más hitetlenek ellenében.[80]

A magyar diplomáciában is új fejezetet nyitott az Oszmán Birodalom fenyegetése. Megkezdődtek a tárgyalások, egyezkedések, zsarolások. Mindenki megpróbálta a török veszélyt kihasználni. Velence – Zsigmond ellenfeleként – támogatta a törököt, hiszen gazdasági érdekei is ezt kívánták. 1393-ban megtiltotta János vegliai ispán, dalmát bánnak, hogy a török ellen szövetségre lépjen a magyar királlyal, és ugyan azon év szeptem-

[71] Uo. II/1. 897. sz. 1401. 02. 21. A pozsegai káptalan oklevele.

[72] Uo. I. 2304. sz. 1391. 12. 11. Róma. IX. Bonifác pápa oklevele.

[73] Uo. I. 3662. sz. és 3663. sz. 1394. 10. 15. Róma. 3668. sz. 1394. 10. 18. Róma. IX. Bonifác pápa oklevelei.

[74] Uo. II/1. 507. sz. 1400. 09. 17. Róma. IX. Bonifác pápa oklevele.

[75] Uo. II/1. 1925. sz. 1400. 09. 23. Róma. IX. Bonifác pápa oklevele.

[76] Uo. II/2. 5798. sz. 1407. 11. 09. Siena XII. Gergely pápa oklevele.

[77] Uo. II/2. 7827. sz. 1410. 08. 09. Bologna. XXIII. János pápa oklevele.

[78] Uo. III. 1696. sz. 1412. 02. 05. Róma. XXIII. János pápa oklevele.

[79] Uo. VII. 1870. 1420. 06. 21. Firenze. László dubicai főesperes szupplikája.

[80] Uo. V. 163. sz. 1415. 02. 01. Konstanz. XXIII. János pápa oklevele.

berében a Köztársaság azt írta Francesco Bembo alkapitányhoz, hogy ne akadályozza a török követ útját, aki a hírek szerint a szultán lánya és Zsigmond másik ellenfele, Nápolyi László házassági ügyében megy Apuliába.[81] Erről a házassági tervről Zsigmond is említést tett egyik oklevelében.[82] A magyar király a konstanzi zsinaton is megvádolta Velencét. Egy Magyarországról küldött levélben az állt, hogy a törökök hatalmas károkat okoztak az országnak a velenceiek biztatására, akik 600 íjásszal, ágyúkkal és élelemmel is támogatták azokat. Zsigmond azonban még abban az esetben sem hagyja el a zsinatot, ha országát el is veszténé.[83] (A zsinat több alkalommal felszólította Európa fejedelmeit, hogy támogassák Zsigmondot.[84]) A sikertelen 1396. évi hadjárat ellenére a keresztes hadjárat terve is többször felmerült. A magyar király 1411-ben azt írta Mánuel bizánci császárnak, hogy azért tervezi a török legyőzését, hogy eleget tegyen ígéretének: a szentföldi hadjáratnak.[85] Három évvel később egy Konstantinápolyban tartózkodó ismeretlennek úgy érvelt, hogy azért fogadta el a császári koronát, hogy megvalósíthassa tervét, a keresztes hadjáratot.[86] (Zsigmond erről később sem mondott le.) Megindultak a követjárások, új fejezetet nyitva a magyar diplomáciatörténetben. Perényi Imre titkos kancellárról tudjuk, hogy több alkalommal járt a török császárnál, és bölcs tanácsaival sokat tett azért, hogy megszüntette az ellenségeskedést a törökkel, és az ország, így békében élhet.[87] Természetesen a török követségek is megjelentek Budán. 1411 nyarán Frigyes nürnbergi várgróf azt írta: az európai Törökország szultánjától követség érkezett.[88] A török–magyar diplomácia ettől kezdve meghatározóvá és megkerülhetetlenné váltak az ország külügyi kapcsolataiban. Az ellenség megismerésének vágyára utal a következő apró adat. 1437-ben Zsigmond megbízta Tallóci Matkó dalmát–horvát és szlavón bánt, hogy adja vissza azokat a javakat – köztük azt a Koránt is, ami a király tulajdona –, amit Török Józsa kristallóci várából raboltak el Tallóci Péter (Perko) és Matkó emberei. Azt, hogy miképpen és miért került a könyv Kristallóci Török Józsához, azt nem tudjuk, de az bizonyosnak látszik, hogy Zsigmond érdeklődött az ellenség legfontosabb ideológiai munkája iránt.[89]

A tanulmány eddigi részében röviden próbáltam azokat a tendenciákat bemutatni, amelyek véleményem szerint a török támadások hatására megjelentek Magyarországon. Az okleveles adatok „önkényes" csoportosítása – ahogy már említettem – saját elképze-

---

[81] ZsOkl. I. 2914. sz. 1393. 04. 29. Velence. 3080. sz. 1393. 09. 11 Velence.

[82] Uo. II/2. 7599. sz. 1410. 05. 22. Nagyszombat. Zsigmond magyar király oklevele.

[83] Uo. V. 626. sz. 1415. 05. 13. után. Konstanz. A kölni egyetem követeinek oklevele. Velence természetesen tiltakozott, és Európa több fejedelméhez intézett levelében cáfolta, hogy pártolná a törököt. Arra emlékeztette őket, hogy a nikápolyi csata után a velencei hajóhad kapitánya mentette ki Zsigmondot és vitte Bizáncba, majd pedig Dalmáciába. Uo. V. 975. sz. 1415. 08. 30. Velence. A Köztársaság oklevele.

[84] Uo. V. 948. sz. 1415. 08. 17. Konstanz. Lengyelországhoz és a litván nagyfejedelemhez hasonló szellemben: 949–952. sz.

[85] Uo. III. 408. sz. 1411. 04. 29. u. Zsigmond magyar király oklevele.

[86] Uo. III. 2824. sz. 1414. (Csak az évet tudni.) Zsigmond magyar király oklevele.

[87] Uo. III. 80. sz. 1411. 01. 25. (Kiadási hely nélkül.) Zsigmond magyar király oklevele.

[88] Uo. III. 673. sz. 1411. 07. 10. Buda. Frigyes nürnbergi várgróf oklevele.

[89] Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára. (Szerk. *Thallóczy Lajos* és *Áldásy Anal.*) II. k. Budapest, 1907. CLXXXI. sz. 1437. 01. 02. Prága. Zsigmond magyar király oklevele. *„Inter quas quidem res ipsius Josa Turci etiam quidem liber nostre maiestatis literas seu scripturas Turconicas legemque Makometi in se continens, qui scilicet liber Alcoranus nuncupatur..."*

léseimet és fogalmi rendszeremet vetíti vissza, ami természetesen sokban eltérhet az eredeti közfelfogástól. Az emberi alaphelyzetekre adott válaszok azonban nem sokat változnak az évszázadok alatt. Akik elrabolják a lányokat és az asszonyokat, akik gyilkolva, fosztogatva, gyújtogatva, megtámadják az országot, akik a hadjáratban fogságba esett katonákért pénzt kérnek, és egy esetleges nem fizetés esetén megölik azokat, azokról nem lehet kétséges, hogy csak rosszat mondanak és írnak, hozzá kell tenni: teljesen jogosan. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ránk maradt egy személyes beszámoló is, egyike a legkorábbi visszaemlékezéseknek.[90] Magyarországi György (*Georgius de Hungaria*) barát 1438-ban került török fogságba. A hadjáratról csak annyit tudunk, hogy az év második felében több betörést hajtottak végre a törökök Erdélyben. György Szászsebesben élt, ide tizenhat éves korában jött tanulni. A város elfoglalása után Drinápolyba vitték fogolyként. Huszonnégy évi török rabság után szabadult, majd Rómába került, ahol a domonkos rend tagjaként élt. Itt is halt meg 80 éves korában (1502. július 3.), és a Santa Maria sopra Minerva templomban temették el Fra Angelico festő sírjának közelében.[91] Munkájában sokat ír a törökök vallásáról, származásáról, szokásairól, hadseregéről. Érthető módon bőven beszél a foglyok sorsáról, hiszen a rabságot alaposan megismerte, és az embereket is az érdekelte a legjobban: mi történik a foglyokkal. Szándéka szerint a török fogságba került kereszténynek szeretett volna segítséget és útmutatást adni, hitük megőrzéséhez. Véleménye és tapasztalata szerint a törökök nagy veszteségnek tartják, ha embert kell ölniük, és mindent elkövetnek, hogy élőket fogjanak el, „így ugyanis egy ember kétszeres zsákmányt jelent. Mert a török eladja a foglyot, és testével kapzsiságát elégíti ki." Mert aki foglyot ejt, az azonnal el is adja. „A vételár nagyobb vagy kisebb, aszerint, hogy bővében vagy szűkében vannak a foglyoknak. Mert némelykor olyan rengeteg foglyot ejtenek, hogy – mint tőlük hallottam – süvegért adják el az embert."[92] A kereskedők miután megveszik a rabokat a városokban, egy külön piacra viszik. Az eladásnál „nincsenek tekintettel sem méltóságra, sem állásra, a felszentelt papot és a közembert egyformán taksálják, a lovagot és a parasztot ugyanazzal a mértékkel mérik."[93] Külön fejezetet szentel a rabok szökésének és szabadulásának is. Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen tapasztalatból beszélt. Négyszer szökött, hétszer vették meg, és ugyanannyiszor adták el.[94] Érdekesek azok a beszámolók is, amelyek a törökök mindennapjairól szólnak. Véleménye szerint egyszerűen öltöznek, nem szeretik a kirívó dolgokat, imádják a tisztaságot, a házukba még véletlenül sem engednek be állatokat, nagy gondot fordítanak a testi tisztaságra is. Nem isznak bort, és nem esznek

[90] A legelső beszámoló a Nikápolynál fogságba esett Hans Schiltberger Reisebuch-ja volt. Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis1427. (Herausgegeben *Karel Friedrich Reumann.*) München, 1859. Továbbá: *Csukovits Enikő*: Csodás szabadulások a török rabságból. *Aetas*, 20. (2005.) 78–90. o.

[91] Munkája: Incipit prohemium in tractatum de moribus conditionibus et nequicia Turcorum. Életére: Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról. (Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta *Fügedi Erik.*) Budapest, 1976. 205–223. o. A magyar fordítást használtam. Legújabban: *Georgius de Hungaria:* Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum. Traktat über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken. Nach der Erstausgabe von 1481. Herausgegeben von *Reinhard Klockow*. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 15. Köln–Weimar–Wien 1993.

[92] *Fügedi* 1976. 32–33. o.

[93] Uo. 34–35. o.

[94] Uo. 147. o.

disznóhúst, házaik szerények. Ismerteti a hadba vonulás technikáját, a török asszonyokról és a vallásukról is beszél.[95] Nyugodtan kijelenthetjük: teológiai és történeti magyarázatot adott a törökök sikereiről, és néhány alkalommal, súlyos kritikával illette a keresztény emberek képmutatását is. Gioachino da Fiore nyomán a törököt apokaliptikus népnek, vallásukat („szektájukat") az Antikrisztus egyházának tartotta.[96]

Azt kell mondanom, hogy meglepő tárgyilagossággal és gyűlölet nélkül írt, ami egyrészt annak köszönhető, hogy tanult embernek számított, és nem a friss történéseket mondta el, hanem a már lerakódott és már beépült emlékeket. Egyházi mivolta is visszafogottabbá tette stílusát. Magyarországi György munkája 1480 körül jelent meg először Rómában, 1514-re pedig már a hetedik kiadása látta meg a napvilágot.[97] Észrevételei inkább a XV. század közepi Oszmán Birodalom általa átlátott és megélt történéseiről szólnak, de mivel még a Zsigmond-kor végén esett fogságba, és ez az egyetlen korai magyarországi beszámoló, az ő „személyes" törökképe kiegészíti és finomítja a XV. századi oklevelekből kirajzolódó képet. Ez mindenkinek mást és mást jelentett: örömöt és bánatot, szegénységet és gazdagságot, szabadságot és fogságot, életet és halált, kinek mit adott a sors és a történelem.

[95] *Fügedi* 1976. 49. o.

[96] *Fodor* 1997. 27. o.

[97] ***Fügedi*** 1976. 208–209. o.

Péter E. Kovács

A PICTURE OF THE OTTOMANS IN HUNGARY IN THE EARLY 15TH CENTURY

Summary

From the first Ottoman raids against Hungary at the end of the 14th century, through the military events of the 15th century, as well as the partial occupation of the country in the first half of the 16th century until 1689, when the Turks were driven back beyond the Danube, Hungary was in "daily contact" with the Ottoman Empire. Although it is still not known precisely when the first Turkish attack took place, it may be established that from the 1480s many Hungarians were taken prisoner, and Hungarian families had to face the fact that they might have lost their beloved ones forever. After the Battle of Nicopolis in 1396, the number of Hungarians taken prisoner grew.

In the publication, the author briefly outlines the tendencies that appeared in Hungary as a result of the Ottoman attacks. Already at the end of the 14th century, the expression "the Turkish way of destruction" was used in deeds, where the compulsion to fight against the pagans was also communicated to Hungarian citizens, together with the threat of punishment of those who supported the conquerors. Public opinion was also influenced by the introduction of new taxes in connection with the anti-Ottoman struggle. The permanent menace brought about new concepts in Hungarian legal customs. Lawsuits could be postponed due to the Ottoman campaigns, if any of the parties had gone to war or had been taken prisoner.

It is difficult to follow the changes to everyday life, but considerable data proves that the Ottoman presence manipulated the country's "private history" too. Turks appeared in wills, as enemies against whom people might fight in battles and die. The family relations of those killed in action could deteriorate; the possessions of those at war could be stolen.

The Ottoman threat also opened a new chapter in Hungarian diplomacy. Negotiations, compromises and blackmailing had free reign. Everybody tried to take advantage of the Ottoman danger. Venice, for example, in her own financial interests, assisted the Turks in opposition to Sigismundus.

Péter E. Kovács

IMAGE DES TURCS EN HONGRIE AU DÉBUT DU 15E SIÈCLE

Résumé

La Hongrie fut en «contact quotidien» avec l'Empire ottoman depuis les incursions à la fin du 14e siècle durant les événements militaires continus du 15e siècle et l'occupation partielle dans la première moitié du 16e siècle jusqu'en 1689 lorsque les Turcs furent chassés du pays. Même si nous ne connaissons toujours pas la date exacte de la première attaque turque, nous pouvons affirmer avec certitude qu'ils ont fait des prisonniers dès les années 1480. C'est alors que les familles hongroises se rendirent compte qu'elles pouvaient perdre leurs proches pour toujours. Après la bataille de Nicopolis (1396), le nombre de prisonniers faits par les Turcs était en constante augmentation.

L'étude présente brièvement les tendances qui sont apparues en Hongrie, selon l'auteur, à l'issue des attaques turques. Dans les diplômes de fin de 14e siècle, on trouve déjà l'expression «des ravages faits à la turque», ainsi que l'obligation des habitants de lutter contre les païens et des sanctions à l'encontre de ceux qui soutiennent le conquérant. La mentalité a été également influen-

cée par l'introduction de nouveaux impôts liés à la lutte contre les Turcs. La menace permanente a apporté de nouvelles notions dans la juridiction hongroise. Des procès pouvaient être annulés à cause des campagnes turques, lorsque l'une des parties partait ou était en guerre ou en captivité.

Il est difficile de suivre l'évolution de la vie quotidienne, mais quelques données montrent que l'apparition des Turcs a complètement réécrit «l'histoire privée» du pays. Le Turc contre qui on pouvait mourir en combat est apparu dans les testaments. Les conditions des familles ayant perdu des hommes dans les batailles pouvaient se détériorer et les biens de ceux qui étaient allés combattre pouvaient être pris.

La menace de l'Empire ottoman a ouvert un nouveau chapitre dans la diplomatie hongroise. Les négociations, les tractations et les marchandages ont commencé. Tout le monde a cherché à exploiter la menace turque. Par exemple Venise, comme exigeaient ses intérêts économiques, soutenait les Turcs en tant qu'adversaire de Sigismond.

Péter E. Kovács

DAS „TÜRKENBILD" UNGARNS ANFANG DES 15. JAHRHUNDERTS

Resümee

Ungarn stand ab den Einbrüchen Ende des 14. Jahrhunderts über die ständigen Kriegsereignisse des 15. Jahrhunderts und die teilweise Okkupation in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts bis zur Vertreibung der Türken im Jahre 1689 in „täglichem Kontakt" mit dem Osmanischen Reich. Obwohl wir bis zum heutigen Tage nicht wissen, wann der erste Angriff der Türken erfolgte, können wir mit Sicherheit sagen, dass sie ab den 1480er Jahren in erster Linie Gefangene mitnahmen, und die ungarischen Familien sahen sich zu diesem Zeitpunkt mit der Tatsache konfrontiert, dass sie ihre Lieben sogar für immer verlieren könnten. Nach der Schlacht von Nikopolis (1396) kamen immer mehr Menschen in türkische Gefangenschaft.

Die Studie stellt kurz diejenigen Tendenzen vor, die nach Ansicht des Verfassers infolge der Angriffe in Ungarn erschienen. In den Urkunden scheinen der Begriff „Zerstörung nach Art der Türken", sowie die Verpflichtung der Bevölkerung zum Kampf gegen die Heiden, bzw. die Bestrafung der Unterstützung des Eroberers bereits Ende des 14. Jahrhunderts auf. Die öffentliche Denkweise wurde auch durch das Erscheinen der neuen Steuergattungen im Zusammenhang mit dem Kampf gegen die Türken beeinflusst. Die ständige Bedrohung etablierte in der Rechtspraxis Ungarns neue Begriffe. Es kam vor, dass Prozesse infolge der türkischen Feldzüge ausblieben, weil eine der Parteien in den Kampf gezogen war, gerade kämpfte oder in Gefangenschaft geraten war.

Die Veränderungen des täglichen Lebens sind nur schwer zu verfolgen, aber aus einigen Angaben geht hervor: Das Erscheinen der Türken hat auch die „private Geschichte" des Landes vollkommen umgeschrieben. Auch in den Testamenten erschienen die Türken, gegen die man in der Schlacht fallen kann. Die familiären Beziehungen der im Kampf Gefallenen konnten sich verschlechterten, das Vermögen der im Krieg Kämpfenden konnte an sich gerissen werden.

Auch in der ungarischen Diplomatie eröffnete die Bedrohung des Osmanischen Reiches ein neues Kapitel. Es begannen Verhandlungen, Abstimmungsgespräche und Erpressungen. Jeder versuchte, die Gefahr durch die Türken auszunutzen. Venedig zum Beispiel unterstützte – als Gegner von Sigismund – die Türken, da auch seine wirtschaftlichen Interessen dies begründeten.

Петер Э. Ковач

ТУРЕЦКИЙ ОБРАЗ ВЕНГРИИ В НАЧАЛЕ XV ВЕКА

Резюме

Венгрия, начиная с нападок на нее турок в конце XIV столетия и в ходе непрерывных военных действий XV века и частичной оккупации в первой половине XVI века вплоть до 1689 года – до изгнания турок – находилась в „ежедневной связи „ с Османской Империей. Несмотря на то, что буквально до сегодняшнего дня мы не знаем, когда впервые напали на Венгрию турки, мы можем наверняка утверждать, что, начиная с 1480 года турки в первую очередь уводили с собой пленных, и венгерские семьи именно тогда осознали тот факт, что они могут потерять своих близких навсегда. После битвы при Никаполи (1396) все больше венгров попадало в турецкий плен.

В статье кратко показаны те тенденции, которые, по мнению автора, под влиянием налетов турок появились в Венгрии. В грамотах уже в конце XIV века появляется выражение „истребление по-турецки", а также обязанность каждого жителя страны воевать против неверных или же наказание за поддержку захватчиков. Повлияло на общественное мнение так же и введение нового вида налога, связанного с борьбой против турок-завоевателей. Ставшая постоянной угроза нападения внесла новые понятия в правовые обычаи венгров. Могли приостанавливаться или упраздняться судебные процессы по причине нашествий турок, так как одна из стоящих в тяжбе сторон или ушла в поход, или воевала, или попала в плен.

Трудно проследить за всеми изменениями повседневной жизни, но на основании ряда данных выясняется, что появление турок в стране „переписало" частную историю жителей страны. В духовных завещаниях появилось понятие „турок," в битве с которым можно было погибнуть. Семейные связи погибших в бою с турками могли разрушиться, имущество воинов, ушедших на войну с турками, могло быть похищено.

В венгерской дипломатии новую главу открыла угроза Османской Империи. Начались переговоры, согласования, шантажи. Люди попытались воспользоваться турецкой опасностью. Венеция, например – как противник Жигмонда –, поддерживала турок, ибо этого желали её экономические интересы.

BIRÓ TEOFIL

A 92. (GORDON HIGHLANDERS) BRIT GYALOGEZRED TÖRTÉNETE A KOALÍCIÓS HÁBORÚK KORÁBAN*

2. rész

A la coruña-i kaland

1806. november 21-e, vagyis a híres berlini rendelet meghirdetése óta Napóleon következetesen ragaszkodott az általa kitűzött cél, a kontinentális zárlat maradéktalan megvalósításához. Mivel mind Portugália, mind pedig Spanyolország gazdasága a Nagy-Britanniával folytatott kereskedelemtől függött,[1] Napóleon jól tudta, hogy ezek az országok csupán látszólag csatlakoztak az ő kontinentális rendszeréhez. A valóságban a csempészet és feketekereskedelem melegágyainak számították. A portugál Bragança, és a spanyol Bourbon uralkodók suba alatt eltűrték a csempészkereskedelmet, s minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy kijátsszák a kontinentális zárlatot.

Napóleon számára – aki eldöntötte, hogy Európa minden partvidéke a francia vámőrök ellenőrzése alá fog kerülni – nyilvánvaló volt, hogy addig nem is gondolhat a kontinentális zárlat hathatós megszervezésére, míg az ibériai államokat teljesen hatalmába nem keríti. Az ehhez vezető út első lépése Portugália meghódítása volt.[2]

A francia császár már Tilsitet követően nyílt nyomást gyakorolt a portugál államra. 1807. július 19-én utasította külügyminiszterét, hogy hozza a portugál nagykövet tudomására, amennyiben szeptember 1-jére hazája nem zárja le kikötőit Anglia hajói előtt, Spanyolország és Franciaország hadat üzen Portugáliának. A nyomás fokozása végett augusztus 2-án egy francia hadtest Bayonne térségében felsorakozott a spanyol határra, majd augusztus 9-től bezárultak a francia kikötők a portugál hajók előtt.[3] A Portugáliát ért fenyegetések közül a legsúlyosabb és legotrombább azonban az a szónoklat volt, me-

---

* A tanulmány 1. részét ld.: *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008.) 3–4. sz. 625–659. o.

[1] Portugália Nagy-Britanniával bonyolította le majdnem teljes kereskedelmét. A britek tartották kezükben az üzleti életet, és nagy tőkéket fektettek be az országban, különösen a bortermelésbe. Az ország jövedelmének több mint egyharmada származott a vámokból, s búzája a tengeren át érkezett. Valóságos angol gyarmat volt. *Lefebvre* 1975. 310. o. Spanyolország gazdasága szintén rá volt szorulva a szigetországgal folytatott kereskedelemre. A brit kereskedők jó, drága áron vásárolták fel Spanyolország híres merinói gyapját, s olcsón árulták a brit ipar által gyártott legkülönbözőbb fogyasztási cikkeket, szövöttárukat. *Tarlé* 1946. 249., 256. o.

[2] A Portugália és Nagy-Britannia között meglévő szoros gazdasági kapcsolatok már több mint egy évszázados múltra tekintettek ekkor vissza. Ezek alapját az 1703. május 16-i Methuen-féle szerződés adta meg. A szerződés eredetileg a francia Bourbonok, s XIV. Lajos francia király ellen köttetett. Ezzel a szerződéssel Portugália csatlakozott ahhoz a brit–holland–Habsburg szövetséghez, mely meg szerette volna akadályozni a Bourbonokat Spanyolország trónjának elfoglalásában. Ezzel szemben az ausztriai Károly herceget kívánták a megüresedett trónra juttatni. Politikai céljai mellett a Methuen-féle szerződésnek védelmi és kereskedelmi pontjai is voltak. Nagy-Britannia és hollandia garantálta Portugália territoriális védelmét, valamint kereskedelmének biztonságát. Ezen felül piacot biztosított az angol textíliáknak Portugáliában, valamint a portugál boroknak Nagy-Britanniában. A XVIII. század folyamán ezek a kereskedelmi kapcsolatok csak még jobban elmélyültek. A napóleoni korszakra Portugália Nagy-Britanniával folytatott kereskedelme szinte kizárólagossá vált. *Livermore* 1966. 202–218. o.

[3] *Chandler* 1966. 597. o.

lyet maga Napóleon intézett a portugál nagykövethez egy párizsi diplomáciai fogadás alkalmával: „Ha Portugália nem teszi azt, amit óhajtok, a Bragança-ház két hónap múlva már nem fog uralkodni Európában. Nem vagyok hajlandó megtűrni Európában egyetlen angol ügynököt sem; hadat üzenek mindenkinek, aki ellenáll. Háromszázezer orosz szövetséges támogatásával a hátam mögött bármit megtehetek. Az angolok azt mondják, a tengereken nem veszik tekintetbe a semlegességet; én pedig a szárazföldön nem ismerek el semlegeseket."[4]

János herceg, Portugália régense[5] hajlandónak mutatkozott fejet hajtani az országát ért durva fenyegetések előtt. Először is biztosította a brit nagykövetet a portugál flotta Brazíliába küldéséről, s az angol kereskedők változatlan kereskedelmi jogairól a portugál gyarmaton. Felajánlotta továbbá, hogy kárpótlásként átengedi a Királyi Haditengerészet részére Madeira-szigetét. Ezek után beleegyezett Portugália kikötőinek angol hajók előli lezárásába, valamint az országban élő brit alattvalók internálásába. Hajlandónak mutatkozott hadat üzenni a szigetországnak, de elutasította, hogy a lefoglalt brit ingóságokat átadja Franciaországnak.[6]

Napóleon – aki már amúgy is eldöntötte a Portugália elleni hadjáratot – úgy fogta ezt fel, mint egy újabb bizonyítékát annak, hogy a portugálok inkább húznak Nagy-Britannia felé, mint őfeléje. Ezért a már szeptember 17-én Spanyolországba bevonult, mintegy huszonötezer fős francia hadsereget, Junot tábornok parancsnoksága alatt megindította Lisszabon ellen.[7] Spanyolország teljes támogatása elnyerésének érdekében a francia és spanyol kormány 1807. október 27-én megkötötte a fontainebleau-i egyezményt, melynek értelmében a Portugál Királyságot három részre osztották. Az északi részt az etruriai királyné,[8] a déli részt Spanyolország főminisztere, Godoy kapta. A Lisszabont is magába foglaló középső részre pedig ideiglenesen Napóleon tartott igényt.[9]

Az egyezmény megkötését követően Dupont tábornok újabb francia csapatokat vezetett az Ibér-félszigetre. Megszállták a kulcsfontosságú észak-spanyol városokat, így biztosítva az utánpótlást Junot hadserege részére. Eközben Junot erői erőltetett menetben haladtak Lisszabon felé. 1807. november 12-én már Salamancánál jártak, 30-án pedig

---

[4] *Bingham* 1884. 324. o.

[5] Portugália uralkodóját, Mária királynét hivatalosan is őrültnek nyilvánították. Helyette fia, János kormányozta régensként az országot.

[6] *Chandler* 1966. 597. o.

[7] Junot tábornokot azzal a szigorú paranccsal indította útjára a császár, hogy a lehető leggyorsabban, késedelem nélkül vonuljon be Lisszabonba, ejtse foglyul az uralkodóház minden tagját és a minisztereiket. Ezen felül meg kellett volna akadályoznia, hogy a portugál hajóhad brit kézbe kerüljön, mint ahogy az a dán flottával történt. Valamint fontos katonai információkkal kellett volna ellátnia Napóleont a spanyol és portugál vidéket, tartományokat, azok úthálózatát és a városokat, falvakat, azok egymás közötti távolságait illetően. *Chandler* 1966. 598. o.

[8] Az etruriai királyné, Mária Lujza (1782–1824) IV. Károly spanyol király leánya volt, aki Pármai Bourbon Lajoshoz ment feleségül. Miután Napóleon meghódította Itáliát a Pármai Hercegségért cserébe kárpótlásul megalapította az Etruriai Királyságot, mely a Toszkán Hercegség területéből lett létrehozva. Központja Firenze volt. Férje 1803-as halála után Mária Lujza kiskorú fia, II. Lajos régenseként kormányozta Etruriát. Miután 1807-ben Napóleon megszállta Etruriát, kárpótlásul felajánlotta Mária Lujzának Portugália északi részét, Észak-Luzitánia néven. Az egyezséghez tartozott volna, hogy a királynénak feleségül kellett volna mennie Lucien Bonapartéhoz. Ezt Mária Lujza nem fogadhatta el, hiszen az elűzött portugál trónörökösnő, Carlota Joaquina a saját nővére volt. *Chandler* 1966. 598. o.

[9] *Lefebvre* 1975. 311. o.

bevonultak Lisszabonba. Habár a nehéz körülmények miatt Junot eredetileg huszonötezer fős serege kétezer főre csökkent, „Portugália meghódítása nem okozott nehézséget. Inkább volt katonai parádé, mint háború."[10] A portugálok ugyanis nem tanúsítottak semmiféle ellenállást. Vonulásuk során a franciáknak azonban rá kellett döbbenniük, hogy a félszigeten nem lesz könnyű dolguk. Az utak rettenetes állapotban voltak, a katonákat gyötörte a szomjúság és a hőség, ráadásul a helybéliek is ellenszenvvel viseltettek irányukban. Napóleon parancsait sem sikerült Junotnak maradéktalanul végrehajtania. Mindössze két nappal megelőzve őt, az angolok behajózták a brit raktárakban lévő, óriási tömegű árut. A portugál királyi ház pedig, a luzitán flottával egyetemben vitorlát bontott, s Brazíliában keresett menedéket.

Portugália meghódítása, s Junot kényes helyzete jogcímet adott Napóleonnak Spanyolország fokozatos megszállására. Dupont már novemberben bevonult csapataival Ó-Kasztíliába. Őket Moncey hadserege követte, amely elfoglalta Burgost, majd Mouton vonult be egy hadtest élén az országba.[11] Eleinte a spanyolok arra gondoltak, hogy a franciák Gibraltárt akarják elfoglalni. Miután azonban 1808. első felében a napóleoni csapatok szinte megszállták Spanyolországot – az év közepére már három teljes hadtestnyi erővel, mintegy százhetvenezer katonával rendelkeztek az Ibér-félszigeten[12]– a nép rádöbbent, hogy országukat lerohanták, s elfoglalták.[13]

Mindeközben Napóleon kihasználta a spanyol királyi házon belüli viszályokat. IV. Károly spanyol király teljesen felesége és annak kegyence, Godoy főminiszter befolyása alatt állott. Godoy és a királyné gyűlölték a trónörökös Ferdinándot, akit viszont a nemesség és a polgárság támogatott. Napóleon ravasz intrikával csak még jobban elmérgesítette ezt a viszonyt a két tábor között. Végül, 1808. április 30-án Bayonne-ba rendelte mindkét felet, s az egész spanyol királyi családot. A francia császár itt kierőszakolta, hogy mind Károly, mind pedig Ferdinánd mondjon le a trónról, s ruházzák rá az ország feletti rendelkezés jogát. Ezek után az egész királyi családot Franciaországba száműzték. Spanyolország trónjára fivérét, Józsefet helyezte.[14]

Napóleon ily módon az Ibér-félsziget korlátlan hatalmú ura lett. Számításait azonban egy eleddig előtte ismeretlen tényező keresztezte. A spanyol nép fellázadt a francia hatalom ellen, s a napóleoni marsallok, tábornokok azt tapasztalták, hogy reguláris hadseregek helyett parasztok, kézművesek és pásztorok ellen kell hadat viselniük. Nem sokkal a népi lázadásokat követően megalakultak a tartományi juntak, amelyek szabályosan hadat üzentek a trónbitorló Józsefnek. A juntak már hadseregekkel is rendelkeztek, de mivel nem fogtak össze egymással, gyors vereségeket szenvedtek a jól szervezett francia csapatoktól. A juntak mindazonáltal békét kötöttek a Brit Birodalommal, és szövetségét kérték. Ennek alapján a brit kormány úgy döntött, hogy expedíciós hadsereget küld az Ibér-

[10] *Bourienne* 1836. 29. o.

[11] *Lefebvre* 1975. 312. o.

[12] Ney parancsnoksága alatt a francia fősereg a Pireneusokat tartotta megszállva. Dupont marsall huszonnégyezer fős serege Új-Kasztília és Andalúzia határán állt. Bessières marsall tizenháromezer fő felett parancsnokolt Ó-Kasztíliában, s további tizenkettőezer katona felett Aragóniában. Duhesme tábornok tizenháromezer katona élén Barcelónát és Katalóniát felügyelte. Ezekhez jött még Junot huszonötezer főt kitevő hadereje Portugáliában. *Neillands* 1995. 55. o.

[13] Uo. 28. o.

[14] *Tarlé* 1946. 252–254. o.

félszigetre. 1808. augusztus 1-jén Sir Arthur Wellesley parancsnoksága alatt egy tizenháromezer fős brit hadsereg szállt partra a Mondego torkolatánál. Wellesley, a hozzá csatlakozott hétezer portugál segítségével a Roliçánál és Vimeirónál vívott ütközetek után megtisztította Portugáliát a franciáktól, így az ország francia helyett brit hadműveleti bázissá vált. A portugáliai és a korábbi, július 19-i bailéni kudarcok[15] hatására Napóleon úgy döntött, személyesen utazik a félszigetre a Grande Armée-val rendet csinálni.

Az erfurti találkozót követően, Napóleon 1808. október 29-én hagyta el Párizst egy hét csapattestre osztott, százhatvanezer fős hadsereg élén, melynek Lannes, Soult, Ney, Victor, Lefebvre, Mortier és Gouvion Saint-Cyr voltak a parancsnokai.[16] A francia császár november 5-én érkezett Vitoriába. Tanulmányozva a helyzetet, a spanyolok katonai csoportosítását, Napóleon felismerte ellenségeinek szándékát. A spanyolok az Ebro térségében szerették volna a francia csapatokat bekeríteni. A császár kedvezőnek ítélte a helyzetet, s egy igen egyszerű haditervet dolgozott ki ellenük. Eszerint keleten Neynek és Monceynak kellett vereséget mérniük Castaños és Palafox seregeire, északon pedig Victornak és Lefebvre-nek kellett legyőzniük Blake hadseregét, a Galíciai Hadsereget. Ezután magának Napóleonnak kellett a Mezetán és a Guadarrama-hegységen áthatolva visszafoglalnia Madridot.

Lefebvre marsall kisebb kudarca után, 1808. november 10-én Victor marsall szétzúzta Blake Galíciai Hadseregét. Soult marsall II. hadteste megverte a tízezer fős Estremadúrai Hadsereget, s a császár bevonult Burgosba. Ezek után Soult, Lefebvre és Victor együtt üldözték Blake hadseregének menekülő maradványait.

Lannes marsall november 23-án Tudelánál legyőzte Castañost, aki Cuencába vonult vissza. A spanyolok legjelentősebb erőit legyőzve, Napóleon előtt megnyílt az út a fővárosba. A franciák előrenyomulását igazából csak az ellátás és utánpótlás problémái, helyenként a gerillák akciói nehezítették. Bonaparte november 23-án értesült először arról, hogy a britek is a színen vannak, s hogy Moore tábornok Salamanca felé tart. Ettől függetlenül Napóleon haladt tovább kitűzött célja felé, s december 4-én bevonult Madridba. Itt egy egész rendelet-sorozatot adott ki Spanyolország átszervezésére. Megszüntette az inkvizíciót, csökkentette a kolostorok számát és elkobozta javaikat.[17]

Miközben Napóleon előkészítette spanyolországi hadjáratát, s levezényelte az erfurti találkozót, a portugáliai brit expedíciós hadsereg háza táján is ezernyi változás következett be. A szégyenteljes Cintrai-egyezményt[18] követően a brit expedíciós sereg parancs-

[15] Napóleon parancsa értelmében Dupont tábornoknak el kellett foglalnia Córdobát, majd Sevillát és Cádizt is. Córdoba elfoglalása után Dupont képtelen volt bevenni Sevillát, sőt mivel a gerillák állandó zaklatásaikkal folyton elvágták összeköttetési vonalaikat, Córdobát is kénytelen volt feladni. A hadsereg így a Sierra déli lábánál fekvő Andújarba vonult vissza. Vedel tábornok egy hadosztálynyi erősítése ellenére a már jócskán túlerőben lévő szedett-vedett spanyol csapatok körbezárták Dupont és Vedel erőit. A franciák megpróbáltak visszavonulni, de már késő volt. A spanyolok Bailén városkában elsáncolták magukat. Dupont csapatai többszöri próbálkozásra sem tudták őket állásaikból kivetni, s a franciákon erőt vett a csüggedés. 1808. július 19-én Dupont fegyverszünetet kért, s 21-én húszezer állig felfegyverzett francia kapitulált a szedett-vedett andalúziai hadak előtt. *Neillands* 1995. 56–58. o.

[16] *Tulard* 1997. 417. o.

[17] *Lefebvre* 1975. 329. o.

[18] A rangidős, de tehetségtelen Sir Hew Dalrymple és Sir Harry Burrard tábornokok 1808. augusztus 20-án érkeztek a portugál partok elé. Még hajójukon tartózkodtak, mikor Sir Arthur Wellesley Vimeirónál legyőzte a túlerőben lévő Junot tábornokot. A franciák már visszavonulóban voltak, mikor megjelent a helyszínen Sir

nokságát Sir John Moore vette át. Magától a tábornoktól tudjuk, hogy kinevezését október 6-án kapta kézhez az angliai posta megérkeztével. A parancs szerint húszezer gyalogost, két ezrednyi lovasságot és tüzérséget helyeztek közvetlenül az ő irányítása alá. Ezen felül tízezer gyalogost, öt ezrednyi lovassággal és jelentős tüzérséggel kiegészítve elindítottak Angliából a spanyolországi La Coruñába. A sereget Sir David Baird parancsnoklása alatt kellett egyesíteni Moore csapataival. Mindezek sikeres kivitelezését követően Moore tábornok közel negyvenezer ember felett rendelkezett volna. Brit viszonylatban ez olyan hatalmas hadseregnek számított, hogy maga Sir John Moore sem értette, miért bíznak rá ekkora haderőt annak ellenére, hogy a kormány miniszterei vel kimondottan rossz viszonyban volt.[19] A parancs mindazonáltal leszögezte, hogy Moore tábornok feladata nem más, mint hogy a spanyol hadseregekkel együttműködve részt vegyen a franciák Spanyolországból való kiűzésében.[20] A feladat rendkívüli nehézségek elé állította a brit tábornokot. A portugál és spanyol utak minősége, az esős évszak közeledte, a pénzhiány mind-mind nehezítették Moore dolgát. A szűkös anyagiak miatt nehezen tudta megoldani a szállítás, szállítmányozás feladatait. Ráadásul az idő is sürgette őt, hiszen a Napóleon vezette Grande Armée a Pireneusokon keresztül bevonult Spanyolországba.[21]

Moore szándékai szerint valahol Valladolid körzetében szeretett volna egyesülni Baird seregével. Az egyesülés után a spanyol erőkkel együttműködve kívántak csapást mérni a franciákra.[22] A brit hadsereg végül is 1808. október 26-án hagyta el Lisszabont. Mivel az összes jelentés szerint a tüzérség számára csakis a Badajozt Madriddal összekötő főútvonal felel meg a közlekedésre, Moore kénytelen volt seregét két részre osztani. Míg a hadsereg javával maga a főparancsnok vonult Coimbra, Almeida és Ciudad Rodrigo irányába, addig Sir John Hope altábornagy vezetésével a lovasság, a tüzérség és egy dandárnyi gyalogság,[23] mintegy hatezer ember Portalegra és Elvas felé ment, hogy Badajoznál lépjék át a spanyol határt.[24]

A Gordon Highlanderek augusztus 27-én léptek Portugália földjére. A vimeirói csatáról lemaradtak ugyan, de ott voltak a Lisszabont bekerítő brit hadsereg kötelékében a már említett Cintrai-egyezmény megkötése idején. Lisszabon birtokbavételét, s a francia hadsereg behajózását követően a fővárostól mintegy tizenhat kilométerre lévő Campo

---

Burrard. Mint rangidős tiszt átvette Wellesley-től a parancsnokságot, s annak többszöri sürgetésére sem volt hajlandó üldözőbe venni a már megvert ellenséget. A csupán 22-én hozzájuk csatlakozó, rangidős Sir Dalrymple Burrardnak adott igazat. Ami ezután következett, méltán háborította fel később a brit kormányt és közvéleményt. Kellermann francia tábornok fegyverszünetet kért a britektől, s javasolta, hogy a legyőzött francia hadsereget brit hajókon evakuálják haza, Franciaországba. Dalrymple és Burrard mindebbe beleegyeztek. Ez lett a cintrai-egyezmény. Mikor ennek híre ment Nagy-Britanniában, felháborodás söpört végig az országon. Dalrymple-t, Burrardot és Wellesley-t hazarendelték Angliába, és hadbíróság elé állították őket. A legfelsőbb hadvezetőség kívánságára mindhármójukat felmentették, és tisztára mosták. Burrardot és Dalrymple-t ejtették, s leszerelték. Wellesley helyzete tisztázódott, s újra visszatérhetett a szolgálatba. *Neillands* 1995. 60–61. o.

[19] *Moore* II. 272. o.

[20] *Greenhill Gardyne* 1901. 141. o.

[21] Uo.

[22] *Neillands* 1995. 68. o.

[23] Ez, a Hope vezetése alatt álló gyalogdandár a 36., 71. és 92. brit gyalogezredekből tevődött össze. *Robertson* 1842. 47. o.

[24] *Moore* II. 273–274. o.

Sanctába meneteltek. Miután Sir John Moore átvette a hadsereg feletti parancsnokságot, és előkészítette a spanyolországi hadjáratot, a Gordon Highlanderek ezrede Sir John Hope különítményének kötelékében elindult Portalegra és Elvas felé.

Portalegra városába érve a brit katonákat beszállásolták a helybéli lakossághoz, akik nagyon kedvesek voltak velük. A 92. ezrednek ezidáig nem voltak veszteségei, katonái jó erőben voltak, s jó egészségnek örvendtek. Remekül érezték magukat a városban, az estéiket főként tánccal töltötték, s ahogyan az egy haza írott levélből kiderül, nagyon tetszettek nekik a portugál lányok.[25] Portalegrából Elvas városába masíroztak, ahonnan Badajozba mentek tovább. Itt lépték át a portugál–spanyol határt, s azt tapasztalták, hogy a spanyolok határtalan boldogsággal, jóindulattal fordultak feléjük. Az aberdeenshire-i Pitmeddenből származó James Seaton kapitány írja 1808. november 25-én kelt levelében, hogy miután „Badajoznál Spanyolországba értünk, a lakosság *»Viva Gran Britannia«* és *»Viva los Ingleses«* kiáltásokkal fogadott minket. Még soha nem láttam annyira lelkes embereket, mint amilyenek ők voltak. A nők és a gyerekek sírtak örömükben. Nagyszerű vendégszeretettel találkoztunk, ahol a szegény emberek nem vonakodtak nekünk adni azt a keveset sem, amilyük volt."[26]

Badajoz után a következő megálló Truxillóban volt, ahol megsértették a Gordon Highlanders ezred becsületét. Az történt ugyanis, hogy a helybéli spanyolok csodálkozással vegyes kíváncsisággal tekintettek a Highlanderek öltözetére, és szerették volna megtudni, milyen nemzetiségű ezredről van is szó tulajdonképpen. Ebből a kíváncsiságból űzött gúnyt néhány gyalogos a 71. ezredből, akik korábban a dél-amerikai Buenos Airesben teljesítettek szolgálatot, és többé-kevésbé megtanultak spanyolul beszélni. Így könnyen elhitették a Brit-szigetek néprajzában járatlan helybéliekkel, hogy a furcsa öltözékű katonák gyávák és gonosztevők, s mintegy szégyenteljes jellemük megbélyegzéseként kell szoknyát viselniük. Miután a spanyolok között elterjedt a hír, hogy a brit kormány bűnözőket, közönséges gonosztevőket küldött a nyakukra, Truxillo polgármestere még az élelmiszerrel való ellátást is megtagadta az aberdeenshire-i ezredtől. Mikor fény derült a turpisságra, a 92. ezred századparancsnokai felkeresték az aznapi ügyeletes tisztet, s elpanaszolták neki az őket ért sérelmet. Nyilvános elégtételt követeltek, mert ahogy mondták, különben saját kezükbe veszik az igazságszolgáltatást. Az ügyeletes tiszt tájékoztatta az esetről Hope tábornokot, aki a 71. ezred parancsnoka is volt egyben. A tábornok kivizsgáltatta az ügyet, kézre kerítette az elkövetőket, s nyilvánosan megbüntette őket. A spanyolokat felvilágosították az igazságról, aminek következményeként mindent elkövettek, hogy a saját részükről kiengeszteljék a Gordon Highlandereket. Ez a kedvesség meghatotta a skót katonákat, annál is inkább, mivel kiengesztelésük végett a helybéliek az ezred rendelkezésére bocsátották borospincéiket.[27]

Truxillóból továbbmentek Madrid felé. A források és feldolgozások szerint az úton semmi említésre méltó nem történt, egészen a Madridtól 35 kilométerre lévő Navalcarneróig. Itt a katonai junta vörös kokárdával üdvözölte a briteket, ezzel is bizonyságot adva a katonáknak, hogy a spanyol ügyet szolgálják. Innen továbbindulva tértek le a madridi útról, hogy Ó-Kasztília felé vegyék az irányt. Igen gyönyörű, gyümölcsösökkel teli

[25] *Greenhill Gardyne* 1901. 141–142. o.

[26] Letter of Captain James Seaton, 92nd Highlanders, 25th November 1808. GHRM [PB68]

[27] *Robertson* 1842. 48. o.

vidéken haladtak keresztül, míg el nem érték a Guadarama-hegység lábánál található El Escorial palotát. „Hosszú idők óta ebbe a palotába temették el a spanyol uralkodók holttestét, ahol a papok naponta imádkoztak a királyi lelkekért. Maga a palota egy igen nagyszabású építmény, tele van hivatali termekkel és lakosztályokkal. A legdrágább nemesfémekkel való gazdag díszítés impozáns, pazar látványt kölcsönöz neki."[28]

Mivel a katonák ruhái, cipői az elhasználódás jeleit mutatták, a szállásmester elindult Madridba, hogy a fővárosból szerezze be a legszükségesebbeket. A franciák előrenyomulása miatt azonban dolgavégezetlenül kellett visszatérnie a még mindig El Escorialnál táborozó sereghez. A következő nap reggelén Hope tábornok különítményének kötelékében a 92. ezred is folytatta útját Valladolid felé. Átkeltek a Guadarama-hegység hágóján, mely elválasztotta egymástól Új-, illetve Ó-Kasztília tartományait. Ó-Kasztíliába érve letértek a valladolidi útról, mert a Napóleon által vezetett francia hadak éppen ezen az úton vonultak Madrid felé. Nem kevés szerencsével sikerült csak kitérni az előrenyomuló császári ármádia elől, hiszen azok előőrsei látótávolságnyira megközelítették a parányi brit sereget. Mindazonáltal sötétedésig meneteltek Salamanca irányába, míg el nem értek egy kicsi falut. Éjszakára az itt lévő monostor szerzetesei biztosítottak nekik szállást. A barátok nagy számban gyújtottak fáklyákat, hogy legalább azok melegítsenek az átfagyott katonáknak. Ez azonban egy előre nem látott balesetet okozott. Senkinek nem volt arról tudomása, hogy a fáklyák bizonyos mennyiségű ártalmas gázokat szabadítanak fel égésük folyamán. A zárt légtérben a mérges gázok koncentrációja igen magas szintet ért el. Az alvó katonák közül többen is rosszul lettek, hánytak, s elájultak. Szerencsére azonban nem történt komolyabb baj. Miután kiszellőztettek, mindenki jobban lett, s már másnap folytatni tudták útjukat.[29] December 4-én csatlakoztak a Salamancánál lévő brit főseregnez.[30]

A Moore tábornok vezette főhadsereg 1808. október 26-án hagyta el Lisszabont. A Villafranca–Coimbra–Almeida–Ciudad Rodrigo útvonalon keresztül november 13-a délutánjára érték el Salamancát. A több mint két hétig tartó menetelés alatt Moore folyamatos levelezést folytatott mind Sir John Hope-pal, mind a La Coruñában parta szállt brit erők parancsnokával, Sir David Bairddel. Ellátta őket információkkal, utasításokkal, esetleges jótanácsokkal. Menet közben igencsak megbánta már, hogy seregét két részre osztotta, hiszen a főhadsereg által használt útvonal tökéletesen megfelelt volna tüzérségének is. Ezt azonban előre nem tudhatta, mivel az előzetes információk ennek mind ellentmondtak.[31] Miután Salamancába ért a főhadsereg, Moore legnagyobb gondja az volt, hogy eldöntse, mihez is kezdjen tulajdonképpen. Az Angliából, Madridból és Spanyolország különböző részeiből érkező hírek igencsak megnehezítették a brit főparancsnok dolgát. Éppen megérkeztek Salamancába, mikor két jelentős hírt kaptak. Az első szerint a franciák tönkreverték az Estremadúrai Hadsereget, s bevonultak Burgosba. A második hír arról tudósított, hogy a franciák előrenyomultak, s elfoglalták Valladolidot is. Ez a város mindössze száz kilométernyire, azaz három–négy napi járóföldnyire volt a brit sereg főhadiszállá-

[28] *Robertson* 1842. 49. o.

[29] Uo. 49–50. o.

[30] *Moore* II. 284. o.

[31] Uo. 274–278. o.

sául szolgáló Salamancától.[32] Moore tisztában volt vele, ha a tüzérségével és lovasságával való egyesülés előtt támadnák meg őt a franciák, kénytelen lenne előlük Portugáliába visszavonulni. Meg is írta Baird és Hope tábornokoknak, hogy addig ne is vonuljanak tovább a találkozási pontul kijelölt Valladolid felé, míg a franciák a városban tartózkodnak.[33] Pár nap múlva azonban kiderült, hogy mindössze ezer francia lovas vonult be Valladolidba két ágyúval, s már másnap vissza is vonultak Palenciába. Így újabb parancsokat küldött Bairdnek és Hope-nak, miszerint a lehető leggyorsabban igyekezzenek hozzá csatlakozni.[34]

Blake hadseregének biscayai veresége, valamint a franciák északnyugati irányú előrenyomulása ugyancsak aggodalommal töltötte el a brit főparancsnokot. Naplója tanúsága szerint fogalma sem volt, hogy az előrenyomuló ellenség hogyan is helyezkedik el Baird, vagy az ő csapataihoz képest.[35] Angliából Lord Castlereagh utasította őt a különböző spanyol hadseregek támogatására. Az Angliába eljutó hírek ugyanis lelkes spanyol ellenállásról tudósítottak, s az otthoniak már-már úgy gondolhatták, hogy a franciák napjai meg vannak számlálva az Ibér-félszigeten. Ezek az információk azonban teljesen valótlanok voltak. Moore le is írja, hogy Lord Castlereagh-nak nagyon kevés fogalma van arról, milyen helyzetben vannak ők tulajdonképpen.[36] Lord Castlereagh-nak adott válaszában Moore részletesen ecsetelte helyzetét, s azt is, mennyire reménytelen a spanyolokkal való együttműködés. Nincs spanyol hadsereg, amely a segítségére tudna lenni, sőt a spanyoloknak tulajdonképpen már egyáltalán nincsenek hadseregeik, csak menekülőben lévő csapattestek léteznek egy-egy tábornok irányítása alatt. Ezekkel a tábornokokkal viszont nem tudta felvenni a kapcsolatot, hiszen még arra sem voltak képesek, hogy a leveleire válaszoljanak. Fogalma sincs a spanyolok terveiről, nem látják el őt információkkal, ráadásul saját seregét sem tudta még egyesíteni.[37]

Mindezek után láthatjuk, milyen nehéz helyzetben volt is tulajdonképpen a brit főparancsnok, Sir John Moore. Egy ideig még a visszavonulás terve is foglalkoztatta.[38] Könnyen elképzelhetjük mekkora örömöt, s egyben megkönnyebbülést jelentett neki a december 4-i találkozás Sir John Hope-pal, s az őrá bízott csapatokkal. December 9-én hozta meg Graham ezredes Madrid elestének hírét. Az igencsak kellemetlen hír ellenére Moore úgy határozott, megpróbálja elvágni a franciák utánpótlási vonalait valahol Valladolid, vagy Burgos térségében. Az immáron legalább részben egyesült brit sereg december 11-én elhagyta Salamancát. Egy szerencsés véletlennek köszönhetően 13-án Moore kezébe került Napóleon vezérkari főnökének, Berthier marsallnak Soult marsallhoz írott levele. Ez volt Moore első mértékadó információja a Spanyolországban állomásozó francia haderők nagyságát, elhelyezkedését és Napóleon terveit illetően. A levélből kiderült, hogy Soult marsall mintegy húszezer katonája élén elszigetelt helyzetben van Valladolidtól északra, a Carrion folyónál. A marsallnak ugyanis Galícia tartomány meg-

[32] *Moore* II. 279. o.

[33] Uo. 280. o.

[34] Uo. 281. o.

[35] Uo.

[36] Uo.

[37] Uo. 281–282. o.

[38] Uo. 358. o.

tisztítása lett volna a feladata. Továbbá az is bizonyossá vált, hogy a franciák meggyőződése szerint az angolok visszavonultak Portugáliába. A levél szerint a Madrid térségében állomásozó francia főerők Badajoz irányába masíroznak.[39] Moore azonnal felismerte a kedvező lehetőséget, s Valladolid helyett seregét Sahagún felé vezette. Azt remélte, hogy ezáltal elvághatja Soult marsall útját, s csatára kényszerítheti őt.[40]

Miután csatlakoztak a főserehez, s Sir John Moore átvette felettük is a főparancsnokságot, a Gordon Highlanderek továbbra is Sir John Hope dandárjának kötelékében látták el harcászati feladataikat. Salamancából először Valladolid és Burgos irányába, majd az új hírek hatására Toro városába masíroztak. Itt találkoztak először egy csapatnyi brit dragonyossal Sir David Baird seregéből,[41] majd az elkövetkező két-három napban, vagyis 1808. december 19–21-én Baird egész serege csatlakozott az előrenyomuló brit főserehez.[42] Baird mindazonáltal rossz híreket is hozott, melyek keresztülhúzták Moore számításait. Ezek szerint Soult marsall még mindig Saldañánál állt, várva a Ney marsall által útnak indított erősítésre. Így Moore-nak kevés esélye maradt arra, hogy útját állva meglepje Soult seregét.[43] Moore lovassága – Lord Paget 10. huszár- és 15. dragonyosezrede – azonban december 21-én, Sahagún mellett meglepett és szétvert egy hatszáz–hétszáz fős francia lovascsapatot. Két alezredest, tizenegy tisztet és száznegyven legénységi állományú franciát ejtettek foglyul.[44] A halottak száma mindössze tizenöt–húsz fő volt.[45] Maga a győzelem csak a britek önbizalmának növelésére volt elég, mindazonáltal kellemetlen meglepetést okozott a jelenlétükről eleddig mit sem sejtő Soult marsallnak, aki nyomban futárokat menesztett Madridba.[46]

December 23-án La Romana spanyol tábornok informálta Moore-t, hogy Napóleon személyes irányítása alatt a madridi francia főosereg áthaladt a Guadarama-hágón, s a brit hadsereg útját állni szándékozván északnyugat felé vonul. E fejlemények arra kényszerítették Moore tábornokot, hogy lemondjon Soult marsall megtámadásának tervéről, s visszavonulót fújjon. Napóleon gyors előrenyomulása egy percnyi késedelmet sem engedélyezett a briteknek. A december 24-i általános parancs az Astorgába való visszavonulást rendelte el.[47]

E parancs kiadásának napján a 92. ezred néhány őrmesterének egy izgalmas kalandban volt része. Villada városának közelébe érve előreküldték őket, hogy az ezred számá-

---

[39] *Moore* II. 285. o.

[40] Soult marsall seregének legyőzésével Moore bizonyságul szolgálhatott volna mind a brit kormánynak, mind pedig a szövetséges spanyol félnek, hogy a vöröskabátosok nem hiába tartózkodnak a félszigeten, s tevékenyen ki is veszik részüket a franciák elleni hadviselésből. Ezen kívül elvágták volna a franciák kommunikációs és utánpótlási vonalait Bayonne-nal, kisöpörték volna őket Északnyugat-Spanyolországból, illetve keresztülhúzták volna a császár terveit a dél-spanyol és portugál területek visszaszerzését illetően. Napóleon kénytelen lett volna ez esetben visszarendelni csapatait északra, hogy biztosíthassa az észak-spanyolországi utánpótlási vonalait. *Chandler* 1966. 648. o.

[41] *Robertson* 1842. 50. o.

[42] *Moore* II. 286. o.

[43] *Chandler* 1966. 648. o.

[44] *Moore* II. 286. o.

[45] *Greenhill Gardyne* 1901. 145. o.

[46] *Neillands* 1995. 72. o.

[47] *Chandler* 1966. 648–649. o.

ra szállást kerítsenek a városban. Ott azonban észrevették, hogy egy francia lovas őrjárat már előzőleg befészkelte magát, s éppen egy borospincében múlatja az időt. A Gordon Highlanderek őrmesterei cselt eszeltek ki. Piacnap lévén Villadában, könnyen elrejtőztek a tömegben. A megfelelő pillanat elérkeztével odaosontak a franciák lovaihoz, azok zabláit eloldozták, majd elvezették őket. A francia huszárok túlságosan későn eszméltek. Mikor lovaikat meglátták a tollsapkás és skót szoknyás katonák között, kétségbeesetten megpróbálták azokat visszaszerezni, s a Highlanderekre rontottak. A skótok azonban könnyedén leszerelték és lefegyverezték a már igencsak ittas francia katonákat.[48]

Miután a meneteléstől kimerült, elcsigázott brit hadsereg bevonult Villadába, mindenki legnagyobb csalódására kihirdették a már említett visszavonulásról szóló általános hadparancsot. Ahogy Robertson őrmester visszaemlékezéseiből kivehetjük, a katonák elkezdték a tisztálkodást, s már-már berendezkedtek új szállásukon, ahol reményeik szerint pár napot töltöttek volna, amikor megérkezett a tovább indulást jelentő parancs.[49] Este nyolc órára az egész brit expedíciós hadsereg oszlopokba sorakozva indulásra készen állt a város határában. A források és feldolgozások egyöntetűen állítják, hogy a katonák közérzete nagyon rossz volt. A britek ekkor már több mint két hónapja szüntelenül csak meneteltek a félszigeten, s egyáltalán nem büszkélkedhettek semmilyen komoly haditettel. Elegük volt a spanyolországi éghajlatból, az állandó megpróbáltatást jelentő menetelésekből, valamint az egyfolytában változó haditervből. A legénység fel volt készülve a franciákkal való összecsapásra, minden vágyuk az volt, hogy összemérjék erejüket a Napóleon által személyesen vezetett császári hadakkal. A visszavonulást az emberek úgy értékelték, hogy megfutamodnak. Ez teljesen tönkretette a katonák morálját. Dics-telennek, a brit hadsereg hagyományaihoz méltatlan lépésnek tartották a visszavonulást.[50]

Moore tábornoknak mindazonáltal nem lehet szemrehányást tenni amiatt, hogy a visszavonulás mellett döntött. A hatszoros túlerőben lévő francia hadsereg egyenesen ellene vonult, segítségre pedig nem számíthatott. Azzal is tisztában volt, hogy még így sem lesz könnyű megmentenie seregét, de vállalnia kellett a keserves visszavonulást, ha nem akarta kockáztatni, hogy Napóleon teljesen megsemmisítse Nagy-Britannia egyetlen, komoly szárazföldi haderejét.[51]

A visszavonulás tehát aláásta a csapatok szellemét, s részben a viszontagságos időjárási körülményeknek, részben az üldöző császári csapatoknak betudhatóan a la coruña-i visszavonulás a brit hadsereg leggyötrelmesebb katonai akciója lett. A csapatok erkölcsi tartása elenyészett, megszaporodtak a szökések, terjedt a részegeskedés, a fosztogatás. Robertson leírja, hogy Valdross városában néhány Gordon Highlander közlegény kifosztott egy római katolikus plébániát, pár napra rá pedig néhányan felgyújtottak egy kisebb spanyol falut.[52] Az elkövetőket – már amennyiben fény derült kilétükre – minden esetben megbüntették. A korbács nap mint nap előkerült, s megtörtént, hogy egy fosztogatáson rajtakapott katonát nyilvánosan kivégeztek.[53]

---

[48] *Robertson* 1842. 51. o.

[49] Uo.

[50] *Robertson* 1842. 52. o.

[51] *Chandler* 1966. 649–650. o.

[52] *Robertson* 1842. 53–54. o.

[53] *Neillands* 1995. 74. o.

Benaventébe érve a katonák végre átaludhattak egy éjszakát. A 92. ezred egy kolostorba lett beszállásolva, ahol egymás hegyén-hátán aludtak, sőt még a lépcsőkön is feküdtek.[54] Másnap folytatták visszavonulásukat. A britek épphogy csak elhagyták Benaventét, a francia császári gárda egy lovas lövész egysége máris megjelent a várost átszelő folyó túloldalán. A visszavonulóban lévő brit lovasság – Lord Paget 10. huszár- és 15. dragonyosezrede – a franciák feltűnésekor nyomban megfordult, s félelem nélkül a már a folyón átkelt ellenségre vetette magát.[55] Magát az összecsapást a szemtanú Benjamin Harris közlegény, a 95. gyalogezredből a következőképpen meséli el: „A lovasaink rájuk [a franciákra] vetették magukat; tigrisként küzdve visszaverték az ellenséget és a folyóba nyomták őket. A 10. huszárezredből egy közlegény – azt hiszem Franklin volt a neve – vízbe vetette magát a franciák tábornoka után, s karddal a kezében megtámadta őt. Legyőzte és partra hozta a tábornokot, akit őrizetbe vettek. Franklin közlegényt a helyszínen előléptették őrmesterré."[56] Más forrásból tudjuk, hogy a franciák ebben a lovas kalandban százhuszonnyolc főt vesztettek, míg a britek ötvenet. A fogságba ejtett francia tábornok Lefebvre-Desnouëttes volt. Elfogatásának hírét Napóleon látszólag nyugodtan fogadta, de kétségtelen, hogy a dolog felettébb bosszantotta őt. Főleg amiatt, mert egy ilyen jelentéktelen csatározásban feleslegesen kockáztatta egy tábornoka az életét és a fogságba esést.[57]

Látva a britek gyors és kétségbeesett menekülését, valamint azt, hogy nem sikerült őket kelepcébe csalnia, Napóleon csökkentette az üldöző sereg létszámát. Desolles tábornokot visszarendelte csapataival Madridba, hogy biztosítsa József öccse uralmát. Victor csapatainak felét, két dandárnyi lovassággal kelet felé vezényelte León tartomány biztosítására. 1809. január 1-jén a Császári Gárdát visszarendelte először Benaventébe, majd Valladolidba. Az üldözést tulajdonképpen Soult marsall harmincezer gyalogosa és hatezer lovasa folytatta, habár Ney marsall mindvégig készenlétben állt Soult megsegítésére tizenhatezer embere élén.[58] Ezzel párhuzamosan a császár baljóslatú híreket kapott Párizsból. Egyrészt az osztrákok erőteljes fegyverkezésének híre aggasztotta, akik elvesztett dél-németországi pozícióik visszaszerzéséért készülődtek újabb hadjáratra. Másrészről egy összeesküvés híre jutott fülébe, melyet állítólag Talleyrand, Fouché és az új nápolyi király, Murat szőttek ellene. A körülmények hatására Napóleon úgy döntött, hogy a lehető leggyorsabban hazatér Franciaországba, s Moore tábornok üldözését Soult és Ney marsallokra bízza. Január 6-án a császár elhagyta Astorgát, majd gyors iramban Spanyolországot is. Soha többé nem tért vissza az Ibér-félszigetre.[59]

Miután elhagyták Benaventét, a Gordon Highlanderek is folytatták keserves útjukat Astorga, majd Lugo felé. Valamennyi forrás hangsúlyozza az embertelen körülményeket, az emberi méltóság lealacsonyodását, a fegyelem felbomlását. A halál rettenetes vámot szedett az immár szedett-vedett, gyülevész csapatokból. Voltak, akik részeg hőzöngésük közben haltak meg, mint például az a Bruce nevű fiú a 92. ezredből, aki egy

[54] *Robertson* 1842. 54. o.

[55] Uo.

[56] The Road to Corunna... 113. o.

[57] *Chandler* 1966. 652. o.

[58] Uo.

[59] *Chandler* 1966. 654–655. o.

csapszék kifosztása után belefulladt egy hordó rumba.[60] Mások legyengült szervezete megbetegedett, és a láz vitte el őket. Olyanok is akadtak, akik lélekben adták fel, s a kimerültségtől elalélva egyszerűen ledőltek az út szélén, vagy egy-egy útba eső házban. Ezek az emberek könnyű prédáivá lettek az üldöző francia hadseregnek, amely hadifogságba ejtette a szerencsétleneket.[61]

1809. január 1-jén vette birtokába Napóleon Astorgát. A brit hadsereg ekkor már Lugo felé menetelt. Útközben néhány spanyol parasztnak sikerült tőlük lőszert lopnia. Mire utolérték őket, a parasztok a folyóba dobálták az összes ellopott muníciót. A Highlanderek elkeseredett dühükben megkorbácsolták a vétkes civileket.[62] „Ekkorra már nagyon nyomorúságos volt a visszavonulás" – írja Robertson őrmester – „a ruhák foszladoztak rólunk, s az embertelen körülmények közepette még a legerősebb szervezetűek is legyengültek, tönkrementek."[63] Amikor egyik nap végre-valahára tisztességes helyen – egy meleg istállóban – tölthették az éjszakát, a legénység annyira élvezte a ritka kényelmet, hogy másnap reggel a tisztek alig tudták rábírni őket a továbbindulásra.

A galíciai hegyekbe érve úgy tűnt fel nekik, mintha egész addigi útjuk gyerekjáték lett volna az ottani megpróbáltatásokhoz képest. Az út szinte járhatatlan volt a sok esőtől, minden lépésnél térdig süllyedtek a sárba. Egy egész tüzérdandárt meg kellett semmisíteniük, lovaikat lelőniük, mert úgy beragadtak a sárba, hogy már nem bírtak továbbhaladni. A pénzszállító kocsik is beragadtak, így a pénzes hordókat le kellett pakolniuk a kocsikról, s óvatosan gurítva kellett azokat továbbvinniük.[64] Moore csapatait nagy számban követték különféle, nem harcoló elemek és polgári személyek. Ezek között voltak a katonafeleségek is, akik igen gyakran éppen csak járni tanuló, vagy karon ülő gyermekeiket cipelték.[65] Lugo felé menet, a hegyekben történt, hogy egy katonafeleség útközben szülte meg gyermekét, s a mostoha körülmények között meghalt szülés közben. Az újszülött kisfiút egy másik asszony vette magához, de miután ők is elakadtak a nagy sárban, a visszavonuló katonák magukra hagyták őket. A lemaradozók mindannyian a franciák fogságába estek.[66] Hozzátartozóik nyomorult sorsának látványa csak tovább rontotta a katonák lelkiállapotát.

Január 4-én érkeztek meg Lugóba, ahol kényelmesen beszállásolták az egész ezredet. Másnap estére az üldöző Soult csapatai öt kilométernyire megközelítették a várost. Moore csapatait ekkor riadóztatták. Az egész brit hadsereg vonalba fejlődve, készenlétben várta az ellenség közeledtét, de az éjszaka zavartalanul telt el. 1809. január 6-nak reggele vonalban felállva találta a vöröskabátosokat, akik a hosszú, viszontagságos menetelést követően boldogan várták, hogy végre megütközzenek a Soult vezette franciákkal.[67] A marsall csapatai délelőtt tíz óra körül kezdték el rohamozni a briteket. A két hadsereget egy kicsiny völgy választotta el egymástól, melynek alján egy kisebb folyó és

[60] *Robertson* 1842. 54. o.

[61] *Greenhill Gardyne* 1901. 149–150. o.

[62] *Robertson* 1842. 55. o.

[63] Uo.

[64] Uo. 56. o.

[65] *Neillands* 1995. 73. o.

[66] *Robertson* 1842. 57. o.

[67] Uo. 57. o.

egy paraszthaz volt található. Hope tábornok a 92. ezred egyik századát küldte le a völgybe, hogy foglalják el a házat. Ehhez a századhoz tartozott Robertson őrmester is, akire egy kisebb osztag parancsnokságát bízták. Mikor a Gordonok elérték a házat, azt már egy osztagnyi francia tartotta birtokában. A skót Highlanderek megrohamozták az ellenséget, akiket rövid, de annál vadabb kézitusa után meghátrálásra kényszerítettek. Miután birtokba vették a gazdaságot, a franciák nagy túlerővel fordultak ellenük. Így a skótok korábbi szerzeményük feladására kényszerültek. A házból egy jó védekezési és tüzelési lehetőséget nyújtó kőfal mögé vonult vissza a skót század. Ez igencsak megnehezítette a franciák dolgát, és mindent elkövettek, hogy kivessék állásaikból a magukat jó pozícióba befészkelő skótokat. Két tűz közé szerették volna őket szorítani, Robertson őrmester azonban észrevette a hátuk mögé lopakodókat. Ily módon még időben vissza tudtak vonulni, s elkerülték az elfogatást. Sőt, az utóvédharcok során még ők ejtettek foglyul huszonkét franciát. Maga Robertson egy francia őrmesterrel keveredett kézitusába, akit végül szuronyvégre kapott, s megölt.[68]

A britek szilárdan tartották védelmi vonalaikat a rohamozó franciákkal szemben. Mivel nem tudták áttörni a brit védelmi vonalakat, s az időjárás is kedvezőtlen volt a rohamozó félnek – egyfolytában szakadt az eső –, Soult marsall úgy döntött, bevárja Ney marsall csapatait, hogy együttesen őröljék fel Moore erőit. Két napig néztek így farkasszemet egymással a harcoló felek, de a briteket sürgette az idő. Január 8-a éjszakáján a brit táborban hatalmas tüzeket raktak, hogy az ellenséges franciák azt higgyék, azok körül pihennek a vöröskabátosok. Eközben az éjszaka leple alatt Moore hadseregének nagy része elindult La Coruña felé, mert nem akarták bevárni Ney csapatainak erősítését.[69] Az egész visszavonulásnak ez volt a legborzalmasabb szakasza. Valóságos versenyfutás volt az őket üldöző francia hadseregekkel. A katonák átfagyva, éhesen támolyogtak előre, legfőbb vágyuk az volt, hogy lefeküdhessenek, s aludhassanak egyet. A hadsereg irányíthatatlan tömeggé vált, már nem törődtek a parancsokkal sem. A menetelők nagy részének feltört, felhólyagosodott a lába, és iszonyatos szenvedéseket kellett átélnie.

A 92. ezred katonái a lábukról lejövő bakancsokat a lovasság lelőtt lovainak bőréből hasított csíkokkal szíjazták lábukhoz, úgy, mint ahogy a szandált szokták viselni. Az ezredlobogót maga Robertson őrmester cipelte, mert még ő volt a legjobb fizikai kondícióban.[70]

1809. január 11-én a brit hadsereg vesszőfutása véget ért, bevonultak La Coruñába. Mivel a Királyi Haditengerészetnek nyoma sem volt a térségben, Moore csapatai felkészültek az üldöző Soult és Ney seregeivel való összecsapásra. A britek védelmi vonalat építettek ki a város körül, s így várták a franciákat. Soult azonban nem támadott, megvárta Ney hadseregének megérkezését. Ez a kis haladék aranyat ért a vöröskabátosoknak. Kipihenhették magukat valamelyest, és elláthatták magukat minden szükséges felszereléssel a városban lévő fegyverraktárból, amit még a Királyi Haditengerészet hajózott ide Angliából. Új fegyvereikkel felfegyverkezve, s a pár napos pihenéstől új erőre kapva, a katonák reményteljesen néztek a közeledő csata elé.[71]

---

[68] *Robertson* 1842. 58–59. o.

[69] Uo. 60. o.

[70] Uo. 60–62. o.

[71] *Greenhill Gardyne* 1901. 156. o.

A La Coruñába történő bevonulást követően tartott ezredszemléről – a karácsonyihoz képest – újabb százkilencvenhét ember hiányzott. Közülük azon kevesek, akik még útközben Portugáliába szöktek, s Wellesley csapataihoz csatlakoztak, később előkerültek és visszatérhettek saját ezredükhöz. A többség azonban meghalt, vagy fogságba esett.[72] Az ezredszemle után a Gordonokat beszállásolták, ahol végre három napot pihenhettek, erőt gyűjthettek. Soult és Ney egyesült csapatainak feltűnésekor a 92. ezred is felvette állásait a brit védelmi vonalban. Továbbra is Sir John Hope tábornok dandárjának kötelékében látták el harcászati feladataikat. A brit vonal bal oldalán egy meredek domb és a tenger közötti terület védelme volt rájuk bízva. Hope tábornok egész hadosztálya a brit arcvonalnak ezen a részén helyezkedett el.[73]

Időközben a Királyi Haditengerészet hajói is bevitorláztak La Coruñába. Moore tüstént, a legcsekélyebb késedelem nélkül megkezdte a betegek és sebesültek, valamint a megtartásra érdemes lovak és megmaradt lövegei egy részének behajóztatását.[74] A biztonságot jelentő angol hajóhad megjelenése elérhető távolságnyira tette az oly régóta tartó szenvedések végét, s már puszta látványuk fellelkesítette a szerencsétlen brit katonákat. Ez elég is volt arra, hogy a kétszeres túlerővel támadó franciák próbálkozásai kudarcba fulladjanak. Pedig a franciák igencsak keményen harcoltak! Hope tábornok hadosztálya, s ezen belül a 92. ezred is a csata sűrűjében küzdött, ott tartották a vonalat. Az ezred parancsnoka, Napier ezredes súlyos ágyéklövést kapott, így helyét Lamont ezredes vette át. Egész nap tombolt a csata.[75]

Soult mindenáron meg szerette volna akadályozni a brit hadsereg evakuálását, a britek pedig mindenáron biztosítani kívánták a behajózás folyamatosságát.[76] Tehát mindkét fél bevetett mindent, hogy elérje célját. A harc megállás nélkül hullámzott, de a védelmi vonalak kitartottak. A délután második felében a franciák jelentős erősítést küldtek a Hope dandárjával szemben álló bajtársaik megsegítésére. A hatalmas túlerő nyomása alatt már-már összeomlott a Gordon Highlanderek által védett vonal, mikor Hope kétszázadnyi erősítést küldött a skót gyalogosoknak a 14. angol gyalogezredből. Angol bajtársaikkal megerősödve a Highlanderek immár biztosan állták a támadó franciák rohamait. Iszonyatos kézitusa fejlődött ki, ahol szinte kizárólag a szuronyokat használták a harcoló felek. A francia katonák csak az est elérkeztével vonultak vissza.[77]

Habár a brit csapatok sikeresen ellenálltak, így biztosítván társaik behajózását, Nagy-Britannia mégis pótolhatatlan veszteséget szenvedett ezen a délután. Egy ágyúgolyó vállon találta és halálosan megsebesítette az angol főparancsnokot, Sir John Moore tábornokot. A legenda szerint Moore tábornok a csatamezőn látta meg a napvilágot, és oly sok ütközet után, fejét is a csatamezőn hajtotta örök nyugovóra.[78] Nelson admirálishoz hasonlóan, legnagyobb haditette után, közvetlenül a siker pillanata előtt távozott az élők

[72] *Robertson* 1842. 63. o.

[73] Uo. 64. o.

[74] *Neillands* 1995. 74. o.

[75] *Robertson* 1842. 65. o.

[76] *Chandler* 1966. 655. o.

[77] *Robertson* 1842. 65. o.

[78] *Chandler* 1966. 656. o.

sorából. Másnap reggel, január 17-én a la coruña-i erődben temették el. Soult marsall később nagyszerű emlékművet emeltetett sírja fölé.[79]

Moore halálával Sir John Hope tábornok vette át a főparancsnoki tisztet. A Gordon Highlanders ezred katonái csak a franciák visszavonulása után hallották először Moore tábornok halálhírét, valamint azt, hogy Sir David Baird számos sebesülést szenvedett. A főparancsnok elvesztése miatt érzett bánatot csak tetőzte Napier ezredes halálának híre, „aki inkább volt mindannyiuk apja, mint egy parancsnokló tiszt."[80] A gyászoló Gordon Highlanderek parancsnokuk emlékére kék zsinóros paszományukat feketére cserélték, s a mai napig így hordják.[81]

Miközben a katonák sebeiket ápolgatták és feletteseik szomorú sorsáról beszélgettek, Hope tábornok parancsot küldött a még kint lévő csapattestekhez. A parancs szerint reggel ötig tartani kell állásaikat, hogy fedezzék társaik behajózását. Ezután ők maguk is megkezdhették óvatosan a visszavonulást. A francia dragonyosok azonban észrevették az éppen elillanó Highlandereket, és felverték az egész francia hadsereget. A franciák minden erejükkel elkezdték őket üldözni, de a britek még időben elérték a tengerpartot, s csónakokba szálltak. Az ellenség ekkor tábori ágyúkat hozott és azzal kezdték el lőni a menekülőket, ami nagy zűrzavart okozott a csónakokban tolongó katonák között. Ez addig tartott, míg a kilencvennyolc ágyús VICTORY sorhajó, egy-egy jól irányzott sortűzzel el nem némította a parton hetvenkedő franciákat. Ezzel az utolsó transzporttal a maradék tizenhét brit ezredet evakuálták Spanyolországból.[82]

Az angol közvélemény kérdőre vonta a kormányt, miért engedte, hogy a hadsereg ilyen siralmas állapotba kerüljön. Képtelenek voltak felfogni, hogy ez a jó emberanyagú és felszerelésű hadsereg miként vallhatott kudarcot az Ibér-félszigeten. Nem tudhatták, hiszen fogalmuk sem volt Moore tábornok nehézségeiről, melyek küldetése alatt végig kísérték. A hozzáértő szakemberek – itt elsősorban Sir Arthur Wellesley-re gondolok – azonban értékelték Moore tábornok teljesítményét és tevékenységét. A La Coruñában végződött hadjárattal megzavarta Napóleon elképzeléseit, aki Dél-Spanyolország és Portugália meghódítása helyett kénytelen volt Moore hadseregével foglalkozni. Mivel ezáltal rengeteg időt – ami a császár számára nagyon értékes volt az osztrák fenyegetés, illetve a párizsi intrikák miatt – fecsérelt el, sietve el kellett hagynia a félszigetet. Ennek az lett a következménye, hogy képtelen volt megszilárdítani spanyolországi hatalmát, így az Ibér-félsziget folyamatos bázisává, működési területévé válhatott a Wellesley vezette brit expedíciós hadseregeknek.

Másrészről Moore tábornok átformálta a brit hadsereget. Új alapokra helyezte a kiképzést és a katonákkal való bánásmódot. Meggyőződése volt, hogy jó példával, emberséggel bármit el lehet érni. Ezzel egy büszke és mozgékony hadigépezetet teremtett, amely Wellesley tábornok irányítása alatt, az elkövetkezendő esztendők spanyolországi hadjárataiban nagyszerű eredményeket ért el. Sir John Moore végső győzelmét Wellington hercege vívja majd ki a waterloo-i csatamezőn.[83]

---

[79] *Neillands* 1995. 74. o.

[80] *Robertson* 1842. 66. o.

[81] *Watt*, é. n. 59. o.

[82] *Robertson* 1842. 66–67. o.

[83] *Neillands* 1995. 75. o.

Miután a Királyi Haditengerészet sikeresen evakuálta a 92. ezredet La Coruñából, a Gordon Highlanderek az elkövetkező négy hónapot pihenéssel, regenerálódással töltötték az angliai Weely-ben lévő állomáshelyükön. Innen 1809. júliusában Doverbe vezényelték őket, hogy ott hajóra szállva részt vegyenek a balszerencsés „Walcheren-expedícióban".[84]

A brit kormány 1809 nyarán úgy döntött, kihasználja, hogy egyetlen számottevő szövetségese, Ausztria leköti Napóleon fő haderejét, és expedíciós sereget küld a kontinensre. Franciaország hadiflottájának a fele ekkor Antwerpen kikötőjében horgonyzott, s az újonnan megépített hajóknak köszönhetően egyre erősödött. A császár célja az volt, hogy egy erős flotta felépítésével bármikor fenyegethesse Nagy-Britannia biztonságát. Egyelőre azonban még nem épült fel teljesen az antwerpeni kikötőt oltalmazó erődítmény, s csupán egy kisebb különítmény védte. Őfelsége kormánya tehát azt tervezte, hogy még ennek az erős erődítménynek az elkészülése előtt rajtaüt Antwerpenen, s vagy megkaparintja a császári flottát – mint ahogy azt a dán flottával tette –, vagy pedig elsüllyeszti. A britek nem sajnálták a pénzt az akcióra. Harminchét csatahajót, huszonhárom fregattot, harminchárom harci naszádot és nyolcvankét ágyúnaszádot szereltek fel. A szárazföldi hadműveletek lebonyolítására negyvenezer jól felszerelt és kiképzett katonát hajóztak be. A flotta élén Sir Richard Strachan tengernagy, a hadseregén pedig William Pitt bátyja, Chatham grófja állt.[85]

A Gordon Highlanders ezred is részét képezte ennek a jelentős brit haderőnek. A 20. ezreddel együtt alkották Sir John Hope altábornagy tartalék hadtestének harmadik dandárját. A dandárt Sir William Erskine vezérőrnagy irányította. A behajózást megelőző ezredszemlén negyvennégy őrmestert, húsz dudást és kilencszázhetvennégy közlegényt vettek nyilvántartásba.[86] A források tényként közlik, hogy az ezred legénységi állománya kitűnő egészségnek örvendett.[87] 1809. július 24-én az aberdeenshire-i ezredet behajózták a hetvennégy ágyús *Superb* nevezetű hadihajóra, majd augusztus 1-jén nagy pompa és lelkes ünneplés közepette vitorlát bontottak, s irányt vettek Németalföld partjai felé. Másnapra meg is érkeztek a holland partokhoz. Az Antwerpen szomszédságában lévő Walcheren-szigeten a britek húszezer vöröskabátost tettek partra negyven személyes, lapos fenekű csónakokkal. Minden egyes katonát elláttak hatvan darab lőszerrel, két darab tartalék tűzkővel, három napra elegendő élelemmel, valamint rummal.[88] A sikeres partraszállást követően a brit csapatok sorra foglalták el a szigeten található apróbb erődöket és gyorsan haladtak Antwerpen felé. Már majdnem látótávolságnyira megközelítették a várost, mikor Lord Chatham megtiltotta a további előrenyomulást. Mind a mai napig lehetetlennek tűnik kideríteni, mi is volt a pontos oka annak, hogy a brit főparancsnok leállította csapatainak offenzíváját. A szóbeszéd azonban a tábornagy és a tengernagy közötti

[84] Walcheren a neve annak az Antwerpen mellett fekvő szigetnek, amelyen tulajdonképpen a brit hadművelet zajlott. Maga az akció is erről a szigetről lett elnevezve.

[85] *Greenhill Gardyne* 1901. 171. o.

[86] Uo. 172. o.

[87] *Robertson* 1842. 70. o.

[88] *Greenhill Gardyne* 1901. 173. o.

kölcsönös félreértésben véli megtalálni a hadműveletek leállításának az indokát.[89] E szerint az általánosan elterjedt vélemény szerint azért késlekedett az Antwerpen elleni támadás, mert mind a két főparancsnok meg volt győződve arról, hogy a másik fegyvernemnek kell kezdenie az akciót. Így a hadsereg és a flotta egymásra vártak, ahelyett, hogy cselekedtek volna.

A britek késlekedése elegendő időt nyújtott a franciáknak Antwerpen védelmének megerősítésére. Bernadotte marsall harmincezer katona élén bevonult Antwerpenbe. Tüzérségi ütegek garmadáját állíttatta fel, a várost védő vizesárkokat teletöltette vízzel, a francia flottát pedig biztonságos helyre telepítette át.

Mialatt Bernadotte Antwerpen megerősítésével foglalatoskodott, a tétlenkedő vöröskabátos katonák között felütötte fejét a láz és a malária. Mivel a britek főként nagy mennyiségű alkohol elfogyasztásával, illetve dohányzással próbálták magukat kikúrálni a betegségből – annak megelőzésére is csupán ezeket a „gyógymódokat" alkalmazták –, egy héten belül az expedíciós seregnek több mint a fele megbetegedett. Látva a fejlemények ilyen alakulását, Sir Chatham belátta az akció folytatásának értelmetlenségét. A még partra nem szállt, egészséges csapatokból egy tizenötezer fős helyőrséget hagyott hátra Walcheren-szigetén. Így továbbra is biztosította a fenyegető brit jelenlétet Antwerpen közvetlen közelében. A brit expedíciós hadsereg többi része pedig szeptember elején a Királyi Haditengerészet hajóival hazavitorlázott Angliába. Miután Ausztria és Franciaország októberben békét kötöttek egymással, és Napóleon figyelme ismét Nagy-Britannia felé fordulhatott, a brit kormány a Walcheren-szigeten állomásozó maradék erőinek visszavonása mellett döntött. A kormány határozatát a Királyi Haditengerészet ez év karácsonyára maradéktalanul végre is hajtotta. Ezzel véget ért a walchereni-kaland.

A Gordon Highlanderek végig részt vettek az expedícióban. Sir John Hope tartalék hadteste harmadik dandárjának kötelékében, a 20. ezreddel fej-fej mellett küzdve foglalták el Goes, Kerk és Capelle erődjeit. A malária először augusztus 20-án ütötte fel fejét a skót ezred katonái között, s onnantól kezdve minden nap több emberük is meghalt.[90] Végül szeptember elején visszatértek Angliába, ahol rendes orvosi ellátásban részesültek. A megbetegedettek száma igen nagy volt. Tizenhárom őrmester, nyolc dudás, huszonegy tizedes és háromszázhatvannégy közlegény szorult kezelésre és feküdt kórházban.[91]

Hazatérésüket követően az ezred tartalékba került, s a suffolki Woodbridge kaszárnyába masírozott. Itt majdnem egy évet töltöttek a skót katonák. 1810 nyarán aztán Canterburybe rendelték őket, ahol is azt a parancsot kapták, hogy csatlakozniuk kell az Ibér-félszigeten harcoló brit–portugál szövetséges hadsereghez. Ez új fejezetet nyitott az ezred történetében.

---

[89] Ezt a feltételezést látszik alátámasztani vagy megerősíteni az a korabeli epigramma, mely szájról-szájra járt azidőtájt a katonák között: „Lord Chatham, with his sword undrawn, / Was waiting for Sir Richard Stachan; / Sir Richard, longing to be at 'em, / Was waiting for the Earl of Chatham." *Greenhill Gardyne* 1901. 175. o.

[90] *Robertson* 1842. 70. o.

[91] *Greenhill Gardyne* 1901. 178. o.

Moore tábornok la coruña-i visszavonulását, s a brit expedíciós hadsereg evakuálását követően Sir Arthur Wellesley tábornok visszatért Lisszabonba, és 1809. április 20-án átvette a Portugáliában állomásozó brit és portugál csapatok feletti parancsnokságot. Ez mintegy tizennyolcezer fős hadsereget jelentett, de a tábornok parancsot kapott további portugál zászlóaljak felállítására is, amelyek ellátását és zsoldját a brit kormány költségén neki kellett biztosítania. Wellesley elsődleges feladata Portugália védelme volt, míg másodsorban a Spanyolországban állomásozó francia hadseregek működését kellett a lehető legnagyobb mértékben megzavarnia.[92] Elsőként tehát Soult marsall La Coruñából Oportóba bevonult tizenháromezer katonája ellen vonult fel.

Ugyanis miután a Királyi Haditengerészet sikeresen kimentette Moore hadseregét Spanyolországból, Soult marsall birtokba vette La Coruñát, ahol csapatai átvészelték a telet. Ennek enyhültével Soult megindította hadoszlopait Lisszabon felé. Április közepére a franciák elérték a Douro-folyó partján fekvő várost, Oportót. Mivel embereinek pihenőre volt szükségük, a marsall itt letáborozott és beköltözködött Oportóba. Így történhetett meg az, hogy a május elején Lisszabonból elinduló Wellesley tábornok május 11-én még mindig Oportóban találta Soult marsallt. A május 12-én megvívott oportói csatában a túlerőben lévő brit–portugál haderő vereséget mért Soult marsall francia csapataira. A vereséget követően a marsall Galíciába vonta vissza erőit, de sebesültjei Wellesley kezére kerültek. Sőt, a britek elfogták Soult pénztárát is.[93]

Portugália északi határának biztosítása után Wellesley tábornokra újabb feladat várt. Victor marsall kasztíliai hadserege időközben megszállta spanyol Extremadúrát, s délkelet felől veszélyeztette a portugál területeket. Ennek a francia seregnek a megállítása is a brit főparancsnokra várt. A britek 1809. július 4-én lépték át a spanyol határt, s az idős Cuesta tábornokkal való egyeztetést követően, Oropesába meneteltek. Itt egyesült a brit és a Cuesta vezette Extremadúrai Hadsereg. Victor marsall serege ekkor Talaverában állomásozott, vagyis az ellenséges hadak egymás közvetlen szomszédságában voltak. A brit–portugál–spanyol túlerőtől a francia marsall meghátrált, s csak július 26-án fordult újra szembe Wellesley és Cuesta csapataiva, miután egyesítette erőit József királyéval. A franciák ellen küzdő szövetségesek Talavera dombjai között állították fel védelmi vonalaikat, s július 27-én alkonyatkor kezdetét vette a talaverai ütközet. A harc egészen másnap délután hat óráig tartott, s igen nagy veszteségeket szenvedtek el benne mind a britek, mind a franciák. A végén azonban Victornak kellett visszavonulnia, s Wellesley berendezkedhetett Talaverában. Augusztus elején azonban megváltoztak az erőviszonyok. Soult marsall huszonötezres hadsereg élén Extremadúrába érkezett, s egyesíteni szándékozta erőit Victor marsall csapataival. Ekkora túlerővel szemben a vöröskabátosok nem vehették fel a küzdelmet, ezért Wellesley a Portugáliába történő visszavonulás mellett döntött. Ezzel véget is ért az 1809-es hadjárat.[94] Talaverai teljesítményéért Sir Arthur Wellesley tábornokot a Wellington hercege címmel tüntették ki. Mivel ezen a néven vált ismertté, a továbbiakban én is így fogom őt nevezni.

[92] *Neillands* 1995. 81–82. o.

[93] Uo. 83. o.

[94] Uo. 92–97. o.

Az újdonsült Wellington herceg hadserege 1810 nyarára elérte az ötvenezer főt, és alapos kiképzésben is részesült. Ez a hadsereg előrenyomult a spanyol–portugál határvidékre, hogy szembenézzen a frissen kinevezett francia főparancsnok, André Masséna[95] marsall csapataival. A Masséna vezette franciák július 10-én bevették Ciudad Rodrigót, majd augusztus 26-án nekiláttak a jól megerősített Almeida ostromához. A brit főparancsnok bízott abban, hogy Almeida erődítménye akár egy hónapig is ellent tud állni az ostromnak, hiszen jól el volt látva munícióval, tüzérséggel és védőkkel. Ennek ellenére a franciák két nap alatt kapitulációra kényszerítették a védősereget.[96] Almeida elestével Wellington visszavonult a Coimbrába vezető úton. Mikor elérte a Busaco-hegygerincet, alkalmasnak találta a terepet arra, hogy szembeszálljon az övénél hatalmasabb francia hadsereggel.

A Busaco egy meredek, négy-ötszáz méteres hegygerinc volt, amely észak felé húzódott úgy tizenöt-tizenhat kilométernyire a Mondego-folyó partjától. Két út vezetett fel a gerincre a keleti oldalról. Az egyik a Coimbrába vezető főút volt, mely a hegygerinc északi részén haladt keresztül. A másik egy jóval nehezebben járható mellékút volt, amely egy San Antonio de Cantaro nevű falun vezetett keresztül a hegygerinc déli oldalán. A két utat egy, a hegygerinc tetején észak-déli irányban végighúzódó ösvény kötötte össze. Ezen a hegygerincen állította fel csapatait Wellington. A gerincen végigfutó kis ösvény pedig lehetővé tette számára, hogy a szükségnek megfelelően mozgassa embereit egyik helyről a másikra.[97]

Masséna felderítői nem térképezték fel kellőképpen a britek hadállásait, s túlságosan alábecsülték azok erejét. Ezért a francia főparancsnok úgy döntött, hogy egy Wellington jobbszárnya ellen vezetett elsöprő rohammal töri meg a szövetséges hadsereg erejét. A haditerv szerint, miután kivetették állásaikból a briteket, a rohamozó franciáknak északi irányba kellett volna fordulniuk a gerincen végigfutó kis ösvényen. Ezen végighaladva meg kellett volna tisztítaniuk az egész hegygerincet végig a Coimbrába vezető útszakaszig. Mindeközben a franciák színlelt támadásokat hajtottak volna végre a gerinc más részein is. E haditerv alapján 1810. szeptember 27-ének reggelén Reynier tábornok nagy erőkkel megtámadta a szövetséges haderő jobbszárnyát. A britek azonban sokkal nagyobb erőkkel rendelkeztek, mint ahogy azt a franciák elképzelték. Így egy nagyon heves, de aránylag rövid csatában nem csupán megtartották pozícióikat a franciákkal szemben, de a végén egy félelmetes szuronyrohammal meg is futamították őket.[98]

Ezt követően a diadalittas britek és portugálok folytatták visszavonulásukat Lisszabon felé, hogy a várost biztosító, újonnan megépített védelmi vonal, a Torres Vedras[99]

---

[95] André Masséna marsallt 1810. április 17-én nevezte ki Napóleon a portugáliai hadsereg főparancsnoki tisztére. Masséna, aki Rivoli hercege és Essling nagyhercege is volt egyben, a császár egyik legtehetségesebb marsalljának számított. Hivatásos katona volt, aki fiatal korában a királyi hadseregben szolgált. Ezután csempész lett belőle, majd 1794-ben visszatért a katonai pályához. Rendkívül fukar, zsugori ember volt. Másik gyengéjét a nők jelentették, akiket rendkívül szeretett. *Neillands* 1995. 103. o.

[96] 1810. augusztus 27-én egy francia ágyúgolyó telibe találta az erődítményben lévő lőporszállítmányt. Ennek következtében a fő lőszerraktár felrobbant, óriási pusztítást, és sok-sok ember halálát okozva. Ez után a csapás után adták meg magukat Almeida védői. Uo. 107. o.

[97] Uo. 108. o.

[98] Uo. 110. o.

[99] Wellington már 1809 őszén elrendelte a Torres Vedras-vonal megépítését. Ez egy mélységben tagolt védelmi vonal volt, melynek legkülsőbb része mintegy ötven kilométer hosszan húzódott a tengertől a Tajó partján

mögül nézhessenek szembe újra a franciákkal. Masséna csak óvatosan követte a Lisszabon felé visszahúzódó brit–portugál sereget, amely végül is 1810. október 11-én érte el a Torres Vedras-vonalat.

Itt csatlakoztak Wellington visszavonuló hadseregéhez a 92. (Gordon Highlanders) gyalogezred katonái. Az 50. és 71. ezredekkel, valamint a 60. ezred ötödik zászlóaljának egyik századával együtt alkották Sir William Erskine vezérőrnagy dandárját. Ezredparancsnokuk Sir John Cameron lett, aki október 20-án csatlakozott újdonsült ezredéhez Torres Vedrasnál.[100] A dandár az expedíciós hadsereg 1. hadosztályának kötelékébe tartozott. Hadtestparancsnokuk Sir Brent Spencer altábornagy volt. Az 1. hadosztály, a 4. és 6. hadosztályokkal egyetemben, a brit hadsereg Angliából frissen érkezett alakulatai közé tartozott. Ez a három hadosztály (az 1., a 4., valamint a 6.) közvetlenül Wellington hercegének az irányítása alatt állt.[101]

A herceg – látva Masséna közeledő csapatait – katonáit védelmi pozícióba állította fel a már kiépített Torres Vedras-vonal mögé. A frontvonalban mintegy harmincezer brit, huszonötezer portugál, valamint ötezer spanyol katona nézett szembe Masséna franciáival. A harmadik védelmi vonal mögött helyezkedett el a tartalékot képező brit tengerészgyalogság valamint a portugál tüzérség. A Tajó folyó felől a tengerészet ágyúnaszádjai védték a vonal jobbszárnyát.[102]

Masséna marsall október elejéig nem tudott a torres vedrasi védmű létezéséről. Csupán néhány nappal azelőtt, hogy elérték volna Lisszabon térségét, kapott egyáltalán híreket a portugál főváros körül meghúzódó védelmi vonal létéről. Annak erejéről pedig fogalma sem volt. Mikor csapatai élén elérte a védművet, a marsall személyesen vehette szemügyre annak szilárdságát és ellenálló képességét. Miután egy teljes hónapot töltött a védelmi vonal előtt, Masséna belátta, hogy mindössze ötvenezer főt számláló hadseregével és az Almeidában lévő ostromfelszereléssel a sikeres ostrom lehetetlen. Masséna helyzetét csak tovább nehezítette, hogy amíg a britek rendszeres és bőséges ellátást kaptak a tengeren keresztül, addig neki – hála a Wellington parancsára alkalmazott „felperzselt föld" taktikának – igencsak szűkösen állt rendelkezésére bármiféle élelmiszer vagy muníció. Mivel a portugál milícia – a spanyol gerillákhoz hasonlóan – állandó zaklatásokkal bosszantotta a franciákat, s elvágta kommunikációs vonalaikat, a francia utánpótlás is igencsak rendszertelen volt.[103] A körülmények nyomására Masséna végül is visszavonult Salamancába.

---

lévő Alchandráig. Ennek a vonalnak az volt a célja, hogy feltartsa a franciákat addig, míg a hadsereg vissza nem vonul a második vonal áthatolhatatlanabb védelme mögé. A második védelmi vonal nagyjából párhuzamosan futott az elsővel a partvidéktől a Tajóig, de tíz kilométerrel délebbre. Ez a védelmi vonal megerősített állásokból, tüzérségi állásokból, árkokból, különálló zárt sáncerődökből, lövészárkokból és palánkokból állt. A vonal előtti területen minden fedezéket eltávolítottak, a lejtőket meredekebbé tették, hogy még ez által is fokozzák a rohamozó csapatok nehézségeit. A második vonal végén Berkeley tengernagy ágyúnaszádai a folyó oldaláról kereszttüzet zúdíthattak a rohamozókra. A Tajó torkolatánál húzódott a harmadik védelmi vonal, melyet végszükség esetére terveztek. Ennek célja az volt, hogy addig feltartsa az ellenséget, míg a Királyi Haditengerészet evakuálja a hadsereget. *Neillands* 1995. 105–106. o.

[100] *Greenhill Gardyne* 1901. 190. o.

[101] Uo. 193. o.

[102] Uo.

[103] Miközben Wellington hadserege kényelmesen pihent a vonalak mögött, ahol a Királyi Haditengerészet élelmezte, az a szóbeszéd járta a britek között, hogy a franciák macskát és szamarat esznek. *Neillands* 1995. 117. o.

Amíg a francia csapatok Lisszabon térségében tartózkodtak, a 92. ezred Highlanderei a Torres Vedras és Zibreira között húzódó frontszakaszon védték a vonalat.[104] A marsall visszavonulását követően a britek azonnal üldözőbe vették a csalódott és elkeseredett francia csapatokat. Miután a visszavonuló franciák elhagyták Portugáliát, a britek nem folytatták tovább üldözésüket. Így véget értek az 1810-es hadi események is.

Az expedíciós hadsereg alakulatai a különböző téli állomáshelyeken várták a következő évi tavaszi hadjáratot. A Gordon Highlanderek a Tajo folyó partján található kicsiny, de takaros portugál faluban, Alcantrinhóban kerültek téli beszállásolásra.[105] Október 28-án érkeztek Alcantrinhóba, s egészen a következő esztendő március 4-ig itt maradtak. Ekkor a franciák Santaremből betörtek Portugáliába és elpusztítottak mindent, ami az útjukba került.[106] Ez azonban csupán egy kisebb fosztogató akció volt a franciák részéről, így a Gordon Highlandereket is magában foglaló 1. hadosztálynak minden nehézség nélkül sikerült őket visszaűzni Spanyolországba.

1811 áprilisában Masséna hozzálátott, hogy rendbehozza seregét. Eközben Wellington megkezdte az utolsó francia kézben lévő portugál erődítménynek, Almeidának az ostromát. Miután Masséna megerősítette csapatait, elindult Salamancából, hogy felmentse az almeidai francia helyőrséget. A negyvennyolcezer katonát számláló és harminc-nyolc ágyúval felvonuló francia sereg május 3-án találkozott szembe Wellington hadseregével az Almeidától csak néhány kilométerrel délkeletre található Fuentes de Oñoro magaslatain.[107] Maga a falu egy sziklás domboldalon helyezkedett el Almeida és Ciudad Rodrigo között a portugál–spanyol határ spanyolországi oldalán. A harminckétezer gyalogost, egyezerkétszáz lovast és negyvenkét ágyúból álló tüzérséget számláló brit–portugál hadsereg[108] e domboldalon állt fel észak-déli irányban vonalat alkotva. Centruma Fuentes de Oñoróban volt, jobbszárnya attól délre, balszárnya északra húzódott.

Az 1811. május 4–5-én megvívott fuentes de oñorói csatában – melyben a britek közelebb álltak a vereséghez, mint bármely másik spanyolországi ütközetükben – a 92-esek kiemelkedő szerepet játszottak. Rendíthetetlen kitartásukkal nemcsak hogy megakadályozták a vereséget, hanem a legfontosabb cél elérését is biztosították, az Almeida felmentésére igyekvő Masséna visszavonulásra való kényszerítését."[109]A Cameron ezredes önéletrajzában olvasható csataértékelés minden bizonnyal tükrözi a parancsnok saját ezrede iránti elfogultságát, de a Gordon Highlanderek aktív szerepvállalását az ütközetben kétségtelen tényként könyvelhetjük el.[110] A csata első napján Masséna frontálisan támadta meg a sziklás domboldalon fekvő faluban elhelyezkedő briteket. A marsall hatalmas erőkoncentrációja ellenére Wellington 1. és 3. hadosztálya állta a sarat, s visszaverte a rohamozó franciákat. A Highlanderek [111]csatában való szerepvállalását jól érzékelteti a

[104] *Greenhill Gardyne* 1901. 193. o.

[105] Uo. 197. o.

[106] *Robertson* 1842. 73. o.

[107] *Neillands* 1995. 118. o.

[108] *Greenhill Gardyne* 1901. 209. o.

[109] Memoir, 49. o.

[110] Erre a leghitelesebb bizonyíték a Gordonok ezredlobogóján díszelgő *Fuentes d'Onor* neve, mely az ezrednek a csatában játszott kiemelkedő teljesítményét hivatott hirdetni az utókor előtt.

[111] Itt tulajdonképpen két skót felvidéki ezredről van szó, a 79. ezred Cameron és a 92. ezred Gordon Highlandereiről.

helybéliek visszaemlékezése: „Ágyógolyók repkedtek a falak fölött, s a halott skót katonák vére a folyóba ömlött."[112] Az ütközet második napja sokkal színesebb volt az elsőnél, és nem kevésbé véres annál. Masséna színlelt támadást indított a fuentes de oñorói front irányában, majd átkaroló hadműveletet hajtott végre a britek jobbszárnya ellen. Mivel Wellington nem erősítette meg eléggé jobbszárnyát, a franciák hamar felmorzsolták az újonc 7. hadosztályt, s megfutamították az itt harcoló spanyol gerillákat. A herceg felismerte, hogy ezáltal mind utóvédje, mind harcoló centruma sebezhetővé vált, s csak úgy kerülheti el a vereséget, ha maradék jobbszárnyát hátrébb vonja. A 7. hadosztály megmaradt egységei György király hannoveri légiójával, valamint Robert Craufurd tábornok könnyűhadosztályával együtt a szűnni nem akaró francia lovasrohamok közepette, négyszögbe tömörülve és harcolva vonult vissza. Ez a hadművelet döntő jelentőséggel bírt. Amennyiben a franciák szétverik a visszahúzódó jobbszárnyat, a britek reménytelenül elvesznek. Hála azonban a fegyelmezett, kitartó brit és német katonáknak, a franciák minden erőfeszítésük ellenére képtelenek voltak felbomlasztani a visszavonuló négyszögeket. A hadmozdulatban részt vevő gyalogságot a királyi lovas tüzérség és egy brit–portugál–spanyol vegyes lovasság próbálta lehetőségei szerint védelmezni. Közel öt kilométer megtétele után a jobbszárny Fuentes de Oñorótól nyugatra ismét csatlakozott a sereg többi részéhez.[113]

A brit jobbszárny veszélyes hadmozdulatát követően a csata súlypontja áthelyeződött Fuentes de Oñoróba. A 92. (Gordon Highlanders) és 79. (Cameron Highlanders) gyalogezredek legényei újból a harcok sűrűjébe kerültek. Bal oldalukon az 50. és 71. ezredekkel, a Gordon Highlandereknek igen heves tüzérségi tüzet kellett elszenvedniük. A nagy veszteségek elkerülése érdekében Wellington utasította a veszélyeztetett ezredeket, hogy feküdjenek le a földre, s úgy próbálják átvészelni az ellenséges ágyútüzet. Ezt a francia lovasság többszöri próbálkozása követte, akik megpróbálták megszerezni a brit tüzérség ágyúit. Valahányszor azonban ezzel próbálkoztak, a 92. ezred Highlanderei gyilkos sortüzet zúdították rájuk. A sikertelen lovasrohamok után az ellenség taktikát változtatott. A gyalogság lőtávolságán kívülről gránátok tömkelegét lőtték a tömött sorokban harcoló katonák közé. Ez jelentékeny veszteséget okozott a frontvonalban harcoló ezredek, így a Gordon Highlanderek számára is. Robertson őrmester megemlékezik arról, hogy egy közvetlenül a közelében felrobbanó gránát négy katonát ölt és sebesített meg, míg a 92-esek egy másik századában ugyancsak gránát okozta a vesztét egy tisztnek és tizenegy közlegénynek.[114] A franciák ismét megkísérelték megszerezni a brit ágyúkat, de a Gordonok és a már említett többi veterán gyalogezred katonái a folyamatosan rájuk zúduló gránátok ellenére is sikeresen védelmezték saját tüzérségüket. Megtartották eredeti állásaikat, és hatalmas károkat okoztak az ellenségnek. A nap végén – a franciák visszavonulását követően – a 92. gyalogezred vesztesége harminc halott és negyvenegy sebesült volt. A sebesültek közül még sokan meghaltak az elkövetkező egy-két nap folyamán.[115] Cameron ezredes jelentéséből azt is megtudjuk, hogy a sebesültek zöme soha többé nem térhetett vissza a katonai szolgálatba, mert a legtöbbjük elvesztette kezét, vagy lábát.[116]

[112] *Neillands* 1995. 118. o.

[113] *Robinson* 1906. 176–178. o.

[114] *Robertson* 1842. 75–76. o.

[115] Uo. 76. o.

[116] *Greenhill Gardyne* 1901. 214. o.

Míg a brit–portugál–spanyol szövetséges hadak összes vesztesége a két napig tartó ütközetben mintegy ezerötszáz főt tett ki, addig a franciák veszteségei három- és négyezer fő között lehetett.[117] Masséna még két napig farkasszemet nézett Wellingtonnal, majd május 8-án visszatért Salamancába. Ezt követően Napóleon visszahívta őt Franciaországba, s helyére a harminchét esztendős Auguste Marmont marsallt nevezte ki.[118]

Miután Masséna képtelen volt felmenteni Almeidát, a város francia helyőrsége felrobbantotta az erődöt, s kitört onnan. Ezzel a franciák Portugáliából való kiűzése befejeződött.[119]

A Gordon Highlanderek május 26-ig Almeida térségében pihentek. Ezt követően Wellington teljes haderejével Extremadúrába menetelt, hogy segítségére legyen Beresford tábornoknak Badajoz bevételében.[120] Mivel azonban nem volt kellő ostromfelszerelése, vállalkozása nehézségekbe ütközött. Sőt, mikor Marmont és Soult francia marsallok egyesítették erejüket ellene, Wellington kénytelen volt június 17-én visszavonulni a túlerő elől Portugáliába. Ekkor patthelyzet állt elő. Wellington ötvenezer fős, erős hadállása a portugál határon túlságosan is kemény dió volt a franciáknak. A marsallok nem érezték magukat kellően erősnek a támadáshoz. A hatvanezres egyesült francia hadsereg viszont elég erős volt ahhoz, hogy visszarettentse Wellingtont Badajoz ostromától és a Spanyolországba való behatolástól. A várakozást a franciák unták meg előbb. 1811. július 4-én Soult marsall elmasírozott Sevillába, Marmont pedig a Tajó völgyébe húzódott vissza.[121]

Augusztus 1-jén Wellington elindult Ciudad Rodrigo felé, hogy elfoglalja a Portugáliába vezető utat ellenőrző erődvárost. Sir Rowland Hill tábornokot két hadosztályával egyetemben Extremadúrában hagyta, azzal a feladattal, hogy tartsa szemmel Soult marsallt. Sir William Erskine dandárja, melyhez a Gordon Highlanderek is tartoztak, a herceg parancsa értelmében csatlakozott Hill tábornok 2. hadosztályához. Szeptember 1-jén az egész hadosztály Portalegrába masírozott, ahol október végéig elszállásolták őket.[122]

Miközben Hill tábornok egész 2. hadosztálya Portalegrában időzött, a franciák egyik hadosztálya Gérard tábornok vezetésével Merida térségében átkelt a Guadiana-folyón, s ezzel nagy aggodalmat keltett az Észak-Extremadúrát féltő britekben. Wellington tüstént utasította Hill tábornokot, hogy minden erejével forduljon Gérard hadosztálya ellen, s

---

[117] *Robinson* 1906. 177. o.

[118] Auguste Marmont marsall a Raguza hercege címet viselte. Napóleonhoz hasonlóan ő is tüzérségi hadnagyként lépett be a hadseregbe. Bonaparte mellett volt Toulonban, és Wagram után, 1809-ben kapta meg a marsallbotot. Nemcsak jó katona volt, hanem rendelkezett azzal a ritka tulajdonsággal is, hogy hajlandó volt együttműködni kollégáival. *Neillands* 1995. 120. o.

[119] Memoir, 49. o.

[120] Beresford tábornok brit, illetve Castaños és Blake tábornokok spanyol csapatai már 1811 áprilisában elkezdték Badajoz ostromát. Ennek hírére Soult marsall andalúziai hadseregének huszonháromezer katonája élén elindult, hogy felmentse az ostromlott várost. Beresford kénytelen volt feladni Badajoz ostromát, s Albuherába vonult, hogy útját állja Soultnak. Az 1811.május 16-i ütközet az egyik legvéresebb csatája volt az egész félszigeti hadjáratnak. A hétezer fős brit seregből az ütközet végére csupán ezerötszáz harcképes vöröskabátos maradt állva. A szövetségesek ezen kívül négyszáz portugált és kétezer spanyolt vesztettek. A franciák vesztesége is meghaladta a nyolcezer főt. A hatalmas veszteségek ellenére Beresford elérte célját, Soult marsall visszavonult Andalúziába. *Robinson* 1906. 185–188. o.

[121] *Neillands* 1995. 122–123. o.

[122] *Robertson* 1842. 76–77. o.

űzze vissza katonáit dél felé.[123] Október 22-én Hill csapatai elhagyták Portalegrát, és öt napi menetelés után az észak-extremadúrai Arroyo dos Molinos faluban végre rátaláltak Gérard hadosztályára. Menet közben csatlakozott Hill seregéhez a Downie tábornok vezette Extremadúrai Légió.[124] 1811. október 28-án hajnalban a teljes csendben beosonó brit csapatok meglepték az Arroyo dos Molinosban legszebb álmukat alvó franciákat.

A hadműveletben igen fontos szerepet kaptak a 92. ezred Gordon Highlanderei. A 71. és 50. ezredekkel együtt a 92. ezred volt az, amelyik először belopakodott a faluba. Míg a 71-esek balról, az 50-esek pedig jobbról kerülték meg a falu központját, hogy körbefogják az ott alvó franciákat, addig a 92-esek frontálisan nyomultak be a centrumba, hogy meglepjék az ellenséget. Ez annyira jól sikerült nekik, hogy a szóbeszéd szerint a franciák csak akkor észlelték a bajt, mikor a Gordonok dudásai rázendítettek a *„Hey, Johnnie Cope, are ye waukin' yet?"*[125] kezdetű katonadalra. Az álmukból felvert franciák megkísérelték az ellenállást, de a skót Highlanderek bajonettjei rendet vágtak közöttük. A vöröskabátosok szörnyű mészárlását látva a franciák fegyvereiket eldobálva próbálták menteni életüket. Mivel azonban Hill tábornok mindent pontosan kitervelt, katonái pedig mindent kiviteleztek, a franciák körül bezárult a csapda. Az 50., 71. és 92. ezredek bekerítették és megadásra kényszerítették őket.[126] Cameron ezredes emlékiratai szerint, egyedül a Gordon Highlanderek mintegy hatszáz franciát ejtettek foglyul.[127] A britek összesen ezernégyszáz hadifoglyot ejtettek, s körülbelül ötszáz franciát öltek meg a csatában. A fogságba esettek között volt Le Brun tábornok, az ezredesi rangban lévő d'Aremberg herceg, harmincöt alezredes és főtiszt, valamint két teljes ezred, a 34. és 40. francia gyalogezredek.[128] Ezen kívül rengeteg ingóság került a britek kezébe. A franciák tüzérsége, hadipénztára és jelvényei, málhájuk, lovaik és öszvéreik mind-mind odalettek, s a briteket gazdagították.[129] A britek veszteségei minimálisak voltak. Egyedül a 92. ezred szenvedett említésre méltó veszteséget. Huszonhárom Gordon Highlander meghalt, számos tiszt és közlegény megsebesült az akcióban. A sebesültek között volt John Cameron ezredes is.[130] A csatát követően a vöröskabátosok október 29-én bevonultak Meridába, ahol négy napot töltöttek. Ezután visszatértek korábbi állomáshelyükre, a portugáliai Portalegrába. Ezzel véget is ért a hadi eseményekben oly gazdag 1811-es esztendő.

---

[123] *Robinson* 1906. 201. o.

[124] Robertson őrmester tanúsága szerint a spanyol légionáriusoknak abszolút nem volt katonás megjelenésük, külsőre úgy festettek, mintha Pizzaro korából, vagy Cervantes Don Quijotéjéből léptek volna elő. *Robertson* 1842. 77. o.

[125] A történet hitelességét kétségbe lehet ugyan vonni, de az tény, hogy a Gordonok fantáziáját annyira átitatta a történet, hogy az eredeti nóta dallamára több, az akcióhoz kapcsolódó szöveget is költöttek a katonák. Cameron ezredes feljegyzései szerint ő maga három verziót ismert, de a legszínvonalasabbnak és legjobbnak az alábbit tartotta: „Go and tell Napoleon, go, / While Freedom's laws he tramples low, / That Highland boys will be his foe, / And meet them all in the morning. / „Hey, Monsieur Gerard, are ye waukin' yet?" etc. Memoir, 51–52. o.

[126] *Robinson* 1906. 202. o.

[127] Memoir, 50. o.

[128] *Robinson* 1906. 202. o.

[129] *Robertson* 1842. 79–80.o.

[130] Cameron ezredes sebesülése puskagolyótól származott. Harc közben az ezred főhadbiztosától, Mr. Gordontól kapott kardot tartotta a kezében, mikor egy neki szánt lövedék a kard markolatán csattant, s leszakította az azt markoló ezredes kezének középső ujját. A pajzsul szolgáló kardot később Cameron ezredes hazaküldte apjának, hogy örök emlékezetül szolgáljon a történtekről az utókornak. Memoir, 1858. 51. o.

Az 1811. augusztus-szeptemberi kudarc[131] után 1812. január 4-én Wellington megkezdte második előrenyomulását Ciudad Rodrigo ellen. A város ostromát január 8-án kezdték, s mindössze tizenegy nap elegendő volt a briteknek ahhoz, hogy bevegyék azt. Wellingtonnak sietnie kellett persze az akcióval, mert Marmont marsall bármikor megjelenhetett csapatai élén, hogy felmentse Ciudad Rodrigo francia helyőrségét. A rossz utak és a kellemetlen időjárás azonban hátráltatták a francia csapatok erőkoncentrációját, s mire január 25-én a marsall összegyűjtötte erőit, már túl késő volt. Ciudad Rodrigo elesett. A gyenge, mintegy ezerhétszáz főt számláló francia helyőrség ellenére a britek magas árat fizettek a győzelemért. Wellington ezeregyszáz emberét vesztette el az ostrom alatt, akik közül kétszáz meghalt.[132]

Ciudad Rodrigo bevételét követően a brit–portugál hadsereg a másik kulcsfontosságú város, Badajoz ellen fordult. Badajoz valóságos erőd volt. Nyolc méter magas falait tíz méter magasságú bástyák tarkították. A falakat két oldalról a száz méter széles Guadiana-folyó, valamint annak mellékága, a Rivillas védte. Nyitott oldaláról három előretolt védőállással rendelkezett. Ezt az erődítményt négyezer-hétszáz fős francia helyőrség védte a jó és kitartó katonaként ismert Philippon kormányzó parancsnoksága alatt.[133]

Sir Rowland Hill tábornok Portalegrában állomásozó, s a 92. gyalogezredet is magában foglaló 2. hadosztálya március 3-án kapta meg az indulási parancsot. Feladatuk a Badajozt ostromló brit–portugál csapatok védelme volt Soult marsall andalúziai hadseregétől.[134] Március 5-én Hill csapatai elhagyták Portalegrát, s Albuquerque-nél átlépték a spanyol határt. Ezt követően Merida városába meneteltek, amelyet egy zászlóaljnyi francia gyalogság tartott megszállva a francia lovasság néhány egységének támogatásával. A túlerőben lévő brit csapatok március 17-én elfoglalták a város hídját, s rövid küzdelemben megadásra kényszerítették az ellenséget.[135]

---

[131] 1811. augusztus 1-jén Wellington négy hadosztállyal elindult Ciudad Rodrigo ostromára. Míg ostromszerelése megérkeztére várt, a herceg távolról állított fel blokádot a város körül. Ennek hírére Marmont marsall odarendelte a franciák északi hadseregét is. Annak új parancsnoka, Dorsenne négy erős hadosztályt bocsátott Marmont rendelkezésére. A franciák hadereje így szeptember végére elérte a hatvanezer főt. Mivel Wellington nem szándékozott ekkora hadsereggel megvívni Ciudad Rodrigóért, visszavonult Portugália hegyei közé. Marmont pedig elérte célját, felmentette Ciudad Rodrigót, s visszaüzte Portugáliába a vöröskabátosokat. *Neillands* 1995. 123. o.

[132] Uo. 124–126. o.

[133] A francia parancsnok meg is nehezítette az ostromlók dolgát. Miután a szövetségesek elfoglalták az egyik előretolt védőállást, rést ütöttek a város falain. Wellington, mivel félt a város felmentésére igyekvő Soult marsall megjelenésétől, nem várhatott sokáig a rohammal. Április 6-ra kitűzte a támadás időpontját. A britek tehát a végső rohamra készülődtek. Eközben Philippon szorgalmasan tevékenykedett a falak mögött, s jól megerősítette a védők pozícióit. A rések mögé falakat építtetett, s ezeket ágyúkkal látta el. A réseket és a résekhez vezető meredek emelkedőket kardokkal és hosszú karókkal teletűzdelt palánkokkal fedette be, a rések feletti falakon pedig védőket helyezett el. A támadás 1812. április 6-án este tíz órakor kezdődött. A könnyű és a negyedik hadosztály rohamozott a réseken keresztül, míg Picton 3.hadosztálya magát a várat támadta. Leith 5. hadosztályának ezalatt elterelő hadműveletet kellett végrehajtania a város túlsó oldalán. A réseket támadó rohamosztagok a legbátrabb és legelszántabb támadások ellenére sem tudtak a falakon belülre hatolni. A város védői és az ágyúk iszonyatos pusztítást vittek véghez közöttük. A franciák az összes rohamot visszaverték. A britek győzelmét végül is Picton és Leith hadosztályai vívták ki. Picton kis különítménye bevette a várat, Leith emberei meg a város túlsó oldalán jutottak a falakon belülre. Ezáltal a franciák két tűz közé kerültek és kapitulációjuk elkerülhetetlenné vált. Badajoz elesett. Az ostromban közel ötezer embert vesztett Wellington. Uo. 126–127. o.

[134] *Greenhill Gardyne* 1901. 234. o.

[135] *Robertson* 1842. 80–81. o.

A Merida elfoglalását megelőző napon Sir Thomas Graham Wellington seregének jobbszárnyával – mely magában foglalta a lovasság jelentős részét, valamint az 1., a 6. és a 7. hadosztályokat – átkelt a Guadiana-folyón, s Llerena magaslatain felvette állásait. Lord Wellington ugyancsak március 16-án érte el serege centrumával Badajozt, míg balszárnya, melyhez Hill tábornok hadosztályai is tartoztak, március 18-án kelt át a Guadianán, s vette fel állását. Március 28-án az 50. , 71. , és 92. ezredek alkotta dandár a lovassággal és egy tüzérdandárral közösen elindult, hogy a közeli Medellín és Don Benito településekről kiűzze a nem túl jelentős, de zavaró tényezőként ott állomásozó francia csapatokat. A brit különítmény két oszlopra tagolva haladt célja felé. A bal oldali oszlopot Cameron ezredes vezette Medellin ellen, míg a jobb oldalit Howard vezérőrnagy irányította Don Benito felé. A két oszlop közül Howardé volt az erősebb. Ez magában foglalta a lovasságot, az 50. és 71. ezredeket , a 60. ezred egy századát, valamint egy tüzérségi üteget. Ezzel szemben Cameron ezredes csupán a 92. gyalogezred Gordon Highlanderei, illetve két tüzérségi üteg felett parancsnokolt. Az akció végül is teljes sikert hozott. Cameron ezredes ellenállás nélkül elfoglalta Medellint, Howard pedig könnyedén kiűzte Don Benitóból a franciákat.[136]

A Gordon Highlanderek három napig maradtak Medellinben. Szállásuk egy domb tetején lévő ódon kastélyban volt, ahonnan szüntelenül hallhatták a Badajozt ostromló, illetve védelmező ágyúk mennydörgését, és ráláthattak Arroyo dos Molinos emlékezetes dombjaira. Március 31-én elhagyták Medellint, s visszatértek Meridába. Itt egészen április 6-ig maradtak, mikor parancsot kaptak, hogy állják útját a színen megjelenő Soult marsall andalúziai seregének.[137] Miután felrobbantották a város egyetlen hídját, amely egy huszonkilenc boltívből álló ókori római híd volt,[138] az egész hadosztály elhagyta Meridát, s Albuherába vonult. Itt Hill tábornok ugyanazokat a dombokat szállta meg csapataival, amelyeken közel egy évvel azelőtt már Beresford is szembenézett Soult marsallal. Akkor a két parancsnok a félszigeti ütközetek egyik legvéresebbikét vívta meg egymással. Most elmaradt a csata. Soult már-már elszánta magát a támadásra, mikor megérkezett Badajoz kapitulációjának híre. A város elestének tudatában a francia marsall feleslegesnek tartotta, hogy harcba bocsátkozzon Hill csapataival. Hátat fordított Extremadúrának, s visszatért seregével Sevillába.[139]

Badajoz brit kézre kerültével, s Soult marsall Andalúziába való visszavonulásával Wellingtonnak nem volt több dolga a térségben. Hill tábornok erőit hátrahagyva a főserreggel észak felé vonult, hogy szembenézzen Marmont hadseregével. A Hill parancsnoksága alá tartozó Gordon Highlanderek május 10-ig az Almandralejo faluban lévő állomáshelyükön pihentek, s azzal töltötték idejüket, hogy elhasználódott ruháikat, bakancsaikat javítgatták, valamint megszerelték elromlott fegyvereiket, s más hadfelszerelésüket.[140] Május 10-én Hill tábornok parancsot kapott Wellingtontól, hogy egy erős hadosztállyal vonuljon Almárazba, és vágja el a Soult és Marmont marsallok közötti kommunikációs vonalat. Hill egy gyalogdandárral, négyszáz lovassal, két tüzérdandárral,

[136] *Greenhill Gardyne* 1901. 234-235. o.

[137] Uo. 235. o.

[138] *Robertson* 1842. 81. o.

[139] *Greenhill Gardyne* 1901. 235. o.

[140] *Robertson* 1842. 81–82. o.

kellő ostromfelszereléssel és műszaki személyzettel indult el a Tajo partjára épült Almáraz városába.[141] Gyalogdandárját az 50. a 71., valamint a 92. gyalogezredek alkották.[142] Maga a hadosztály összesen hatezer főt számlált.[143]

A Tajón való átkelést Almáraznál pontonhíd biztosította. A folyónak ezen a szakaszán ez volt az egyedüli átkelőhely, melyet a franciák birtokoltak. Védelmére Marmont marsall három erődítményt építtetett. Napoleon-erőd a Tajo déli, míg Ragusa-erőd az északi partjára épült. Mirabete-erőd a folyótól öt kilométernyire feküdt a truxillói úton. Ez védte a Truxillóba vezető, s a tüzérség számára egyedül járható kulcsfontosságú utat is.[144] Az erődöket fejenként több mint ezer főnyi helyőrség és erős tüzérség védte.[145]

A jól felszerelt és megerősített erődítmények védőit Sir Rowland Hill tábornok ismét csak a régi, jól bevált módszerrel, a meglepetés erejével szerette volna térdre kényszeríteni. Május 19-én reggel egy ritkán használt, elhanyagolt hegyi úton az 50., 71. és 92. gyalogezredek észrevétlenül Almáraz közvetlen közelébe lopóztak. Itt napnyugtáig elrejtőztek, majd este kilenc órakor beosontak a városba.[146] A parancs szerint Napoleon-erődöt az 50-es, Ragusa-erődöt a 71-es, a kaszárnyákat pedig a 92-es ezredeknek kellett megrohamozniuk és elfoglalniuk. Május 20-án, még hajnal előtt a brit dandár támadásba lendült. Míg az 50-esek Napoleon-erődöt rohamozták, addig a Gordon Highlanderek a kaszárnyákban alvó franciákra vetették magukat. A meglepetés teljes volt. A francia katonák tömegesen adták meg magukat. Napoleon-erőd helyőrsége egy rövid, vérszegény ellenállás után letette a fegyvert az 50. gyalogezred kenti legényei előtt. A 71-eseknek nehezebb dolguk volt, mert át kellett valahogy jutniuk a folyó másik oldalára. Ragusa-erőd védői ekkor már élénk figyelemmel kísérték a túlparton történteket. Napoleon-erőd elestével azonban megpecsételődött Ragusa-erőd sorsa is. Az 50. ezred katonái a Napoleon-erőd ágyúit az ellentétes parton lévő erőd ellen irányították, s elkezdték lőni azt. Ennek hatására Ragusa-erőd is kapitulált.[147]

A győzedelmes britek szétrombolták az erődöket, tönkretették azok ágyúit, és a folyón közlekedő csónakokat elsüllyesztették. A pontonhidat felrobbantották.[148] Ragusa-erődben nagy mennyiségű élelmiszert és konyakot találtak, amit természetesen magukkal vittek.[149] Az almárazi híd felrobbantásával Mirabete-erődöt elvágták a Tajo északi partjától, vagyis Marmont seregétől. Az erődöt azonban nem támadták meg a britek, mert Hill tábornoknak késedelem nélkül szerepet kellett vállalnia Wellington újabb hadműveleteiben. Feladatát így is tökéletesen teljesítette, hiszen az erődök és a híd elpusztításával sikeresen elvágta a franciák kommunikációs vonalát. Wellington nagyon elégedett volt Hill almárazi teljesítményével, s boldogan írta 1812. május 23-án egy levelében, hogy „Foy-t csodálatosan rászedték, most mehet körbe Toledo felé."[150] Ezzel a herceg csupán

[141] *Greenhill Gardyne* 1901. 236. o.
[142] *Robertson* 1842. 82. o.
[143] Memoir, 52. o.
[144] *Greenhill Gardyne* 1901. 236. o.
[145] Memoir, 52. o.
[146] *Robinson* 1906. 237. o.
[147] *Robertson* 1842. 82. o.
[148] *Robinson* 1906. 237. o.
[149] *Robertson* 1842. 83. o.
[150] *Robinson* 1906. 238. o.

azt akarta mondani, hogy a francia kommunikációs vonal elvágásával nem maradt más mód a Soult és Marmont marsallok közötti összeköttetés biztosítására, mint a több napos kitérőt jelentő Toledón keresztül vezető útvonal végigjárása. Wellington pedig tudta, hogy ez a késedelem még nagyon jól jöhet neki. Hill sikerének értékét csak növelte, hogy az almárazi sikert minimális veszteség mellett érte el. A britek mindössze százhetvenhét embert vesztettek. Ebből tizenöt volt tiszt. Az akcióban harminchárman estek el, a tiszti halottak száma két fő volt. A 92-esek megúszták a dolgot halálos áldozat nélkül, és csupán ketten sebesültek meg közülük.[151] Csatában nyújtott teljesítményükért a Gordon Highlanderek ezredlobogójukra tűzhették „Almaraz" nevét is.[152]

1812. június 13-án Wellington negyvenkétezer emberrel és ötvennégy ágyúval átkelt az Aguedán, s elindult Salamanca felé. Június 20-án Clinton tábornok 6. hadosztálya elkezdte Salamanca ostromát, míg a brit–portugál hadsereg többi része a várostól északra elhelyezkedő San Cristóbal dombjain vette fel védelmi pozícióit Marmont marsall hadseregével szemben. Itt a két hadsereg egy hétig farkasszemet nézett egymással, de egyik fél sem szánta rá magát a támadásra. Marmont megtanulta már, hogy nem bölcs dolog megtámadni a brit gyalogságot az általa választott védelmi állásban. Főleg nem a britek létszámfölénye mellett. A marsall tehát elutasította a felkínált csatát. Az enyhe számbeli fölényben lévő Wellington még így sem érezte magát elég erősnek a teljes győzelemhez. Egy kétes kimenetelű csatában pedig nem óhajtotta értékes katonáit kockáztatni.

Míg Wellington és Marmont Salamancánál taktikáztak egymással, addig Hill tábornok hadtestének a herceg parancsa szerint az volt a feladata, hogy tartsa szemmel Soult hadseregét, és mindenáron akadályozza meg, hogy segítséget nyújtson Marmont marsallnak.

Az almárazi diadalt követően Hill csapatai Almandalgóba mentek. Június 4-én nagy mulatozás közepette megünnepelték III. György király születésnapját, s összebarátkoztak a helybéli spanyolokkal.[153] Miután hírt kaptak Soult marsall Extremadúrába nyomulásáról, június 24-én a Hill hadtest többi egységével együtt a 92-esek is elhagyták Almandalgót. Innen Albuherába masíroztak, hogy feltartóztassák Soult andalúziai hadseregét. A város szélén fekvő dombokon – ugyanott, ahol Beresford egy évvel azelőtt megvívta Soulttal véres csatáját – Hill védelmi pozícióba vonta össze csapatait, s felkészült az összecsapásra. Soult és Hill három hónapon belül immár másodszor nézett farkasszemet egymással ugyanazon a helyszínen.[154] A marsall emlékezetében még élénken éltek az egy esztendővel azelőtt Beresforddal vívott ütközet emlékei, annak szörnyűségei is. Így – habár a franciák létszámfölényben voltak – Soult nem mert megkockáztatni még egy ahhoz hasonló vérfürdőt, s inkább visszavonult Andalúziába. Hill hadteste egészen Estremadura határáig követte a hátráló francia sereget, majd visszatért Badajoz térségébe.[155]

Soult marsall július végén ismét megpróbálkozott Marmont segítségére sietni, de 25-én az estremadurai Villafrancában megint útját állták Hill csapatai. A Gordon Highlanderek a város határában lévő olajfaligetben vették fel védelmi állásaikat.[156] A franciák táma-

[151] *Greenhill Gardyne* 1901. 239. o.

[152] *Robinson* 1906. 237. o.

[153] *Robertson* 1842. 83. o.

[154] Az első alkalom 1812. április 6–7-én volt, mikor Soult marsall Badajoz felmentésére igyekezett.

[155] *Robertson* 1842. 83. o.

[156] Ahogy *Robertson* őrmester emlékirataiban olvashatjuk: „Vonalba formálódtunk, hogy eldöntsük, Soult, vagy Hill a jobb tábornok." Uo. 83. o.

dásra készen felsorakoztak velük szemben. Az ütközet már-már elkerülhetetlennek látszott, mikor egy sürgöny meghozta Wellington salamancai diadalának[157] hírét. Marmont vereségével és Burgosba történő visszavonulásával Soult marsall hadmozdulata elvesztette aktualitását. Ezért a franciák a hír hallatára tüstént tábort bontottak, és visszatértek Andalúziába.

Sir Rowland Hill hadteste augusztus 28-ig Villafrancában maradt. Wellington parancsa értelmében ekkor kellett elindulniuk a fősereg által már augusztus 12-én elfoglalt Madridba. Feladatuk a spanyol főváros biztosítása lett volna arra az időszakra, míg a herceg Burgos ostrománál időzik. A 92-esek Talaveránál keltek át a Tajón, majd Toledóba meneteltek. Toledóban a spanyolok hangos örömrivalgással fogadták a vöröskabátosokat, s ellátták őket minden szükséges élelmiszerrel. Toledo után rátértek a Valenciát Madriddal összekötő útra, s gyorsan haladtak a főváros felé. Mire azonban elérték Madridot, a hadihelyzet megváltozott.[158] Soult marsall egyesítette erőit a menekülő József király csapataival valamint Suchet katalóniai hadseregével. A portugáliai francia hadsereg pedig Burgos felmentésére igyekezett. Az eddig támadólag fellépő szövetségesek tehát minden fronton visszavonulásra kényszerültek. Október 22-én Wellington feladta Burgos ostromát, Hill tábornok pedig az egyesült francia seregek elől kénytelen volt visszavonulni Madridból. A Soult vezette hatvanezres francia sereggel szemben az amúgy kétségtelenül bátor Hill nem látta értelmét az ellenállásnak. Wellington legújabb parancsa szerint is vissza kellett vonulnia, hogy Salamancánál egyesüljön a szövetséges főseregge.l[159]

Hill tábornok visszavonuló hadteste a Guadarrama-hágón keresztül hatolt be Ó-Kasztíliába. A Gordon Highlandereknek nagyon ismerős volt a környezet, hiszen négy évvel ezelőtt Sir John Hope tábornok különítményének kötelékében már jártak erre. Madridból kivonulva újra látták az El Escorial palotát, ahol 1808-ban megpihentek. Azonban nem volt minden a régi. „Teljesen meg voltam döbbenve a palota látványától, mikor megpillantottam. Az 1808-ban oly impozáns épület ajtóit, ablakait mind betörték. A kastélynak valaha eleganciát adó székek, asztalok, ágyak és legkülönbözőbb féle bútorok maradványai arról tanúskodtak, hogy tüzelőnek használták ezeket a becses darabokat. A palota leggyönyörűbb festményeit is elégették" – olvashatjuk Robertson őrmester visszaemlékezéseiben az El Escorial palota 1812-es állapotáról.[160] Ó-Kasztíliába érve Arevalo felé vették Hill csapatai az irányt. Út közben az aberdeenshire-i katonákban felidéződtek a la coruña-i visszavonulás emlékei, mert a körülmények nagyon hasonlítottak az akkoriakhoz. A hideg és esős novemberi időben állandó utóvédharcokat vívtak az üldöző francia csapatok előőrseivel. Hill hadtestének utóvédjét a 71. és 92. ezredek alkották. Az időjárás viszontagságain és az ellenség zaklatásain kívül az éhség és legyengültség is gyötörte a visszavonulókat. 1812. november 11-én végül elérték Salamancát, s csatlakoztak a Wellington vezette főseregh.ez.[161]

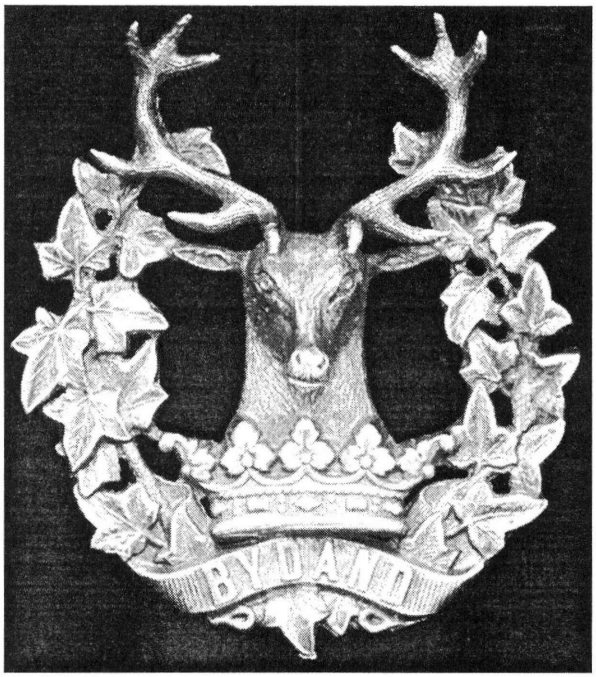
[157] A salamancai győzelem Wellington egyik legnagyszerűbb és legjobban kivitelezett diadala volt a félszigeten. Egyedül a vitoriai győzelem az, mely ennek dicsőségéhez hasonlítható, s ennek fényét valamicskét elhalványítja.

[158] *Robertson* 1842. 84–86. o.

[159] *Neillands* 1995. 153–154. o.

[160] *Robertson* 1842. 86. o.

[161] Uo. 87–89. o.

A Gordon Highlanderek által viselt ezüst jelvény (badge)

A britek erős védelmi állásokba helyezkedtek Salamancánál, s felkészültek a Soult vezette egyesült francia hadakkal való összecsapásra. A marsall azonban nem volt hajlandó megtámadni a briteket az általuk választott terepen. Ehelyett inkább átkaroló hadműveletbe kezdett a brit jobbszárny ellen, amellyel a Portugáliába vezető utat veszélyeztette. Wellingtonnak nem maradt más lehetősége, mint hogy november 15-én megkezdje visszavonulását Ciudad Rodrigo irányába. A jeges esőben és a mocsárrá vált utakon éhesen visszavonuló katonák fegyelme megtört. Az emberek elkóboroltak, zsákmányoltak és fosztogattak. Mire visszatértek a biztonságot jelentő Portugáliába, az expedíciós hadsereg ötezer főt veszített.[162]

Míg az 1812-es esztendő első felében a spanyolországi hadszíntéren mindenhol a szövetségesek voltak a kezdeményezők, s ők kezdtek offenzívába, addig a hadiszerencse változtával az év második felében a franciák védekezésre és visszavonulásra kényszerítették Wellington és Hill tábornok csapatait. Ennek következtében az 1812-es hadjárat nem hozott egyik félnek sem stratégiai nyereséget. A franciák még túlságosan nagy erőkkel rendelkeztek Spanyolországban ahhoz, hogy egyesített seregüket bárki vagy bármi komolyan veszélyeztethette volna. A britek pedig nem tudták megakadályozni a franciák erőkoncentrációját.

A hadihelyzet jelentősebb változására még várni kellett. Ennek majd Napóleon katasztrofális oroszországi veresége valamint a leigázott Európa államainak lázadása után érkezett el az ideje.

---

[162] *Neillands* 1995. 154. o.

Visszatérve Portugáliába, Wellington Freinedában állította fel főhadiszállását, ahol 1813 májusáig tartózkodott. A közel hat hónapos pihenő alatt megpróbálta újra rendbe szedni hadseregét. Általános hadparancsot adott ki, melyben dicsérte a sereg bátorságát, példás helytállását. Rávilágított viszont a visszavonulás utáni nyomorúságos helyzetére, felbomlott fegyelmére is. Olyan megoldást javasolt, melyben a tiszteket és az altiszteket tette felelőssé a csapatok viselkedéséért. Nekik kellett fegyelmet tartaniuk, gondoskodniuk a legénység élelmezéséről és jó ellátásáról, ügyelniük a katonák jó egészségére. Állandó gyakorlatoztatásokkal fenn kellett tartaniuk a csapatok harci értékét, morálját.[163] A parancs valamint az Angliából érkező zsold és utánpótlás hatására lassan helyreállt a rend és a fegyelem Wellington expedíciós hadseregében.

A Gordon Highlanderek Hill tábornok hadosztályának kötelékében a brit–portugál hadsereg jobbszárnyát alkották. A Coa déli folyásánál található, s gyógyfürdőjéről híres Baños nevű üdülőhelyen lettek télire beszállásolva. Itt rengeteg szállás volt, bőven jutott hely mindenkinek. Az ezred nagyon jó körülmények között töltötte téli hónapjait, mindenből bőséges ellátásban részesült. Ennek hatására a katonák kiváló erőnlétnek és egészségi állapotnak örvendtek. Az ezredlétszám megközelítette az ezer főt.[164]

A Grande Armée oroszországi vereségének következményeként Napóleon tovább csökkentette Spanyolországban állomásozó csapatainak létszámát. Soult marsallt tizenötezer katonával hazahívta. A félszigeti haderő főparancsnoka Jourdan marsall lett. A gyakorlatias Jourdan feladta az ország déli és északnyugati részét, mert nem rendelkezett elegendő katonával Galícia és Andalúzia megtartására. Az andalúziai hadsereget a Duero és a Tajo közé telepítették, a központi hadsereg egy hadosztálya pedig a galíciai határt őrizte. A portugáliai francia sereget szétszórták Burgos, Pamplona és Bilbao között. A Valladolid-ba visszahúzódott Józsefnek a királyi gárdán kívül csupán kétezer katona állt rendelkezésére. József és Jourdan Salamanca felől várták Wellington támadását.[165]

A szövetségesek brit–portugál hadserege három irányból és három oszlopban nyomult be Spanyolországba.[166] Wellington már áprilisban útnak indította Sir Thomas Graham altábornagyot észak felé, hogy Galíciában lépje át a portugál–spanyol határt. A hat teljes hadosztállyal rendelkező Graham május 16-ára átkelt a Tras dos Montesen, és leereszkedett a leóni síkságra. Onnan kelet felé indult, hogy meglepje a Wellington támadását délről váró franciákat.[167]

Május 16-án a 92-esek is búcsút intettek Bañosnak, s Hill tábornok hadosztályának kötelékében elindultak, hogy újra összemérjék erejüket a franciákkal. Hill csapatai Fuentes de Oñorótól délre lépték át a spanyol határt, s azzal egy vonalban keltek át a Tormesen, hogy onnan Salamanca irányába vonuljanak.[168] A város közelében lévő Beajar mellett május 24-én letáboroztak, s Wellington további utasításaira vártak.[169]

---

[163] *Robertson* 1842. 92–96. o.

[164] Uo. 99. o.

[165] *Neillands* 1995. 166–167. o.

[166] *Robinson* 1906. 286. o.

[167] *Neillands* 1995. 167–168. o.

[168] *Robinson* 1906. 287. o.

[169] *Robertson* 1842. 99. o.

Maga Wellington, seregének centrumával Ciudad Rodrigón keresztül ugyancsak Salamancába igyekezett. A várost elérve egyesítette erejét Hill csapataival, s rövid úton meghátrálásra kényszerítette a városban tartózkodó egyetlen francia hadosztályt.[170] A küzdelemben részt vevő Robertson őrmester szerint a franciák jó pozícióban várták az ő támadásukat, és keményen is harcoltak. Ám végül a túlerő legyőzte őket, és súlyos veszteségek után visszavonultak észak felé. A britek jelentős létszámú hadifoglyot ejtettek. Az akcióban tanúsított vitézségükért Wellington személyesen dicsérte meg a Gordon Highlandereket.[171]

Salamanca után Wellington Toro felé vette az irányt, s ezzel József és Jourdin várakozásának megfelelően cselekedett, akik eleve innen várták a herceg fő támadását. Annál nagyobb volt meglepetésük, mikor 1813. június 2-án Graham huszárai északnyugat felől megrohamozták a franciák jobbszárnyát Toro mögött. A francia lovasság fejvesztve menekült, s az egyik gyalogezred darabokra szakadt. A váratlan irányú és erejű támadás – Graham hat hadosztálya volt Wellington fő ütőereje – megtörte a franciák ellenállását, akik Palenciába vonultak vissza. Június 3-án a Salamanca felől érkező brit–portugál csapatok csatlakoztak Graham erőihez Torónál, ahol aztán az egész expedíciós hadsereg összpontosult.[172]

Wellington most már teljes haderejével üldözőbe vette a visszavonuló franciákat. József és Jourdan Burgosba vonták össze a csapataikat. Mikor Wellington Burgos alá ért, s felkészült annak ostromára, a francia parancsnokok nem vállalták a város védelmét. József király június 12-én elhagyta Burgost. Másnap a franciák felrobbantották a várat, s az Ebro mögé vonultak vissza.[173] Abban reménykedtek, hogy a folyó vonalánál majd sikerül megállítaniuk Wellingtont. A brit főparancsnok azonban északnak fordult, s a francia jobbszárnyon túl, Puente Arenas és Rocamunda között átkelt csapataival az Ebrón.[174] Miután seregeit újból átkarolták, József visszahúzódott a Vitoriától nyugatra eső síkságra, és felkészült az elkövetkező csatára. Június 19-én csatlakoztak erőihez a franciák portugáliai, andalúziai és középső hadseregei.[175] József és Jourdan most már elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy megütközzenek az Ebro bal partján dél felé vonuló brit–portugál–spanyol szövetséges hadsereggel.[176]

Vitoria a La Puebla-hágó előtti, húsz kilométer hosszú és tizenhárom kilométer széles síkság keleti végén fekszik. A hágó átszeli mind a déli La Puebla-hegységet, mind az északi Monte Arratót. A burgosi út mellett erre kanyarog, s itt tör át a hegyeken a Zadorra-folyó is. A gyors folyású, de helyenként akár ötven méter széles folyón a völgyben kilenc híd ívelt keresztül.

A francia hadvezetés úgy vélekedett, hogy Wellington csakis a hágón hatolhat át, és minden bizonnyal frontális támadást indít a Vitoriába vezető út mentén. A francia csapatok elhelyezkedését is ennek a előfeltevésnek az ismeretében érthetjük meg. A Vitoriába

[170] *Neillands* 1995. 167. o.
[171] *Robertson* 1842. 100. o.
[172] *Neillands* 1995. 168. o.
[173] *Robertson* 1842. 101. o.
[174] *Robinson* 1906. 289. o.
[175] *Neillands* 1995. 168. o.
[176] *Robinson* 1906. 289. o.

vezető út déli oldalán, a La Puebla északi lejtőire erős lövészcsapatokat állítottak fel. Az utat az első védelmi vonalban Gazan tábornok andalúziai hadseregének három hadosztálya zárta el. Ők védték a nanclaresi hidat is. A francia tartalékot egy másfél hadosztályból álló különítmény alkotta Arinez falutól délre. A második francia védelmi vonalat a Gomecha falutól északra felállított két, d'Erlon vezette hadosztály képezte. E hadosztályoknak kellett biztosítaniuk a Zadorrát Villadasnál, Tres Puentesnél és Mendozánál átívelő hidakat is. A harmadik védvonalat közvetlenül Vitoria előterében a Reille tábornoknak alárendelt portugáliai francia hadsereg két hadosztálya képezte. Nekik kellett biztosítaniuk a várost észak felől megközelítő bilbaói utat is. Az egyetlen visszavonulási útvonalat, mely a Salinas-hágón át vezetett kelet felé, egy kétes hűségű spanyol csapat őrizte.[177] A francia hadsereg összlétszáma hatvan- és hetvenezer fő között volt. Ezen kívül több mint százötven ágyúval rendelkeztek.[178]

Wellington haditerve azonban különbözött a francia hadvezetés elképzeléseitől. Hadseregét négy erős oszlopra osztotta, melyek mindegyikének fontos szerepet szánt az ütközetben. A Sir Rowland Hill tábornok parancsnoksága alatt álló jobbszárnyhadtest azt a feladatot kapta, hogy a francia várakozásoknak megfelelően a La Puebla-hágón áthatolva támadja meg Gazan első védvonalát.[179] Ehhez nagyjából húszezer ember állt rendelkezésére. Saját hadosztályán kívül – melyhez a Gordon Highlanderek is tartoztak – ő parancsnokolt Morillo tábornok spanyol hadosztályának, egy portugál hadosztálynak valamint két lovasdandárnak is.[180] A szövetségesek balszárnyhadtestét Sir Thomas Graham tábornok vezette. Parancsnoksága alá az 1. és 5. brit hadosztályok, két portugál dandár és egy spanyol könnyűgyalog-dandár tartoztak. Grahamnek a bilbaói úton kellett Vitóriára támadnia. Az ellenség visszavetését követően folytatnia kellett az átkaroló hadműveletet, hogy így vágja el a franciák visszavonulási útját a Salinas-hágó felé.[181] Graham hadereje nagyjából azonos volt Hill tábornokéval, tehát hozzávetőlegesen húszezer főt tett ki.[182]

Wellington centrumának jobbszárny-hadtestét személyesen irányította. E hadtestet a könnyűhadosztály és a 4. brit hadosztály alkotta, valamint négy lovasdandár. A gyalogosoknak a villodasi hídon kellett előrenyomulniuk d'Erlon hadosztályai ellen, míg a lovasságnak a gyalogságot megelőzve kellett a La Puebla-hágón áthatolniuk, ám a folyó északi partján mozogva, hogy aztán a villodasi és mendozai hidakra rontsanak.[183]

A centrum balszárny-hadtestének Dalhousie earljének parancsnoksága alatt át kellett haladnia éjszaka a Monte Arrato zord bércein Vitoriától északra. Ezt követően a mendozai híd elfoglalása és d'Erlon jobbszárnyának megtámadása lett volna a feladata. Ennek megvalósítására az earl saját 7. hadosztálya mellé megkapta Sir Thomas Picton 3. hadosztályát is.[184] A brit centrum jobb-, illetve balszárny-hadteste együttesen mintegy harmincezer főt számlált.[185]

---

[177] *Neillands* 1995. 169. o.

[178] *Robinson* 1906. 290. o.

[179] *Neillands* 1995. 170. o.

[180] *Robinson* 1906. 292. o.

[181] *Neillands* 1995. 170. o.

[182] *Robinson* 1906. 293. o.

[183] *Neillands* 1995. 171. o.

[184] Uo. 170. o.

[185] *Robinson* 1906. 293. o.

Az 1813. június 21-én megvívott vitoriai ütközetet Sir Rowland Hill tábornok jobbszárny-hadteste kezdte el, mikor a francia hadvezetés várakozásának megfelelően frontálisan benyomult a Vitoria előtti síkságra a La Puebla-hágón keresztül. Mielőtt behatolt volna a szorosba, Hill utasította Morillo tábornokot, hogy spanyol gyalogságát vezesse a La Puebla lejtőin várakozó francia lövészek ellen. Így biztosította a hágón átvonuló hadosztálya jobboldalát az esetleges támadással szemben. Baloldalról ilyen veszély nem fenyegette, hiszen onnan a Zadorra-folyó és a szövetséges brit-portugál csapatok nyújtottak védelmet. Morillo katonái és a francia lövészek között hamarosan élénk küzdelem bontakozott ki. Végül a könnyűgyalogos katonák döntötték el, hogy kié lesz a hegy, amikor Morillo spanyoljainak segítségére sietve szuronyrohammal űzték el onnan a franciákat. La Puebla biztosítása után Hill hadosztálya biztonságban átmasírozhatott a hágón.[186]

A 92. ezred Gordon Highlanderei a 2. hadosztály kötelékében hangos dudaszó és dobpergés közepette vonultak át a La Puebla-szoroson. Szemben a védőállását felvett ellenséges csapatokkal, az egész brit hadosztály úgy közeledett a csatatérre, mintha csak egyszerű katonai parádén venne részt.[187] A francia tüzérség lőtávolságán belülre érve Gazan tábornok több mint száz ágyúval lövette Hill hadosztályát. Az elsöprő erejű francia ágyútüzet a szövetségesek részéről csupán két régi spanyol ágyú viszonozta. Hill hadosztályának a súlyos veszteségeket okozó ágyútűz között kellett felsorakoznia a támadáshoz. Az előrenyomuló brit hadosztály a Vitoriába vezető út és a La Puebla lejtői között húzódott szét. A francia vonalak megrohamozása nem ígérkezett könnyű feladatnak, mert Gazan csapatai igen erős védelmi pozíciókat foglaltak el egy nem túl meredek domb tetején. A vöröskabátosoknak emelkedőnek fölfelé kellett támadniuk, ha ki akarták vetni az ellenséget állásaiból. A franciák egy erős hadoszlopot küldtek a saját balszárnyuk meghosszabbítására, hogy meggyöngítsék, és minél jobban széthúzzák a britek vonalát. Ez az oszlop már a La Puebla lejtőin helyezkedett védelmi állásba. Mivel ez a hadmozdulat a támadó brit jobbszárny átkarolásának veszélyét hordozta magában, ennek semlegesítésére Hill tábornok a brit hadosztály balszárnyát képező Gordon Highlandereket – az 50. és 71. ezredekkel együtt – a jobbszárnyra helyezte át. Az aberdeenshire-i katonák egészen a La Puebla magaslatáig széthúzták Hill jobbszárnyát. Mivel a hegyoldal eléggé meredek volt, némi nehézséget jelentett ennek a hadmozdulatnak az ellenség szeme előtti kivitelezése. A parancsot azonban annak ellenére teljesítették, hogy a franciák az összes tüzérségükkel elkezdték őket lőni. A rájuk zúdított ágyútűzben az ezred érzékeny veszteségeket szenvedett.[188]

Miután felkészültek a támadásra, az 50., 71. és a 92. gyalogezredből álló dandár megindult, és egy halálos sortüzet követően az ellenségre vetette magát. Az ádáz kézitusában a három ezred fokozatosan fölénybe került, ami a velük szemben álló francia balszárny megfutamodását eredményezte. Az előrenyomulás hatására az előzőleg szétvert brit könnyűgyalogság néhány százada összeszedte magát, s az ő oldalukon újra felvette a harcot az ellenséggel. A csatának ebben a szakaszában, mely egészen délután öt óráig tartott, a 92-esek igen súlyos veszteségeket szenvedtek. Az ezred több mint száz embert vesztett, melyből harmincan hősi halált haltak. A mellettük harcoló bajtárs ezredek vesz-

[186] *Neillands* 1995. 171. o.

[187] *Robertson* 1842. 102. o.

[188] Uo. 102–103. o.

teségei hasonlóan magasak voltak.[189] Legrosszabbul a 71-esek jártak, akik ezredesüket is elvesztették. Cadogan ezredes halálosan megsebesült a csatamezőn.[190]

A Highlanderek támadását követően a harc átterjedt a Hill és Gazan tábornokok közötti harcmező minden részére. A britek nem tudták a franciákat visszavetni, mert Jourdan – aki meg volt róla győződve, hogy Hill előrenyomulása képezi Wellington fő támadási irányát – bevetette ellenük a Gazan csapatai mögött elhelyezett tartalékhadosztályait is. A harc lényeges területszerzés nélkül, szinte egy helyben folyt késő délutánig.[191]

Miközben Hill tábornok három hadosztálya – a 2. brit hadosztály, egy portugál hadosztály, valamint Morillo spanyol hadosztálya – a francia főerőkkel viaskodott, addig a harctér másik oldalán Wellington könnyűhadosztálya is akcióba lépett. A franciák által őrizetlenül hagyott Tres Puentes-i hídon Kempt dandártábornok keresztülvezette három zászlóalját, s megtámadta a franciák déli hadseregét.[192] Kempt támadásával közel egy időben Sir Thomas Picton 3. hadosztálya megrohanta és elfoglalta a mendozai hidat, majd megtámadta d'Erlon csapatait. Eközben a britek 4. hadosztálya is átkelt a Tres Puentes-i hídon, s Picton 3. hadosztályának jobb oldalán bekapcsolódott a d'Erlon hadosztályai elleni harcba. A küzdelem itt is igen hevesen zajlott. A franciák – hasonlóan Gazan csapataihoz – igen kedvező védelmi állásokat foglaltak el, általában kisebb-nagyobb dombok tetején várták a brit támadásokat. A rohamozó brit–portugál csapatokat hátráltatta a rájuk zúdított heves ágyútűz, valamint a közéjük lőtt gránátok. Ezek nagyon súlyos veszteségeket okoztak a 95. és 43. brit, illetve a 17. portugál ezrednek.[193]

A nehézségek ellenére a létszámfölényben lévő szövetségesek kivetették állásaikból a védekező franciákat, s meghátrálásra kényszerítették őket. Jourdannak nem állt módjában erősítést küldeni d'Erlon számára, tartalékai ugyanis elkeseredett szuronyharcot vívtak La Puebla magaslataiért a Gordon Highlanderekkel. József és Jourdan most jöttek csak rá, hogy Wellington megtévesztette őket, s Hill hadtestének frontális támadása elterelő hadművelet volt csupán.

D'Erlon hadosztályai visszavonulóban voltak, Gazan tábornok is kénytelen volt meghátrálni az immáron hátát fenyegető szövetséges csapatok elől. Délután öt óra körül Hill csapatainak legnagyobb meglepetésére, a velük szemben álló francia csapatok visszavonulót fújtak, s lassan elkezdtek hátrálni. Majd a harctér más részein lezajló események hatására Gazan katonái egyre gyorsabban próbáltak kimenekülni az őket immáron harapófogóként körbeölelő szövetséges hadsereg egységei közül. Így a visszavonulás meneküléssé változott. Hill csapatai pedig elkezdték üldözni a menekülőket.[194]

---

[189] *Robertson* 1842.103–104. o.

[190] Cadogan ezredes volt az egész 50., 71. és 92. gyalogezred alkotta dandár parancsnoka. A csata aránylag korai szakaszában bekövetkezett halála miatt Stewart tábornok a Gordon Highlanderek ezredparancsnokát, Sir John Cameron Fassiefern ezredest léptette elő az egész dandár felelős vezetőjévé. Cameron ezredes tehát dandárparancsnokként, a három bajtárs ezred élén harcolta végig a vitoriai csatát. Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Heights of Maya, 22nd July 1813. GHRM [PB42]

[191] *Robertson* 1842. 104. o.

[192] *Neillands* 1995. 172. o.

[193] A letter of Ensign George Hennell, 43rd (Monmouthshire) Regiment of Foot, 29th June 1813. In: Soldiers at War 2001. 400. o.

[194] *Robertson* 1842. 104. o.

Mivel az északi úton érkező Sir Thomas Graham tábornok lezárta a Bayonne és Bilbao felé vezető utakat, a menekülő francia csapatok a Pamplonába vezető silány ösvényekre szorultak. Felfordult szekerek és elhagyott ágyúk között próbálták menteni életüket.[195] Az ellenséget üldöző brit lovasság és a spanyol gerillák előrerohantak és összekeveredtek a menekülő franciákkal. A kimerült gyalogezredek viszont inkább valami élelem után néztek, mert már napok óta éheztek. Szerencsére a franciák hagytak maguk után elég élelmiszert is, így a Gordon Highlanderek végre-valahára kenyeret és sonkát ehettek.[196] A zsákmányolt konyakból viszont tilos volt fogyasztaniuk.[197]

A szövetségesek totális vereséget mértek a franciákra. Wellingtonnak ez a győzelme a félszigeten aratott legfényesebb diadalának számít. A brit–portugál–spanyol csapatok rengeteg zsákmányhoz jutottak. A francia hadsereg teljes pénztára, s minden, amit a franciák hét év alatt összeraboltak, most a győztes csapatok zsákmánya lett. Közel kétszáz ágyú került brit kézre, de ahogy Robertson őrmester viccesen megjegyzi: „két ágyújuk még biztosan maradt [a franciáknak], mert amikor a dandárunk üldözte őket Pamplona felé, azokkal lőttek ránk."[198]

A franciák vesztesége halottakban és sebesültekben mintegy hétezer fő volt, s körülbelül ezer ember került brit hadifogságba. A szövetséges csapatok összveszteségé valamivel meghaladta az ötezer főt. Ezek tíz százaléka spanyol, húsz százaléka pedig portugál csapatok soraiból került ki. Az ütközet legnehezebb frontján vívott harcokban a 92-esek vesztesége minden bizonnyal jelentős volt, de pontos adatokkal nem rendelkezünk.[199] A csatában mutatott bátor helytállásukért a Gordon Highlanderek ezredlobogójára felkerülhetett a „Vitoria" felirat is.

A vitoriai csata után a francia csapatok visszavonultak Franciaország felé. Végül csak San Sebastián jól megerősített kikötővárosa illetve a Roncesvallesi-hágó déli kijáratát őrző Pamplona városa maradt a francia uralom két utolsó bástyája Spanyolországban.[200] Július elején Wellington Sir Thomas Graham tábornokot San Sebastián ostromára küldte, míg ő maga Pamplónát vette ostromzár alá, s ugyanakkor megvédelmezte a spanyol határt is egy esetleges francia betörés ellen.

A csata másnapján a Gordon Highlanderek is elindultak Pamplona felé. 1813. június 27-én pillantották meg a város falait, s már másnapra ostromzár alá vették azt. Július 3-án az 50., 71. és 92. ezredekből álló dandár kivált Hill 2. hadosztályának a kötelékéből, és a francia határhoz közeli Maya-hágóhoz vonult. Menet közben katonái folyamatos harcban álltak a visszavonuló ellenség utóvédjeivel. Elizondo térségében a franciák svájci csapataival kerültek szembe, akik a britekhez hasonlóan vörös uniformist viseltek. Ez először

---

[195] *Neillands* 1995. 173. o.

[196] *Robertson* 1842. 105. o.

[197] A letter of Ensign George Hennell, 43rd (Monmouthshire) Regiment of Foot, 29th June 1813. In: Soldiers at War 2001. 403. o.

[198] *Robertson* 1842. 105. o.

[199] Az ezred veszteségére vonatkozó adatok annyira különböznek egymástól és ellentmondanak egymásnak, hogy ezeket nem tudtam egymással egyeztetni. Pl.: *Robertson* szerint a csata korai szakaszában már harminc halottja és számos sebesültje volt az ezrednek. Ezzel szemben Greenhill azt írja, hogy az ezred összvesztesége az ütközet folyamán mindössze húsz fő volt. Ebből öten haltak hősi halált. *Robertson* 1842. 104. o.; *Greenhill Gardyne* 1901. 285. o.

[200] *Neillands* 1995. 175. o.

zavarba hozta az aberdeenshire-i katonákat, akik a svájci gárdistákat saját csapataiknak vélték, de aztán egy szuronyrohamot követően kiverték őket Elizondóból.[201]

A hegyek között annyira bizonytalanok voltak a viszonyok, hogy néha saját csapataikban tettek kárt. Erre a legdurvább példa az volt, mikor az 50. ezred katonái megöltek és megsebesítettek egy jó tucatnyi portugál lövészt, akik Pamplónában csatlakoztak a dandárhoz.[202]

A dandár a Maya-hágónál vette fel új állásait, mivel ennél jobb helyet el sem tudtak volna képzelni az ellenség szemmel tartására. Ráláttak Franciaországra és az Amotz faluban alattuk elhelyezkedő francia csapatokra. Gyönyörű kilátásuk nyílt a Biscayai öbölre, ahol a Királyi Haditengerészet büszke flottájában gyönyörködhettek.[203]

Napóleon azonban már július elején megparancsolta Soult marsallnak, hogy szilárdítsa meg a franciák helyzetét Spanyolországban, valamint mentse fel Pamplona és San Sebastián városokat. Soult július 12-én megérkezett Bayonne-ba, s haladéktalanul hozzálátott a Vitoria után Franciaországba menekült három sereg szétszórt alegységeinek újjászervezéséhez. Élelemmel és ruházattal látta el a katonákat, valamint rendszeres gyakorlatozással és kiképzéssel újra hadrafoghatóvá tette őket. Ennek köszönhetően alig egy két hét alatt igazi, erős haderőre tett szert. Csapatainak összlétszáma megközelítette a nyolcvanezer főt. Tüzérséggel azonban alig rendelkezett, lovassága is csupán hétezer rosszul felszerelt könnyű- és nehézlovasból állt. Mivel azonban a Pireneusok hegyes terepén a gyalogság volt a döntő fegyvernem, Soult bizakodóan gondolt az előtte álló harcokra, s július 25-én elkezdődött a Pireneusokért folyó csata.[204]

A franciák kettős támadással szerették volna szétverni a Pamplona körüli blokádot. A terv szerint egyrészről d'Erlon tábornok hadteste támadást indít a Maya-hágót védő 2. brit hadosztály ellen – ennek kötelékében harcoltak a Gordon Highlanderek is –, s azt legyőzve nyomult volna déli irányban Pamplona felé. Másrészről Clausel és Reille tábornokok hadtesteinek kellett volna St. Jean Pied-de-Portból kiindulva megtámadniuk a Roncesvallesi-hágót biztosító Sir Lowry Cole 4. brit hadosztályát, s azt megfutamítva északkeleti irányból megközelíteni Pamplona városát. 1813. július 25-én mindkét támadás meglepte Wellingtont. A brit főparancsnok ugyanis meg volt győződve arról, hogy Soult a part mentén fog San Sebastián felé vonulni a Graham által ostromolt város felmentésére.

Ezzel szemben a francia terv szerint d'Erlon hadteste megtámadta a Maya-hágót védő 2. brit hadosztályt, s véres csata vette kezdetét az átjáró birtokáért. Cameron ezredestől tudjuk, hogy a szorost mindössze háromezer brit katona védte legalább tizenötezer támadó francia ellenében. A Wellington által segítségükre küldött felmentő sereg csak napnyugta előtt érkezett meg hozzájuk, de addigra már fel kellett adniuk a Maya-hágón lévő állásaikat. A Cameron ezredes vezette dandár bátran harcolt, de a túlerő elől kénytelen volt meghátrálni, s a Maya-szorostól délre fekvő Elizondo faluban felvenni új védelmi állását. Ekkor megérkezett a Wellington által küldött erősítés, a 7. brit hadosztály. Itt erős

[201] *Robertson* 1842. 106. o.

[202] Uo. 107. o.

[203] Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War. Heights of Maya, 22nd July 1813. GHRM [PB42]

[204] *Neillands* 1995. 177. o.

védelmi vonalat alkottak, s a heves francia támadások ellenére is tudták azt tartani. A Maya-hágóért folyó csatában a 92. ezred huszonegy tisztet veszített. A sebesültek között volt maga az ezredes is. Cameron comblövést kapott, s mikor kilőtték alóla a lovát mindkét könyökén súlyos zúzódásokat szenvedett.[205] Az ezredest elszállították a csatatérről. Helyettese az egyetlen harcképes és sértetlen tiszt, Seton kapitány lett.[206]

Az egész napos harcokban Hill hadosztálya ezerötszáz embert vesztett halottakban és sebesültekben. Ebből a 92-esek részesedése négyszáz fő volt, s ez is jelzi, milyen aktívan vettek részt a Gordon Highlanderek a Maya-hágóért folyó harcokban.[207]

Ezzel párhuzamosan a Roncesvallest védő Lowry Cole tábornokot is erős francia támadás érte, ami több órás kemény harc után a britek visszavonulását eredményezte. Cole a tőle pár kilométerrel délre elhelyezkedő Sir Thomas Picton 3. hadosztályához vezette vissza csapatait. Itt a két hadosztály együtt nézhetett szembe a várható támadással, de a Roncesvallesi-hágó megnyílt a francia előrenyomulás előtt, ami az egész szövetséges hadsereg hadászati és harcászati terveit megváltoztatta. Hill tábornoknak vissza kellett vonnia erőit Elizondóból, ha nem akarta csapatai hátát veszélyeztetni a másik fronton bekövetkező francia siker esetén. Így július 27-én megkezdődött Hill 2. hadosztályának és a 7. hadosztálynak a visszavonulása Pamplona felé. Az utóvéd végig harcban állt a franciák előőrseivel. Estére elérték a Pamplónától öt kilométerrel északkeletre fekvő Sorauren falut, ahol már várta őket a 3., 4. és 6. brit hadosztály. Wellington itt szándékozott megállítani Soult előrenyomulását.[208]

Mivel a szemben álló felek egészen július 30-ig csupán farkasszemet néztek egymással,[209] a Gordon Highlandereknek volt végre két napjuk, hogy egy kicsit pihenjenek, s új erőre kapjanak.[210] Július 30-án viszont Soult támadást indított, s egy egész napos kemény csatában sikerült is elfoglalniuk Sorauren faluját. A Gordon Highlanderek a nagy túlerő elől kénytelenek voltak a hegyoldal magas szikláin menedéket keresni. A sziklákra való menekülés közben a franciák foglyul ejtettek egy egész századot az ezredből. Őket pár nap múlva sikerült kiszabadítaniuk. A sziklák tetejéről a skót katonák ráláttak Pamplona városára, ahol az ostromlott franciák Soult marsall felmentő seregét várták.[211]

Sorauren elfoglalása ellenére a brit–portugál csapatok megállították a francia előrenyomulást, megakadályozták, hogy Soult marsall felmentse az ostromlott várost és szétzúzza a szövetséges ostromgyűrűt. Mivel a helyzet így alakult, Soult úgy döntött, hogy seregét észak felé viszi és felmenti San Sebastánt.[212]

Mikor a franciák megkezdték északi irányú visszavonulásukat, Wellington csapatai rögtön a nyomukba eredtek. Először le kellett győzniük a Sorauren őrizetére otthagyott két francia hadosztályt. Ezek bátran védték a falut, s fedezték a főseregvisszavonulását.

---

[205] Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Gulinan near [...] 3 leagues from Pamplona, 28th July 1813. GHRM [PB42]

[206] Memoir, 60. o.

[207] *Robertson* 1842. 110–111. o.

[208] *Neillands* 1995. 180. o.

[209] *Greenhill Gardyne* 1901. 302. o.

[210] *Robertson* 1842. 111. o.

[211] Uo. 112. o.

[212] *Neillands* 1995. 180. o.

A 92-esek is részt vettek Sorauren visszavételében, s kemény harcokat vívtak a védekező császári csapatokkal. Zászlóaljanként kellett őket megrohamozni, és igencsak komoly veszteségeket szenvedtek, mire sikerült megtörni az ellenség ellenállását. Az ezred veszteségei oly súlyosak voltak, hogy nem maradt tiszt közöttük, csak szárnysegéd. Az őrmesterek közül is csak hárman maradtak harcképesek, az ezred összlétszáma pedig száz főre csökkent. Ekkora veszteségek mellett az őrmesterek vették át feljebbvalóik feladatát, s ők vezették a rohamokat. Az ő feladatukat a megmaradt négy tizedes látta el. Miután visszafoglalták a falut, a szövetséges hadsereg megkezdte Soult üldözését. A Gordon Highlanderek maradékai régi helyükön maradtak, s nekiláttak a sebesültek összegyűjtésének.[213]

Miközben Soult marsall az üldöző Wellington elől visszavonta csapatait Franciaország területére, a 92-esek visszatértek a Maya-hágóhoz, ahol a 6. brit hadosztály kötelékébe helyezték őket. Pár nap múlva az egész hadosztályt a Roncesvallesi-hágóhoz vezényelték, ahol november 8-ig maradtak. Feladatuk itt az volt, hogy amíg az expedíciós haderő zöme a Bidassoa és a Nivelle mentén harcol, addig biztosítsák a spanyol–francia határt a St. Jean Pied-de-Portban állomásozó francia csapatokkal szemben. Szeptember 17-én a franciák megpróbálták elfoglalni a brit állásokat, de rövid küzdelem után visszaverték őket. Ezt követően a határnak ezen a szakaszán csend honolt. Annál is inkább, mert október elején akkora hó esett le, amekkorát Skóciában még soha nem láttak.[214] Ebben a nagy hóban a tüzérségüket is csak úgy tudták mozgatni, hogy az ágyúkat előzőleg kivágott, kivájt belsejű hatalmas fatörzsekbe helyezték bele, s úgy csúsztatták azokat a havon.[215] A nagy hidegben többen meg is fagytak, de legalább az ellenség nem zaklatta őket. November 8-án visszatértek a Maya-hágóhoz, ahol fel kellett készülniük a Franciaországba történő behatolásra. Habár ekkor a felépült sebesültek közül többen is visszatértek az ezredhez, az eddigi hatalmas veszteségeket nem tudták pótolni.[216]

November 10-én Wellington megindította általános támadását a franciák Nivelle-folyóra támaszkodó második védelmi vonala ellen. Ebben a hatalmas hadműveletben a Gordon Highlandereknek az a feladat jutott osztályrészül, hogy a 6. brit hadosztály kötelékében, Sir Rowland Hill tábornok parancsnoksága alatt, a 2. brit hadosztállyal együtt a Maya-hágó felől nyomuljanak északi irányban előre a Nivelle jobb partján.[217] Eközben csapást kellett mérniük a Nive és Nivelle között szétszóródott, d'Erlon vezette francia csapatokra. Így a védelmi vonalaik mögé bújt franciák hátába kerülhettek, ami az előkészített állásaik elhagyására kényszerítette volna őket.[218]

Mikor a kitűzött időpontban Hill csapatai megkezdték az előrenyomulást, Morillo tábornok spanyoljai alkották az elővédet. Az 50., 71. és a 92. ezred alkotta dandár közvet-

[213] *Robertson* 1842. 113. o.

[214] Uo. 115. o.

[215] Uo.

[216] Uo. 116. o.

[217] A hadművelet lényege az volt, hogy amíg a Királyi Haditengerészet hajói, valamint a Sir John Hope tábornok vezette 1. és 4. hadosztályok színlelt támadást hajtanak végre St. Jean de Luz térségében, addig Beresford tábornok húszezer katonája élén frontális támadást indít a francia vonalak ellen a Sarre és a Nivelle közötti keskeny szakaszon. Áttörve a védelmi állásokat, a brit hadseregnek gyorsan északi irányba kellett fordulnia, hogy a franciák hátába kerülhessen, s átkarolhassa Soult vonalát. *Neillands* 1995. 205. o.

[218] Uo. 205. o.

lenül Morillo spanyol hadosztálya mögött, szorosan azok hátában nyomult előre. Gyorsan elérték és elfoglalták Amotz faluját, ahol rengeteg hadifoglyot ejtettek. Ezt követően a franciák egy erős különítményt küldtek, amely megtámadta a faluban lévő brit erőket és hosszú küzdelemben végül kiszabadította a fogságba esett franciákat, majd valamennyien visszavonultak Bayonne-ba. Soult marsall egész haderejével a Nive-re támaszkodó harmadik védelmi vonal mögé vonult vissza.[219]

Ekkor azonban a természet közbeszólt, s közel egy hónapig lehetetlenné tett bármiféle jelentősebb hadműveletet. November 11-én az időjárás megváltozott. A heves esőzések a Pireneusok előhegyeit és az amúgy is rossz minőségű utakat mocsaras, lápos útvesztőkké változtatták. A francia és a brit–portugál seregek a Nive két oldaláról néztek farkasszemet egymással. Mozdulni azonban egyik fél sem mozdult.[220]

A Gordon Highlandereknek a Nive két partján elhelyezkedő Cambo faluban kellett biztosítaniuk a frontvonalat. November 18-án foglalták el a falunak a Nive jobbpartján fekvő részét. A visszavonuló franciák felrobbantották a falu egyetlen hídját, a helybéli lakossággal pedig elhitették, hogy a brit katonák megölnek mindenkit, akit a faluban találnak. Ezért az egész dandár egy elhagyott, üres faluba vonult be. A szemben álló felek mind a két parton megerősítették pozícióikat, s őrködtek a gázlóknál, nehogy egy váratlan támadással meglepjék őket a túlsó oldalról. A franciák minden nap gyakorlatoztak, és esténként francia katonazenétől volt hangos a környék. November 27-én egy egyenesen az anyaországból érkező, kétszáz fős skót különítmény csatlakozott a 92-esekhez. A kedvező alkalomra váró britek december 9-én megfelelőnek találták az alkalmat egy váratlan akcióra, s fényes nappal megindították támadásukat a gázlókon keresztül. A támadást éjszaka, vagy hajnalban váró franciák annyira nem voltak felkészülve a harcra, hogy ellenállást alig fejtettek ki. Mikor a skótszoknyás és vöröskabátos Highlanderek feltartóztathatatlanul és féktelen vadsággal rájuk vetették magukat, hirtelen azt sem tudták, merre szaladjanak. A 92-esek számos hadifoglyot ejtettek. Akik pedig megmenekültek a fogságtól vagy a skót bajonettektől, azok St. Jean Pied-de-Port felé futottak, mert a Bayonne-ba vezető utat elzárták előlük.[221]

Cambo elfoglalását követően a 92-eseket Bayonne-ba rendelték. Itt érte az ezredet a Soult marsall által december 13-án indított támadás. Soult hatalmas túlerővel rendelkezett. Hat teljes hadosztállyal támadta a Nive jobbpartján mindössze tizennégyezer emberből álló 2. brit hadosztályt.[222] A Gordon Highlanderek Hill arcvonalának balszárnyán helyezkedtek el. A franciák heves tüzérségi zárótűzzel kezdték a csatát. A bayonne-i ágyúk megállás nélkül lőtték a velük szemben álló briteket, s meglehetősen nagy veszteségeket okoztak nekik. A tüzérség bevezetőjét a francia gyalogság általános rohama követte. Ekkor véres és kegyetlen kézitusa vette kezdetét, melyben mindkét fél rengeteg embert vesztett. A britek azonban tartották állásaikat, s a franciák nem tudták kierőszakolni az áttörést. Az ellenség visszaverése után Hill tábornok megparancsolta az 50., 71. és 92. ezredek alkotta dandárnak, hogy a balszárnyon indítsanak ellentámadást, s zúzzák szét a velük szemben álló francia csapatokat. A rohamot személyesen Cameron ezredes

[219] *Robertson* 1842. 117. o.

[220] *Neillands* 1995. 206. o.

[221] *Robertson* 1842. 120. o.

[222] *Neillands* 1995. 207. o.

vezette, aki miután kilőtték alóla lovát,[223] gyalogosan állt támadó katonái élére. A dandár rohamát segítették a brit jobbszárny által az út bal oldalára leadott sortüzek, amelyek a támadó balszárny jobb oldalát fedezték. A 92-esek feltartóztathatatlan rohama következtében a franciák vonala megingott, majd átszakadt. Ez volt az a pillanat, amikor az egész hadosztály általános rohamra indult. A franciák nem tudták feltartóztatni a támadó vörös áradatot, ezért fejvesztve menekültek vissza a biztonságot nyújtó Bayonne falai mögé.[224]

Ebben a Bayonne falai alatt vívott véres csatában Hill tábornok hadosztálya ezerhétszáz főt vesztett halottakban és sebesültekben.[225] A 92. ezred vesztesége százhetvennyolc fő volt, melyből három tiszt és huszonhét közlegény életét vesztette. A sebesültek száma a tisztek részéről tizenegy fő volt, a legénység részéről pedig százharminchét.[226] A franciák vesztesége több mint hatezer fő volt halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban.[227] Az ütközet végén Wellington herceg személyesen dicsérte meg az ezredet, és dupla adag rumot adatott a legénységnek.[228]

A Pireneusokért vívott csatában és a Bayonne melletti ütközetben nyújtott kimagasló teljesítményükért a Gordon Highlanderek ezredlobogójukra tűzhették a „Pyrenees" és a „Nive" feliratokat is.

1813-ban már újabb katonai hadműveletekre nem került sor. A szövetséges brit–portugál–spanyol hadsereg már Franciaország földjét taposta, amire évszázadok óta nem volt példa. A végső győzelemre azonban még várniuk kellett a szövetségeseknek.

Bayonne-tól Toulouse-ig, avagy az utolsó katonai akciók 1814-ben

1814 februárjának közepéig nyugalom honolt a déli fronton. Mivel a lipcsei vereség után hazatérő Napóleon utasította Soult-t, hogy küldjön neki két gyalogoshadosztályt egy lovashadosztályt és öt tüzérzászlóaljat Párizsba, a Wellingtonnal szembenéző marsall helyzete egyre nehezebbé vált. Ezen felül, hogy tovább nehezítsék Soult dolgát, egyetlen tartalékát, az olasz dandárt Itáliába küldték az osztrákok ellen, a még neki szolgáló spanyolok utolsó dandárját pedig, mint megbízhatatlant, szélnek eresztették. A csapatelvonások következtében Wellington hatvanezer első osztályú brit, portugál, spanyol és hannoveri katonájával szemben Soult marsallnak alig negyvenezer francia katonája maradt. Miután január közepén az osztrákok, a poroszok és az oroszok elözönlötték Franciaországot, február 13-án Wellington is folytatta offenzíváját.[229]

---

[223] A halálos lövést kapott ló maga alá temette Cameron ezredest, aki mozdulni sem tudott a súlyos test alatt. Szerencsére azonban egyik tizedese látta az esetet, és kihúzta parancsnokát az elpusztult állat alól. Az ezredes ezt követően késedelem nélkül csapatai élére állt, s gyalogosan vezette azokat rohamra. Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Heights near Bayonne, 15th Dec. 1813. GHRM [PB42]

[224] *Robertson* 1842. 122. o.

[225] *Neillands* 1995. 207. o.

[226] Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Heights near Bayonne, 15th Dec. 1813. GHRM [PB42]

[227] *Neillands* 1995. 207. o.

[228] *Robertson* 1842. 122. o.

[229] *Neillands* 1995. 207–208. o.

Wellington három részre osztotta hadseregét. Beresford tábornokot öt hadosztály élén Bordeaux ellen küldte, Hope tábornokot hátrahagyta Bayonne ostromára, ő maga pedig serege megmaradó részével a visszavonuló Soult marsall után vetette magát. Az üldöző szövetséges hadseregen belül Hill tábornok 2. brit hadosztálya, egy portugál hadosztály, valamint Morillo tábornok spanyol hadosztálya kapta azt a feladatot, hogy karolják át a Pireneusok előhegyei mentén visszavonuló, s a különböző folyók mentén védekező állásokat kiépíteni igyekvő francia hadsereg déli szárnyát.[230]

Soult hadserege a Bayonne–Toulouse útvonalon vonult vissza. Az üldöző csapatoktól zavarva sehol sem tudtak stabil, hosszabb távú kitartásra alkalmas védelmi pozíciót kiépíteni. A forrásokból általánosságban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az esetek nagy részében a védelmi állást felvett francia csapatok a szövetséges brit–portugál–spanyol támadások után, rövid harcot követően visszavonultak. A halottak és sebesültek aránylag csekély száma arra enged következtetni, hogy a francia katonákból már hiányzott az eltökéltség a végsőkig való kitartásra, ellenségeik minden áron való feltartóztatására. A több évtizedes szakadatlan háborúskodásba és az utolsó esztendők kudarcaiba már az oly büszke és harcedzett franciák is belefáradtak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Robertson őrmester a felszerelésüket és fegyvereiket eldobáló katonák menekülését tipikus francia szokásként említi.[231]

A 92. gyalogezred Gordon Highlanderei Hill tábornok 2. brit hadosztályának kötelékében vettek részt Soult csapatainak üldözésében. 1814-ben először február 14–15-én keveredtek harcba a franciákkal. Soult csapatai a Pireneusok lábánál és a Garces-folyó mellett elhelyezkedő St. Polias faluban vették fel védelmi állásaikat. Miután a tizenhat ágyúval rendelkező 2. hadosztály egy erős ágyútűzzel meggyengítette a tüzérséggel nem rendelkező franciák állásait, a Gordon Highlanderek rohamra indultak a francia csapatok ellen. A szemtanú szerint pár sorozat kölcsönös sortüzet követően a franciák már nem várták meg a szuronyrohamot, hanem a kegyetlen kézitusa helyett inkább a visszavonulást választották.[232] Eközben Soult csapatai felrobbantották a Garces-folyót átszelő hidat, így némi egérutat nyertek. Február 17-én azonban a szövetségesek utolérték a menekülő franciákat. A Gave-de-Pow keleti partján elhelyezkedő Ariverita vagy Arriverete faluban[233] Hill hadosztálya újra rátalált a keresett ellenség utóvédjeire, s rátámadt azokra. A franciák itt is felrobbantották az egyetlen hidat, de ezúttal nem tudták megállítani a brit hadosztályt. Erős tüzérségi tüzet követően maga Wellington hercege küldte rohamra a 92-eseket. A Ca-meron ezredes vezette Gordon Highlanderek a falutól nem messze találtak egy alkalmas gázlót a folyón, amelyen észrevétlenül átkelve megközelíthették a települést. Az ezredparancsnok levele szerint Arriverete megrohamozásakor a Gordon Highlanderek két francia ezredet vertek szét és futamítottak meg.[234] Ezt a hőstettet

[230] *Neillands* 1995. 208. o.

[231] *Robertson* 1842. 127. o.

[232] Uo.

[233] A falucska nevét nem tudjuk pontosan. *Robertson* őrmester Ariverita néven említi emlékirataiban, ezzel szemben Cameron ezredes Arrivereteként írja apjának küldött levelében. *Robertson* 1842. 127. o.; Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Line of the river A[...], 4th March 1814. GHRM [PB42]

[234] Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Line of the river A[...] 4th March 1814. GHRM [PB42]

Robertson őrmester is megerősíti naplójában.[235] A faluból kivert franciák a közelben lévő erdő szélén újra felálltak, s megpróbálkoztak ellentámadást intézni a 92-esek ellen. A túlerőben lévő franciák támadását a skót katonáknak csak a segítségükre küldött 14. könynyűdragonyosokkal együtt sikerült visszaverni. Végül a francia csapatok meghátráltak. A harcokban az ezred csekély veszteségeket szenvedett.[236]

Miután egy napot pihentek, s rendbehozták a franciák által tönkretett hidat, a szövetségesek folytatták a császári csapatok üldözését. Salvoterea térségébe érve, Soult csapatai harc nélkül továbbvonultak Toulouse felé. A brit–portugál–spanyol csapatok 24-ig maradtak itt, majd Orthes térségébe vonultak, ahol Soult csapatai már harcra készen várták őket. Orthes városa az Adour parján fekszik, melynek keleti partján a franciák tüzérséggel támogatott és mellvéddel védett védelmi pozíciót vettek fel. Wellington seregének zömével a város alatt kelt át a sekély folyón. Hill hadosztálya ezzel szemben a város fölötti mélyebb részeken gázolt át az Adour túlpartjára.[237] Így Soult csapatait ismét átkarolták és két oldalról fenyegették a szövetségesek. Felismerve hadserege előnytelen helyzetét, Soultnak elég volt egy mindenre elszánt brit szuronyroham ahhoz, hogy parancsot adjon a visszavonulásra.[238] Az ütközet egyik legörömtelibb pillanata az volt az aberdeenshire-i ezred legényei számára, mikor a csata forgatagában találkoztak felvidéki testvérezredeikkel, a 42. (Black Watch), és a 79. (Cameron Highlanders) ezredekkel. Robertson visszaemlékezései szerint a dicsőséges közös roham után Őlordsága megengedte, hogy a felvidéki bajtársak egymás mellé táborozzanak le éjszakára. Így sokat tudtak beszélgetni.[239]

Legközelebb március 2-án csaptak össze a franciákkal. Aire város mellett egy ellenséges oszlop erős védelmi pozícióba ásta be magát egy kisebb domb tetején. Hill tábornok először egy portugál dandárt küldött a császáriak ellen, de miután azok többször is visszaverték a szerencsétlen portugálokat, a tábornok úgy döntött, hogy az 50., 71. és 92. ezredek alkotta 1. dandárt küldi a domb elfoglalására. A támadást az 50. ezred parancsnoka, Sir William Stewart vezette. Súlyos harcok árán ugyan, de a domb rövidesen a vöröskabátosok kezére került. Ahogy Robertson feljegyezte: „Habár az ellenség pusztító, és gyilkos sortüzeket zúdított ránk, hamarosan rájött, hogy most nem portugálokkal és spanyolokkal van dolga, hanem brit csapatokkal. Ezt felismerve, amilyen gyorsan csak tudtak, elmenekültek."[240] A domb elfoglalását követően Hill tábornok figyelmét felhívták Sir Nathanael Peacock ezredesre, aki az akcióban nem tanúsított megfelelő bátorságot. Ügyét később kivizsgálták, majd dicstelenül elbocsátották a szolgálatból. Robertson

---

[235] *Robertson* 1842. 127. o.

[236] Habár Cameron ezredes és Robertson őrmester adatai nem egyeznek meg pontosan, mindketten igen elenyészőnek írják a veszteségeket. Robertson szerint egy halottja és kettő sebesültje volt az ezrednek. Cameron ezzel ellentétben mindössze négy sebesültet említ. *Robertson* 1842. 128. o., és Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Line of the river A[...], 4th March 1814. GHRM [PB42]

[237] *Robertson* 1842. 128–130. o

[238] Soult marsall fel volt készülve a folyó sekélyebb részein átkelő ellenség fogadására, de teljesen váratlanul érte Hill hadosztályának támadása a folyó mélyebb mederrészei felől. Wellingtonnak ez a képessége volt az, amely Napóleon tehetséges marsalljai fölé emelte őt. Mindig elő tudott lépni egy olyan trükkel, hadicsellel, amellyel ellenfeleit meglepve a maga javára dönthette el az ütközetet.

[239] *Robertson* 1842. 130. o.

[240] Uo. 131. o.

őrmester szerint a büntetés jó hatással volt a katonák moráljára, mert megmutatta, hogy a brit hadseregben a gyávaság a magasabb rangú személyek esetében sem tolerálható.[241]

A domb elfoglalása után Hill hadosztálya bevonult Aire városába, ahol a magisztrátusok köszöntötték a szövetséges hadsereget. A hadosztály kötelékében a 92-esek nyolc napig Aire-ben maradtak, ahol rendbeszedték és kipihenték magukat. Március 11-én a 2. hadosztály elindult, hogy szembeszálljon a tőlük tizenhat kilométerre lévő Garlanban gyülekező ellenséges csapatokkal. Azonban Garlandba érve a britek már csak az üres várost találták. A franciák nem vállalták a harcot, s még a vöröskabátosok megérkezte előtt kivonultak Garlandból. A szövetségesek követték a visszavonuló császári csapatokat, de egészen március 21-ig nem nyílt módjuk megütközni velük. Ekkor a franciák Tarbesbe értek, s úgy döntöttek, tesznek még egy próbát az üldözők megállítására. Március 21-e azonban a dicsőséges abu-kíri csata tizenharmadik évfordulója volt, amit Hill tábornok legényei egy újabb győzelemmel szerettek volna megünnepelni. Ezért a vöröskabátosok démonokként vetették rá magukat ellenségeikre.[242] A franciák nem tudtak ellenállni ennek a gyilkos és fergeteges rohamnak, így inkább a menekülést választották. Ezek után Soult abbahagyta a terephadműveleteket, s seregét Toulouse falain belülre összpontosította.[243]

Wellington március 27-én megkezdte Toulouse körülzárását. A hercegnek nem állt szándékában megrohamozni az erősen erődített várost, melynek negyvenkétezer fős hadserege, saját helyőrsége és nagyszámú tüzérsége volt, de úgy vélte, tehet olyan hadmozdulatokat, amellyel Soult-t visszavonulásra bírja. Úgy döntött, hogy amíg Hill tábornok a Garrone-folyó jobb partján lévő St. Cyprian nevű előváros ellen indít színlelt támadást, s Picton tábornok 3. hadosztálya a város északi részén található Canal du Midi hídjai ellen vezet elterelő hadműveletet, addig Beresford tábornok négy hadosztállyal elfoglalja a folyó bal partján fekvő és a városra néző Mont Rave nevű hegyormot. Wellington haditerve, mint oly sokszor azelőtt is, tökéletesen sikerült. A franciák visszaverték ugyan Picton támadásait, s Hill csapatai sem tudták elfoglalni a város fő hídját, Beresford tábornok viszont elfoglalta Mont Rave hegyormát. Ekkor Wellington felhozatta az oromra tüzérségét, de mielőtt megparancsolhatta volna a város lövetését, Soult marsall kitört a várból, s a carcassone-i úton elmenekült, hogy a Katalóniát feladó Suchet erőivel egyesüljön.[244]

A Gordon Highlanderek Toulouse elfoglalásában is Hill hadosztályának kötelékében vettek részt. Mivel azonban a tábornok ekkor csak védelmi feladatokkal látta el az ezredet, a 92-eseknek nem nyílt módjuk újabb dicsőséges haditettekkel gazdagítani ezredük történetét. Egy híd védelmi feladata volt rájuk bízva, s mivel a szemben álló franciáknak nem akaródzott megtámadni őket, az aberdeenshire-i legények főként csak szem- és fültanúi voltak a harctér más részein zajló eseményeknek.[245]

Soult marsall elmenekülésével Toulouse megbízottai kijelentették, hogy a Bourbonokat támogatják, Wellington pedig seregének élén április 12-én bevonult a városba.

---

[241] *Robertson* 1842. 131. o.

[242] Uo. 132. o.

[243] *Neillands* 1995. 208. o.

[244] Uo. 208–209. o.

[245] *Robertson* 1842. 134. o.

Toulouse elfoglalásának éjszakáján érkezett meg Wellingtonhoz Napóleon lemondásának a híre. Ezzel együtt véget ért a brit hadsereg hosszú hispániai hadjárata, s úgy látszott, hogy a forradalom és a háborúk huszonöt éve után véget ért az Európáért vívott küzdelem.[246]

Az 1814-es rövid, franciaországi hadjáratban a 92-esek az „Orthes" névvel gazdagították az ezredlobogót.

A JEGYZETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

Bingham 1884.	*D. A.Bingham:* A Selection from the Letters and Despatches of Napoleon. Vol. II. London, 1884.
Bourienne 1836.	*Bourienne, M. de:* Memoirs of Napoleon Bonaparte. Vol. III. London, 1836.
Chandler 1966.	*Chandler, David G.:* The Campaigns of Napoleon. Scribner, New York, 1966.
GHRM	Gordon Highlanders Regimental Museum, Viewfield Road, Aberdeen
Greenhill Gardyne 1901.	*Lt.-Colonel C. Greenhill Gardyne:* The Life of a Regiment. The History of the Gordon Highlanders from Its Formation in 1793 to 1816. London, 1901.
Lefebvre 1975.	*Lefebvre, Georges*: Napóleon. Gondolat, Budapest, 1975.
Livermore 1966.	*H. V. Livermore:* A New History of Portugal. Cambridge University Press, Cambridge, 1966.
Memoir 1858.	Memoir of Colonel Cameron of Fassiefern. By The Rev. *Clerk, Archibald.* Glasgow, 1858.
Neillands 1995.	*Neillands, Robin:* Wellington és Napóleon. Merhávia, Pécs, 1995.
Robertson 1842.	The Journal of Sergeant *D. Robertson*, late 92nd Foot. The Different Campaigns, Between the Years 1797 and 1818. Published by *J. Fisher.* Perth, 1842.
Robinson 1906.	*Major–Robinson, Gen. C. W.:* Wellington's Campaigns; Peninsula–Waterloo 1808–15, Also Moore's Campaign of Corunna (for Military Students) Part II.: 1811–12–13. Barossa to Vittoria and Invasion of France. Hugh Rees Ltd., London, 1906.
Soldiers at War 2001.	The Mammoth Book of Soldiers at War. (Firsthand accounts of warfare from the Age of Napoleon.) Ed. by Jon *E. Lewis, Carroll* & Graf Publishers, INC., New York, 2001.
Tarlé 1946.	*Tarlé, Jevgenij*: Napoleon. Cserépfalvi, Budapest, 1946.
The Road to Corunna	The Road to Corunna, 1808–9 by *Rifleman Benjamin Harris*, 95th Rifles. In: Soldiers at War
Tulard 1997.	*Tulard, Jean:* Napóleon. Osiris, Budapest, 1997.
Watt, é. n.	*Watt, Lauchlan MacLeon:* The Gordon Highlanders. W. P. Nimmo Hay & Mitchell, Edinburgh, é. n.

[246] *Neillands* 1995. 209. o.

Teofil Bíró

THE HISTORY OF THE 92ND (GORDON HIGHLANDERS) REGIMENT OF FOOT IN THE WARS OF THE COALITIONS

Summary

International conflicts in the second half of the 18th century (the Seven Years' War, the American War of Independence, the French Revolution and the Napoleonic Wars) urged the British government to gradually increase the strength of the country's land forces. It seemed to be reasonable to make use of the manpower of the economically disadvantaged and overpopulated Scottish Highlands. In the last wave of the recruitment campaign that was launched in the Highlands after the last Jacobite Rising in 1745–1746 and ended in 1800, the Gordon Highlanders Regiment of Foot, recruited from and garrisoned in Aberdeen, was raised in 1794.

Principally, the Regiment was called to life by the growing needs of the Wars of the Coalitions. At that time, Great Britain did not only fight at sea and in the colonies, but also took part in the wars against France on the Continent more and more frequently and with increasing numbers of troops.

Except for the Egyptian Campaign in 1801, which was an integral part of the struggle against Napoleon, the Regiment was deployed in Europe throughout the period. They fought in Holland in 1799, in Denmark in 1807, in Belgium in 1809, in Portugal and Spain between 1808 and 1813, in France in 1814 and again in Belgium in 1815. Their Battle Honours ("Egmont-op-Zee", "Sphinx", "Egypt", "Mandora", "Peninsula", "Corunna", "Fuentes d'Onor", "Almarez", "Vittoria", "Pyrenees", "Nive", "Orthes" and "Waterloo") all prove the Regiment's involvement and valuable service in the battles, and represent the glorious stages of the early regimental history.

In the study, the author gives an account of the second period of the Gordon Highlanders' history, from the "adventure at La Coruña" to the short French campaign and Napoleon's resignation in 1814.

Teofil Bíró

L'HISTOIRE DU 92^{E} RÉGIMENT D'INFANTERIE BRITANNIQUE (GORDON HIGHLANDERS) À L'ÉPOQUE DES GUERRES DE COALITION

Résumé

Les conflits internationaux de la deuxième moitié du 18e siècle – guerre de sept ans, la guerre d'indépendance en Amérique du Nord, la révolution française et les guerres napoléoniennes – ont incité le gouvernement britannique à augmenter progressivement les effectifs de son armée de terre. Il paraissait logique d'exploiter les ressources humaines des Hautes Terres d'Écosse, une région économiquement en retard avec un excédent de population. Les recrutements y ont débuté après la dernière insurrection jacobite de 1745–1746 et ont duré jusqu'en 1800. C'est lors de la dernière vague de ces recrutements que le régiment d'infanterie Gordon Highlanders établi à Aberdeenshire fut formé en 1794.

Le régiment est né pour répondre aux besoins grandissants des guerres de coalition. En plus de la mer et des colonies, la Grande Bretagne intervenait contre la France de plus en plus souvent sur le continent et avec des forces accrues.

Hormis la campagne d'Égypte de 1801 – qui faisait partie intégrante de la lutte contre Napoléon – le régiment fut toujours engagé en Europe dans la période examinée. Les théâtres de leurs opérations militaires furent les Pays-Bas en 1799, le Danemark en 1807, la Belgique en 1809, le Portugal et l'Espagne entre 1808 et 1813 avant de retourner en Belgique en 1815. Les inscriptions sur le drapeau du régiment témoignent de leur participation utile et active aux combats : «Egmont-op-Zee», «Sphinx», «Egypt», «Mandora», «Peninsula», «Corunna», «Fuentes d'Onor», «Almarez», «Vittoria», «Pyrenees», «Nive», «Orthes» et «Waterloo» indiquent chacun les différentes étapes glorieuses au début de leur histoire.

La présente étude examine la deuxième période de l'histoire du régiment, de «l'aventure de La Coruña» à la brève campagne de 1814 en France jusqu'à l'abdication de Napoléon.

Teofil Bíró

DIE GESCHICHTE DES 92. (GORDON HIGHLANDERS) BRITISCHEN INFANTERIEREGIMENTS ZUR ZEIT DER KOALITIONSKRIEGE

Resümee

Die internationalen Konflikte der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts – Siebenjähriger Krieg, nordamerikanischer Unabhängigkeitskrieg, französische Revolution und Napoleon-Kriege – spornten die britische Regierung an, die Stärke ihrer Festlandtruppen ständig zu erhöhen. Dabei erschien es als eine logische Lösung, das Menschenmaterial der schottischen Highlands heranzuziehen, die wirtschaftlich rückständig waren und über einen Bevölkerungsüberschuss verfügten. Im Jahre 1794, in der letzten Welle der militärischen Werbung auf dem Gebiet der schottischen Highlands, die nach dem letzten Jakobiten-Aufstand von 1745–1746 begann und bis 1800 dauerte, erfolgte die Aufstellung des Infanterieregiments Gordon Highlanders mit Standort in Aberdeenshire.

Das Regiment wurde im Grunde von den immer größeren Anforderungen der Koalitionskriege ins Leben gerufen. Großbritannien nahm nunmehr nicht nur auf der See und in den Kolonien, sondern immer öfter und mit immer größeren Kräften auch auf dem Kontinent im Kampf gegen Frankreich teil.

Abgesehen vom Ägypten-Feldzug des Jahres 1801 – der einen organischen Teil des Kampfes gegen Napoleon bildete – wurde das Regiment in unserer Zeit bis zuletzt in Europa eingesetzt. Die Schauplätze der Kampftätigkeit des Regiments waren 1799 die Niederlande, 1807 Dänemark, 1809 Belgien, zwischen 1808–1813 Portugal und Spanien, 1814 Frankreich und schließlich 1815 erneut Belgien. Die auf die Regimentsstandarte damals aufgezeichneten Namen beweisen stolz die nützliche und aktive Teilnahme der Einheit in den Kämpfen: „Egmont-op-Zee," „Sphinx," „Egypt," „Mandora," „Peninsula," „Corunna," „Fuentes d'Onor," „Almarez," „Vittoria," „Pyrenees," „Nive," „Orthes" und „Waterloo" bedeuten allesamt jeweils ein ruhmreiches Kapitel in der frühen Geschichte des Regiments.

Die vorliegende Studie gibt einen Überblick über den zweiten Abschnitt der Geschichte des Regiments, vom „Abenteuer von La Coruña" bis zum kurzen Frankreich-Feldzug im Jahre 1814, der Abdankung Napoleons.

Теофил Биро

ИСТОРИЯ 92-ГО БРИТАНСКОГО ПЕХОТНОГО ПОЛКА (GORDON HIGHLANDERS) В ПЕРИОД КОАЛИЦИОННЫХ ВОЙН

Резюме

Международные конфликты второй половины XVIII века – семилетняя война, североамериканская война за независимость, французская революция и войны Наполеона – побуждали британское правительство к непрерывному повышению численного состава своей сухопутной армии. Логическим решением казалось воспользоваться человеческим материалом Шотландского севера, бывшего экономически отсталым и располагавшим избытком населения. В последней волне военных вербовок в Шотландии, начавшихся после последнего якобитского восстания 1745–1746 гг., в 1794 году был сформирован пехотный полк Gordon Highlanders в Аберденшайре.

Этот полк по существу был вызван к существованию все более возраставшими требованиями коалиционных войн. Великобритания теперь уже не только на море и в колониях, но все чаще и со все более крупными силами вступает в борьбу на суше против Франции.

За исключением военной кампании в Египте 1801 года, которая была органической частью войны против Наполеона, полк в это время до конца воевал в Европе. В 1799 году театром военных действий полка была Голландия, в 1807 году – Дания, в 1809 году – Бельгия, в 1808–1813 году – Португалия и Испания, в 1814 году – Франция, и в конце концов в 1815 году вновь Бельгия. Результативное и активное участие в боях с гордостью подтверждается следующими надписями, нанесенными на полковое знамя: „Egmont-op-Zee," „Sphinx," „Egypt," „Mandora," „Peninsula," „Corunna," „Fuentes d'Onor," „Almarez," „Vittoria," „Pyrenees," „Nive," „Orthes," „Waterloo,"- все они являются одними из славных этапов прежней истории полка.

В настоящей статье рассматривается второй этап истории полка, начиная с „корунайского приключения" до короткой кампании 1814 года во Франции, до отречения Наполеона.

SÁGVÁRI GYÖRGY

A HONVÉDEGYENRUHA SZÜLETÉSE*

1867. február 17-én I. Ferenc József helyreállította a magyar alkotmányt; néhány nap múlva magyar miniszterelnökké, s egyben honvédelmi miniszterré nevezte ki gróf Andrássy Gyulát. Június 8-án I. Ferenc Józsefet Budán Magyarország királyává koronázták. Rá négy napra, június 12-én a az uralkodó szentesítette az 1867. évi XII., közismert nevén a kiegyezési törvényt. Az osztrák parlament *decemberi alkotmánynak* nevezett törvény együttesét (141–147. törvénycikkek), mely a magyar kiegyezési törvény osztrák megfelelője volt, aláírásával 1867. december 21-én hagyta jóvá a császár. Államjogi vonatkozásban lezárult a birodalom átalakítása; a Habsburg Monarchia alkotmányos dualista állammá vált.

A nem kevésbé fontos katonai kérdésekben a megegyezés a következő évre maradt, és végső formáját, politikai egyeztetések és törvénykezési procedúra után a véderőtörvényekben nyerte el. A véderőtörvényt érdemben három tárgyalási szakaszban hozták tető alá. Az első szakasz 1867 novembere–decembere, amikor politikai és taktikai egyeztetések zajlottak. A második az 1868. január 29. és március közepe között ülésező tábornoki konferencia, ahol főleg katonai-szakmai kérdéseket vitattak meg, köztük a magyar felterjesztéseket is. A harmadik fázisban, az 1868. április második felében Budán megtartott miniszteri konferencián már a törvény végleges formába öntésével foglalkoztak.

A megszövegezett törvényjavaslatokat 1868. június 10-én hagyta jóvá a magyar minisztertanács, melyet a miniszterelnök június 27-én nyújtott be a képviselőháznak. A törvényjavaslat érdemi vitája a magyar parlamentben július 30-án kezdődött és jó egy héten át tartott. Éles szóváltások után a szavazás végül is a kormány sikerét hozta. A főrendiházi elfogadás sem váratott sokáig magára, arra augusztus 11-én került sor. Ausztria parlamentjében november 13-án fogadták el a törvénytervezetet. Az uralkodó 1868. december 5-én szentesítette a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről alkotott XLI., és az önkéntes népfelkelésre vonatkozó XLII. törvényt.[1]

A politikai és katonai kiegyezés, a Véderőtörvény és a magyar honvédség létrehozása sorsfordító kérdései mellett az egyezkedő feleknek megoldást kellett találni nem kevés járulékos problémára is. Ilyen volt – többek között – az új honvédség egyenruhája is.

*

Milyen lesz az új honvédség egyenruhája? – A kérdés 1868–1869-ben sokak érdeklődését felkeltette szakmai és politikai berkekben egyaránt, noha a Véderőtörvény bonyolult tárgyalási fordulóiban csak meglehetősen jelentéktelen tételnek számított. A honvédegyenruha terveit a magyar honvédelmi minisztériumban az egykori '48-as honvédtiszt, Gelich Richárd alezredes vezetése alatt működő különbizottság dolgozta ki[2], s azt nagy

* A közlemény az OTKA 46 906 TRT kutatási programjának keretén belül készült.

[1] *Somogyi Éva:* Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867–1906). (História Könyvtár, Monográfiák.) Budapest, 1996. 24.,133–134. o.

[2] Gelich Richárd, mint honvédelmi minisztériumi osztálytanácsos, Andrássy Gyula egyik bizalmas híve,

vonalaiban az 1868. áprilisi budai tanácskozáson jóváhagyták.[3] Ugyanekkor fogadták el a honvédzászlók szimbólumait is. Mindeközben, s még hosszasan, a magyar parlamentben és a sajtóban egymással perlekedtek az álláspontok. A radikális parlamenti ellenzék a honvédegyenruha magyar nemzeti jellegű (értsd: 1848-as) hagyományaiért állt ki, míg a másik tábor, amelyhez főleg katonák tartoztak, a külsőségek tekintetében is a haderő integritását tartotta a legfontosabb kérdésnek és azt a véleményt képviselte, hogy bármely '48-ra utaló rebellis jegy az egyenruhán megbonthatja a haderő egységét. Ők legfeljebb a „huszáros külsőt" tudták elképzelni. – A honvédség külsőségei körüli vitákban valójában a Véderőtörvény nagy kérdései fogalmazódtak meg – alacsonyabb szinten.

A véglegesnek szánt egyenruhatervek a honvédség hadrendi és költségvetési terveivel együtt hivatalos véleményezésre Bécsbe is eljutottak, a hadügyminisztériumba és a Katonai Irodához.[4] Onnan pedig a bécsi újságokhoz. A liberális nagypolgárság lapja, a *Neue Freie Presse* már 1868 decemberében értesült a honvédség egyenruha-tervezetéről.[5] A honvéd gyalogság magyar címeres piros csákóval, piros zsinóros (a tisztek aranyzsinóros) sötétkék atillával, piros nadrággal, szürke posztóból készült köpennyel és (bakancs helyett) magyaros csizmával lesz felszerelve – adta hírül. A szíjazat fekete, a tábori sapka vörös színű lesz. A köpenyre som alakú, szőtt gombok kerülnek, de nem olyanok, mint a közös hadseregből ismert közönséges fémgombok. Nem lesz viszont különbség a rangok jelölésében – erről már a *Hazánk* tudósított,[6] Pesten. A rendfokozatokat a csákón és a galléron jelölik, paszománnyal és csillagokkal, a honvédségi törvény 19. paragrafusának megfelelően. Az egyenruha tervező bizottság is így látta jónak, mert ettől lesz egyértelmű „a magyar honvédségnek őfelsége többi csapataihoz való hozzátartozósága", és ilymódon elejét lehet venni a „netaláni civakodásnak a rangelsőbbség kérdésében és a tisztelgés megtagadásoknak". A huszárok ugyanakkor kék leffentyűs tollas kucsmát kapnak, kék atillát, ugyanilyen mentét fehér prémmel, veres nadrágot. A zsinórzat piros lesz, a lótakaróra pedig dísznek a magyar címert helyezik – lehetett megtudni a híradásokból.

A sajtó tulajdonképpen az osztrák Honvédelmi Minisztériumhoz és az uralkodó Katonai Irodájához véleményezésre felküldött, fentebb említett javaslatokból szemezgetett. A bécsi illetékesek asztalára az egyenruházatról két tervezet került, mindkettőnek volt magyar és német nyelvű változata.[7] A tervezeteket, a német változatok széljegyzeteiből

---

fontos szerepet játszott a Véderőtörvény magyar álláspontjának kidolgozásában. 1869-től már aktív katona, az észak-bácskai (szabadkai) honvédzászlóalj parancsnoka. 1878-ban tábornokként vonult nyugállományba.

[3] A konferenciáról Friedrich Beck-Rzikowsky ezredes, az uralkodó Katonai Irodájának (Militärkanzlei) készített napi feljegyzéseket, a jegyzőkönyvet feldolgozta *Papp Tibor*: Az Osztrák-Magyar Monarchia első véderőtörvény tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968. 4. sz. 703–724. o. A jegyzőkönyv eredeti példányának őrzési helye: Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) MKSM SR Karton 143. Fasc. 29/3.

[4] A honvédség szervezésének kulcsdokumentumait, utólagos rendezés során, az „MKSM SR, Karton 43. und Karton 44. Wehrgesetz, 1868" feliratú dobozokban gyűjtötték össze. Témánkat közvetlenül érintő részei: General Übersicht für die Eintheilung der königl. ung. Landwehr (1. csomó); Entwurf zur Landwehr- Organisation für Ungarn (2. csomó); Standes Übersicht der ungarische Landwehr-batallions (3. csomó); Entwurf für die Adjustierung und Ausrüstung der königlich ungarischen Landwehr (4. csomó); Kriegsorganisation der königlich ungarischen Landwehr (5. csomó); Budget Entwurf für die k. ung. Landwehr im Frieden (6. csomó); Rectifizierzte Entwürfe für der Wehrgesetz, Landwehr- und Landwehr Statuts (7. csomó).

[5] Ld. a *Neue Freie Presse*, 1868. decemberi számait.

[6] *Hazánk*, 1868. december 16. szerda. 281. sz.

[7] Ld. 4. j. A tervezetek német és magyar nyelvű változatai: „Javaslat a Magyar Királyi Honvédség egyen-

ítélve, véleményezték. A variánsok csak részletekben tértek el egymástól, láthatóan azonos intenciók alapján készültek, feltűnő bennük a sok szó szerinti azonosság. Egyrészt igazodtak a hadsereg meglévő egyenruházatához, közvetlen mintának az akkor viselt császári-királyi huszáruniformist vették. Alternatívaként ugyanakkor direkt formában utalás fedezhető fel az 1848–1849-es honvédgyalogság, illetve az 1850–1860-as évek önkéntes huszárságának egyenruhájára.

A honvéd gyalogságot mindegyik javaslat deklaráltan „könnyűgyalogságként" határozta meg és a viseletet is ehhez mérten alakította. Abban egységesek, hogy a honvéd föveg olyan legyen, mint a sorhadé, vagyis „törpe alakú, buzérszín veres csákó, napellenzővel", fényezett fekete bőrtetővel. Ugyanígy a tábori sapka is sorhadi minta szerinti, csakhogy a színe buzérvörös. A kabátoknál azonban már eltértek a javaslatok. Az egyik kávébarna színű atillát és mellényt, sötétkék zubbonyt proponált, valamennyit meggyszínű zsinórral, míg a másik sötétkék atillát és sötétkék zubbonyt, mellényt pedig egyáltalán nem. A köpenynél és a nadrágnál viszont már nem volt véleménykülönbség; a köpeny „kékellő szürke" lesz – írták, egyező a sorhadéval, a nadrág buzérvörös, a rajta lévő zsinór pedig meggyvörös. A nadrág amúgy „fesztelen, kényelmesen bő szabású" – vagyis nem a szűk magyarnadrág –, csak térd alatt feszül a lábikrára, s egészen a bokáig kapcsokkal záródik. Egyeznek a lábbeli tervek is: magyar fűzős cipő, azaz a közös hadseregben akkor használt lábbelinél magasabb szárú bakancs, melynek szára puha bőrből készül. Előzetesen összesen 14 cipőmérettel számoltak.

Az említett tervek a huszárok részére világoskék atillát és mentét ajánlottak. Az atilla rövid szabású lenne eszerint, négy hüvelykkel ér a csípő alá, zsinórzata megegyezik a sorhadi huszárokéval, de meggyvörös variánsban. A mentére fehér prém kerülne. Világoskék lenne a zubbony is, vörös zsinórszegélyzettel, és a mellen öt pár rövid zsinórgombolóval. A köpeny ugyancsak a sorhadi mintára készülne, szabásában és színében is, vagyis megőrizné kávébarna színét, de hogy különbség is legyen, a gombok nem a sorhadi kerek gombok lennének, hanem magyaros, som alakú gombok. A nadrág mindehhez „buzérszín veres magyarnadrág". A javasolt huszárföveg kucsma, pontosan olyan, mint amilyet a sorhadi huszárok viseltek az 1860-as években, sastollal, vitézkötéssel.

A fegyverek, fegyvertartozékok és felszerelési anyagok tervezése is egységes koncepciót tükröz. A gyalogságnak újonnan bevezetett Werndl puskája, a huszároknak Werndl karabélya lesz, a tölténytáskák és az összes szíjazat fekete, formára pedig teljesen olyan, mint a sorhadban. A huszárkarabélynak azonban valamivel rövidebb lenne a csöve, mint sorhadi megfelelőjének, s úgy lenne hordandó, hogy a nyereg hevederre egy bőr hüvelyt applikálnak, és abba helyezik bele a karabélyt. Természetesen vállon, szíjon is lehetne hordani. Rövidebb lenne a huszárkard is, mint sorhadi megfelelője, ahogyan a javaslat megfogalmazta: „rövidebb és valamivel szélesebb" – legajánlatosabb a Mária Terézia korabeli ún. fringia alak volna."

A tölténytáskát a gyalogosok és a huszárok is fekete vállszíjon hordanák. A táska fedelét a magyar korona díszítené, alatta pedig a zászlóalj, illetve a huszárszázad hadrendi

---

ruházata és fegyverzetére nézve"; német variánsai: Vorlage über die Bemontierung und Bewaffnung der k. ung. Landwehr", illetve „Entwurf für die Adjustierung und Ausrüstung der königlich-ungarischen Landwehr". Része az iratcsomónak a már véglegesített honvéd öltözködési szabályzat német nyelvű munkapéldánya is. Ez a szöveg jelent meg nyomtatásban a Birodalmi Rendeletek Tárában.

számát helyeznék el. A tiszti tölténytáska fedelére – egyébként mind a huszár-, mind a gyalogos-tisztek számára egyaránt ilyet helyeztek volna –, a korona alá az uralkodó névjele kerülne. Díszített lenne a táska szíja is (vállszíj), oroszlánfejjel, lánccal, jelsíppal. A többi tiszti kellék formáját tekintve olyan lenne, mint a sorhadi tiszteké, de némileg megmagyarított kiegészítésekkel, például a kardkötő paszománya esetében a fekete helyett meggyvörös beszövéssel, a kardbojton magyar címerrel és magyar koronával.

A felszerelési tárgyak között – talán a régi csutora iránti nosztalgiából – külön javaslat foglalkozik a „bőrös kulaccsal", azaz a „nyers szőrös bőrrel bevont kisded fakulaccsal". Elég nagy teret szenteltek a javaslatok a huszárok nyereg- és lófelszerelésének, a ló-, illetve nyeregbundának, köpenyzsáknak. Nyeregbunda nem is lenne, hanem helyette lótakaró világoskék posztóból, amit az egyik tervezet még buzérvörös szegélyzettel is ellátna. A lótakaró hátsó csücskét az uralkodó névjele díszítené a magyar koronával. Külön szólt a tervezet a nyeregzsákról, amelyre ugyancsak rákerült volna az uralkodói névjel. Kaptak volna a huszárok fejenként egy-egy hajlított nyelű szekercét is. Mintegy előre kalkulálva a huszárság várható katonai szerepét kiegészült mindez a sáncszerszámokkal, úgymint az ásóval és a csákánnyal, melyekből minden század kettőt-kettőt kapott volna.

A tervezeteket utójegyzetekkel is ellátták, amelyek további praktikus ötleteket tartalmaztak. Például a huszárlegénység kapjon szürke vászonnadrágot istálló munkára, vagy a csákónak legyen egy viaszosvászon huzata, melynek hátsó része 8 hüvelykkel lenne hosszabb az elejénél, s így hidegben vagy esőben védené a nyakat. Elég hosszasan taglalja az egyik utójegyzet a „kalap-kérdést", felveti a lehetőséget, hogy a drágább csákó helyett célszerűbb lehetne egy olcsóbb, szürke nemezből készíthető, kakastollas, „törpe, dombor alakú kalap, nem túl nagy, vízszintesen kiterülő karimával". De azonnal meg is cáfolja önmagát: tartósabb, katonásabb a csákó és jobban megfelel ama igénynek, hogy a honvédség egyenrangúnak mutatkozzék a sorhaddal.

A rendszeresítést megelőző uralkodói mustrára 1869 januárjában került sor Bécsben: egy honvéd huszárőrmester vezetése alatt két gyalogosból és két huszárból álló kis csapat mutatta be az új ruhát a királynak. Az eseményről az újságok is részletesen tudósítottak. Kiemelték, hogy a király magyarul beszélt a honvédekkel, de hogy mit mondhatott személyes véleményként, arról már nem szóltak. A Honvéd néhány héttel később adott hírt az eseményről: „a honvédek egyenruházati terve megnyerte a legfelsőbb engedélyt. A gyalogság öltözete: sötétkék atilla, sötétkék zsinóros blouse, szürke nadrág, és vörös csákó; a huszároké kék atilla szűk vörös nadrág és hasonlag vörös csákó... A tisztek sipkái és kardbojtjai olyanok lesznek, mint a rendes seregben."[8]

Az uralkodói mustra után már semmi sem állhatott a hivatalos rendszeresítés útjába: a honvéd egyenruháról szóló rendelet csakhamar nyomtatásban is megjelent.[9] Tartalma csaknem teljesen azonos a Gelich-féle tervezetekével. Behatóbban csak a két alapfegyvernem, a gyalogság és a lovasság ruhájával és felszerelésével foglalkozott, és csak szűkszavúan, az utolsó fejezetekben érintette a nem harcoló állomány tisztjei, tisztviselői, altiszti beosztású mesteremberei viseletét. Ez az első években, főleg a szimbólumok

[8] *A Honvéd*, 1869. március 16. 11. sz. 90. o.

[9] Ruházati és fölszerelési szabályzat a M. Kir. Honvédség számára. In: Magyarországi Rendeletek Tára. Harmadik folyam. 1869. Honvédelem. Első füzet. 77–92 o. Ugyanennek német nyelvű változata: Adjustierungs- und Ausrüstungs-Vorschrift für die königlich-ungarische Landwehr. 365–374. o.

kérdésében elég sokszor adott okot vitára. A rendeletből valójában csak a honvédegyenruha esszenciája olvasható ki, amely a következő:

A honvédség dísz-fejfedője a csákó, amint a fentebbi tervezetekből már ismerjük, „törpe alakú, buzérszín veres, napellenzős", ugyanolyan, mint amilyet a hadsereg számára 1868-ban rendszeresítettek. Magyarrá felségjelei tették: kör alakú pajzson a koronás magyar középcímer,[10] a „Királyért és Hazáért" körfelirattal. A jelmondat a 79–82. hadrendi számú, horvátországi zászlóaljaknál horvát nyelvű: „Za kralja i domovinu". A másik jelképhordozó a címer fölé magasodó sárgaréz rózsa, közepén az uralkodó magyar koronás névjele (IFJ). A homlokrészre, közvetlenül a címer alá illesztették a zászlóalj-, illetve a huszárszázad hadrendi számát.[11] A huszárcsákón ezen kívül meggyvörös vitézkötés és fehér lószőrforgó is volt. A tiszti csákó mívesebb kivitelű, fémdíszei (címer, rózsa, hadrendi szám) aranyozottak, és aranyszálakkal hímzett szemernyőjének külső pereme.

A tábori sapka szintén a hadseregi formát utánozta. Színe buzérvörös, anyaga filcposztó, jobb oldalára sárga posztóból a csapattest hadrendi számát varrták. Ez a köznapi ruhadarab tiszti párjával, a fekete sapkával együtt a '70-es évek elején kis politikai kakaskodás középpontjába került. A vita tárgya a sapka rózsája volt. Milyen legyen, „sárga czérna rózsa", vagy fémrózsa, és egyáltalán mi legyen a közepén: fekete, avagy veres posztó? Mivel az 1869-es rendelet külön nem tett említést a sapka díszéről, azt ki-ki saját (politikai) ízlése szerint értelmezhette. Akiket a hadseregtől helyeztek át, tovább hordták régi sapkájukat a megszokott fekete középmezejű rózsával, míg a „hazafias érzelmű" új tisztek és az egykori '48-asok inkább veres közepű arany rózsát csináltattak.[12] Ugyanilyen lett a legénységi változat is – sárga gyapjú keret, veres középmező, rajta az uralkodó névjele. A vita persze hamar rendeződött, a honvéd tisztikar hazafias része is áttért az aranyfekete rózsa használatára, a legénységi sárga-veres rózsát pedig ugyanolyan fémrózsára cserélték,[13] mint amilyet a közös hadseregben használtak. A magyar jelleget a továbbiakban csak az uralkodó (IFJ) magyar írásmód szerinti névjele fejezte ki.

Huszáros lett a honvéd díszkabát is, vörös zsinóros, sötétkék atilla, illetve a huszároknak fehér prémes mente. A huszárlegénység furcsa mód nem kapott atillát, ők a mente alá zsinóros zubbonyt vettek fel, amely persze sok zsinórjával már majdnem atillára hasonlított. Elöl csavart, som alakú gombok zárták, mindegyiknél egy-egy 8,5 cm

---

[10] A középcímer a magyar politikai gondolkodásban az ország területét jelképezte Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Erdély és Magyarország címereinek együtteseként. A címert 1848-ban alkották meg, valójában tehát '48-as örökség. Erről részletesebben: *Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Budapest, 1998.[2] 77. o.

[11] A címer alatti fém hadrendi számot egyetlen tárgyi emlék vagy ábrázolás sem dokumentálja. A hadrendi szám feltüntetése a sok átszervezés miatt valójában értelmetlenné is vált, melyet – főleg takarékosságra hivatkozva – szóvá is tettek. A gyalogos csákón megszűnt, a huszárcsákón pedig a csákó bal oldalára került. Ugyanígy megszűntek a számos zubbonygombok és lekerült a szám a tölténytáskákról. Mindössze a tábori sapkán maradt meg mindvégig.

[12] Az „áttett tiszt urak subordinatio elleninek tartják, hogy magyar érzelmű honvéd veres-sárga fövegrózsát és kardbojtot mer viselni..." – dohogott *A Honvéd* cikkírója. Amúgy is, a honvédség kezd németesedni, ráadásul csak nagyon kevés „nemzeti viselet engedtetett meg, minek kellene még azt a keveset is németesíteni?" Hangok a közös hadsereg és a honvédelem köréből... *A Honvéd*, 1871. augusztus 10. 32. sz. 129. o. A „pecsovics" mint a „megalkuvó" szinonímája, a sárga-fekete színpárra utal, s főleg azokra, akik ezt viselik.

[13] A „czérna rózsák" lecserélésének ötlete az V. Honvédkerületi parancsnokságtól származott. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvéd Főparancsnokság, Főparancsnoki iktatókönyv, 51. lap. 1872. január 15. V. Budai kat. pság 6. 1/15.

hosszú vízszintes mellzsinórral, a végükön makk alakú fonadékkal. A bal vállán vállzsinór feszült, a karvéget vitézkötés díszítette. A huszártiszteknek atillája, mentéje és zubbonya is volt.

A hétköznapok kabátviselete a sötétkék zubbony. Mint ahogy majd' minden honvéd ruhadarab díszesebb volt közös hadseregbeli megfelelőjénél, a honvéd zubbony (tiszti és legénységi egyaránt) is az lett. Gallérját meggyvörös zsinórzat keretezte, az ujjak végét hármas karika díszítette, rejtett gombolás helyett öt félgömb alakú sárgaréz gomb zárta.[14] Derekát korcba bújtatott zsinórral karcsúsítani is lehetett.

Buzérvörös posztóból készült az alul kapcsokkal záródó szűk magyar nadrág. Külső oldalvarrását 1 cm-es lapos, meggyvörös zsinór fedte, a combokon pedig atillazsinórból képeztek vitézkötéseket. A tisztek ennek megfelelően díszöltözetben buzérvörös pantallót hordtak, általában pedig kékszürkét, az oldalvarráson buzérvörös szegéllyel. Ez utóbbi volt a „szalonnadrág".

Kékszürke posztóból készült a honvédgyalogság köpenye, hasonló szabásban, mint a közös hadseregé. Ami attól megkülönböztette – a gallérja két végére felvarrt lándzsahegy alakú, buzérvörös hajtóka. A köpenyeket az első két évben még magyaros somgombokkal készítették, ezeket azonban praktikátlanságuk miatt már 1870-ben lapos, kerek gombokra cserélték. A tisztek köpenyét buzérvörös posztó szegélyezte, gallérját bársony fedte. A tiszteknek volt egy kerek köpenye is (körgallér). Viselése azonban csak szolgálaton kívül, menetek alkalmával és hadműveleti területen volt megengedett.

A lábbeli végül bakancs lett a gyalogosok számára, a tiszteknek pedig félszárú csizma, ami persze a leeresztett pantallószáraktól nem is látszódott, s így mindegy volt hogy ezt, vagy az oldalt gumibetétes fekete cipőt (cúgos cipőt) hordják-e. Akik lovasítottak voltak, a csizmán egyenes nyakú tarajos huszársarkantyút, ünnepélyeken és táncmulatságokon pedig gombos sarkantyút viseltek.

A „maradék" honvéd státusok, beosztások egyenruháit a rendelet szűkszavúan tárgyalja. Ruházatukat, megkülönböztető jelzéseiket, fegyvereiket az alábbi táblázat foglalja össze:

Fegyvernem / állománycsoport	*Csákó / sapka*	*Atilla / zubbony-gallér és hajtóka*	*Nadrág / pantalló*	*Köpeny*	*Fegyver*
Járásőrmester		sötétkék[15]	sötétszürke pantalló, buzérvörös paszpól	kékszürke	gyalogtiszti kard, altiszti kardbojt[16]
Orvosok	sötétkék	sötétkék / vörössel keretezett fekete bársony	sötétszürke, buzérvörös paszpól	kékszürke, fekete szegély, fekete bársony hajtóka	gyalogtiszti kard
Hadbírók	piros	sötétkék / buzérvörös	sötétszürke buzérvörös paszpól	kékszürke	gyalogtiszti kard

[14] A gombokon, legalábbis az első hónapokban, években a zászlóalj számát is feltüntették, erről azonban praktikátlansága, s főleg a sok átszervezés, hadrendi változás miatt csakhamar lemondtak. A gombok ettől kezdve mindvégig sima felületűek voltak.

[15] A galléron duplán fektetett őrmesteri paszománnyal. A két paszomány között vörös sáv.

[16] A kardkötő vörös bagaria bőr, bevonva sárga iszpahán paszománnyal.

Fegyvernem / állománycsoport	*Csákó / sapka*	*Atilla / zubbony-gallér és hajtóka*	*Nadrág / pantalló*	*Köpeny*	*Fegyver*
Hadbiztosok	kucsma, karmazsinvörös leffentyűvel[17]	sötétzöld	kékszürke, karmazsinvörös paszpól	kékszürke, karmazsinvörös bársony hajtóka	tisztviselői kard, megrövidített kardbojttal
Számellenőrzés	kucsma, karmazsinvörös leffentyűvel [18]	sötétzöld	kékszürke, karmazsinvörös paszpól	kékszürke, karmazsinvörös bársony hajtóka	tisztviselői kard, kardbojt nélkül
Állatorvosok	kucsma[19]	sötétkék,[20]	szürke, buzérvörös paszpól	kékszürke, meggyvörös bársony hajtóka	
Századkovács	sötétkék tiszti sapka[21]	sötétkék, meggyvörös zsinór, és hajtóka	buzérvörös huszárnadrág meggyvörös zsinórzat	kávébarna, buzérvörös hajtóka	
Mesteremberek, fegyvermesterek[22]	sötétkék tiszti sapka[23]	kékszürke, világoskék karhajtóka	piros	kékszürke, világoskék hajtóka	Werndl-szurony bőr hüvelyben
Tisztiszolgák	buzérvörös tábori sapka	sötétkék, sötétkék zsinór[24] a huszárzubbony mintája szerint	piros	fegyvernemnek megfelelő	
Hivatalszolgák	pörgekalap, baloldalt magyar címer	sötétkék, sötétkék zsinór[25]	buzérvörös huszárnadrág	szürke, hajtóka nélkül, fehér somgombokkal	

Persze mindig akadtak olyan kivételek, különcök, akik valamit máshogy csináltak volna. A volt '48-as Pongrácz Károly egy honvédelemről szóló kisebb tanulmánya részeként kitért a honvédegyenruhára is.[26] Úgy gondolta, hogy minden katona az első bevonulásánál teljes egyenruhát kapna. Miután megkapta a szükséges kiképzést, hazamenne, magával vinné felszerelését is, és azt az adott település elöljáróságánál leadná. A holmikat

[17] A kucsmán fehér lószőrforgó. A fekete sapkán a rózsa középmezejében a magyar szentkorona.

[18] Mint a hadbiztosok kucsmája.

[19] Mint a hadbiztosok kucsmája, de fekete lószőrforgóval.

[20] Az atilla zsinórozása ugyanaz, mint a huszárzubbonyé. A zsinór meggyvörös, aranyszálakkal átszőve. Az atillán a gallér és a karhajtóka, illetve a zubbonyon a gallér és karhajtóka meggyvörös.

[21] A tiszti fekete sapka szabása szerint, de altiszti jelekkel. A tábori sapka buzérvörös.

[22] Rangjuk a gyalogság őrmesteri distinkciója szerint.

[23] Mint a századkovácsé.

[24] Az atilla zsinórzása a huszárzubbony zsinórzása szerint. A zubbony hajtóka és zsinór nélkül.

[25] Az atilla hosszított szabású. A körteformájú fehér gombokon a magyar államcímer. A galléron feltüntették a hivatal nevének kezdőbetűit. A zubbony, mint a gyalogságé, ugyancsak sötétkék zsinórzattal, hajtóka nem volt, helyette egysoros-gombos piros mellényt viseltek. A gombok gömb formájú óngombok.

[26] *Pongrácz Károly:* Az osztrák-magyar hadsereg és a honvédelem. *A Honvéd*, 1869. 18. sz. (Melléklet.) A tanulmány 15. tétele foglalkozott a honvédség egyenruhájával.

ott őriznék, az újabb tartalékos behívásánál pedig kiadnák a katonának. A ruhák és a felszerelés karban tartása a községre hárulna mindaddig, amíg tart a kötelező szolgálat (12 év). Ezután a ruha a község tulajdonába menne át, ez lenne mintegy a község jutalma a gondozásért. Ha pedig időközben a felszerelésből valami tönkremenne, az a község kára lenne. A honvédelem ezáltal is igazi közösségi üggyé válhatna. A készletek rendben tartását a zászlóaljparancsnok évente kétszer ellenőrizné a szolgabíró társaságában. A Pongrácz által elképzelt honvédegyenruha egyébként barna csuklyás köpenyből, kék posztó zubbonyból (blouse), kék posztó mellényből, alul szűk, felül bő vörös magyarnadrágból, magyar csizmából, bojtos nyakravalóból, széles ernyős vörös sapkából, vállon átvetett vitorlavászon tarisznyából állna. Minden katona kapna két garnitúra fehérneműt (inget, gatyát). A tisztek ruhája annyiban különbözik a legénységétől, hogy nekik atillájuk is lenne, a főtiszteknek arany zsinórral, az altiszteknek vörössel. Pongrácz tanulmányát az illetékes magyar szervek igencsak komolyan vették, s azt a honvédség egyenruházatáról Bécsbe felküldött anyaghoz is mellékelték.[27]

Volt, akit csak saját egyenruhája érdekelt. 1870-ben, már jóval a hivatalos rendszeresítés után egy reaktivált, volt '48-as katonaorvos a honvédorvosi egyenruhát szerette volna megváltoztatni.[28] Ugyan '48-ban is egyforma volt a honvédtisztek és a honvédorvosok öltözete, csakúgy, mint jelenleg, ám jobb lenne az orvosoknak valami külön ismertető jelvény, például egy új föveg – érvelt. Mert az a kis fekete bársony, a piros szegéllyel csak közelről tűnik fel, messziről nem, s ha a honvédorvos csákóval lesz dekorálva, nem lesz észrevehető. 1848-ban fehér tollal volt megkülönböztetve az orvos. Azt ajánlja, hogy az orvosok csákó helyett kerek kalapot, kucsmát vagy cserkesz föveget viseljenek. S persze voltak nagy kesergők is a '48-as egyenruha miatt, mint például Ivánka Imre, a parlament talán leghangosabb ellenzéki képviselője, aki még júniusban is, amikor már a törvény vitája folyt, mindent újra tárgyalt volna, kiegyezésestől, véderőtörvényestől, mindenestől. Egy 1869. májusi parlamenti felszólalásában, amikor lényegében már a honvédség szervezési munkái folytak, arról szónokolt, hogy a nemzet nagy többsége inkább ragaszkodik „azon rongyos, éhes és fáradt honvédekhez, kiket 1848–49-ben ismert". És bármilyen külsővel is próbálkoznak, „ezen kegyeletet, akár legszebb egyenruhákkal is, kebléből kitörölni nem lehet". Ez nem igazi honvédség, a magyar nemzet honvédeket akar és nem Landwehrt.[29]

Nem nagyon örültek a hazafias körök a dzsidás lovasságnak. A magyar és a horvát katona huszárnak termett – írta *A Honvéd*. A horvátok pedig kifejezetten sérelmezik is, hogy katonáik ulánusok lettek, és ez valóban méltánytalan velük szemben. „Szegény horvát lovas katonából egy valóságos amphibiumot csináltak, elöl huszár, hátul ulánus, és a fején egy lengyel csapka.[30]

Az egyenruha mintadarabokat a honvédelmi minisztérium épületében vehették szemügyre a leendő beszállítók. Véleményük nem lehetett a legjobb – legalábbis az ellenzéki sajtó tudósításai szerint. A szabóiparosok például azért panaszkodtak, mert nem kértek

[27] KA MKSM SR Karton 43.

[28] *A Honvéd*, 1870. január 13. 2. sz. 14. o.

[29] *A Honvéd*, 1869. június 1 .23. sz. 172. o. „Balról éljenzés" – írta a korabeli parlamenti tudósítás.

[30] *A Honvéd*, 1869. november 5. 45. sz. 352. o.

tőlük véleményt a nemzeti jelleg, a „magyar ruha" kérdésében. A zsinórok sem jók, silányak, azok még a kiállítóknak (értsd a minisztérium illetékeseinek) sem tetszettek. A pesti szabók küldöttsége a tervezett nadrág miatt még Kerkápoly Károly államtitkárt is felkereste, azt kérve tőle, hogy vizsgáltassa felül a nadrág ellenzője (leppentője) kérdését, hogy a honvédnadrág maradhasson igazi magyarnadrág, s ne olyan legyen, mint amilyet a huszárok és a magyar gyalogosok újabban a hadseregben hordanak (Schlitzes). Ráadásul, ha a nadrág ellenzővel készülne, 20 krajcárral még olcsóbb is lenne.[31]

Az első beszállítói pályázatokat februárban írták ki. A feltételeket és a határidőket szorosra szabták: a ruházati és felszerelési cikkek első harmadát május 15-re kellett beszállítani, mégpedig a hónap végével felálló főtanosztály számára, a másodikat július 15-re, a kerületi tanosztályok katonáinak, a harmadikat szeptember 15-re, ezeket már a bevonuló újoncoknak. A kiállított mintánál rosszabb minőségű alapanyag természetesen nem jöhetett számításba, ha pedig jobb volt a beajánlott minőség, arról tanúsítványt is mellékelni kellett. A gyapjúszövetekhez nem volt szabad használni sem műgyapotot, sem gyapjúhulladékot, sem gyapotot, alapkövetelmény volt a kelme színtartósága. A vászonféleknek, akár háziipari-, akár ipari termékről volt szó, minden esetben kellően fehérítettnek és kiszárítottnak kellett lenni. A lábbeliket – egyébként éveken át ezekkel volt a legtöbb probléma – a kiírás szerint, ún. „fontos talppal" kellett megtalpalni. Az átadásnál szúrópróbaszerűen vizsgálták meg a beszállított anyagok mintegy két százalékát. A lábbeliknél öt párat. Az átvevő bizottság hét főből állt, katonákból és kijelölt mesteremberekből: utóbbiakból egyet-egyet a minisztérium, a vállalkozók, illetve a pesti ipari és kereskedelmi kamara jelölt.[32]

Beszállítói ajánlatokat az alábbi ruházati és felszerelési cikkekre tehettek az elképzelések szerint várhatóan hazai iparosok, cégek:

A gyalogság számára:

csákó, címer- és fémrózsával	magyar fűzős cipő (bakancs)
csákópaszománt	nyakkötő[33]
őrvezető jelvényzsinór	kardbojt
nyári atilla[34]	bőrkesztyű
rangjelző paszománt	fejeskesztyű
rangjelző csillagok	kapca
tábori süveg	oldaltarisznya
köpeny	nadrágszíj
sötétkék zubbony	fölszerelt háti tarisznya (borjú)

[31] *A Honvéd*, 1869. március 16. 11. sz. 90. o.

[32] *A Honvéd*, 1869. február 23. 8. sz. 62–63. o.

[33] Azaz nyakszegély.

[34] A magyar nyelvben szokatlan elnevezés az (osztrák) német „Sommer-Attila, azaz a normál zsinórós atilla tükörfordítása. A császári-királyi hadseregben így különböztették meg az atillát a „Winter-Attilától", azaz a mentétől.

őrmesteri jelvény paszománt	tölténytáska fémszámozattal
posztó magyar nadrág	fegyverszíj
ing	derékszíj számozatlan tölténytáskával
gatya	köpenyszíj

A lovasság számára:

csákó címirattal, vitézkötés, rangjelző paszománt- és lószőrlobogóval (bokréta)	kapca
tábori süveg	csizma
attila (!)	sarkantyú
őrmesteri rangjelző paszomány	nyakkötő
barna köpeny csuklyával	kardbojt
téli attila[35]	kardszíj
rangjelző csillagok	kardmarkolatszíj
sötétkék zubbony	tölténytáska szíjjal és fémsíppal
rangjelző paszománt zubbonyra	bőrkesztyű
buzérszín-veres posztó magyar nadrág	fejeskesztyű
nadrágszíj	pisztolytartó szíj
ing	köpenyszíj
gatya	paktáska

A dzsidások számára:

csapka (föveg) lószőrbokréta és lánczolattal[36]	különszabatú atilla[37]

A következő „árlejtési hirdetményt" áprilisban tették közzé, ebben főleg bőrneműekre, és műszaki cikkekre írtak beszállítói pályázatot:[38]

lovas tölténytáska 4144 db	kengyelszíj
kard 4152 db	szügyellő
trombita 25 db	csikófék
trombita zsinór és bojt 25 db	csikófékszár
görbenyelű sátorbalta 4144	csikózabla
főzőedény (bögre) két legényre 2624 db	kantár

[35] Ld. a nyári atillánál leírtakat.

[36] A „lánczolat" az ulánus föveg láncdíszítését jelenti.

[37] Azaz sűrű gombos ulánka.

[38] *A Honvéd*, 1869. április 13. 15. sz. 57. o.

főzőedény hordószíj	kantárszár
bögrezsák	kantárzabla álladzólánccal
nyereg	bőr kötőfék
lótakaró	kötőfékszár (bőrből)
felsőheveder	kötőféklánc
alsóheveder csatlóval	abrakos tarisznya
kettős málhazsák	lábnyűg
málhaszíj	fekete lópokróc
pisztolytok felkötő szíjjal 518 db	takarmányozó kötél
patkótáska	itató csöbör
kengyel	vakaró, nyéllel
dzsidanyél puzdrával	lókefe
kengyel, huszárok számára	

A beszállítók júniusra teljesítették az első vállalásokat. A beérkező használati cikkek minőségéről sajátos polémia bontakozott ki a sajtóban. Az ellenzéki lapok természetesen a kifogásokat sorolták. *A Hon* 1869. június 9-én például azt állította, hogy a vállalkozók viselt, kopott, sőt a közös hadseregtől már visszautasított ruhákat szállítottak a honvédeknek. A *Pesti Napló*ban június 11-én Vincze János, egykori '48-as honvéd százados cáfolta a rosszindulatú pletykákat: mindez rágalom, hiszen minden átvételről jegyzőkönyv készült, s azokból kiderül, nincs erről szó. Aki akarja, megtekintheti a jegyzőkönyveket, és meggyőződhetik az állítások valótlanságáról. Az újság – ti. a *Pesti Napló* – maga is utánajárt a dolognak az illetékeseknél a június 15-i számban. Valóban voltak minőségi kifogások – írta a lap, mivel a honvédség nem akart elhamarkodva, egyszerre megrendelni 800 emberre való ruhát, hanem csak annyit, amennyi a tanosztályoknak kellett. Ezek nagy része egyébként kifogástalan volt, ugyanakkor azokért, amelyek nem feleltek meg, kevesebbet fizetett.

Az ellenzék *A Honvéd* június 22-i számában kritikát fogalmazott meg. Sok a baj a 800 emberre beszerzett ruhával: „Rongyosabb katona alakokat nem igen lehet látni egy megfutamodott és hetekig kóborolt hadcsapatban sem, mint a mi újonc honvédeink, kiken az a vörös nadrág van, melyet 1859-ben a magyar önkénytesekre adtak, s azok már viselték, azóta pedig a moly ette..." Ezek a ruhák keltették a szállítók rossz hírét. Ám, hogy mi az igazság, nem lehet tudni, és azt sem, hogy ezek voltak-e a megrendelt ruhák, vagy a honvédelmi minisztérium kerestette elő ezeket a csúnya holmikat a raktárakban.

A legtöbb kritikát valóban a buzérvörös magyarnadrág kapta. A nadrágnak külön kis története kerekedett. 1863 nyarán I. Ferenc József testvéröccsének, Miksa főhercegnek felajánlották a megalapítandó mexikói császárság trónját, melyet ő 1864-ben el fogadott. A megszervezendő mexikói hadsereg részére csehországi gyárakban nagy mennyiségű vörös posztót rendeltek, melynek átvételéért az osztrák kormány vállalta a kezességet. A „mexikói kaland" azonban Miksa agyonlövetésével sajnálatos véget ért, a legyártott posztó pedig a hadsereg nyakán maradt. Ebből ruházták fel lovaglónadrággal a Monarchia teljes lovasságát és a szekerészetet, a felesleget pedig a honvédségnek adták át. A

posztó egyébként kiváló minőségű volt és olyan elnyűhetetlen, hogy még 1890 táján is voltak belőle készletek a honvédség raktáraiban, noha viselését hivatalosan, már 1881-ben megszüntették.

A vörös nadrág mindenesetre szokatlan volt a magyar szemnek, hiszen a huszárok is csak 1868 után kezdték hordani, a hadsereg magyar gyalogezredeinek pedig már évszázada világoskék szűk nadrágja volt. Csúfolták is a honvédeket a nadrág miatt: paradicsomos flaskónak, paprikanadrágosnak, paprikajancsinak, sőt, a pesti vicc szerint, ha az utca népe meglátott egy vörös nadrágos honvédet, állítólag így rikkantotta el magát: „Vigyázz honvéd, jön a bika!" Talán a sok kritika hatására is, már a nyár végén elterjedtek a hírek, hogy amint elkoptak, a piros nadrágot kékre cserélik.[39] Ehhez képest még jó tíz évig hordták.

Bármilyenek is voltak a kritikák, a fanyalgókra az élet cáfolt rá: a honvédek augusztus első napjaiban, ahogy az a korabeli sajtóban megjelent, „próbamenetet" tartottak, végigvonulva Pesten és Budán. Reggel hatkor indultak Rákosról, és egészen a Szép Juhászné fogadóig meneteltek, majd vissza. Az egész napos gyakorlat, amelyen egy gyalogzászlóalj, két honvédhuszár század és egy szakasz honvéd-dzsidás vett részt – lényegében az akkor létező teljes „honvédsereg" –, kedvező értékelést kapott a hadsereg főparancsnokától, és tetszett az utca népének is.[40] Vagyis honvéd uniformisok között ennyi elfogadható minőségű biztosan volt.

Lassan alábbhagytak a külsőt kritizáló hangok, legalábbis kevesebbet köszörülték a nyelvüket a honvédek küllemén. A „magyar nemzeti harag" inkább a nagy osztrák és cseh cégek ellen irányult, akik megpróbáltak rátelepedni az amúgy sem túl jelentős magyarországi textil- és konfekció iparra. A fő ellenség a Harapath és Skene cég, amelyek lényegében koncessziót próbáltak szerezni a honvédség felszerelésére. Kuhn (ti. a közös hadügyminiszter), a „seregek nagyura" szövetségre lépett Skenével, a posztógyárosok királyával. Miközben Skene milliókat nyer, a kisipar tönkremegy – vonta ki kardját az ellenzéki sajtó. Ráadásul még drágábban is adja az alapanyagot, a köpenyeget, a kékszürke és a kék posztót.[41]

Harapat és Skene cégének magyarországi működését, s persze a honvédség felruházását, felszerelését, felfegyverzését Bécsben is figyelték. A magyar kormány rendszeresen küldte felterjesztéseit a Katonai Irodának és a Hadügyminisztériumnak. Az elsőben, 1869. május 20-i keltezéssel, az addig beszerzett (egyébként silány minőségű) cikkekről, megrendelésekről, udvari szállítókkal kötött szerződésekről számol be, s részletesen taglalja a Harapath céggel kötött szerződéseket, mindenekelőtt annak előnyeit ecsetelve. Bécsben tudomásul vették a felterjesztést, ám a szerződéseket, főleg az árak miatt, megvizsgálandónak tartották.[42]

A nagy beszállítókkal a Honvédelmi Minisztérium tíz évre kötötte meg a szerződéseket, s az évenkénti teljesítésről, amint azt Bécsből elvárták, rendszeresen érkeztek is a je-

[39] *Mojzer László*: Ruházat és felszerelés. In: *Berkó István* (szerk.): A Magyar királyi honvédség története 1868–1918. Budapest, 1928. 203–204. o.

[40] *A Honvéd*, 1869. augusztus 10. 32. sz. 258. o.

[41] *A Honvéd*, 1869. augusztus 31. 35. sz. 277. o.

[42] Ahogy a legfelsőbb határozat megfogalmazta: a szerződő felet illető szerződéspéldány, kiszolgáltatása előtt a számvivőség által szorgos vizsgálat és valóditás alá vonandó. KA MKSM 1869. 12-2/26.

lentések.[43] A cégek nemcsak az alapanyagok gyártását, hanem a konfekcionálást és a tisztek felruházását is vállalták. Utóbbi kapcsán – mi sem természetesebb – meglehetősen éles polémia bontakozott ki. Alapvetően ugyan anyagi természetű dolgokról volt szó, az ellenzék csatasorba állásával azonban csakhamar politikai síkra terelődtek a dolgok. *Honvédpanasz Harapath ellen* címmel *A Honvéd* visszament egészen 1869 júniusáig, amikor is Harapath úr Pestre érkezett, és a pesti honvédtanosztály tisztjei előtt mosolyogva jelentette be, hogy az ő cége a kiszemelt a honvédség felruházására, vagyis a magyar Honvédelmi Minisztérium vele köt szerződést. Rendben is mentek a dolgok, ám az „egy év előtt oly nyájas Harapath úr most egyes tiszttársainkat gúnyabeli adósságaik miatt fenyegetődző levelekkel illeti". Ráadásul a felszólító leveleket portósan küldi, s ami a legfelháborítóbb, mindezt kétfejű sasos pecsét alatt teszi. Az is Harapath kicsinyességét mutatja, hogy a megrendelt ruhákat nem bérmentesítve küldette, hanem utánvéttel, ami az amúgy is „túlcsigázott" árak mellett újabb anyagi kiadást jelentett a tiszteknek.[44]

Az illetékesek részéről Kerkápoly Károly államtitkár reagált a cikkre, s terjedelmes válaszában, amely ugyancsak *A Honvéd*ban jelent meg, lényegében visszautasított minden felvetést. Harapathnak semmiféle teljhatalma nincs a honvédség felruházására – írta. A honvédtiszteknek így nem is kötelező a fő beszállítóval szerződni. Ruháikat másutt is megrendelhetik, sőt, aki már kötött szerződést Harapath-tal, fel is mondhatja azt. Ha a honvédtisztek a cégnél rendelik meg a ruhákat, 15 havi törlesztésre 150 forint hitelt kaphatnak a cégtől. Nagyobb hitelre is van lehetőség, de a megállapodás szerint a havi törlesztő részt fixen kell tartani, mert az a tiszti fizetéshez van megállapítva. A Harapath cég egyébként olyan szerződést kötött a Honvédelmi Minisztériummal, hogy a folyamatos törlesztésekből a cég egy tartalékalapot hoz létre, amely a befolyt törlesztések bizonyos százalékainak elkülönítésével képződik. Ha a tisztek által teljesített havi törlesztések meghaladták a 3000 forintot, az efölötti összeg két, ha a 4000-et, három, ha az 5000-et, 4%-át teszik át az alapba. Ha tehát a honvédtisztek minden hónapban rendesen törlesztenének – ahogy ezt előzetesen kalkulálták –, a bevétel mindig több lenne 5000 forintnál, ám mivel a tiszt urak igencsak rossz adósok, és a havi törlesztések összege még a 3000 forintot sem éri el, így nincs kölcsön alap sem. Harapathék kimutatása szerint a hitelek nem törlesztése miatt a cégnek egy év alatt 29 000 forint hiánya keletkezett. Harapath szigora emiatt van, ezért érkeznek felszólítások a fizetésre, ezért a fenyegetés a törvényre adással. Harapath eddig 1400 forintot tett félre a százalékokból, ebből az összegből a honvédtisztek újabb kölcsönöket vehettek fel. Ami pedig a felszólító leveleket illeti: ezeket Harapath nevében a M. K. Honvédtiszti Egyenruházati Intézet küldte ki, a levél fejlécén pedig magyar címer díszeleg és nem a kétfejű sas.[45]

A viszontválasz A *Honvéd Harczi Világ* című melléklapjában érkezett a minisztérium kissé frivol hangú tájékoztatójára.[46] A minisztérium állításai nem igazak – így a *Harczi Világ*. Egy teljes öltözet ugyanis 380 forintba kerül, s Harapath ugyan valóban ad 150 forint kölcsönt, ennyit köteles is adni, de egy hadnagy a 85 forintos atillát, a 65 forintos

[43] Az 1871-es beszámolót a magyar miniszterelnök 1872. április 20-án írta alá. A magyar nyelvű példány nincs meg, csak német másolata. KA MKSM 1872. 12-1/14.

[44] *A Honvéd*, 1870. november 10. 45. sz. 302. o.

[45] *A Honvéd*, 1870. december. 1. sz. 48. sz. 334. o.

[46] *Harczi Világ*, 1870. december 15.

köpenyt miután megrendelte, vajon hogy szerzi be a többi ruhadarabját? Harapath pedig főleg azzal fenyeget, hogy a tartozás fejében a tiszti jövedelem 300 forint feletti részéből inkasszót rendeltet el a végrehajtóval. És hiába a hivatkozás, hogy magyar címer alatt jön a felszólítás, bizony kétfejű sasos pecsét alatt érkezik: középen a sas, körötte: „Des V. Harapáth k. k. privilegirte Kleiderfabrik".

A megoldást sokan az egyenruházati egyletek megalakításában látták. A közös hadseregben ekkor már működtek azok a közösségi intézmények, amelyek a tiszti ruházkodást segítették – legfőképpen a tiszti pénztárca kímélése okán. Minden ezrednek volt egyenruházati egylete (Uniformierung-Commission), melynek keretében a tisztek az egyenruhájuk árát a fizetésükből vonathatták le részletekben. Ilyenre lenne szükség a Honvédségben is – érveltek az érintettek, hiszen ha egy honvédtiszt egyenruhát készíttet, rögtön 500 forintra adósodik el, ugyanis legalább 100 forintot előleget kell fizetnie a szabónak, s ha nincs pénze, kamatra kell kölcsönt felvennie.

A helyzet persze ennél bonyolultabb, hiszen „a honvédtiszti egyenruha csupa arany zsinórból állván" igen drága, amiatt pedig, hogy egy tisztnek legalább két atillára van szüksége, lévén városban, katonai zubbonyban járni nem illendő, még inkább megterhelő anyagilag. Jó lenne, írta *A Honvéd*, ha az aranyzsinóros atillát csak katonai parádéra használnák, köznapra pedig elég lenne egy piros zsinóros változat, arany pikkelyekkel. Erre aztán már állást foglaltak a miniszteriális tényezők is, azt a választ adván, hogy a honvédtiszt hétköznap járhatna civilben is, amelyre az érintettek válaszat: mi módon lehetne 36 és fél forintból katonai és civil ruhatárat is tartani? Nincs más megoldás, egy tisztességes, olcsó atilláról kell gondoskodni a honvédtisztek számára, mert – így a konklúzió – a tisztek nem szaladgálhatnak Pesten blúzban (vagyis zubbonyban), mint valami napszámosok.[47]

Minthogy a tiszti elegancia elvárt kötelezettség, tegyünk egy mustrát a tiszti ruhatárban!

Az öltözködés hagyományos rendje a honvéd egyenruhák között két alap-típust különböztetett meg, a dísz-, illetve tábori, avagy menetöltözetet. Ehhez a két viselet típushoz rendelődtek az egyes ruhadarabok, felszerelési és a szerelvény cikkek. A katonai élethelyzetek, az ünnep- és hétköznapok persze tovább is finomították: volt szolgálati öltözet, riadó öltözet, harctéri öltözet, voltak „kényelmes öltözetek". A legrangosabb helyen a díszöltözet állt, a katona ünnepi ruhája. Ez a ruha több is volt, mint egyszerű uniformis; a díszruha, az ún. becsületruha (Ehrenkleid) is. Eleganciája csak külső jel, de van hangsúlyozott belső tartalma is, a haderő, mindenekelőtt a tisztikar összetartozását sugallja. Az egyenruha másik szinonimája, a Kaisersrock, azaz a császár kabátja értelmezés. Jelentéstartalma által az egyenruha még magasabb erkölcsi tartományba lépett, ha pedig valaki nem az elvártak szerint, netán tiszteletlen módon viselte a „császár kabátját", lényegében felségsértést követett el. Vagy ha bárki is tiszteletlen az egyenruhával szemben, az is egyet jelent a felségsértéssel, amit az elvárások szerint meg kellett torolni. A korabeli magyar frazeológia a fentebbi fogalmakat nem ismerte, legalábbis nem alkotott erre vonatkozó eklatáns magyar kifejezést: a „király kabátja". Az egyenruha szentsége azonban honvédségi körökben is megvolt, legfeljebb némileg más értelmezésben; a sértés a honvédegyenruhán keresztül a „magyar nemzetet" érte, amit természetesen ugyanúgy meg kellett torolni, mint az uralkodót ért sérelmet. Mindezeknek hű tükre a korszak számos, katonák által vívott párbaja.

[47] *A Honvéd*, 1870. június 1. 22. sz. 127. o.

A díszöltözethez dísz-ruhadarabok jártak – rangja, beosztása, fegyver- és csapatneme szerint kinek-kinek más és más. A választék bőséges: csákó, kucsma, kabátféleségekből a gyalogosoknak atilla, a huszároknak atilla és mente, a dzsidásoknak ulanka; nadrágfélékből lovasítottaknak lovaglónadrág (csizmanadrág), a havidíjasoknak pantalló. Díszöltözethez kötelező volt hordani a szolgálati jelvényt: gyalogostiszteknek a magyaros zsinórövet, lovastiszteknek a hagyományos kartust (vállszíjas tölténytáska), közembereknek a derékszíjra fűzött tölténytáskát, és természetesen kinek-kinek a számára előírt szálfegyvert (kard, szablya szurony). Feltűzték a rendjeleket, kitüntetéseket. A dísz-öltözködés legmagasabb minősége a „teljes dísz" volt. Itt már nem volt általános szabályozás; az etikett szerint mindig a rangban legmagasabb állóhoz illett „hozzáöltözni", őt sem „felül- sem alulöltözni" nem volt szabad.

A tisztek a legénységhez is „hozzáöltözködtek". A gyalogostisztek tábori öltözethez zubbonyt és fekete sapkát viseltek, a nadrágot (pantallót) rendszerint csizmaszáron kívül hordták, esős, sáros időben pedig a csizmaszárba dughatták. Aki lovasított volt (törzstisztek), annak csizmanadrág is járt. Ha a legénység a köpenyt a szerelvényére málházta, a tisztek ilyenkor sajátjukat vállövszerűen, a jobb vállon hordták, két végét pedig kis szíjacskával fogták össze. Kardot mindig hordtak baloldalt, a pisztolyt pedig a pisztolytáskában, jobboldalt. A szabvány tiszti oldaltáskában („Gyulay táska") térképet, irataikat és személyes apróságaikat tartották. A táskát a kardtartó övön viselték, ugyancsak a test jobboldalán.

A „szolgálaton kívüli öltözetekkel" a katonák a civil szférának mutatkoztak meg. Itt a tiszteknek az úri körökben dívó öltözködési normaáknak kell megfelelniük, mindenekelőtt társadalmi rangjuk elismertetésére. Az alkalomhoz illő öltözet társasági követelmény volt, presztízskérdés. Valójában a tiszt minden egyenruha darabja számításba jöhetett az öltözet összeválogatásakor, csak megfelelően kellett őket csoportosítani.

A katonai etikett persze mindenben támaszt jelentett,[48] amely egyébként a legmagasabb polcra a „díszöltözet szolgálati jelvények nélkül" névvel illetett viselési helyzetet emelte. Ez a ruha a tiszti lényeg hordozója, társadalmi rangjának kifejezője, mondhatni a tiszt „legünnepibb" ruhája. Ebbe kellett öltözni fogadásokra, bálokra, ünnepi istentiszteletre, esküvőre, színházi páholyba. Mindenképpen kötelezően járt hozzá a fehér glaszé-, vagy bőrkesztyű, a lakkcipő vagy lakkcsizma. Egyetlen helyszínen, az udvari bálon kellett díszöltözetben szolgálati jelvénnyel megjelenni – már ha valamelyik honvédtiszt egyáltalán meghívást kapott.

A társadalmi lét lazább színtereire az ajánlott viselet a „társasági és utcai öltözet díszfejfedővel". Ez az úri elegancia kifejezője. Így kellett megjelenni bemutatkozó vagy búcsúlátogatásokon, úri körökben, magasabb társadalmi állású személyek társaságában, nyilvános szórakozóhelyen, koncerten, színházban, nem-katonai temetésen. A különbség a díszviselethez képest annyi volt, hogy nem csákót, hanem fekete sapkát, nem dísznadrágot, hanem szalonnadrágot kellett felvenni.

A harmadik úri viseleti kategória az „egyszerű társasági és utcai öltözet fekete sapkával". Ez volt a hétköznapi elegancia. Ehhez fekete sapka, atilla (dolmány), fekete szalonnadrág, netán fehér vagy mogyorószínű szövet, vagy piké pantalló, természetesen lakkcipő és mindenekfelett finom anyagú fehér kesztyű járt. Köpeny helyett az elegáns körgallért is fel lehetett venni.

---

[48] Inhalt und Form. Das Buch vom Offizier. Ein Mahnwort zur Erhaltung soldatischer Ideale. Den Kameraden gewidmet von *Georg Auffarth* Hauptmann im k. u. k. Infanterieregiment Nr. 27. Wien, 1910. 142–143. o.

A „hanyag elegancia" viselete a „házi, könnyű utcai és kerti uniformis". Ebben a helyzetben már sok minden megengedett – természetesen a jó ízlés határain belül. Fekete sapka, zubbony, bármely nadrágfajta – a zsávolypantalló kivételével, mert az laktanyába, szolgálatra való! A fehér kesztyű szürkére is váltható. Otthon, családi körben, a tágabb család összejövetelein, kerti partikon, utcán, korzón, üdülőhelyen viselhető ez az öltözet.

A tiszti lét státusszimbóluma a lovas viselet („lovagló uniformis"). Az etikett megkülönböztet „hivatalos úrlovas viseletet", amelyet például hadsereg távlovagláson, hadsereg díjlovagláson nemzetközi díjlovagláson, díjugratáson kellett hordani; továbbá egy ennél egyszerűbb lovas viseletet, mint az adott csapattest vagy helyőrség versenyein, ezred díjugratáson, vadászlovagláson, délutáni sétalovagláson, délelőtti, valamint délutáni kilovaglásokon, sétalovaglásokon viselt egyenruhát. Az úrlovas viselethez fekete sapka, atilla vagy dolmány járt, mindenkinek a hivatalosan előírt piros vagy világoskék lovaglónadrág, fehér kesztyű, természetesen lovaglócsizma, lovagló-, esetleg vadász sarkantyúval. Az egyszerűbb lovas viselet ettől annyiban tért el, hogy kékszürke (fekete) lovaglónadrágot is fel lehetett venni. A délelőtti lovagló öltözet – a délelőtt, mint napszak mindig katonásabb megjelenést kívánt mint a délután! – inkább atillát kívánt, délutánra már a zubbonyos változat is megfelelt. Délután rendben lévőnek számított a lovaglópantalló vagy a szalonnadrág is fekete cipővel.

A fentebb bemutatott „ötös" felosztás több-kevesebb megszorítással megfelelt a korban dívó öltözködési normáknak. Ezek az íratlan szabályok nagytársasági, avagy nagyestélyi (frakkos); normál társasági, kisestélyi (szmokingos, zsakettes); vizit és séta (gérokk, morgenrokk); egyszerű házi és utcai; sport-, illetve kiránduló öltözeteket javasoltak.[49]

Igen fontosak – még ha nem is mindig látszanak teljes valójukban – a fehérneműféleségek, különösen az ingek.[50] Ingből egy tisztnek három fajtára volt szüksége. Ebből kettő felsőing, az egyik a „napi", ez nevezhető „szolgálati" vagy „sport" ingnek is. Ezek a hivatáshoz (Berufsleben) adaptált ruhadarabok. A másik ing a „státus ing", amely már a társadalmi helyzet és a személyi presztízs, a saját életvitel, az egyéni életmód (Privat-leben) kifejezője. A harmadik az otthoni ing, ami az abszolút privát szférába esik. A szolgálati ing, avagy „munka ing" lehet egyszínű, vagy mintás, anyagában főleg flanel, selyem, vagy burett. Fontos, hogy mindig az egyenruhához illő gallérral és nyakszegéllyel, kézelővel (Facette) viseljék. Ha kifejezetten sportingről van szó, annak magas lehajtott gallérja legyen. Az ingmell mindig feszes, gyűrődésmentes, az ingujjak nem szorosak, a mandzsetta puha, s akár egyrétű, akár visszahajtott, ne legyen hosszabb 8–10 centinél. A mandzsetta lehetőleg két (gyöngyház) gombbal gombolódjék, ebből az egyik lehet különleges formájú mandzsettagomb is. A szolgálati, avagy sportinget gyalogos és lovas csapatszolgálatban, irodai szolgálatban és egyáltalán fizikai tevékenység során kell viselni. A társasági ing természetesen mindig elegánsabb, anyaga sifon vagy zefír, és feltétlenül gyöngyházgombok illenek hozzá, az ujjára keményített mandzsetta jár, és nem több mint egy centiméternyivel, de a felsőruha ujjánál mindig hosszabbnak kell lennie.

A tisztnek természetesen civil ruhadarabjai is voltak, amellyel úgy volt köteles bánni, mint azt a hasonló társadalmi helyzetű civil megfelelői tették. Nem árt megfelelő civil

[49] Az etikett persze még tovább is differenciált. Mangold Béla Kolos, a korszak egyik leghíresebb magyarországi divatszakértője a polgári érintkezés különböző helyzeteire 15 öltözetformát sorolt fel. Ld. *F. Dózsa Katalin:* Letűnt idők, eltűnt divatok, 1867–1945. Budapest, 1989. 202–204. o.

[50] *Auffarth:* i. m. 153–154. o.

ruhát tartani, ajánlotta az illemtankönyv, mert az olcsóbb, mint az egyenruha. Ha vadászni ment, lóden vadászöltönyt viselt, ha túrázni, hegyi cipőt és térdnadrágot, magashegyi túrához prémes felsőkabátot. A teniszöltözet szürke flanel, megfelelő színű filc vagy szalmakalappal. Tenisz közben csak ing járt, mellény nem, de ha fürdőhelyen volt, nyáron, mellénnyel együtt kerti öltözetként is hordhatta a teniszruhát.

Mi sem természetesebb, minthogy az újdonsült honvédtisztek körül csakhamar megjelentek az udvari szállítók, ajánlatokkal, kedvező hitelfeltételekkel. Íme egy kis csokorra való a híres csehországi, a Rumburgi vászonraktár kínálatából az 1870-es évek elejéről:[51]

Férfiingek rumburgi vászonból (nyakbőség tudatandó)
Férfi lábravalók, német, francia és magyar szabású.
Férfiingek angol sifonból egyenes vagy haránt melllel.
Férfi harisnyák,
Férfi gallérkák,
Férfi kézelők.

Az egyik legnagyobb, szinte a birodalom egészét behálózó udvari szállító Tiller Mór volt. Már az 1870-es évek elején így ajánlotta készletét a „Pesten, országút, a Károly kaszárnya (ma: a központi Városháza) bérházban megadott posta címén.[52]

„Szolgálati sapkák honvédtisztek, altisztek és legénység számára, tartósan, szépen készítve

1 finom tiszti sapka 3. számú aranyzsinórral,	3 frt 45 kr
1 finom posztóból készített tábori sapka,	1 frt
1 finom posztóból készített tábori sapka ellenzővel,	1 frt 10
1 finomabb	1 frt 25 kr
1 igen finom tricotból	1 frt 50 kr
1 igen finom tricotból dupla széllel	1.80
1 finom extra csákó közlegénynek	4.50
1 finom extra csákó altisztnek	5.10
1 pár finom bőrkesztyű	0.90
1 pár közönséges bőrkesztyű	0.75
1 kardbojt teveszőrből	0.30
1 kardbojt selyemből	0.70
Nyakravaló	0.50–0.70
Valódi arany paszománt hadapródnak egy zubbonyra való	0. 50–0.60
Posztócsillag kisebb 4 krajcár, nagyobb 5 krajcár tucatja."	

[51] Melléklet *A Honvéd* 1870. 41. számához. Rumburgi vászonraktár.

[52] *A Honvéd*, 1872. augusztus 9. 32. sz. 256. o.

Az újságok reklámhirdetései között megjelentek az „apróságokat" kínáló cégek is. A Cs. kir. katonai ügynökség (Bécs, Nagler u. 22.) hirdetésben kínálta portékáit, azzal érvelve, hogy évek óta a megbízók tökéletes megelégedésére sok ezer apróság-készületet (Proprietäten-Garnituren) szállít a cs. kir. hadsereg és a magyar s osztrák honvédség részére. Egy teljes készület: egy evőcsésze (45 krajcár), egy cipőmáz- és zsírszelence (12 krajcár), egy ruhakefe (15 krajcár), egy cipőkefe 8. krajcár) egy fésű (5 krajcár) egy tükör (8 krajcár), egy olló (8 krajcár), egy gombvilla (2 krajcár), egy vasnyéllel ellátott kés és villa és bádogkanál (23 krajcár), összesen 1 forint 10 krajcárért kedvezménnyel rendelhető.[53]

S hogy végülis hogyan sikerült a tiszti mivoltot hangsúlyozni? – nos, nem mindig szabályszerűen. A renitenseket 1873. február 11-én József főherceg hadsereg-főparancsnok oktatta ki a helyes egyenruha viselésről. Dörgedelmes napiparancsban rótta meg a honvédtisztikart az öltözködési szabálytalanságok miatt. A tiszt urak ugyanis összevissza viselték nyakkendőiket, az arra nem jogosítottak sarkantyút hordtak, „egynémely tiszt óralánczát az attilán (!) felül piperekent fitogtatja", túl hosszú a hajzat, baj van a szakállal is, mert bár mindenki szabadon formálhatja azt, de a legkatonásabb csak az lehet, ha vagy tele, vagy állban kiborotvált a szakáll.[54]

Nem volt ez másképpen a közös hadseregben sem. *A Hazánk* című újság közzétett egy méltatlankodó olvasói levelet, melyet Debrecenből küldtek, s amely meglehetősen felháborodott hangon, a tényleges idejüket töltő egyévi önkéntesek és „Carl Graf Pöttinget Persing Freiherr von Oberfalkenstein cs. kir. dandártábornok (!) esetéről tudósított. Az önérzetében sértett egyévi önkénteseket ráncba szedte a tábornok: „kihúzogatta az egyévi önkéntesek kravátliját, s miután látta, hogy az „nem fél czolos, vastag kéregre vont lószőr-harából van; továbbá, megmustrálta a waffenrockokat, s tapasztalva, hogy azok nem Skene Úr gyárából került komisz posztóból készültek, s horribile dictu, hátul nem két, hanem mint a tiszteké, 6 gombbal volt fölszerelve, a hajtókán pedig nem fehér posztóból kivágott, hanem fehér selyem sodrott csillagok voltak, és a „medve talp" sem előírásos volt, elszörnyülködni méltóztatott: mi lesz a tisztekből, ha már ezek is így vannak adjustírozva. Jobb ha észben tartják: az egyévi önkéntesek valójában gemeinerek, közemberek, ehhez mérten kell viselkedniük. Mindez bizony tapintatlanság, mert ezzel is csak elidegenítik az önkénteseket a hadseregtől."[55]

De térjünk vissza a honvédség felszereléséhez!

A ruházat mellett nagyobb üzletnek látszott a honvédség felfegyverzése. Sokan láttak üzleti lehetőséget ebben. A legkorábbi jelentkező a svájci Vetterli cég volt, amely saját, 10,35 mm-es zárdugattyús fegyvereit ajánlotta a Honvédségnek.[56] Vetterli komoly referenciával rendelkezett, fegyverét akkor már az olasz és a svájci hadsereg is használta. A várható üzletre, közös gyártásra Pesten vegyes vállalatot alapítottak (Magyar-Svájci Gépgyár Rt.), ám az csakhamar csődbe ment, mivel a magyar állam elállt vásárlási szán-

[53] *A Honvéd*, 1872. augusztus 9. 32. sz. 256. o.

[54] HL M. Kir. Honv. Főparancsnokság. 143/k. 1.

[55] *Hazánk*, 1869. április 27.

[56] Az üzlet komolynak látszott, a korabeli sajtó már szinte készpénznek vette, és arról cikkezett, hogy a magyar kormány nyolc évre való mennyiséget rendelt. *A Honvéd*, 1869. május 11. 19. sz. 153. o.

dékától.[57] A favorit ekkor már, nem kis hatalmi hátszéllel, Joseph Werndl cége, a Monarchia akkori legjelentősebb fegyvergyártója és hadiszállítója volt.

A Werndl felvásárolta a magyar-svájci céget. Az üzletbe beszállt a magyar állam is. A kérdésnek ugyanis politikai-gazdasági vetületei voltak, amely valójában akörül is forgott, legyen-e magyarországi fegyvergyártás, vagy a honvédség csak egyszerű fegyvervásárló legyen.[58] A véderőtörvény eléggé behatárolta a magyar kormány mozgásterét a honvédség felfegyverzése tekintetében, hiszen az a passzusa, mely szerint az egész haderő ugyanazt a tölténytípust használja, szinte törvényszerűen vonta maga után nemcsak a töltények azonosságát, hanem a fegyverekét is minden haderő részben.

1871-ben új szereplő jelent meg a magyar fegyverpiacon, az Österreichische Waffenfabrik-Gesellschaft, amely mögött ugyancsak a Werndl állt, s amely végül monopóliumot nyert a magyar honvédség felfegyverzésére.[59] A cég típusfegyvereit Pesten az Államvasutak Gépgyárában szerelték össze, évente 50 000 darabot. Ekkorra azonban az osztrák gyárakból a honvédség első felfegyverzése már megtörtént, 1869-ben a magyar kormány 80 000 darab 1867 mintájú Werndl puskát és karabélyt kereskedelmi áron megvásárolt. Ebből 1869. szeptember közepére 6 000-et már le is szállítottak – azért csak ennyit, állapították meg a rezignáltan az illetékesek, mert nem volt elég raktári kapacitás. Azt mindenesetre sikerült elérni, hogy az első honvéd zászlóaljak és huszárszázadok rendelkezzenek a szükséges fegyvermennyiséggel.

Sikeresebb utat járt be a magyarországi tölténygyártás. A honvédség a töltényellátásra 1871-ben Róth György pozsonyi tölténygyárossal kötött szerződést. A cég évi hatmillió töltény gyártására vállalt kötelezettséget, illetve ígéretet arra, hogy szükség esetén évi 24 millió töltényt is képes lesz gyártani. A cég több helyen leányvállalatot is hozott létre, ahol a kilőtt töltényhüvelyek újrahasznosításával foglalkoztak. A töltényügyek a Fegyverátvételi Bizottság Pozsonyba telepített kirendeltsége hatáskörébe tartoztak.

A ruha, a felszerelés és a fegyverek nagy tételnek számítottak. Volt egy kisebb tétel, amelyhez valóban nem kellett a külföldi tőke, a honvédzászlók. Az első honvédzászlók elkészítésére 1869. augusztus 27-én a *Hivatalos Közlöny*ben felhívás jelent meg, „árlejtésre", vagyis versenytárgyaláson való részvételre. A mintadarabot, a Pesti tanosztály zászlaját kitették közszemlére az érdeklődők elé. A kiírás 82 zászlóra szólt, ebből 78 magyar, négy horvát-szlavón színekben lesz elkészítendő – adta hírül szeptember 16-i számában *A Honvéd* című lap.[60] A bírálók Rosenthal Hermann pesti egyenruhaszabósága mellett döntöttek, ő kapta a beszállítói megbízást.

---

[57] A honvédségi kipróbálásra vásárolt néhány Vetterlik végül is hasznosult, a magyarországi vidéki csendőrség vette használatba.

[58] Voltak magyarországi fejlesztési próbálkozások is. Ilyen volt a Kosztka-féle fegyver (valójában egy négycsöves golyószóró szerű kézifegyver), amely papírtölteményeket tüzelt. A korabeli sajtó hírt adott arról a kísérletről, amely 1869 júliusában történt. Összehasonlították Kosztka fegyverét a Werndl puskával. Az ellenzéki sajtó természetesen Kosztka fegyverének győzelmét hirdette ki, merthogy azzal egy perc alatt 11-et, a Werndl puskával csak 9-et lehetett lőni. Arról persze már adtak hírt, hogy a papírtöltények hosszabb távon tönkretették a fegyvereket. Az *Ellenőr* 1869. július 18-i cikkét idézi: *Barcy Zoltán–Somogyi Győző:* Királyért és hazáért. A magyar királyi honvédség szervezete, egyenruházata és fegyverzete, 1868–1918. Budapest, 1990. 165. o.

[59] *A Honvéd*, 1869. június 1. 22. sz. 178. o. Azt azért megjegyzi az újság, hogy furcsa a titokzatoskodás a szerződés körül, s nyilván valami gyanús dolog miatt nem lehet nyilvánossá tenni a Werndl szerepét.

[60] *A Honvéd*, 1869. szeptember 16. 36. sz. 216. o.

Rosenthal zászlói ún. brosírozó eljárással készültek, vagyis az alapszövetbe fémfonállal hímezik be a mintát, így az kissé kiemelkedik a felületből. A zászlók magasságát 132 cm-ben, hosszúságát 155 cm-ben állapították meg. A zászlólap vastag fehér selyem, széleit 10 cm széles ívelt háromszögekből álló pártázat szegélyezte. A magyarországi és erdélyi zászlóaljaknál (I–VI. honvédkerület) a háromszögek színe piros–fehér–zöld, a horvátországi VII. hon-védkerület zászlóaljainál, a horvát színeknek megfelelően piros–fehér–kék. A zászlólap bal oldalát a király „IFJ." névjele és a magyar korona díszítette, aranyhímzésben. Hátsó oldalán Magyarország középcímerét két angyal tartotta. A fenyőfából készült és skarlátpirosra festett 290 cm hosszú zászlónyél felül egy levél alakú, 16 cm magas sárgaréz zászlócsúcsban végződött, melynek két oldalát a királyi névjel, illetve az országcímer vésett képe díszítette. A zászlólapot négy sorban 30–30 aranyozott zászlószög rögzítette a zászlónyélhez. Míg a zászló minden alkatrésze kincstári költség volt, a szegeket ki-ki maga kontójára szerezhette be. Erről honvédelmi miniszteri rendelet is született.[61]

Rosenthal cége 1871-re a vállalt valamennyi zászlót elkészítette; 1870–71-ben szép sorjában lezajlottak az ünnepélyes zászlószentelések is. A követendő eljárásról a honvédelmi minisztérium forgatókönyvet adott ki.[62] A sajtó pedig igazi ünnepi eseményként tárgyalta a történteket. A 30. kolozsi zászlóalj zászlaját 1870. szeptember 12-én, a zágrábi 80. zászlóaljét szeptember 18-án, a 39. abaúji zászlóaljét október 2-án, Kassán, a soproni 74. zászlóalj zászlóját október 19-én szentelték fel.[63] A 63. budai zászlóalj szentelési aktusa a budai várban zajlott 1870 novemberében. A híradás szerint József főherceg lakásától a budai vártemplomig állt a budai zászlóalj sorfala. A misét a hercegprímás celebrálta, s mondott szentbeszédet is, amely főleg a honvédség nemes hivatásáról szólt. A magas rangú vendégek, József főherceg és Klotild főhercegasszony, Ludwig Gablenz altábornagy budai főhadparancsnok, Kerkápoly Károly államtitkár, számos közös hadseregbeli fő- és törzstiszt „riadó zeneszó között vonult be a templomba". A beszentelés után következett a zászlószeg-beverés szertartása. Az elsőt a prímás ütötte be, szokás szerint a Szentháromság nevében, a másodikat József főherceg a királyné nevében, a harmadikat Clotild, a honvédség nevében. Szeget vert be Gablenz főhadparancsnok, Czillich Ede és számos törzstiszt. Ezalatt egyházi zene és karének szólt, elénekelték a magyar Himnuszt is. Majd a zászlót kivitték a templom elé, ahol Tersztyánszky ezredes, a zászlóalj parancsnoka mondott beszédet, a katonák pedig esküt tettek a zászlóra. Az ünnepséget lakoma zárta.[64]

A zászlókra a szenteléskor szalagokat kötöttek, a legelsőt a zászlóanya. A zászlóanyai szerepet országos hírű nagyasszonyok, vagy helyi előkelőségek nejei vállalták. A szalagok dús hímzéseikkel, motívum kincsükkel valóságos iparművészeti remekek. A pozsonyi honvédzászlóaljnak mint zászlóanya, a belga királyné adományozott zászlószalagot. Igazi fejedelmi ajándék – lelkesedett a korabeli tudósító: piros színű és gazdagon ki van rakva drágakövekkel és gyöngyökkel. A főszalagon ez olvasható: „Mária Henrika a belgák királynéja a pozsonyi honvédzászlóaljnak", míg a másikon: „Isten vezéreljen hazánk

[61] HL Hfp. 1870. 1348. október 5.

[62] HL Hfp. 1869. kat. titkos iktató.

[63] HL Hfp. sgt. iktató 1870.

[64] *A Honvéd*, 1870. november 17. 46. sz. 327. o.

dicsőségére". A címereket aranyból és ezüstből hímezték, a zsinórok is tiszta ezüstből vannak, szólt a híradás Pozsonyból.[65]

Ugyancsak a sajtó adta hírül, hogy Oberbauer Alajos (ő volt a másik fő beszállító) pesti műhelyében több gyönyörű zászlószalag készül. A József főherceg személyes érdekeltségi körébe[66] tartozó budai 63. (lásd a fentebbi zászlószentelést) és a jászberényi 50. zászlóaljnak Klotild főherceg asszony készíttette a szalagokat. A budaiak zászlószalagja veres bársony, felirata: „Lobogj diadalmasan hazánk dicsőségére. Clotild főherczegnő a budai 63. zászlóaljnak". A szalag széles aranyszegélyű, egyik végén a magyar címer, a másikon József főherceg családi címere látható. A jászberényiek szalagja kékkel és ezüsttel van hímezve, a jelmondat: „Örök diadal kísérje dicső pályádat".[67] A mosonyi 73. zászlóalj számára Mária Terézia württembergi hercegnő küldte a szalagot, s amint hírlett, azt maga a „keresztanya" (ti. a zászlóanya) saját kezűleg hímezte. A szalag vérvörös színű, arannyal és kék selyemmel van dúsan hímezve, s rajta kivarrva: „Ausztriai Mária Terézia württembergi hercegnő", a másik szalagon: Királyért, hazáért, lángol a magyar szíve."[68]

1886-ban, a zászlóaljak féldandárokba történt átszervezésekor (28 féldandár) még minden zászlóalj megtartotta zászlait, ám az ezredrendszerre való áttéréskor, 1890-ben, már csak első zászlóaljé maradt használatban, a többit bevonták, és az ezredtörzs székhelyén őrizték. 1901-ben a funkciótlanná vált zászlókat átadták a Ludovika Akadémiának, ahol azokat az akadémia kápolnájában helyezték el. Amikor 1913-ban felállt a négy új honvéd gyalogezred, ezekből a régi zászlókból kapott mindegyik egyet-egyet. Ma a 92 szabvány zászlóból 54 található a budapesti Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményében.[69]

Ahol nagyobb tételek forogtak kockán, persze nehéz volt a verseny az osztrák–cseh monopóliumokkal szemben, de a kormány részéről itt is történtek protekcionista próbálkozások. A Honvédelmi Minisztérium már az első hónapokban utasításokat adott a kerületi parancsnokságoknak a helyi iparosok felkarolására, foglalkoztatására, köpenyek, zubbonyok és nadrágok készítésére. A köpeny munkadíjára az irányár 1 forint 40 krajcár, a zubbonyra 1.15, a nadrágra 1.20, a sapkára 20–25 krajcár.[70] Problémák azért itt is adódtak, a legfőbb beszállító például Pesten nem talált elég kézi munkaerőt, s a vállalásának csak úgy tudott eleget tenni, hogy gőzgépet vásárolt, s így már napi 600 öltözéket volt képes készíteni.[71]

Annyi bizonyos, hogy így sem mentek rendben a dolgok. Szeptember végén a minisztériumnak kellett megmagyarázni a Honvéd-főparancsnokságnak, miért nem kaphatta meg a honvédség még mindig a szükséges darabszámú egyenruhát.[72] Nyilvánvalóan

---

[65] *A Honvéd*, 1870. december 22. 52. sz. 401. o.

[66] A hadseregfőparancsnok, egyben nádor, a jászberényi zászlóaljat a jászok főkapitányaként, a budait birtokai miatt részesítette megkülönböztetett bánásmódban.

[67] *A Honvéd*, 1870. május 12. 19. sz. 139. o.

[68] *A Honvéd*, 1870. 16. 7. sz. 66. o.

[69] *Kerekes Zoltán*: Az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. In: Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 1. Budapest, 1971. 116–119. o.

[70] *A Honvéd*, 1869. október 14. 41. sz. 329. o.

[71] *A Honvéd*, 1869. november 18. 46. sz. 369. o.

[72] HL Hfp 1869 Kat. titkos iktató 155. 1869. szeptember 30.

szervezési problémák adódtak, és baj volt az egyes zászlóaljaknál a fogadókészséggel, raktározással. A hadsereg-főparancsnoknak kellett arról rendelkezni, hogy a ruhákat ne a zászlóaljakhoz, hanem előbb a kerületekhez küldjék, s onnan adják át majd szükség szerint a csapattesteknek.[73]

Ősz vége felé azért lassan kialakult a kívánt rend. A honvédfelruházó bizottság parancsnoka, Nyitray József őrnagy azt jelenthette, hogy a 82 honvéd gyalogos zászlóalj és a 32 huszár svadron mindegyikében 40 ember van teljesen fölruházva és – ezt már Markovits ezredes jelentette Bécsből – ugyanennyi van ellátva fegyverrel is.[74] A Honvéd Főparancsnokság még ennél is tovább látott; a következő év tavaszán körrendeletében már azzal perspektívázta a honvédkerületi parancsnokságokat, hogy „minden zászlóalj 900 főre való ruházattal és 800 db fegyverrel elláttatni fog".[75] Nem sokkal később pedig már a „raktári segédanyagokról" is rendelkezett – állampénzen, „négy ruhakefe és két poroló korbács" beszerzését engedélyezte,[76] majd azt is, hogy macskákat is tartsanak a ruharaktárakban.[77]

A kitűzött cél 1872 végére teljesült, raktárakban volt 150 000 gyalogsági-, és 9 000 lovassági egyenruha és a hozzávaló szerelvények, az akkorra előírt hadikészlet, és megfelelően voltak felruházva, felszerelve a kiképzési idejüket töltő katonák. A ruházat és felszerelés kulcsintézménye a budapesti „Honvéd Főruharaktár" (1894-től „M. kir. honvéd Központi Ruhatár") volt. A szakmai stábot a „Honvéd Főruharaktári Bizottságot" 1869 nyarán hívták életre. A Nyitrai József[78] őrnagy vezette, katonákból és szakalkalmazottakból álló bizottság (négy tiszt, egy számtiszt, egy raktárnok, három polgári szakértő), ahogy ezt egy korabeli szakkönyv[79] megfogalmazta, „a vállalkozók és szállítók által a honvédség számára beszállított ruházati és szerelvény darabok átvételére, raktározására, a csapatoknak és intézeteknek kiosztására és a főraktár kezelésére van hivatva." Az 1870. év elejétől egy ideig Pozsonyban a Harapath és Mandl üzemhez kötődve egy ruharaktári albizottság is tevékenykedett.[80] A közös hadsereg Montour-Depot-jainak mintájára megszervezett főruharaktár valójában „mindenes raktár" volt. Ide került be – a fegyverzet kivételével – minden kincstári holmi, az akkori hivatalos osztályozás szerint: a ruházat, a szerelvény, a tábori eszközök, a lószerelvény és az ún. „különös fölszerelési cikkek."

---

[73] HL Hfp 1869 Kat. titkos iktató 207. 1869. november 16.

[74] *A Honvéd.* 1869. november 25. 47. sz. 376. o.

[75] HL M. kir. Honv. Főparancsnokság sgt. iktató, 1870. 296. sz. 1870. március 12.

[76] Uo. 366. sz. 1870. március 27.

[77] Uo. 506. sz. 1870. május 3.

[78] Nyitrai József komoly „ruházati" szakmai múlttal rendelkezett. Az egykori honvédtiszt (a szabadságharc idején alezredes, az Óbudai országos ruhabizottmány helyettes vezetője volt. 1870-ben az 50. honvédzászlóalj parancsnokává nevezték ki. 1974-ben az aktív szolgálatból nyugdíjazták. A ruházati bizottság élére, utódjául, Bercs Vilmos századost szemelték ki, de vele már mint az az észak-bihari (debreceni) honvédzászlóalj parancsnokaként találkozunk. HL M. kir. Honv. Főparancsnokság sgt. iktató, 1870. 1011. sz. 1870. augusztus 2. 1871-től A bizottság vezetőjének Fábry János alezredest nevezték ki, akit 1877-ben Assermann Ferenc ezredes, majd pedig 1878-ban Vendrei Ferenc ezredes váltott.

[79] *Sztráva Miklós:* Az Osztrák–Magyar Birodalom hadseregének szervezete. Budapest, 1876. 223. o.

[80] „Berts honvéd kapitány már elutazott Pozsonyba a felruházási albizottság életbeléptetése végett. (...) Adlatus gyanánt Bauer százados rendeltetett hozzá" – adta hírül a sajtó. *A Honvéd*, 1870. február 2. 5. sz. 39. o. Bauer János százados a trencsén-nyitrai lovasszázad parancsnoka volt, s mint vezényelt került Pozsonyba. Ugyanígy Berts Vilmos is Debrecenből.

A fegyverügyek intézésére, a Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt, 1869 nyarán ugyancsak külön bizottságot hoztak létre (Honvéd Fegyverátvételi Bizottság). A bizottság foglalkozott a beszerzéssel, tárgyalt a jelentkező cégekkel, később szervezte a gyártást is. 1874-től Fegyverzeti Bizottság, 1876-tól Fegyverzeti és Lőszerbizottság néven találkozunk vele, majd 1884-től külön-külön Fegyverzeti Bizottságként, illetve Lőszerbizottságként. 1894-től Központi Fegyvertár néven működött. A bizottság élére 1869-ben Markovich Adolf alezredest, volt '48-as honvéd huszártisztet nevezték ki. A Fegyverátvételi bizottságot Pozsonyban Frank Mátyás Antal vezette. A fegyverátvevőkhöz 14 vezényelt honvéd is tatozott – a korabeli beosztási tábla szerint – mint „csőerőkémlelő" (egy fő), „mutogató" (egy fő), „kipróbálási lövész segéd" (egy fő), „puskacső-kémlelő" (két fő), belső gyári vizsgáló (két fő), „alkatrész vizsgáló (négy fő), küldönc, szakács, szabó és cipész (egy-egy fő) tevékenykedett.[81]

1872 őszén a Honvédelmi Minisztérium már büszkélkedni is tudott a feleszereléssel. Ekkorra épült meg a József utcai ruharaktár. Meghívták látogatásra az újságírókat. *A Hon* szerkesztője így számolt be a látogatás során szerzett tapasztalatairól: a raktárnak „minden része ügyesen van felhasználva, több osztály működik, mindeniknek saját bélyegzője van, amellyel a ruhákat megjelölik. Az évben 50 000 ember felszerelésére kötöttek szerződéseket, ebből a beszállítók eddig 30 000 darabot teljesítettek. A felszerelő bizottság, amely a gyártást is felügyeli, Pozsonyban egy kitűnő posztógyárral, Késmárkon pedig vászongyárral rendelkezik. Meg is van az eredménye, hiszen a hírhedett vörös nadrágok posztója most már kitűnő, de még ennél is jobbak a bőrkészítmények, csizmák, bakancsok, szíjgyártó munkák. Ám azért akadnak problémák: a ritka szövésű kék zubbonyokról és a szintén nem túl vastag posztójú köpenyekről, amelyekben meg lehet fagyni, nem sok jót mondhattak el. Azt tervezik, hogy a hideg ellen alá »öltöztetnek« majd egy flanel mellénnyel. És az is probléma, hogy a honvédhuszárok mentéje, bár igen tetszetős, annak fehér prémje hamar piszkolódik. Nem jó a »pléh tábori edény« sem (vagyis a csajka), jobb lenne a fedeles réz bográcsok, mert abban még főzni is lehetne."[82]

Az optimizmus persze a sajtónak szólt. A hivatalos jelentések ennél jóval szkeptikusabbak, s melyet természetesen a sajtó is kiszimatolt. Híre terjedt, hogy az 1873-as váci hadgyakorlaton a bakancsok három nap alatt tönkrementek és igen sok volt a feltört lábú katona. Ami természetesen nem mehetett tovább – a miniszter bizottságot hozott létre a lábbeli probléma megoldására.[83] A lábbeli probléma természetesen nem volt új keletű. Sokan próbálkoztak a megoldásával, főleg üzlet reményében. 1871 nyarán például két terv is befutott a minisztériumhoz. Az egyik egy olyan bakancs-félét ajánlott, amit egy perc alatt fel lehet venni, nem ázik át, mert nem darabokból, egy bőrből van a feje kiszabva és a súlya igen kicsi. És levenni is igen egyszerű – érvelt a feltaláló.[84] A másik lábbeli tervet egy volt '48-as nyújtotta be. Ő a honvédseregben egykor szerzett tapasztalataira hivatkozott, és kétféle bakancsot proponált az új honvédségnek: az egyik egy hosszabb szárú, „bugyogós katonának való", vagyis szórólövészeknek, hajtóknak, „mert abba bugyogóját a katona könnyen bele tűrheti, mi által a fekete harisnya (tudniillik a

[81] *Sztráva:* i. m. 218–220. o.

[82] A cikket idézi: *A Hon*, 1872. november 11. 41. sz. 339. o.

[83] *A Honvéd*, 1873. augusztus 14. 33. sz. 237. o.

[84] *A Honvéd*, 1871. június 29. 26. sz. 115. o.

bokavédő pánt) is feleslegessé válik". A másik típus, a rövidebb szárú, a honvédbakának lesz jó, s ez is igencsak „megfelelő lesz a katonai céloknak, különösen, ha bő nadrág fog alkalmaztatni, ami a mostani harcászatnál elkerülhetetlen".[85] 1871–72 telén Lenkey Károly egri cipészmester küldött be mintapéldányokat a maga által „feltalált" bakancsokból. Ezeket ki is osztották csapatpróbára.[86] – Tervekből tehát nem volt hiány, a magyarországi gyártási és technológiai kapacitás azonban ekkor még igencsak szűkös volt. Példa erre az „Első Pesti Bőrgyár". A lelkes hazai iparpártolás a gyárat favorizálta, megkötötték a szerződést is, a lábbeli- és szíjazat szükséglet java részét, végül azonban mégis a jóval tőkeerősebb és jelentős hadiszállítói praxissal rendelkező morvaországi cégektől kellett beszerezni. Később aztán valóban a hazai kisipar kapott megrendeléseket, a népfelkelés lábbeli szükségletét pedig már teljes egészében magyarországi cégek szállították.

A „lábbeli kérdés" fontosságának sajátos paraboláját írta le ezekben az években[87] Jókai Mór *A jövő század regénye* „Az orosz rém" című fejezetében: „A hadügyminisztérium és a honvédelmi minisztérium... már hetek óta folytatnak közös értekezleteket, melyek minthogy zárt ajtók mellett tartatnak, annálfogva köztudomású a tárgy, miszerint afölött vitatkoznak, vajon az egész hadsereg és honvédség gyalogságánál egyformán a bakancs hozassék-e be, vagy a kamásli? Ami egy hadjárat előtt a legfontosabb ügy, minthogy egy hadseregnél igen nagy gondnak kell lenni a csatakész lábakra. A kamáslit ajánlja a nagyobb kényelem, a bakancsot ellenben a mozgás könnyebbsége. Minélfogva az elhatározás nehéz. Ekkor, mint egy közbeeső bomba, jön hirtelen a generalissimus parancsolata, mely szerint elrendeltetik, hogy az összes állandó hadsereg minden gyalogsága térdig érő csizmát kapjon. Mire a magyar képviselőházban zárt ülés tartatik, s ugyanott a honvédelmi miniszter is előadva indokait, ellenmondás nélkül elhatároztatik, hogy a honvédség is magas szárú csizmát kapjon. Ezt azután mindenki megérti, ha nem magyarázzák is neki meg külön: a bakancs, kamásli még csak defenzív háborút helyez kilátásba; de már a hosszú szárú csizma egy offenzív háború eventualitásával kecsegtet."

A bőráruknál szerencsésebbek voltak a fémes cikkek (fémkulacsok, -csajkák): gyártásukra új alapítású hazai üzem kezdte meg a működését, a „Schlick és fia" cég.[88] A későbbi nagyhírű vállalat, nem utolsósorban a honvédségi megrendeléseknek is köszönhetően került a magyarországi ipar élvonalába.

Az egyes csapattestek a számukra szükséges holmikat évenként igényelték. A felállításkor a zászlóalj állandósított gyalogszázadai 300, a lovasszázadok 80 emberre való felszerelést igényelhettek, amit a továbbiakban maguk raktároztak.[89] Minden újoncnak elvileg teljes új felszerelés járt, a valóságban az új cikkeknek mindig csak egy része került az új bevonulókhoz, másik részüket „készletezték", a gyalogságnál a zászlóalj-, a lovasságnál a század pótraktárában; a cél, hogy praktikus gazdálkodás mellett záros határidőn belül minden alakulat hadilétszámának megfelelő számú, ún. „hadikészlettel" rendelkezzék, amelyet majd csak mozgósítás esetén lehet igénybe venni. Ez a gyalogságnál 150, a

[85] *A Honvéd*, 1871. augusztus 31. 35. sz. 140. o.

[86] HL Hfp. Főparancsnoki iktató könyv, 232. 1872. február 26. HM 5763. II/19. és 338. 1872. március 4.

[87] A regény 1872–1874 között íródott

[88] *Mojzer*: i. m. 204. o.

[89] *Sztráva:* i. m. 141. o.

lovasságnál 120 ember teljes ruházatát és felszerelését jelentette. A napi használatba került ruházati, felszerelési holmik az adott alakulat „békekészletéhez" tartoztak. Ez utóbbinak, „B", a hadikészletnek „H" betű volt a jele, amit az egyes darabokra rá is bélyegeztek. A jobb minőségű holmik értelemszerűen a hadikészlethez tartoztak, a békekészletbe már használt, de még jó minőségű cikkeket soroltak. A békekészleten belül volt egy elkülönített kontingens is, ez volt az ún. készletraktár, ahonnan a rendszeresen bevonuló tartalékosokat öltöztették és szerelték fel. A jobb minőségűekből pedig a bevonuló újoncok is kaphattak.

Az ellátmányt az alakulatok adminisztrációjában egy eszmei mértékegység, az ún. „részletérték" alapján is nyilvántartották. A részletérték valójában egy szorzószám volt, számértékben, gyalogos katona esetében, napi 1,5, a huszároknál 1,3, a dzsidásoknál pedig két egységet jelentett. Egy egység 10 fillér értéknek felelt meg. Minden cikk, ami csak a katona tényleges szolgálati ideje alatt használatban volt, naponta egy részlettel ért kevesebbet, s az értékcsökkenés mindaddig tartott, amíg elérte a részletértékek 100 %-át, valójában az adott cikk beszerzési árát. Elvileg ekkortól volt lehetőség új cikk igénylésére a Központi Ruhatártól. Az e számokkal kifejezett elértéktelenedés természetesen nem jelentette a teljes elhasználódást. Az egyes darabok állagát, használhatósági besorolását rendszeres időközönként a kerületi hadbiztosságok, vagy az adott alakulat kezelő tisztje (kezelőbizottsága) állapította meg, melyet az adott cikken bélyegzéssel is jelöltek. A rábélyegzés egy-egy római vagy arab szám volt. Az „X" a teljes a „VIII" a 8/10-es, a „V" az 5/10-es, a „II" a 2/10-es minőséget jelentette. A hasznavehetetlen ruhadarabok „0" jelet kaptak. A kerületi hadbiztosságok bélyegezték a római-, az alakulatok kezelőbizottságai pedig az arab számot. A még használható példányok – javarészt 2/10-es illetve 5/10-es értékű zubbonyok, köpenyek, nadrágok, kenyértarisznyák, lábbelik – az adott alakulat „többlet" anyagát képezték, valójában ezek kerültek a fentebb jelzett készletraktárba.

Minden holminak azonban volt egy előre kalkulált egyezményes élettartama, ún. „kihordási ideje" is, ami ugyancsak viszonyítási pontnak számított az alakulatok készletgazdálkodásában. Egy huszárcsákónak például hat év, egy tábori sapkának 15 hónap, a mindennapokban használt sötétkék zubbonynak 18 hónap, a zsávolynak egy év, a köpenynek öt év, a gyalogos atillának hat és fél év, a bakancsnak 8 hónap volt a kihordási ideje. A csapattesteknél igyekeztek úgy gazdálkodni, hogy az egyes cikkek a kihordási időn túl is használható állapotban maradjanak. Ennek fejében a Honvéd Központi Ruhatártól más cikkeket igényelhettek.[90]

A ruházat, felszerelés és fegyverzet első megmérettetése az 1870-es nagy őszi hadgyakorlaton történt meg. A vizsga jó sikerült. A hadgyakorlatról szóló jelentésében, egyenesen a hadsereg-főparancsnoka, József főherceg adott kedvező minősítést. „A kiállított legénység és lovak felszerelését tökéletes használható állapotban találtam és meggyőződtem, hogy az arra hívatott közegek mindenképpen arra törekszenek, hogy a még szükséges beszerzések szakadatlanul megtörténjenek, és így az összes anyakönyvi létszám, valamint a jövő évben várandó tartalékosok és ujonczokból való növedék tökéletesen felszerelve legyen" – írta a főherceg.[91]

---

[90] Summázat a Ruhagazdálkodási utasítás a M. Kir. Honvédség számára című szolgálati könyv (G-17) fejezeteiből. Budapest, 1903.

[91] KA MKSM 1870. 12-1/55/123 f. A Honvéd főparancsnokság egykor volt irattári jelzete: 1235/f.p. 1870. szeptember 14.

A hadgyakorlati jelentéshez a főparancsnok mellékelte a tiszti parancsokat is. A tisztek a felszerelés és a ruházat vonatkozásában is iránymutatást kaptak. Feltétlenül ügyelniük kellett a katonák megterhelésére, hogy azok semmivel se cipeljenek magukon többet, mint amennyit a málházási utasítás előír. A menetalakzat (kettős sor) szigorú megtartása mellett ugyanakkor a „legnagyobb kényelmesség megengedendő", vagyis a menetet vezető parancsnok engedélyezheti a nyakravalót leoldását, a zubbony legfelsőbb kapcsának felnyitását". A főzőedényeket mindenhová vinni kellett, rácsatolva a hátibőröndre, ha már megérkeztek a felcsatoló szíjak. Ha még nem, akkor a derékszíjra balodalvást és hátrafelé akasztattnak fel a főzőedények". A lovasságnál leginkább a nyergek megvizsgálására hívta fel a figyelmet a főparancsnok: nyugvás alkalmával az alsó és felső hevedert azonnal ki kell lazítani, a nyergeket szellőztetni kell, vasalásait meg kell vizsgálni, és feltétlenül pótolni kell az elveszett patkószegeket.

Az 1869-es ideiglenes egyenruha szabályok kiadásától az első hivatalos öltözködési utasítás megjelentetéséig (1876) hét év telt el. A honvédség első, csak magyar nyelvű öltözködési és felszerelési szabályzata 1876-ben jelent meg, amely lényegében az 1872-es közös hadseregbeli hasonló szabályzatának honvédségi környezetbe átültetett, karcsúsított változata volt. Ugyanarra a szerkezetre épült, és nagyon sok a szó szerinti egyezés is. Ennek nyilvánvaló oka a sok viseleti cikk azonossága. A honvédség fennállása alatt összesen háromszor adtak ki könyv formában öltözködési és felszerelési szabályzatot, az 1876-os után 1892-ben és 1911-ben,[92] és mindig a közös hadseregbeli kiadást követően.

[92] Öltözeti és fölszerelési szabályzat a M. kir. honvédség részére. Budapest, 1876.; Öltözeti és fölszerelési szabályzat a M. kir. honvédség számára. Második kiadás. Budapest, 1892.; A-26. Öltözeti és fölszerelési szabályzat a M. kir. honvédség számára. I. rész. 1911.; II. rész. 1913.; III. rész. 1912. IV. rész. 1913.; VI. rész. 1911.; VII rész. 1911.; Függelék, 1911.

György Ságvári

THE BIRTH OF THE UNIFORM OF THE ROYAL HUNGARIAN HONVÉD ARMY

Summary

The author of the publication discusses the first historical period (1869–1876) of the uniforms of the Royal Hungarian Honvéd Army, with special regard to the circumstances surrounding the birth of the scheme. He deals with the professional and political disputes that accompanied the introduction of the new uniforms; issues of financing, manufacture and storing (of clothing, weapons and equipment); and deals with the symbols of the Hungarian Honvéd Army. Analysing the press coverage of the period, he demonstrates how society received the introduction of the new uniform. A separate part discusses the written and unwritten norms, regulations and customs of the wearing of uniforms, and officer's etiquette in general.

The disputes over the uniform of the Hungarian Honvéd Army reproduced, only at a lower level, the great political debates over the Austro-Hungarian Monarchy's Army Act and the establishment of the Royal Hungarian Honvéd Army in 1867–1868. A crucial element of the discussions was the 1848–1849 War of Independence and its Honvéd Army, specifically the issue of connections between the new uniform and the historical events that took place two decades before. The radical opposition in Parliament advocated the national character of the Hungarian uniform and its traditions stemming from 1848-1849. In contrast to that, the other camp, which included mostly soldiers, considered integrity as the most important factor, both theoretically and practically. They claimed that any characteristics of the uniform referring to 1848-1849 revolutionary ideas would menace the unity of the armed forces. The most they could imagine was a uniform reflecting certain characteristics of the hussar dress.

György Ságvári

LA NAISSANCE DE L'UNIFORME DE L'ARMÉE HONGROISE

Résumé

La publication traite du premier cycle (1869–1876) des tenues de l'armée hongroise royale avec une attention particulière à la naissance de son uniforme. Elle parle des débats techniques et politiques sur l'introduction de l'uniforme, des questions de financement, de la fabrication (habit, armes, équipement) et du stockage sans oublier les symboles de l'armée hongroise. Avec l'analyse des réactions de la presse d'époque, elle présente comment la société a accueilli le nouvel uniforme. Elle traite à part les règles et les normes écrites et tacites du port d'uniforme et plus généralement l'étiquette des officiers.

La vive controverse autour de l'uniforme de l'armée hongroise reflétait, toute proportion gardée, les grands débats politiques qui accompagnaient en 1867–1868 les négociations relatives à la loi sur la défense de la Monarchie. Au cœur du débat: les éléments évoquant l'armée hongroise de 1848–1849 et la question de savoir à quel point le nouvel uniforme peut rappeler les événements déroulés près de deux décennies plus tôt. L'opposition parlementaire radicale plaidait en faveur d'une uniforme à caractère national fidèle aux traditions de 1848. Le camp adverse, surtout des militaires, insistait sur l'intégrité de la force armée tant pour le contenu que pour l'aspect extérieur. Ils estimaient que tout signe rebelle évoquant 1848 sur l'uniforme risquait de désunir l'armée. Au plus, ils pouvaient imaginer «une apparence à la hussarde».

György Ságvári

DIE GEBURT DER HONVÉD-UNIFORM

Resümee

Diese Mitteilung arbeitet den ersten Bekleidungszyklus der Königlich-Ungarischen Honvéd-Armee (1869–1876) auf und schenkt insbesondere den Umständen der Geburt der Honvéd-Armee besondere Aufmerksamkeit. Sie beschäftigt sich mit den fachlichen und politischen Diskussionen im Laufe der Einführung der Uniform, mit den Fragen der Finanzierung, der Produktion (Bekleidung, Waffen, Ausrüstung) und der Lagerung und kommt auch auf die Symbole der Honvéd-Armee zu sprechen. Auf dem Wege der Analyse der zeitgenössischen Pressestimmen stellt sie die Reaktionen in der Gesellschaft auf die neue Uniform vor. In einem eigenen Teil beschäftigt sie sich mit den geschriebenen und ungeschriebenen Normen des Tragens der Uniform, den Vorschriften und Gewohnheiten der uniformierten Bekleidung und der Offiziersetikette im Allgemeinen.

Die Fehden um die Honvéd-Uniform waren im Grunde ein Abbild der großen politischen Diskussionen auf niedrigerer Ebene, von denen die Verhandlungen des Wehrgesetzes der Monarchie und die Aufstellung der Honvéd-Armee im Jahre 1867–1868 begleitet wurden. Besonders scharf wurden die Verweise auf die Honvéd-Armee von 1848–1849 und diejenige Frage behandelt, in wie weit die neue Uniform an die Ereignisse vor etwa zwei Jahrzehnten erinnern dürfe. Die radikale parlamentarische Opposition stand für die ungarischen nationalen Traditionen der Honvéd-Armee von 1848 ein. Das andere Lager, dem vor allem Soldaten angehörten, hielt neben dem Inhalt auch hinsichtlich der Äußerlichkeiten die Integrität der Streitkräfte für die wichtigste Frage. Es vertrat den Standpunkt, dass jedwedes rebellische Charakteristikum an der Uniform, das eine Anspielung auf die Ereignisse von 1848 ist, die Einheit der Streitkräfte lösen könnte. Dieses Lager konnte sich höchstens das „husarenhafte Äußere" vorstellen.

Дьёрдь Шагвари

РОЖДЕНИЕ ХОНВЕДСКОЙ ВОЕННОЙ ФОРМЫ

Резюме

В статье рассматривается первый цикл ношения военной формы в королевской армии (1869–1876), при этом уделяется особое внимание на условия появления первой военной хонведской формы. Автор статьи показывает профессиональные и политические споры, сопровождавшие процесс принятия на оснащение единой военной формы, освещает вопросы финансирования, производства (униформы, вооружения, оснащения) и складирования, касается символов и значков хонведов. Исследуя вопросы, освещавшиеся в печати того времени, автор показывает, как была принята военная униформа обществом. Особый раздел посвящен писаным и неписанным нормам ношения военной формы, правилам и обычаям ношения одежды и военной формы, а также вопросам офицерского этикета.

Споры вокруг военной униформы по существу на более низком уровне отражали те обсуждения и политические дискуссии, которые сопровождали создание Закона о защите Монархии в 1867–1868 году и формировании хонведской армии. С особой остротой поднимались ссылки на Хонведскую армию 1848–1849 годов, вопрос о том, в какой мере новая военая форма может напоминать события, имевшие место всего два десятилетия тому назад. Радикальная парламентская оппозиция выступала за венгерский национальный характер хонвведскй военной формы, за традиции 1848 года. В противоположность этому, другой лагерь, к которому принадлежали главным образом военные, в отношении внешности формы требовал и отражения ее содержания, считал наиболее важным вопросом интегрирование вооруженных сил. Они высказывали мнение о том, что любой мятежный знак на военной форме, делающий намек на 1848 год, может нарушить единство вооруженных сил. Поэтому они могли представить максимум лишь „гусарскую внешность" военных.

MŰHELY

SEBŐK FERENC

A „SZABÁCS VIADALA"

Egy XV. századi verses krónika mint hadtörténeti forrás

Dolgozatomban a magyar történelem egyik jól ismert eseményével, Szabács vára 1476. évi ostromával kapcsolatosan azt vizsgálom, hogy a XV. századból származó, 1871-ben a Csicsery család levéltárában talált – valószínűleg csonkán fennmaradt – magyar nyelvű históriás ének által megőrzött információkat számon tarthatjuk-e hadtörténetünk értékes forrásaként?[1] Helyzetünket megkönnyíti a tény, hogy az ostromot illetően viszonylag bőséges és részletes forrásanyaggal rendelkezünk, amelyek közé oklevelek, diplomáciai jelentések és elbeszélő források tartoznak. Mindezek kontrollként szolgálhatnak arra vonatkozólag, hogy a históriás ének által közölt adatok vajon megállhatják-e helyüket. Egyúttal egy módszertani szempontból is megszívlelendő tényre is felhívnám a figyelmet, miszerint az események szemtanúi által lejegyzett, és az eseményekkel gyakorlatilag egyidejűleg keletkezet beszámolók hitelessége sokszor megbízhatóbb, mint a későbbi visszaemlékezések, a már leülepedett gondolatok nyomán született értékelések valóságtartalma.

Röviden át kell tekintenünk a hadi helyzetet a török fronton a szabácsi ostromot megelőzően. Mátyás király trónra jutása után erélyesen vette föl a küzdelmet az oszmánokkal. Nyilvánvaló volt előtte, hogy Hunyadi János példáját követve stratégiai célú támadó hadjáratot indítani a török ellen a Balkán félszigeten a bizonytalan, de többnyire elmaradó külföldi támogatás hiányában az ország számára az öngyilkossággal lenne egyenértékű. Ezért a király uralma elején visszatért arra a Zsigmond király korában már sikerrel alkalmazott módszerre, amelynek értelmében Magyarország aktív védekezést folytat a török ellen a végvári vonalra támaszkodva.[2] Ennek elemei a következők: lehetőleg hűbéri esküvel alátámasztott jó viszony a szomszédos, a török által szintén fenyegetett balkáni államalakulatokkal, korlátozott célú aktív fellépés a török portyákra válaszként, valamint

[1] A „Szabács viadala" irodalmának összefoglalására ld. *Stoll Béla–Varga Imre–V. Kovács Sándor* (szerk.): A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Budapest, 1972. 148–149. o.; *Lázs Sándor* az Új magyar irodalmi lexikon (főszerk.: *Péter László*) második kiadásában (Budapest, 2000. 3. k. 2002. o.) meglepő módon ismét igen szkeptikusan és nem kis fenntartással foglalja össze a kérdés kutatástörténetét. Gyanút ébresztőnek találja az ének történeti adatainak hitelességét, valamint a felfedezők személyét. Ugyanakkor elkerüli a szócikket készítő irodalmár figyelmét, hogy az énekben előforduló történeti részletek így együtt egyetlen történeti forrásban sem fordulnak elő, s a ma ismert források egy jelentős része az akkori kutatók számára nem volt hozzáférhető (Unrest; Historia Turchesca), illetve ami hozzáférhető volt (pl. Schedel krónikája, Bonfini), azzal pedig nem mutat rokonságot. Hasonlóképpen visszafogottan és kritikusan fogalmaz *Kulcsár Péter:* Humanista történetírás Magyarországon. Budapest, 2008. (a továbbiakban: *Kulcsár* 2008.) 28. o. Érdekes módon a kutatás nem vizsgálta ennek jelentőségét, hogy a korabeli, XV. századi hőséneket nem dolgozták-e át a rákövetkező századokban. Ez jól magyarázná a verselés modernségét.

[2] *Rácz Árpád* (szerk.): Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. Budapest, 2000. 59–66. o. A vonatkozó rész *Engel Pál* munkája.; *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest, 2005. 60–61. o.

ellenséges támadás esetén határozott ellenállás az ostromlott végvárak fölmentésével. A király ennek jegyében uralma első éveiben több ízben is hosszabb időt töltött a déli végeken, és személyesen vezette a védelmet a török csapatokkal szemben. Ennek az időszaknak a leglátványosabb eredménye a török által 1463-ban elfoglalt Jajca visszafoglalása 1464-ben, ami után az erősség a határvédelem második legfontosabb oszlopa maradt egészen 1527-ig. Jól jellemzi a határ mentén kialakult patthelyzetet a szintén 1464-ben lezajlott zvorniki ostrom, amikor a magyar csapatok ugyan sikertelenül vívták a Drina menti erősséget,[3] de puszta jelenlétükkel megakadályozták a vár fölmentésére érkező szultáni csapatokat, hogy a folyón átkelve betörjenek a Magyar Királyság területére. A király helyesen mérte föl, hogy kisebb létszámú seregével nincs esélye győzelmet aratni az oszmánok fölött, II. Mehmed szultán serege pedig szintén óvakodott bizonytalan kimenetelű nyíltmezei csatába bocsátkozni. A helyzet 1464 után sem változott számottevően, a török portyákra a határvédelemért felelős bánok határozott visszacsapásokkal válaszoltak, biztosítva az oszmánokat arról, hogy a határvédelem jól működik.

Mátyás figyelme 1467 után – belső reformok bevezetése és az erdélyi lázadás leverése után – nyugat felé fordult. A cseh királyi cím megszerzéséért szállt hadba, mivel távlati célja egy több országból álló közép-európai monarchia megszervezése volt a törökkel szembeni hatékony ellenállás érdekében. Törekvése nem talált teljes támogatásra a magyar előkelők körében, akik a király csehországi hadjáratait az ország anyagi javai elvesztegetésének tartották, ezért 1471-ben trónkövetelőt léptettek föl vele szemben. Noha Mátyás gyorsan úrrá lett a válságon, az immáron második királyellenes szervezkedés jelezte a belpolitikai bizonytalanságot. Ráadásul a kereszténység, legfőképpen a pápa is sikeres törökellenes fellépést várt a királytól. Egyre inkább arra mutatott a helyzet, hogy a király rákényszerül a török elleni mozgósításra. Ehhez az utolsó lökést az 1474. évi török portya adta meg, amelynek során a Temesközből induló oszmánok Váradig jutottak, és fel is égették a várost, bár az erősséget nem tudták bevenni. Az akció példátlan felháborodást keltett az országban, és a boroszlói ostromból sikeresen kikerülő király előtt világos volt, hogy mind hívei, mind külföldi partnerei egy sikeres törökellenes föllépést várnak tőle. Ezek a körülmények vezettek el Szabács 1476. évi ostromához és bevételéhez.

Az erősséget a török 1471 után emelte a Száva jobb partján Nándorfehérvártól nyugatra. Az erődítmény stratégiailag fontos ponton feküdt, mivel megakaszthatta a hajózást a Száván, továbbá innen átkelve a török pusztító portyákat indíthatott az ország gazdaságilag egyik legértékesebb részébe a Szerémségbe, de más irányokba is. Egyúttal állandó fenyegetést jelentett Nándorfehérvár számára is. Az erősség jelentőségével maga, a szultán is tisztában volt, ezért válogatott katonasággal töltötte föl,[4] akiknek létszáma elérte az 1200 főt, ami abban az időben komoly várőrségnek számított. Logikusnak tűnt a magyar hadvezetés számára, hogy ezt a fenyegető veszélyt előbb-utóbb célszerű kiiktatni a vár magyar kézbevételével. Ugyanakkor figyelembe kellett venni, hogy stratégiai ellentámadás indítására nincs lehetőség, mert az olyan oszmán ellencsapást vonhat maga után, amely az országot esetleg megoldhatatlan feladatok elé állítja. Ezért nem lehetett szó a Nándorfehérvárt még inkább veszélyeztető Szendrő ostromáról, mert ezt a szultán bizonyosan jelentős erőkkel fölmenti, és ezekkel már igen kockázatos lett volna nyílt csatába

[3] *Pálosfalvi:* i. m. 127–129. o.

[4] *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Ford.: *Kulcsár Péter.* Budapest, 1995. 797. o.

bocsátkozni. Az esetleges visszavonulás pedig komoly presztízsveszteséget okozhatott volna. Mindezeket figyelembe véve Szabács megszerzése viszonylag kockázatmentesnek ígérkezett, mivel a király – helyesen – úgy értékelte, hogy ez a török számára a még elviselhető veszteségek közé tartozik. A támadást Mátyás alaposan előkészítette, és a török számára kedvezőtlen időszakra időzítette. Már 1475 nyarán – Boroszlóból való hazatérése után – megkezdte az előkészületeket, amelye beletartozott új ágyúk öntése, amelyeket a velencei követ szinte csodálattal emlegetett, hajók építése, sőt, mivel téli támadásról volt szó, katonái számára subákat varratott és kesztyűket készíttetett.[5]

Lássuk ezek után az említett verses krónika[6] beszámolóját az eseményekről! A felderítést a mű szerint Kinizsi Pál végezte, s mivel „fent említett"-ként szerepelteti, bizonyos, hogy a Szabács viadala ránk maradt szövege csonka. Az eredményeket a király Nándorfehérváron várta, ahová – s ezt nem a kérdéses műből tudjuk – decemberben érkezett meg. A Nándorfehérváron összevont hajóhaddal, amelybe szállítóhajók, valamint a folyami hadviseléshez nélkülözhetetlen gályák, fedélzetükön tüzérséggel egyaránt beletartoztak, fölvonult a Száván. Nem világos a fölvonulás mikéntje, hiszen a források rendkívüli téli hidegről számolnak be, ugyanakkor nem tesznek említést arról, hogy a Száva vagy a várat körülvevő vizek befagyása, vagy az esetleges jégzajlás a fölvonulást zavarta volna.[7] Talán a hajók még az előtt Szabács térségébe érkeztek, mielőtt a folyó befagyott volna. A király az ostromok során nem ritkán alkalmazott gyakorlatnak megfelelően a várral szemben megerősített tábort hozott létre, a hajókat az erősség közelébe vonatta, és megkezdte a falak minden oldalról történő ágyúzását. A hajóknak a vár árkaiba történő bevontatása is amellett szól, hogy a folyó nem lehetett befagyva. A tűzharc, noha abban mindenféle ágyúk, szakállas puskák, íjak, nyilak és puskák is részt vettek, semmiféle eredménnyel nem járt. Sőt, a szöveg elismeri, hogy a király csapatai súlyos veszteségeket szenvedtek, miközben a várfalakon nem sikerült rést ütni. A veszteségeket a helyzet érthetővé teszi, a török megerősített állásokban védekezik, ami ellen a támadók csak súlyos veszteségeket vállalva érhetnek el sikert, hiszen a falak megbontása nem járt sikerrel. Ez utóbbi is tökéletesen érthető, a földből és gerendákból készített erődítmények a tüzérségi lövedékek energiáját inkább elnyelték, mint a rideg és rugalmatlan kőfalak, amelyek jól sikerült találatok esetén részben vagy egészben összeomlottak. A szerző megemlíti egy ifjú, Várdai Simon ágyúlövedék következtében való elestét, könnyen elképzelhető, hogy a verses história szerzője e nemes ifjú szolgálatában, vagy vele azonos egységben harcolt, hiszen még azt is megemlíti, hogy, az ifjú anyja azóta is siratja fiát.[8] Megemlíti még a király cseh zsoldos tisztjének, Frantisek Hagnak a halálát is, ami arra utal, hogy a küzdelem vezetése során a magasabb rangú tisztek sem voltak restek magukat közvetlen életveszélynek kitenni. A szerző a király seregét válogatott vitézekből

[5] *Zay Ferenc:* Az Lándorfejírvár elveszésének oka e vót és így esött. S. a. r. *Kovács István.* Budapest, 1980. 44. o.

[6] Szabács viadala. In: *Imre Samu:* Szabács viadala. (Nyelvészeti tanulmányok, 4.) Budapest, 1958. 18–21. o.; Legutóbb *Csukovits Enikő* (szerk.): Mátyás és a humanizmus. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2008. 128–132. o.; Először megjelent: *Thaly Kálmán:* XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról. *Századok,* 1872. 8–22. o.; Korábban *H. Balázs Éva* (szerk.): Mátyás a kortársak között. Budapest, 1957. 43–44. o.; A gazdag nyelvészeti szakirodalomból ld. még *Horváth János:* A Szabács Viadala szövegéhez. *Magyar Nyelv,* 60. (1964.) 180–191.; *uö:* A Szabács Viadala vizsgálatának módszeréről. *Magyar Nyelv,* 72. (1966.) 29–36. o.

[7] Pl. *Thuróczy János:* A magyarok krónikája. Budapest, 2001. 334. o.

[8] *Imre:* i. m. 35. o.

állónak mondja és hozzáteszi, hogy kötelességét mindenki híven teljesítette, mellyel kiérdemelhetik a legfőbb dicséretet. Kiemeli, hogy a király a harcolókat személyesen biztatta. A csehek egy részének az egyik roham során sikerült betörniük a várba, és ott egy épületben sáncolták el magukat, de a törökök végül kiszorították őket, és egyesek a harcban estek el, mások pedig a vár árkában lévő vízbe fulladtak. A szerző – akinek mellét egyértelműen feszíti a magyar nemzeti büszkeség – a kudarcért a csehek kevélységét hibáztatja, és tettüket fölösleges vakmerőségnek minősíti, és szárazon megjegyzi, hogy a dolognak végül semmi haszna sem volt. Figyelmét ezután a török fölmentő sereg elleni lépésekre fordítja. Ali bég nagyszámú, talán 15 000 lovassal kísérelte meg az ostromlott Szabács fölmentését. Ali emberei megkísérelték, hogy a védőkkel szót váltsanak egy dombról való bekiabálás révén, de a király ezt a trombitások és dobosok megszólaltatásával megakadályozta.[9] Ali bég a rendelkezésére álló erőket elégtelennek ítélte az ostromgyűrű feltörésére, ezért kénytelen-kelletlen sorsára hagyta Szabácsot. A vár elestét egy török renegát, az ifjú Hamza segítette elő,[10] aki a várból kiszökve elárulta annak gyenge pontját. A király ide irányította a tüzérséget és itt kívánt minden áron rést ütni a falon. Ez a lépés a védőket arra késztette, hogy mivel a fölmentésre való miden reményük elveszett, fölkészüljenek a vár feladására. Úgy döntöttek, hogy az értékeket a várban hagyják és életük megkímélése fejében föladják az erősséget. A király mindezeket kedvezően fogadta, és az akkor még szokásos gyakorlatnak megfelelően megkegyelmezett az őrségnek. Mátyás Szabács várában nagy mennyiségű tüzérségi eszközt zsákmányolt, amelyeket még ki is egészített saját készleteiből, továbbá válogatott őrséget hagyott, hogy a várat még inkább megerősítse. A király a foglyokat Budára vitette, ahol a nép csodájára járt a gazdag ruhába öltöztetett törököknek: a foglyok fölvonultatásában rejlő propaganda lehetőségeket sem hagyta kihasználatlanul.

A verses beszámoló egyértelműen az ostrom egyik résztvevő szemtanújától származik, aki azt még az átélt eleven élmények hatása alatt írta meg, következésképpen nem kell számolnunk az emlékezet megbicsaklása miatti esetleges tévedésekkel. A szerző nem kívánja saját szerepét előtérbe tolni, vagy túlságosan is kedvező színben feltüntetni. Az egyedüli hely, ahol bizonyos fokú túlzás gyanúja merülhet fel, a csehek idézett akciójának értékelése, amelyből sugárzik a magyar fegyverek iránti megbecsülés és a csehek bizonyos mértékű alábecsülése, de ez nem olyan mértékű, hogy az ostrom általános menetével kapcsolatos előadásának forrásértékét megkérdőjelezze. Az ostromról szóló egyéb források adataival összevetve megállapítható, hogy ellentmondás a beszámolók között nem fedezhető föl, inkább jól kiegészítik egymást az adatok. A szerző feltehetőleg maga is katonaember volt, hiszen az eseményeket kellő hozzáértéssel, összefüggően és logikusan fölépítve adja elő. Nem tartozhatott a vezetők közé, hiszen a stratégiai döntésekről csak azok megvalósítása, vagy az erre történt kísérlet után számol be, olyan részletek is rejtve maradnak előle, amelyre más forrás kitér (pl. a király személyes kockázatvállalása a felderítésben, ha az információ helytálló),[11] bár ezek hiánya a szerző alacsony beosztá-

[9] A korabeli táborokban szokásos zajkeltésre ld. a Nándorfehérvár 1456-os ostromakor történteket: *Cseh Valentin:* Nándorfehérvár ostroma 1456. Keszthely, 2007. 148. o.; Hivatkozik rá *Kulcsár* 2008. 29. o. Ez egyúttal az énck egyik leghihetetlenebb részletét is új megvilágításba helyezi.

[10] Nevére ld. *Imre:* i. m. 111–112. o.

[11] *Bonfini:* i. m. 797. o.

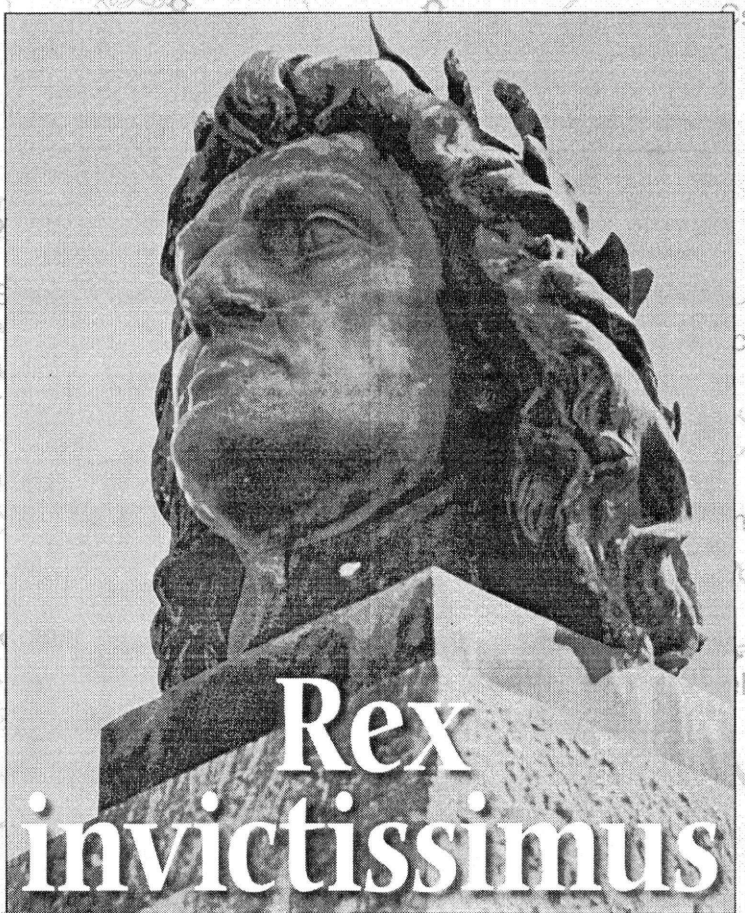
sa miatt érthető. Nem emlékezik meg például a Bonfini által említett színlelt visszavonulásról,[12] és az ebből kiinduló támadásról, de könnyen elképzelhető, hogy az a csapattest, amelyben szerzőnk szolgált, ebben nem is vett részt, tehát e magasabb stratégiai húzásról a Szabács viadala írója nem is értesült.[13]

Összességében véve elmondható, hogy a mű, noha elsősorban irodalmi alkotásnak tekintendő, olyan adatokat tartalmaz, melyek plauzibilis részletekkel egészítik ki a szabácsi ostrommal kapcsolatos ismereteinket, összhangban állnak a XV. századi várostromokról a történeti szakirodalomban meghonosodott képpel,[14] ezért megítélésem szerint – megfelelő kritikával – hadtörténeti forrásértékkel rendelkező szövegként kell kezelnünk.

[12] *Bonfini:* i. m. 797. o.

[13] Világi literátusnak tartotta a szerzőt *Varjas Béla:* A magyar reneszánsz irodalom gyökerei. Budapest, 1982. 44., 128–129. o.

[14] *J. Bradbury:* The Medieval Siege. The Boydell Press. 1992. 241–334. o.; *Ph. Contamine:* War in he Middle Ages. Cambridge–Massachusetts, 1993. 200–208. o.

Rex invictissimus

Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon

ZRÍNYI

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A TIZENHÁROM ARADI VÉRTANÚ, VALAMINT KAZINCZY LAJOS, LENKEY JÁNOS ÉS LUDWIG HAUK HALOTTI ANYAKÖNYVI BEJEGYZÉSEI

Az alábbiakban az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Aradon kivégzett mártírjainak eddig még publikálatlan halotti anyakönyvi bejegyzéseivel ismerkedhetünk meg. Ám mint a fenti címből is kiderül, nem csupán az 1849. október 6-án kivégzett tizenhárom tábornok – akik közül Lázár Vilmos „csak" ezredes volt –, hanem az 1849 októbere és 1850 februárja között ugyancsak a „Magyar Golgotán" vértanúhalált halt további három személy dokumentumai is közlésre kerülnek. Rajtuk kívül még Ormai Norbert ezredest végezték ki Aradon, de sajnos az ő halotti anyakönyvi bejegyzése nem maradt fenn. Ők voltak az „aradi tizenhetek".

Az aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék által halálraítéltek közül elsőként 1849. augusztus 22-én Ormai – 1848-ig von Auffenberg – Norbert ezredest, a honvéd vadászezredek főfelügyelőjét végezték ki.[1] Őt nevezhetjük a tizennegyedik aradi vértanúnak, bár sorrendben ő volt az első.

Őt követték október 6-án az aradi tizenhármak: a golyó által kivégzett Dessewffy Arisztid gróf, Lázár Vilmos, Schweidel József és Kiss Ernő, valamint a kötél által kivégezett Ernst Ritter Pölt von Pöltenberg, Török Ignác, Lahner György, Knezić Károly, Nagysándor József, Karl Graf von Leiningen-Westerburg, Aulich Lajos, Damjanich János és Vécsey Károly gróf.[2]

A tizenhárom „aradi vértanú" kivégzése után közel három héttel, október 25-én állították kivégzőosztag elé, a golyó általi halálra ítélt Kazinczy Lajos honvéd ezredest.[3] Nagy nyelvújítónk, Kazinczy Ferenc legkisebb fia, egy önálló hadosztály parancsnokaként tette le a fegyvert Zsibón, 1849. augusztus 25-én – 12 nappal Világos után – az oroszok előtt. Ez volt az oka, hogy ügyét később tárgyalta az aradi haditörvényszék. Kazinczy volt tehát a tizenötödik vértanú.

A vértanúk sorát Lenkey János tábornok követi. Igaz, őt nem nevezhetjük a szó szoros értelmében vett vértanúnak, hiszen, miután a vizsgálati fogságban megőrült, 1850. február 9-én „természetes" halállal hunyt el.[4] Véleményem szerint azonban mégis őt tekinthetjük a tizenhatodik aradi vértanúnak, hiszen csak elborult elméje és halálának tragikus körülményei miatt kerülhette el bajtársai sorsát. Az utolsó aradi vértanú Ludwig Hauk honvéd alezredes volt, akit 1850. február 19-én, kötél által végeztek ki.[5] Ő zárja tehát tizenhetedikként az Aradon mártírhalált halt szabadságharcos hősök sorát.

Az alábbiakban közlésre kerülő – eredetileg német nyelvű – dokumentumok a bécsi Kriegsarchiv katonai egyházi szervezetek anyakönyveinek gyűjteményében találhatók.[6] Az egyes személyek bejegyzései ezen belül a cs. kir. aradi helyőrségi lelkészség, a K. k. Garnisons-Seelsorge Arad

---

[1] *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona* 2000.) 549. o.; *Katona Tamás*: Az aradi vértanúk. Budapest, 2003. (a továbbiakban: *Katona* 2003.) 329. o.; Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk.: *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. (a továbbiakban: *Hermann* 2007.) 211. o.

[2] *Bona* 2000. passim.; *Katona* 2003. passim.; *Hermann* 2007. passim.

[3] *Bona* 2000. 424. o.; *Katona* 2003. 461. o.; *Hermann* 2007. 272. o.

[4] *Bona* 2000. 176. o.; *Katona* 2003. 473. o.

[5] *Bona* 2000. 375. o.; *Hermann* 2007. 285. o.

[6] Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, a Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltsége korábbi vezetőjének a dokumentumok megszerzésében való segítségéért.

– amelyet 1705-ben alapítottak és 1862-ben szűnt meg, de addig teljesen függetlenül működött a városi plébániától[7] – halotti anyakönyveiben olvashatók.[8] Ezek az iratok ún. másodpéldányok, amit – többek között – abból tudhatunk, hogy minden egyes oldal tetején feltüntették az eredeti anyakönyv kötet- és oldalszámát, azaz „Tom. orig. III. Pag. 182.," illetve „Tom. orig. III. Pag. 183."

Megjegyzendő, hogy a tizenhat katonatiszt halotti bejegyzései nem a kivégzések időpontja szerint, hanem össze-vissza kerültek az anyakönyvbe. A dokumentumokban ugyanis – a fentebb említett sorrend ellenére – így követik egymást a nevek: Lenkey János, Karl Graf von Leiningen-Westerburg, Knezić Károly, gróf Vécsey Károly, Ernst Ritter Pölt von Pöltenberg, Török Ignác,[9] Nagysándor József, Lahner György, Damjanich János, Aulich Lajos, Ludwig Hauk, Kiss Ernő, Schweidel József, Dessewffy Arisztid, Lázár Vilmos és Kazinczy Lajos.[10]

Az anyakönyvi bejegyzésekben egyébként számos hibás, pontatlan adattal találkozhatunk. A névelírások mellett gyakran az életkorra és a családi állapotra vonatkozó rovatokat is helytelenül töltötték ki. (Ezek javítása a lábjegyzetekben olvasható.)

*

Megemlítendő még, hogy a kivégzések utáni temetéseket nem minden esetben a várlelkész, Eduard Markhot ferences szerzetes végezte. Így az anyakönyvek azon rovata, amely az eltemető egyházi személy nevét tünteti fel, nem teljesen felel meg a valóságnak.

Az 1849. október 6-án kivégzett tizenhárom vértanú esetében tudjuk ugyanis, hogy a kivégzéseknél és a temetéseknél nem csupán Markhot atya, hanem további négy minorita szerzetes, Bardócz Sándor, Pléva Balázs, Sujánszky Euszták és Vinkler Brúnó, valamint a református Baló Béni és a görögkeleti Szombati Bazil lelkész is jelen volt.[11]

Azt is tudjuk továbbá, hogy az 1850. február 10-án elhunyt Lenkey János temetésén pap egyáltalán nem vett részt. Erről Lenkey Károly honvédezredes – aki akkoriban szintén az aradi várban raboskodott – emlékirataiból szerezhetünk tudomást. Az elhunyt tábornok bátyja ugyanis a következőket írja: „A fogsága kapuja alatt egy szerzetes beszentelte koporsót, azután feltették a pecér ganajhordó kocsijára. Lenkey Károly nyomban a kocsit követte. A pap elmaradt."[12]

[7] Magyar Katolikus Lexikon. I. Budapest, 1993. 368. o.

[8] Kriegsarchiv. Militärmatriken. Bd. 925. (A továbbiakban: KA. Matr. Bd. 925.) Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1–2.

[9] KA. Matr. Bd. 925. Pag. 1.

[10] KA. Matr. Bd. 925. Pag. 2.

[11] *Katona* 2003. passim.

[12] Lenkey Károly emlékirata 1848/1849-ről. S. a. r. *Misóczki Lajos*. Eger, 1999. 55. o.

1.
Aulich Lajos

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Aulich Lajos
Születési helye:	Pozsony, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	56.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

2.
Damjanich János

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Damjanich János
Születési helye:	Mitrovitz,[13] Szlavónia
Vallása:	Görög keleti
Életkora:	45.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

3.
Dessewffy Arisztid

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Deschőffy[14] Arisztid
Születési helye:	Csákány, Magyarország

[13] Téves bejegyzés, Damjanich János a horvátországi Stažán született.

[14] Helyesen Dessewffy.

Vallása:	Evangélikus
Életkora:	47.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen[15]
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

4.
Kiss Ernő

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Elemiri és itebei Kis[16] Ernő
Születési helye:	Temesvár, Bánát
Vallása:	Katolikus
Életkora:	49.[17]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen[18]
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

5.
Knezić Károly

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Knezich Károly
Születési helye:	Veliki Gozóra,[19] Horvátország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	41.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen[20]

[15] Téves bejegyzés, Dessewffy Arisztid nős volt.

[16] Helyesen eleméri és ittebei Kiss.

[17] Téves bejegyzés, Kiss Ernő 1799. július 3-án született és így már 50 éves is elmúlt.

[18] Téves bejegyzés, Kiss Ernő özvegy volt.

[19] Helyesen Veliki Grdevac.

[20] Téves bejegyzés, Knezić Károly nős volt.

A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

6.
Lahner György

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Lahner János[21]
Születési helye:	Besztercebánya,[22] Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	53.[23]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

7.
Lázár Vilmos

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Lázár Vilmos
Születési helye:	Nagybecskerek, Bánát
Vallása:	Katolikus
Életkora:	34.[24]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

[21] Téves bejegyzés, az eredeti keresztneve György volt.

[22] Téves bejegyzés, Lahner György a Turóc vármegyei Necpálon született.

[23] Lahner György 1849. október 6-án töltötte be az 54. életévét.

[24] Téves bejegyzés, Lázár Vilmos 1817. október 24-én született, így még 32 éves sem volt.

8.
Karl Graf von Leiningen-Westerburg

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Karl Graf Leiningen von Westerburg
Születési helye:	Ilbenstadt, Hessen Darmstadt
Vallása:	Evangélikus
Életkora:	41.[25]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

9.
Nagysándor József

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Nagy-Sándor József
Születési helye:	Nagyvárad, Magyarország
Vallása:	Református[26]
Életkora:	44.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

10.
Ernst Ritter Pölt von Pöltenberg

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Ernst Ritter Pölt von Pöltenberg

[25] Téves bejegyzés, Karl Graf von Leiningen-Westerburg 1819. április 11-én született, így 30 éves volt.

[26] Téves bejegyzés, Nagysándor József római katolikus vallású volt.

Születési helye:	Bécs, Ausztria
Vallása:	Katolikus
Életkora:	45.[27]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen[28]
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

11.
Schweidel József

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Schweidel József
Születési helye:	Zombor, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	62.[29]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

12.
Török Ignác

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Nemescsaöi[30] Török Ignác
Születési helye:	Gödöllő, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	54.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen
A halál oka:	Kötél által

[27] Téves bejegyzés, Ernst Pölt Ritter von Pöltenberg 1808. február 20-án született, így 41 éves volt.

[28] Téves bejegyzés, Ernst Pölt Ritter von Pöltenberg nős volt.

[29] Téves bejegyzés, Schweidel József 1796. május 18-án született, tehát 53 éves volt.

[30] Helyesen Nemescsói.

A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

13.
Gróf Vécsey Károly

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Hajnácskői gróf Vécsey Károly
Születési helye:	Pest, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	40.[31]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

14.
Kazinczy Lajos

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 25.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Kazinsky[32] Lajos
Születési helye:	–[33]
Vallása:	Református
Életkora:	43.[34]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 25.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

[31] Gróf Vécsey Károly pontos születési idejét nem ismerjük, így az életkora akár helyes is lehet.

[32] Helyesen Kazinczy.

[33] Kazinczy Lajos a Zemplén vármegyei Széphalmon született.

[34] Téves bejegyzés, Kazinczy Lajos 1820. október 19-én született, 29 éves volt.

15.
Lenkey János

Hadtest:	Hadifogoly
A halálozás ideje:	1850. február 8.[35]
A halálozás helye:	Arad vára, Magyarország
Rendfokozata:	Magyar felkelő tábornok
Neve:	Lenkey János
Születési helye:	Eger, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	39.[36]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nös[37]
A halál oka:	Őrültség következtében elerőtlenedés
A temetés ideje:	1850. február 10.
A temetés helye:	Katonai temető
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

16.
Ludwig Hauk

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1850. február 19.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Ludwig Hauck
Születési helye:	Bécs, Ausztria
Vallása:	Katolikus
Életkora:	57.[38]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Házas
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1850. február 19.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

[35] Téves bejegyzés, Lenkey János 1850. február 9-én halt meg.

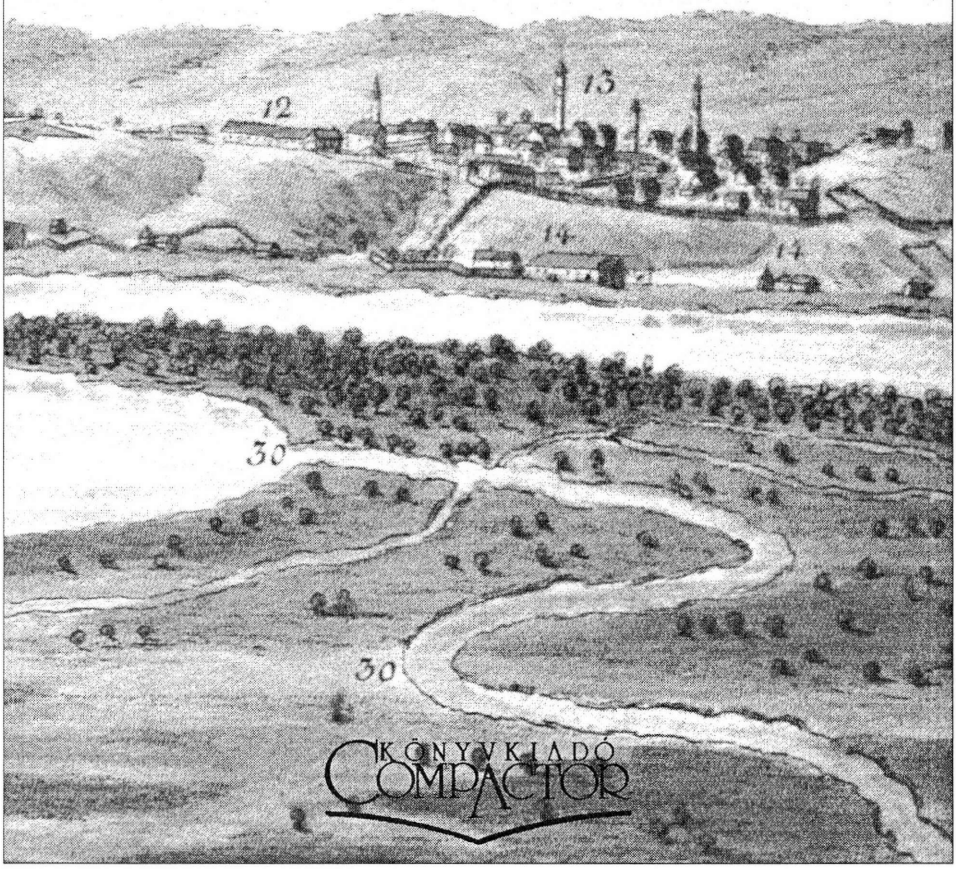
[36] Téves bejegyzés, Lenkey János 1807. szeptember 7-én született, eszerint 42 éves volt.

[37] Téves bejegyzés, Lenkey János nőtlen volt.

[38] Ludwig Hauk pontos születési idejét nem ismerjük, így az életkora akár helyes is lehet.

Cseh Valentin

Nándorfehérvár ostroma 1456

KÖNYVKIADÓ
COMPACTOR

SZEMLE

DOMINKOVITS PÉTER

„EGY NEMZETEK LÉVÉN..."

A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején

(Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2006. 198 o.)

A címadó levél-idézet az erdélyi fejedelem, de már „Magyarország fejedelme" státusára is törekvő Bocskai István fegyverfogásra hívó szavai, melyeket 1605. március 29-én intézett Szerencs várából a dunántúli rendekhez, felszólítván őket a mozgalmához/hadjáratához való csatlakozásra. Már a kiválóan megválasztott cím kulcsfogalmai és azok mögöttes tartalmai, értelmezési lehetőségei is a legszélesebb dimenziókat jelölik ki a Bocskai-kutatás és minden, a korszakkal foglalkozó történész számára: *nemzet*-fogalom a XVII. század elején (többes számban is annak politikai jelentéstartamai, a királyi magyarországi és erdélyi rendek, nemesi rendek, polgárság, etnikai és vallási csoportok, felekezetek – csak néhány a tartalmi elemek közül) és *hadjárat* (nemzeti felkelés részeként? függetlenségi mozgalomban vagy szabadságharcban való részvétel? polgárháborús részvétel? vagy az országhatáron túl, az osztrák tartományok felé is kiterjesztendő vagy kiterjesztett sikeres hadműveleti programsor? „hosszú török háború és annak részben következményeként rendi-felekezeti küzdelem"?) rávilágítanak Bocskai politikai törekvéseinek és katonai céljainak sokrétűségére; a bemutatandó kötet legutóbbi recenzense, Pálffy Géza szavaival: „a Bocskai-felkelés egészének megítélésére" (*Korall*, 33. 2008. november, 129–137. o.). E recenziónak Dominkovits Péter könyvét a legszebb dicsérő szavakkal illető részével teljes mértékben egyetérthetünk. Jelen ismertetésnek azonban nem célja az ott felvetett vitás kérdésekre reflektálni, már csak azért sem, mert nem vagyok a Bocskai-kérdés szakértője. Ám a kérdés szakértőin kívül is minden, a korszak iránt általában érdeklődő kutató, történész, társadalom-, mentalitás- és hadtörténész egyaránt igen nagy haszonnal forgathatja a kötetet. A kiadványban felvetett társadalomtörténeti szempontrendszerek kijelölésének biztos módja, a historiográfiai háttér körültekintő bemutatása, a pontos, minden esetben tényanyaggal alátámasztott, nagyszerű analízisek, esettanulmányok, a további kutatás széles dimenziónak felvázolása, az elemzések forrásbázisának kiválasztási módja és közlésük magas színvonala, a megértést és további feldolgozásokat segítő összefoglaló táblázatok, a kapcsolódó függelék (*Adattár az 1605. évi vármegyei, városi tisztviselői karok kutatásához*), a tanulmányhoz és a forrásokhoz kapcsolódó korrekt jegyzetapparátus és a mutatók színvonala mind-mind e kiváló könyv érdeme, mely a történeti kutatás egyik alapmunkájává vált. Bár a kötet *Bevezetésében* a szerző leszögezi, hogy „Az alábbi kis munka nem hadtörténeti finomítás céljából született" és célja „az 1605. év ambivalens helyi történéseivel" való találkozása kapcsán „érzékeltetni és adatolni e térség helyzetét; jelezni további feldolgozások szükségességét," úgy véljük, a magyar és a térséggel foglalkozó külföldi hadtörténetírás a jövőben nem kerülheti meg a munkát. Sem Bocskai mozgalmának kutatása kapcsán, sem pedig általában a koraszakra és/vagy a térségre vonatkozó egyéb hadtörténeti kutatás alkalmával. A hadtörténész, aki figyelmesen olvassa Dominkovits Péter könyvét, alkalmazhatja módszereit, a társadalom-, gazdaság-, hivatal-, várostörténeti vonatkozások figyelembe vételével, kiemelheti szempontrendszerét a hagyományos hadtörténetírás kereteiből. Ismertetésünk az alábbiakban e sokszínű kötet két vonulatával foglalkozik. Az első a felvetett kérdéskörök exponálása és utalás az új kutatási eredményekre, különös tekintettel a hadi, hadtörténeti vonatkozásokra, a másik a további kutatás Dominkovits Péter által kijelölt területei, kérdései.

A kötet mintegy felét *A Nyugat-Dunántúl 1605-ben. Felkelés és polgárháború* című tanulmány 15 fejezete (melyekről alább szólunk) teszi ki, másik fele a már említett függeléken kívül a kérdéskör feltárásához újonnan közölt eddig ismeretlen forrásokat tartalmazza, amelyek Sopron város Levéltárának iratanyagából kerültek ki. A forrásválogatás legfőbb szempontja volt, hogy azok ne csak Sopron, hanem a tágabb térség 1605. évi történéseibe is bepillantást engedjenek, valamint kiindulópontul szolgálhassanak egy későbbi, monografikus igényű feldolgozáshoz. A betűhíven közölt források között található több, a Sopronba szállásolt katonaság ellátásával kapcsolatos levél, néhány dokumentum a háborús eseményekről, a mindkét fél részéről végbevitt hatalmaskodásokról, jelentések, beszámolók a hajdú–török–tatár hadak mozgásáról, de vannak köztük a hadi hírek továbbítását dokumentáló jelentések, misszilisek is. A 60 forrást felvonultató okmánytár külön tárgyi jegyzetapparátussal rendelkezik. Itt kell megemlítenünk a kiadványnyal kapcsolatos egyetlen negatív élményünket: ez a szép kiállítású, igényes formátumú, színvonalas képanyaggal ellátott könyv megérdemelt volna egy sokkal gondosabb tördelést, a tördelési hiányosságok ugyanis nem egy esetben nem csak a képi összbenyomást rontják („szellős", gyakorlatilag tördeletlen sorok, pl. 1., 3., 14., 27., 31., 39., 44., 50., 55. levelek esetében), hanem hibákhoz is vezetnek a kötetben, amelyek különösen a forrásközlésnél zavaróak, pl. a sorvégi szavak elválasztásában (pl. 10., 11., 19., 50., 57. levél).

Dominkovits Péter tanulmányának bevezető részében *Eltérő történetírói tradíciók* cím alatt a nyugat-dunántúli vármegyék e korszakra vonatkozó történeti kutatásának historiográfiai összefoglalását írta meg, elemző módon mutatva be az osztrák és a magyar történetírás eltérő szemléletű megközelítését. Ezzel máris koncepcionális különbségekkel találkozhatunk a tanulmány legelején, melyek lényegét a szerző az alábbi, határozott kérdésben foglalja össze: „egyazon történeti törvényhatóságokról van szó" (mind a hazai, mind a burgenlandi kutatás esetében), „amelyeknek miképpen lehetne két, párhuzamos történetük?" (9. o.). Tendenciákat és eredményeket foglal össze: többek között Istvánffy történeti műve, Horváth Mihály munkája, a Benda Kálmán által összeállított Bocskai-bibliográfia után megjelent, Nagy László által megírt hadtörténeti feldolgozást áttekintve, amely első ízben periodizálta az 1605. évi dunántúli eseményeket. Marosi Endre és Nagy László 1984-es hadtörténeti tanulmányában a Nyugat-Dunántúlt mellékhadszíntérnek tekintette – Dominkovits Péter tanulmányában ezt az állítást a további fejezetek mindegyikében cáfolja. Az alsóausztriai és az adatgazdag stájer történetírás a Bocskai-felkelést a pusztítás mértékét tekintve az 1532. évi török hadjárathoz hasonlította, és az 1605. évet a „hosszú török háború" legpusztítóbb esztendejének tekinti. Harald Prickler Némethy hadjáratait az 1529., 1532., 1683. évi, e térséget érintő oszmán hadjáratokkal veti össze a háborús károkat illetően, illetve azokat hangsúlyozva. A Toifl–Leitgeb-féle, 1990-ben megjelent összefoglalás pedig ezt a szemléletet követve az oszmán–tatár hadak támogatásával folyó küzdelmek pusztításait emeli ki. Minderről Dominkovits Péter tanulmánya térképeket is közöl. A tanulmány a továbbiakban rátér Bocskai mozgalmának helyi vonatkozásaira, kezdve a sort a Sopron és Szombathely városok történeti irodalmában kialakult történeti hagyománnyal, a szemtanú, Fauth Márk krónikájának eseményeitől Georg Ritter *Beschreibung*ján, majd a XVIII. században Hajnóczi Dániel és Bél Mátyás forrásközlésein keresztül Gamauf Gottlieb, Nagy Imre, majd a XX. században Payr Sándor munkásságáig. Utóbbi már a helytörténeti vonatkozásokon túl a tágabb térség eseménytörténetét is figyelembe veszi; Szombathely esetében pedig a Sopronénál kedvezőtlenebb forrásadottságok miatt Bél *Notitiá*járól, Schönvisner, Kunc Adolf és Horváth Tibor Antal összefoglalójáról szól. A kismonográfia egyik legfontosabb fejezete a *Lokális társadalmak a 16–17. század fordulóján...* címet viselő, társadalomtörténeti elemzést tartalmazó rész. (31–40. o.) A helyi társadalom 1605-ös viszonyait, a birtokosok (világi fő- és birtokos nemesség, egyházi méltóságok, speciális birtokosként Sopron szabad királyi város) elkülönítésével, az adózás, az 1598. évi adóalap-változás dokumentumain keresztül mutatja be, melyek legfőbb tanulsága, hogy az említett társadalmi csoportok, rétegek vagyonilag szélsőségesen differenciáltak voltak (31–34. o.). Ezzel összefüggésben a szerző rámutat, hogy olyan alapvető kérdések is megválaszolásra várnak, mint a haditerhek nagysága a térségben, vagy a megyei inszurrekciók kronológiája (34. o.). Dominkovits Péter Sopron adózó lakosságának ugyancsak nagyfokú vagyoni dif-

ferenciálódását mutatja ki, azonban szerencsés módon ez a gazdasági prosperitás miatt nem a népesség elszegényedését jelentette, hanem a középréteg megerősödését (36. o.). A vármegyék háborús terhei szintén feltáratlanok, a törvényhatóságok Sopron és Vas vármegyében a források tanulsága szerint viszonylag folyamatosan működtek (a többi törvényhatóság tárgyévi működéséről szórványosak a források). A vármegyei nemesség pártállásáról kevés adat maradt fenn, azok alapján megállapítható, hogy a „vármegyei nemesség differenciáltan viszonyult a Bocskai felkeléshez" és a hadmozdulatok alakulásától függően is változtatta pártállását (45. o.); egyedül Sopron királypártisága mutatható ki biztosan. A XVI–XVII. század fordulóján élt, Sopon és Vas vármegyei egyházi és világi főrendek biográfiáit illetően a szerző fölhívja a figyelmet, hogy azok döntő részben még megírásra várnak, tehát pártállásuk, viszonyulásuk egyelőre csak jelzésszerűen mutatható be. Így rámutat Vas vármegye legnagyobb birtokosa, Batthyány (II.) Ferenc, 1605-től Sopron vármegyei főispán kulcsszerepére, aki – s ezt már a XVIII. századi polihisztor, Bél Mátyás is kimutatta – egyedül volt képes a magyar főrendiek közül a „fosztogatók" megfékezésére (48. o.), s ahogyan azt Dominkovits Péter bemutatja, igen széles kapcsolati hálózatával a hadi és politikai események sorát befolyásolta. A nagybirtokosok sorában, Nádasdy Ferenc 1604. évi halálát követően, özvegye, Báthory Erzsébet „aulikus magatartásúnak tűnik," gróf Széchy Tamás magatartása nem egyértelmű, Bánffy Kristóf semlegességre törekedett (51–52. o.); a nyugatdunántúli térség főnemesei közül ketten, szerdahelyi Dersffy Ferenc és Nádasdy Tamás (a nádor fivérének, Kristófnak fia) álltak Bocskai pártjára (54–55. o.). Az egyházi méltóságok között Dominkovits Péter feltárja a győri egyházmegye kulcsszerepét (1601-től az esztergomi érseki szék ugyanis betöltetlen), hetési Pethe Márton igen aktív politikai szerepvállalását Batthyány Ferenc köréhez kapcsolódóan (55–57. o.). A térség XVII. század elejei meghatározó főúri familiáinak és egyházi méltóságainak familiális hálózatai egyes életpályákon vagy szórványadatokon kívül az igen gazdag forrásbázis ellenére szintén feltáratlanok, így a szerző egyes személyek (pl. a szentpéteri castellum kapitánya, Babolcsay Tamás, vagy a szintén Batthyány-familiális Ányos Kristóf, Perneszy György, a körmendi várkapitány, Ráttky Menyhért) példáin keresztül ad képet a döntési mechanizmusokról, a híráramlásról; melyek alapján, ahogyan azt a szerző kiemeli, a jövőben más főúri familiárisok szerepét, pártállását is tisztázni lehet (64. o.).

A hadi eseményeket illetően a tanulmány Sopron 1605. évi ostromait (június 6., június 10. és június 27.) rekonstruálja, azok előzményeivel, összes eseményével, a hadmozdulatok, harci cselekmények pontos felsorolásával és a város felmentésével együtt (65–71. o.), valamint „a hadak útjába vetett mezőváros," Némethy Gergely őszi dunántúli támadása legnagyobb vesztese, Szombathely helyzetét (71–74. o.). Részletesen feltárja Körmend, Szentgotthárd és Kőszeg szerepét, feladatait és teljes történetét az 1605. évben, párhuzamosan tárgyalva a várvédelemmel, hadellátással kapcsolatos kérdéseket a hadi eseményekkel (74–80. o.). A nyugat-dunántúli területek uradalmai 1605-ben bekövetkezett pusztulásának feldolgozása is önálló monográfiát igényel. Ezzel összefüggésben specialitásként említi meg a szerző, hogy Vas és Sopron vármegyék birtokszerkezetében a világi nagybirtok túlsúlya dominál, a nagybirtokok működésének feldolgozottsági szintje a korszakban általában nagyon eltérő. A hiányos feldolgozottság még a jó forrásadottságokkal rendelkező Sopron szabad királyi város, mint birtokos esetében is fennáll (80–81. o.). A tanulmány megállapítása szerint a beszállásolások és a környékbeli táborozások, a seregek ellátása miatt a falvak adózó háztartásai 1605-ben gyakorlatilag teljesen elpusztultak. Vas vármegye tekintetében, elsősorban a hajdú hadmozgások és a tűzkárok miatt pl. a Batthyány-uradalomban a településállomány 67,6%-a szenvedett károkat (82. o.).

Érdekes és tanulságos fejezetei a kötetnek az 1605. évi hadmozgásoknak a regionális és a távolsági kereskedelemre gyakorolt hatásáról szóló részei. A hadi események szabta keretek között viszonylag folyamatosnak mondható a kereskedelmi tevékenység, és újabb üzleti lehetőségek is adódtak a hadigazdálkodás következtében. A rabkereskedelem feléledéséről és térbeli kiterjesztéséről szóló fejezetből kiderül, hogy a dunántúli hadjárat során a hajdúseregekkel támadó török, tatár segélyhadak immár Sopron és Vas vármegye nyugati feléből, Kelet-Stájerország és Alsó-Ausztria keleti felének falvaiból hajtották el a lakosságot, ami a végvári szokásjogot idézi (87. o.). Végül a szerző a térség főúri információs hálózatának

feldolgozatlanságára hívja föl a figyelmet. A Batthyány Ferenc köréhez tartozó Kuprisicz Markó tevékenységének bemutatása kiindulása lehet a téma feldolgozásának.

Dominkovits Péter kutatásainak tanulsága, hogy az 1605. év hadiesemény-sorozatának következtében a térségben alapvető változások állnak be a törvényhatóságok működésében, a birtokrészek, uradalmak reorganizációjában, s ennek részeként pl. a térség birtokforgalmának további vizsgálatával vonható meg a jövőben a háborús pusztítás mérlege mind gazdasági, mind társadalmi szempontból.

Kincses Katalin Mária

KÉT FORRÁSKIADVÁNY LACKNER KRISTÓFRÓL

Dominkovits Péter

Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632) / Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632)

(Kiadja / Herausgegeben von: Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára / Ödenburger Archiv des Komitats Győr–Moson–Sopron, Sopron, 2007. 118 o.)

Tóth Gergely

Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid életrajza / Vitae Christophori Lackhner I. U. D. Hominis, brevis consignatio

(Sopron Város Történeti Forrásai, C sorozat, 5. kötet. / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg, Reihe C, Band 5. Kiadja / Herausgegeben von: Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára / Ödenburger Archiv des Komitats Győr–Moson–Sopron, Sopron, 2008. 219 o.)

Két fontos, új kötettel gazdagodott a koraújkori Sopron emblematikus személyének, a humanista tudósnak, ötvösművésznek, jogi doktornak, városbírónak, a több mint másfél évtizeden át, 1613–1631 között polgármesterként tevékenykedő városvezetőnek, Lackner Kristófnak (1571–1631) életútját, tevékenységét és hatását bemutató irodalom a Soproni Levéltár kutatói gárdája töretlen lendületű, nagyon magas színvonalú forráskiadó munkájának köszönhetően. Dominkovits Péter könyve a vagyonos városvezető saját és családtagjaitól (szüleitől, feleségétől) reá háramlott anyagi javakat tartalmazó forrásoknak: végrendeleteinek, hagyatéki- és vagyonleltárainak, valamint az osztálytételek alkalmával készült, eddig publikálatlan iratainak a forrásközlés legmagasabb kívánalmainak megfelelő kiadása. Tóth Gergely Lackner Kristóf egyes szám harmadik személyben megírt „életrajznak álcázott önéletrajzát", pontosabban életének és politikai pályafutásának 1618-ig terjedő, annak első szakaszát bemutató önéletírását adta közre.

Külön érdeme a köteteknek a két-, illetve háromnyelvűség. Dominkovits Péter kiadványában a források eredeti nyelven, németül vagy latinul olvashatók, a forrásokat kísérő jegyzetek, a bevezető tanulmány, a mutatók magyarul és németül. Tóth Gergelyében az eredetileg latin nyelven íródott *Vita* és magyar fordítása – nagyon szerencsésen – párhuzamosan olvasható, a szövegkritikai jegyzetek latin nyelvűek; a tárgyi jegyzetek, a kísérő tanulmány és a mutatók, jegyzékek rendszere pedig magyar és német nyelvű. Mindez a soproni forráskiadás hagyománnyá vált koncepciójá-

nak felel meg, törekedvén a város és a régió soknyelvűségének prezentálására és térben nagyban kiszélesítve a magyar történeti kutatás eredményeinek hatókörét.

Dominkovits Péter bevezető tanulmányának historiográfiai részében összefoglalja, rendszerezi a Lackner-kutatás biográfiai, történeti, várostörténeti, irodalom- és művelődéstörténeti, művészettörténeti vonatkozásait. Ennek legfőbb tanulsága, hogy Lackner életműve igen szerteágazó, hiszen a felsorolt tudományterületeken belül a nyomdászattörténet, a technika- és ipartörténet, nevelés- és iskolatörténet, a szimbólum-kutatás, a mentalitástörténet is számon tartja munkásságát. A szerző kiemeli, hogy az életmű talán legnagyobb teret kapott része a várostörténeti kutatások mellett a polgármester tudósi és írói működése. E helyen szeretnénk fölhívni a figyelmet arra, hogy Lackner Kristóf tevékenységének, életútjának több olyan momentuma van, amelyek a hadtörténeti kutatás számára is fontosak. Jelen ismertetésben az alábbiakban két nagyobb kérdéskört exponálunk: Lackner szerepét Bocskai István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem mozgalmában.

Dominkovits Péter tanulmánya Lackner Kristóf pályaívét egy több generáción keresztül átívelő, gondosan építkező, anyagiakban folyamatosan gyarapodó család történetének kontextusába helyezi, melynek sarokpontjai a szisztematikus vagyoni gyarapodás mellett a műveltség, a világlátás, a kiváló politikai érzék, amely Lacknert peregrinációja után, 1599-ben azonnal a városvezető elitbe emeli (1599-től 1603-ig, városbíróvá választásáig belső tanácsos). Városi országgyűlési követként, már pályája legelején (először 1602-ben), s a század első évtizedében diplomáciai útjain magas szintű politikai jártasságra tesz szert. A sikeres 1602. évi bécsi és 1602., 1603. évi prágai delegációk tagja, amelyek Lackner számára kitűnő politikai iskolának bizonyulnak (a prágai delegációkban már nemcsak szűkebb pátriája, hanem a magyarországi szabad királyi városok küldötte). 1603–1604-ben városbíróvá választják, 1604-ben a Habsburg kormányzat legfontosabb hivatali–katonai tisztségviselőinél a magyarországi szabad királyi városok szószólójaként a katonatartás ügyében tárgyalt a törökök elleni hadjárat finanszírozására szolgáló 100 000 dénáros hadiadó kivetéséről. Pályafutása kezdeti szakaszának csúcspontjai pedig – Dominkovits Péter szavaival – Lackner „1605. évi városvédő katonai szolgálata" Bocskai hadai ellen, melynek során Sopron és környéke háborús területté változik, majd ennek lezártával „1606-ban fontos követi útja volt: a bécsi béke megkötését követően" Szentbertalany Menyhért polgármesterrel „ő utazott el Illésházy nádorhoz, aki megnyugtatta őket az evangélikus... vallásgyakorlattal kapcsolatban". Megerősítik a protestáns város privilégiumait, véleményünk szerint köszönhetően annak a városi elit által következetesen gyakorolt érdekérvényesítő politikának, melynek során a meglévő erőviszonyok helyes felmérésének következtében Sopron gyarapodása, privilégiumainak erősödése a XVII. század első felében folyamatos volt.

A felsoroltak összefüggésében a Lackner-hagyaték különös jelentőséget kap, ahogyan ezt Dominkovits Péter hangsúlyozza, ám a szerző jogosan hívja föl a figyelmet a hagyományostól eltérő kutatási irányokra. Ezzel messzemenően egyet értve rámutatunk, hogy az új irányoknak vannak hadtörténeti vonatkozásai is, éppen a Lackner-hagyaték felhasználásának egyik fontos elemeként a végrendelet által dokumentált Lackner-alapítvány működésével kapcsolatban: kutatási téma lehet ennek részeként az alapítványhoz szóló 1630–40 között íródott folyamodványok feltárása, melyekben az érintettek török rabságból való megszabadulásukat várják.

Tóth Gergely kötetének bevezető tanulmánya szintén bemutatja a Lackner-életművet, majd rátér a már Dominkovits Péter által felvetett, új kutatási irányok hangsúlyozására. Helyesen mutat rá, hogy a kutatások alapvető szempontja kell hogy legyen a továbbiakban, hogy az életmű önmagában, csakis Lackner Kristófra koncentrálva, őt kora és városa egyetlen, kortársait elhomályosító fényben tündöklő városvezetőjének tekintve, ezáltal kiszakítva őt a Sopronban a XVII. században működő politikai elit viszonyrendszeréből, nem érthető meg.

Az írás részletesen, példamutató igényességgel feltárja a kiadott önéletírás keletkezéstörténetét, a kézirat sorsát és utóéletét, a forrás műfaját, szerkezetét, stílusjegyeit, stílusrétegeit, megírásának okát (Tóth Gergely megfogalmazásában egyfajta számvetés és valamiféle „alapanyag" egy majdani „parentáló számára, hogy az utókor minél pontosabban megismerhesse életútját"), de betekintést nyerhetünk abba az izgalmas munkába is, amely a kézirat feltárásához vezetett.

A bevezetés harmadik fejezete a *Vitá*ban Lacknerről újonnan megtudott adatokra hívja föl a figyelmet, s ezzel rátérünk a forrás bizonyos részeinek ismertetésére. Feltárulnak tanulóéveinek epizódjai, az ötvösmesterség kitanulása, magánéletének momentumai, részletes bemutatásra kerül peregrinációja, feltérképeződnek külföldi kapcsolatai, teljes politikai pályafutása városvezetőként és az országos politikában résztvevő politikai elit tagjaként 1618-ig, s itt kapunk adalékokat az önéletrajz újonnan feltárt, katonai vonatkozásaira is, melyekre e helyen csak igen vázlatosan utalhatunk.

Első helyen mindjárt egy, a hadtörténet írás számára is talán fontos, eddig ismeretlen adalék szerepel. A tudós városvezető felnőtt élete (morvaországi) középiskolai tanulóéveit megszakítva másfél éves katonai pályafutással kezdődik; unokabátyjához csatlakozva, 1588–89 körül, császári vértesként szolgál a Felvidéken. Az ott szerzett tapasztalatokat aztán hasznosította is, Sopron Bocskai seregeitől 1605-ben elszenvedett ostromának idején, melynek epizódjairól néhány, a kutatás számára eddig ismeretlen adattal szolgál Lackner önéletrajza, különösen az ostrom utáni eseménytörténetet illetően (XVIII–XXII. fejezet). Ezek között olvasható pl. Balf és Kópháza elpusztítása Bocskai hadai által (június 10.), ami a XVIII. század első harmadában, Hajnóczy Dániel soproni evangélikus líceumigazgató kiegészítéseinek jóvoltából Bél Mátyás *Notitiá*jában éppen a Lackner-önéletírás alapján került részletes elbeszélésre, s került be ezáltal történeti irodalmunkba (az esemény körülményei, ha egyáltalán bekövetkeztek, további tisztázást igényelnek). A másik eseménysorozat, melyet a *Vita* jóvoltából pontosíthat a kutatás, Sopron külvárosának június 11-i ostroma. Lackner leírása a Sopronba bevonuló császári hadak létszámát illetően (1500 helyett 500-an) a *Faut-krónikáb*an közölteket erősíti meg az Istvánffy Miklós történeti művében leírtakkal szemben. Ami pedig Lackner személyes helytállását illeti, megtudhatjuk, hogy ez előtt néhány nappal, a június 6-i ostromban maga is részt vett (XVIII. fejezet). Fény derül a Lackner által a Bocskai mellé állt Dersffy Ferenc, Sáros vármegyei főispán ellen július 1-jén vezetett „büntetőexpedíció" részleteire is, ami gyakorlatilag egy korabeli zsákmányszerző portya volt.

Sopron a XVII. század első harmadában országos jelentőségű események színhelyévé vált többek között Lackner Kristóf politikai tevékenységének köszönhetően. Ennek csúcspontja, úgy véljük, egy hadtörténeti aspektusait tekintve is kiemelkedő időszak, amely már Lackner polgármesterségének időszakára esik: az 1620–1622. év politikai, katonai, diplomáciai történései (gazdag forrásanyaga tovább kutatható többek között a Soproni Levéltár Lad. VI. et F. Fasc. IV. Num. 251–316. jelzésű iratait vizsgálva). A harmincéves háború keleteurópai hadszínterén zajló katonai események, a protestáns Bethlen Gábor erdélyi fejedelem fellépése, közvetlen katonai fenyegetése a soproni városvezetést is állásfoglalásra késztette. E helyen vitatkoznék Tóth Gergely vélekedésével, mely szerint „a királyi felségről műveket író, királyhűségét lépten-nyomon hangoztató Lackner számára... traumát okozhatott", hogy a város az erdélyi fejedelem pártjára állt, valamint hogy 1620-ban a város „őt küldte Bethlen besztercebányai gyűlésére követnek, vagyis saját elvei ellenére kellett cselekednie" (s nem utolsó sorban ez vetett véget a polgármesteri hivatal ideiglenes megszakítása mellett életrajza továbbírásának). (17. o.) Véleményem szerint Lackner politikai gondolkodása ennél árnyaltabb. Az eddigi feltárt források és szakirodalom alapján úgy látom, hogy Lackner és a magisztrátus 1620 tavaszán a nemzetközi és helybéli katonai erőviszonyoknak megfelelően foglalt állást II. Ferdinánd és a Sopron vármegyei főispán, Esterházy Miklós politikája ellenében, Bethlen és szövetségesei mellett, s a május 31-én megnyíló besztercebányai országgyűlésen is. Fél év múlva azonban, amikor a november 8-i fehérhegyi vereség után a helybéli katonai erőviszonyok megváltoztak, majd az 1621. májusi császári megtorlás fenyegetett, a város azonnal váltott, új stratégiát alkalmazott (a büntetést 2400 tallérral, 20 ezer forinttal és 200 akó borral „vásárolták ki"). Vagyis a városvezetés, talán Lacknernak is köszönhetően gyorsan „helyrehozta tévedését", a császáriakhoz csatlakozott. Ez a momentum a tapasztalt politikus Lacknert véleményem szerint túllendíthette esetleges „traumáján". Hozzáteszem, a soproni városi elit a XVII. században mindent elkövetett a protestáns felekezet érdekeinek érvényesítéséért, ugyanakkor ezt mindvégig oly módon tette, hogy minden fórumon a feltétlen királyhűséget hangoztatta. Végül, ezen előzmények után, illetve a nikolsburgi békét követően került sor a század első felének és Lackner Kristóf pályafutásának legjelentősebb eseményére, az 1622. május 15-én

megnyitott, fényes külsőségek mellett lebonyolított soproni országgyűlésre. A diéta első számú diplomáciai aktusa a Bethlentől visszaszerzett koronával való királyné-koronázás volt. A koronázás és az országgyűlés emlékére II. Ferdinánd augusztus 4-én Sopronnak új címert adományozott, egyben megerősítette és kibővítette Sopron privilégiumait (mindennek jelentősége Sopron korábbi Bethlen-pártiságát tekintve hangsúlyozandó); a két évtizede országos politikai ügyekben tevékenykedő Lackner Kristófot pedig birodalmi palotagróffá nevezték ki (ami az önéletrajz folytatására sarkallhatta volna).

Az önéletírást nem folytatta, azonban az átélt katonai események, hatalmi váltások Lacknert, írói munkásságát folytatandó, államelméleti elmélkedésekre késztették, melynek gyümölcseként két munkája jelent meg 1625-ben, melyeket a XVIII. századi hadtudományi bibliográfiák is a hadtudományi irodalom körébe soroltak, akárcsak korábban Zrínyi Miklós, akinek könyvtárában mindkettő a „Militares" szakban volt elhelyezve (ahogyan ezt Hausner Gábornak a Hadtörténelmi Közlemények legutóbbi számában megjelent tanulmánya feltárta). Az államelméleti irodalom és az erkölcsfilozófiai elmélkedés között elhelyezkedő fejedelmi tükrök közé sorolható *Aphorismi Politici pro Principe, Republica, Pace, Bello, Oeconomia et Bonis Moribus...* címen Tübingenben megjelent aforizmagyűjteménye, amely a spanyol Antonio Guevara fiktív *Marcus Aurélius-életrajzából* válogatott idézeteket tartalmaz. Lackner ebből külön fejezetekbe gyűjtötte a fejedelemről, az államról, a jó erkölcsről stb. szóló idézeteket, közöttük *Pro Bello et Pace* címen a háború és béke gondolatával foglalkozókat. Úgy véli, a háborút a gyakorlatban kell tanulni, hosszú elmélkedéseket közöl többek között az igazságos háborúról és az igazságos békéről, a vezéri szerencséről. *Galea Martis hoc est bona militia* című könyve szintén összefügg az államelmélettel és a morálfilozófiai művekkel. Lackner nyolc osztályát sorolja fel a hadakozáshoz szükséges erényeknek, s minden egyes osztályhoz ókori klaszikusoktól származó aforizmákat közöl és ezekhez egy-egy emblematikus képet csatol. A közel 500 (!) citátum alapján egy nagyon árnyaltan gondolkodó, széleslátókörű, morális alapon, éretten filozofáló politikusnak a hatalomhoz, a katonai erényekhez, a háborúhoz kapcsolódó attitűdje bontakozik ki, aki a hadakozást tudományos diszciplínaként fogalmazza meg.

Dominkovits Péter és Tóth Gergely igényes, szép kivitelű, áttekinthető szövegtükörrel rendelkező, a mutatók használatát megkönnyítő útmutatókat tartalmazó, a korszakra vonatkozó, korszerű német és latin nyelvű forráskiadás kívánalmainak mindenben megfelelő munkája további bázisa lehet tehát a XVII. századi várostörténet, politika-, diplomácia, gazdaságtörténet, mentalitás- és művelődéstörténet, s nem utolsó sorban hadtörténet kutatóinak.

Kincses Katalin Mária

JANET MACDONALD

FEEDING NELSON'S NAVY

The True Story of Food at Sea in the Georgian Era

(Chatham Publishing, London, 2006. 224 o.)

Janet Macdonald, számos szakácskönyv szerzője, kultúrtörténészként e könyvében a francia forradalmi és a napóleoni háborúk brit haditengerészetének élelmezéséről folytatott kutatásait foglalja össze. Művének megírásában többek között az a szándék vezérelte, hogy leszámoljon a György-kori haditengerészetről keringő rémtörténetekkel, melyek szerint a legénység romlott sózott húson és zsizsikes kétszersültön élt volna nap-nap után. A szerző véleménye szerint, ha mindez igaz lett volna, a Royal Navy nem lett volna az az imponáló, ha-

tékony harci gépezet, mint ami a napóleoni háborúk alatt volt. Valójában a haditengerészet vezetése nagyon is odafigyelt arra, hogy a flottában szolgálók megfelelő minőségű és mennyiségű ételhez jussanak. A rémtörtének ma már feledésbe ment forrása inkább a kereskedelmi tengerészet lehetett, ahol a XIX. század közepéig, a haditengerészettel ellentétben, semmilyen törvény vagy előírás nem rendelkezett a legénység élelmezéséről, s így a tulajdonosok gyakran rajtuk spórolva igyekeztek növelni profitjukat.

A könyv első fejezete a haditengerészeti étrendben szereplő alapvető élelmiszerfajtákat tekinti át. E vonatkozásban nem lehet valami nagy változatosságról beszélni abban a korban, amikor a tartósításnak csak háromféle módját, a sózást, a szárítást és a savanyítást ismerték. Ennek köszönhetően meglehetősen kevés fajta élelmiszer volt alkalmas arra, hogy hajón tárolva akár még hónapok múlva is fogyasztható legyen. Az évszázados tradícióknak megfelelően a tengerészek étrendje sózott húson, kétszersültön, szárított borsón-babon és gabonaféléken alapult. Az élelmezésről és a heti étrendről az Admiralitás 1733-ban adta ki az első írott rendelkezést, s ez egészen 1847-ig, a konzervek megjelenéséig érvényben maradt. Ez az utasítás meghatározta, hogy egy héten, s ezen belül mely napokon az alapvető élelmiszerfajtákból mennyi járt egy embernek. A heti fejadag 7 gallon sörből, 7 font kétszersültből, 4 font sózott marhahúsból, 2 font sózott sertéshúsból, 2 pint borsóból (zöld- és sárgaborsó), 3 pint zablisztből, 6 uncia vajból és 12 uncia sajtból állt. Korábban a sózott hal is részét képezte az étrendnek, de azt részben bűze miatt, részben pedig azért, mert a gyűlölt katolikusokra emlékeztetett, kihagyták az ellátmányok hivatalos listájáról. Húst a hét négy napján kapott a legénység (kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap), a többi húsmentes nap volt. Ezeket *banyan days*-nek nevezte a korabeli tengerészzsargon, egy szigorúan vegetáriánus indiai szekta után. Bizonyos forrásokból arra lehet következtetni, hogy valójában ezek sem voltak teljesen hústalan napok, ilyenkor ugyanis az előző napi húsmaradékot dolgozták fel valamilyen módon, például belefőzték a zabliszt és faggyú keverékéből álló tésztába.

A tengerész étrend alapja a napi egy font kétszersült volt. Az egyszerű tengerészek kenyeret csak a kikötőkben láttak, a nyílt tengeren friss kenyeret csak a tisztek számára sütöttek. A kétszersültet részben beszállítóktól, részben saját üzemeitől szerezte be a flotta. Egy kétszersült általában tíz dekát nyomott, s ötven kilogrammos csomagokban tárolták. A kétszersült olyan kemény volt, hogy gyakorlatilag nem lehetett beléharapni, ezért étkezés előtt vászonba csomagolva összetörték. A darabokat már meg lehetett rágni, vagy a levesbe lehetett áztatni. Amennyiben elfogyott a kétszersült, hivatalos helyettesítője a rizs volt.

Az étrend másik fő pillérét a sózott hús képezte. Friss hús a legénység számára csak a kikötőkben volt elérhető. A hajók bizonyos számú élő állatot (csirkék, birkák, sertések, kecskék) vittek magukkal a hosszabb utakra, de húsukból leginkább csak a tisztek asztalára jutott. A legénység, mint fentebb említettük, a hét négy napján sózott húst kapott. A sózott hús nedvesen, azaz sűrű sóoldatban, hordóban tárolva évekig elállt, még trópusi éghajlaton is. A sózással konzerválandó húst nem volt szabad túl nagy darabokra vágni, hogy a só teljesen átitathassa, különben a belseje megromlott, tárolásakor pedig arra kellett ügyelni, hogy a sóoldat ne szivárogjon el a hordóból. A hordókra gondosan feljegyezték a sózás dátumát, és a benne lévő hússzeletek számát. Minden egyes hordó felnyitását adminisztrálni kellett a hajónaplóban, rögzítve a hússzeletek tényleges darabszámát. A hús hivatalos helyettesítője négy font marhahús helyett négy font liszt, vagy három font liszt és egy font mazsola, avagy mazsola helyett fél font marhafaggyú volt.

A sajt és a vaj jóval rövidebb ideig volt eltartható, mint a sózott hús, ezért azt a berakodástól számított három hónapon belül ki kellett mérni a hét három húsmentes napján. A sajtnak és a vajnak számos helyettesítője volt: olaj, cukor, rizs, esetleg kakaó. Ha a sajt megromlott, egyszerűen a tengerbe hajították, de a megavasodott vajat többféle célra fel lehetett használni, például kenőanyagnak.

A kor tengeri (és szárazföldi) étrendjének fontos oszlopa volt a borsó. A hajók természetesen szárított formában vitték magukkal mind a sárga-, mind a zöldborsót. A borsóból hagyományosan sűrű levest főztek, a sárgaborsóból készítettek pudingot is. A zabliszt, vagy zabkása is gyakran szerepelt a tengerészek asztalán, reggeliként édesítve, avagy faggyúval megfőzve. Mivel meglehetősen népszerűtlen volt, s erre az Admiralitás is felfigyelt, a heti adagot megfelezték, s cserébe a cukoradagot két unciával növelték.

A zöldség- és gyümölcsfélék nagyon népszerűek voltak a tengerészek körében, ennek ellenére a hivatalos listán csak egyetlen ilyen cikk szerepelt, a mazsola. Az 1797-es spitheadi flottalázadáskor a követelések sorában szerepelt, hogy több zöldséget adjanak a legénységnek. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy korábban semmiféle zöldség nem jutott a matrózoknak. A két leggyakoribb zöldségfajta, melyet egy hadihajó magával vitt, a hagyma és a káposzta volt. A legtöbb zöldség- és gyümölcsféle beszerzése szezonhoz és állomáshelyhez volt kötve. A Földközi-tengeren nagy mennyiségben vásárolták a citrusféléket, felismerve skorbut megelőző hatásukat. Ugyanitt a hagyma és a salátafélék mellett népszerű volt a tök is. A trópusi állomáshelyeken különféle egzotikus gyümölcsökhöz juthatott a tisztek mellett a legénység is. Érdekes módon a répafélék, valamint a krumpli ebben az időszakban még teljesen hiányzott a tengerész étrendből. A krumpli elutasításában fontos szerepe lehetett annak, hogy valamiféle szociális stigmát viselt magán. Mivel a szegények eledelének volt elkönyvelve, az angol tengerész nem volt hajlandó fogyasztani, mert mi sem állt távolabb tőle, mint hogy önmagát szegénynek tekintse.

A tengerészek első számú itala a sör volt. A napi fejadag egy gallon („bor" gallon, ami kevesebb, mint a normál gallon), azaz kb. 3,6 liter volt. Ez a sör jóval gyengébb volt a ma megszokottaknál, mindössze 2–3 fokos. A sörnek volt egy hatalmas előnye a vízzel szemben: ha megfelelően készítették el, s tiszta hordókba töltötték, hónapokig elállt. A sör hivatalos helyettesítője egy pint bor, avagy fél pint tömény volt. Természetesen ilyenkor vizet ittak folyadékpótlás céljából. Komoly vízhiány kivételével egyébként mindenki szabadon ihatott a fedélzeten elhelyezett vizeshordóból. A hordó mellett folyamatosan egy tengerészgyalogos állt őrt, akinek fő feladata a víz máshova vitelének megakadályozása volt, nehogy ivás helyett másra használják fel, például mosásra. A haditengerészetben a hivatalos tömény szeszesital korábban a brandy volt, azt a befolyásos nyugat-indiai kereskedők nyomására váltotta fel a rum. A rumot vízzel hígítva mérték ki, ez volt a grog. A vízzel hígítást Vernon admirális adta először utasításba 1740-ben. Mivel Vernon ragadványneve „Old Grog" volt, az általa viselt kabát szövete után, az ital így kapta a nevét. Később dr. Trotter flottaorvos javaslatára, a skorbut megelőzése céljából, citromlevet is adtak hozzá. A citromlével készült italt természetesen meg kellett cukrozni, s így alakult ki a grog máig ismert formája. Egyébként számtalan, ettől eltérő recept szerint is készítették, a közös az volt ezekben az italokban, hogy valamennyinek a vízzel higított rum képezte az alapját.

A második fejezet az ellátást végző szervezet, a Victualling Board munkáját, valamint a termelőktől a hajókig terjedő ellátási láncolatot mutatja be. A Victualling Board 1683-ban alakult, s e néven működött 1832-ig, amikor szerepkörét a Victualling Department vette át. A kezdeti időkben az élelmiszer-ellátás szerződések útján történt. A Victualling Board megállapodott a beszállítókkal, akik bizonyos számú ember ellátására szerződtek, a megállapított napi ütemezéssel, a megadott helyre történő szállítással. Az idők folyamán ez a rendszer megváltozott, a minőség-ellenőrzés, valamint a hatékonyság javítása végett a napóleoni háborúk idején az ellátás már a Victualling Board közvetlen irányítása alatt állt. A beszállítók ekkor már a Victualling Board raktáraiba szállítottak, s az elosztás onnan történt. Nagyobb hadikikötőkben saját kincstári üzemeket is tartott fenn, például pékségeket, sörfőzdéket, mészárszékeket és sózóüzemeket. Azokra az állomáshelyekre, amelyek nem rendelkeztek saját raktárakkal, bérelt kereskedelmi hajókkal juttatták el az utánpótlást. E szállításokat 1794-től az ekkor újraszervezett Transportation Board szervezte és irányította.

A Victualling Board hét főmegbízott és a titkárságvezető irányítása alatt, az ügynököket nem számolva, hetven alkalmazottat foglalkoztatott. Ez a létszám békeidőre vonatkozott, háború esetén további alkalmazottakat vettek fel. A szervezet feladatai közé tartozott, hogy az Admiralitás által megadott adatok alapján (emberek száma, lokáció) összeállítsa a következő év élelmezési költségvetését. Az így összeállított tervezetet terjesztette az Admiralitás a Parlament elé. 1798-ra, 110 000 emberrel számolva, a tervezett élelmezési költségek 2 758 268 fontra rúgtak.

Az egyik alfejezet a sokat mondó „Csalás, korrupció és hozzá nem értés" címet viseli. A Victualling Board egyik fő feladata a csalások és a korrupció megakadályozása lett volna. Természetesen, mint minden kormányzati hivatal esetében, a történelem során itt sem sikerült maradéktalanul teljesíteni ezt a feladatot. A csalás és a korrupció palettája a kistisztvise-

lők egy-két fontos ügyeskedésétől a tízezres nagyságrendű csalásokig terjedt. A legnagyobb botrányok 1711-ben, 1782-ben, 1784-ben, illetve 1806-ban voltak, mikor egy-egy nagy ügyre fény derült.

A harmadik fejezet az élelmiszer- és italkészletek hajón való elhelyezésével és tárolásával, valamint ezek adminisztrációjával foglalkozik. A kapitánynak egyéb adminisztrációs kötelezettségei mellett komoly gondot kellett fordítania az élelmiszerekkel kapcsolatos számlák és kimutatások ellenőrzésére, mivel végső soron ő viselte az anyagi felelősséget értük. A hajó nautikai értelemben vett irányításáért felelős master feladatai közé tartozott, hogy az éppen őrségen lévő hadnaggyal együtt mennyiségileg ellenőrizze és jegyzőkönyvezze minden egyes felbontott hordó tartalmát. A masternek ennél sokkal fontosabb feladata volt azonban, hogy mind a berakodásnál, mind pedig a készletek fogyásával párhuzamosan mindvégig figyeljen a hajó helyes trimmelésére. A készletek fogyása ugyanis, mely hosszabb úton egy nagyobb hajónál több száz tonnára rúgott, károsan befolyásolhatta a hajó stabilitását. Ezt a legkézenfekvőbb, és korlátlan mennyiségben rendelkezésre álló ballasztanyaggal ellensúlyozták: tengervízzel. A kiürült hordókat tengervízzel töltötték meg, és így helyezték vissza a hajóűrbe. A dolog elég egyszerűen hangzik, de a készletek elhelyezésekor, illetve felhasználásukkor komoly figyelmet és szaktudást igényelt a megfelelő merülés mellett a hossz-, illetve a keresztirányú egyensúly biztosítása.

A készletekkel kapcsolatba kerülő személyek közül a legfontosabb mégis a purser volt. A purser a mai szótárak szerint hajópénztárost jelent, de a György-kori brit haditengerészetben inkább amolyan ellátótisztnek felel meg. Éppen olyan úgynevezett warrant-officer volt, mint a master, azaz nem számított tényleges haditengerész tisztnek, kinevezését sem az Admiralitástól, hanem a Navy Board-tól kapta. A purserek, a masterekkel és a felcserekkel együtt, a warrant-officerek felső, tisztinek számító rétegébe tartoztak, akiknek joguk volt a tényleges tisztekkel együtt étkezni. A purser különös keveréke volt a fizetett alkalmazottnak és a vállalkozó üzletembernek, aki bizonyos cikkeket a saját készletéből árusíthatott a legénység részére. A purserré kinevezés előfeltétele volt, hogy a jelölt két kezest hozzon magával, akik, a hajó méretétől függően, 400–1200 font közötti összegre jótállnak érte. Bár mind a legénység, mind a tisztek gyakran úgy tekintettek a purserre, mint aki megrövidíti őket, valójában kevés purser gazdagodott meg. A különböző okokból bekövetkező veszteségek, a megromlott élelmiszerek gyakran az ő zsebüket terhelték, ha a Victualling Board nem ismerte el a veszteséget, és így könnyen nagy adósságot halmozhattak fel. Az élelmesebb purserek gyakran komoly „illegális" készleteket halmoztak fel, amelyből a veszteséget pótolni tudták, olykor pedig igencsak kapóra jött számukra egy-egy csata vagy ütközet, amikor a hiányt kárként tudták jelenteni. Számos purser került hadbíróság elé hamis könyvelés miatt, sokan pedig olyan adósságcsapdába, melyből életük végéig nem tudtak kikeveredni. Nem véletlen, hogy a tengerészek a hajókat követő albatroszokról azt tartották, azok elhalt purserek lelkei, aki új hajót keresnek, hogy ledolgozhassák veszteségeiket.

A negyedik fejezet a „Hogyan étkezett a legénység" címet viseli. Itt ismerkedünk meg a szakáccsal, a hús igazságos elosztásának módjával, a tűzhellyel, és a tengerészek szociális életének is alapját képező mess-szel. A hajószakács a warrant-officerek alsó, altiszti kasztjába tartozott, a tűzmesterrel és az áccsal együtt. Szakáccsá szabály szerint csakis úgynevezett greenwich-i nyugdíjast lehetett kinevezni, így a szakácsok jó részének hiányzott valamely végtagja. A szakáccsal szemben nem volt követelmény, hogy főzni tudjon, de fő feladata nem is ez volt, hanem a tűzhely megfelelő működését kellett biztosítania, és a tűzre felügyelnie. A munka tulajdonképpeni gasztronómia részét segédei, valamint az egy asztalnál étkező csoportok kiválasztott tagjai végezték. A szakács fontos feladata volt még a hús igazságos elosztása, a fair eljárás abból állt, hogy az általa kiemelt darabokat sorsolással osztották szét.

Az egyszerű tengerészek, az „alsó fedélzet" szociális életének alapja az úgynevezett mess volt. A mai angolban ez a szó már a menzát, az étkezés helyét jelenti, de akkoriban egy asztalnál étkezőket, asztaltársaságot értettek alatta. A 850 főnyi legénységű VICTORY-n 167 mess működött, egy mess-be általában 4–6 fő tartozott. A jól működő mess tagjait baráti szálak fűzték egymáshoz, az asztaltársaság védés dacszövetséget jelentett. A tengerészek életében betöltött fontosságát jelzi, hogy az „elvesztette a mess-számát" mondás a halál szi-

nonimája volt. Másik mess-be átülni havonta egy alkalommal lehetett, a sok csere a figyelmes tisztek számára a legénység körében lappangó feszültség mutatója volt. Minden mess egy úgynevezett mess cook-ot választott a tagjai közül. Az ő feladatuk volt az asztal részére összeszedni az aznapi fejadagokat, és a nyersanyagokat a főzéshez előkészíteni. Minden asztalhoz tartozott egy főzőháló, a mess számával ellátva, a húst és a zöldségeket abban főzték meg. A pudingokat szintén számmal ellátott, vászonzacskóban főzték, azok előkészítése is a mess cook feladata volt.

A szerző e fejezetben tekinti át röviden a hajótűzhelyek történetét, a téglából épített tűzhelyektől az 1740-es években megjelent vastűzhelyekig. Részletesebb leírást a napóleoni háborúk idején használt Broadie-féle tűzhelyről (replikája a VICTORY-n látható), valamint az 1810-ben bevezetett Nicholson & Lamb-féle tűzhelyről kapunk. Utóbbi volt az első a flottában, mely alkalmas volt nagyobb mennyiségű desztillált víz előállítására, ilyenek korábban csak a Kelet-Indiai Társaság hajóin voltak.

Az ötödik fejezet a „Hogyan étkeztek a tisztek" címet kapta. Alapvetően a tiszteknek is ugyanaz az ellátmány járt, mint a legénységnek, kivételt csak a tengernagyok képeztek, akik hivatalból kaptak asztalpénzt. Ám a tisztek társadalmi állása, gentleman mivolta megkövetelte, hogy jobban étkezzenek, mint a legénység. Ezt viszont csak saját zsebükre tehették. A tiszti étkezdében, a hajó tatján, a tiszti kabinok közt elhelyezkedő wardroomban együtt étkező tisztek számos esetben komoly asztalpénzt szedtek, hogy extra készleteket vásárolhassanak. Ez az összeg olykor elérte a fizetésük felét. Számos esetben egy-egy kevésbé tehetős tiszt azért kérte át magát más hajóra, mert a komoly csoportnyomás ellenére sem bírta kifizetni az asztalpénzt. Étkészletüket is maguknak kellett beszerezniük, az Admiralitás csak 1856-tól kezdve látta el az új hajókat tiszti étkészletekkel. A legénység itt is rosszabbul járt, számukra csak 1896-tól rendszeresítettek kincstári evőalkalmatosságokat, addig azokat továbbra is maguknak kellett beszerezniük.

A tengernagyok és kapitányok, akik komoly szolgaszemélyzetet tarthattak, általában gondoskodtak saját, hivatásos szakácsról. Gazdagabb tisztekből álló wardroomok esetében is megtörtént, hogy fizetett szakácsot fogadtak fel. Ha ilyesmire nem volt pénz, ahogy azért általában nem volt, igyekeztek a legénység köréből a kulináris művészetekben tehetségesnek mutatkozó embert találni, akit saját tiszti szakácsuknak tettek meg. A korabeli hajótűzhelyek csak a tiszti konyha számára fenntartott részein (sütő, főzőlap, grillrács, nyárs) egy ügyes szakács szinte mindenféle ételt el tudott készíteni. A menüsort persze mindig az aktuális időjáráshoz kellett igazítani, bizonyos ételek háborgó tengeren nem voltak elkészíthetők. A menü leginkább a tisztek pénztárcájától, illetve a beszerzési lehetőségektől függött. Nyílt tengeren persze más volt a helyzet, mint a kikötőkben, de az élő állatok révén a tisztek még így is gyakran juthattak friss húshoz.

A Szerző e részben megemlékszik néhány gourmet, sőt egyenesen haspók admirálisról és kapitányról. Sir John Jervis, a későbbi Earl of St Vincent híres volt drága étkészleteiről és csokoládé iránti rajongásáról. Érdekes módon a kelet-indiai állomáson két, igencsak haspárti tengernagy váltotta egymást. Peter Rainier altengernagy annyira rajongott a mangóért, hogy mangószezonban egyszerűen nem volt hajlandó kifutni a franciák ellen. 1805-ben Edward Pellew altengernagy váltotta őt. 1809-re, mikor visszatért Angliába, saját bevallása szerint is akkorára hízott, mint egy disznó. Sir James Saumarez, aki Abukirnál Nelson egyik kapitánya volt, altengernagyként mindig vitt magával egy guerseney-i tehenet, mivel felettébb kedvelte a tejszínt.

A kötetet hat függelék – melyek közül az utolsó 21 étel- és italreceptet tartalmaz –, valamint terjedelmes jegyzetapparátus zárja. A mondanivalót néhány szövegközi ábra és tucatnyi, jórészt a VICTORY-n készült fénykép teszi még szemléletesebbé. A könyv, mint a jegyzetapparátus bizonyítja, nagy mennyiségű eredeti forrás felhasználásával készült.

Az amúgy igen alapos, és minden kérdést részletesen körüljáró munka kapcsán a recenzensnek mindössze két alfejezet esetén támadt némi hiányérzete. Az egyik a purser-ről szóló, a másik pedig a legénység étkezésekkel kapcsolatos szokásait tárgyaló alfejezet, ugyanis e témákról Dudley Pope négy évtizeddel korábban megjelent könyvében (Life in Nelson's Navy) jóval részletesebben ír, mint Janet Macdonald. Ez azonban alig von le a könyv értékéből, melynek egyik legfőbb erénye, hogy elsőként foglalja össze a teljes témakört, mégpedig igen magas színvonalon, emellett igen olvasmányosan is.

Krámli Mihály

CSIKÁNY TAMÁS – DEMETER LAJOS – EGYED ÁKOS –
– KEDVES GYULA – URBÁN ALADÁR

SZÉKELY HATÁRŐRÖK A MAGYARORSZÁGI HADSZÍNTÉREN 1848-BAN

(Timp Kiadó, Budapest, 2008. 272 o.)

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 160. évfordulójára megjelent könyvek közül kiemelkedő helyett foglal el ez a kötet, aminek magyarázatát nem csak abban leljük, hogy a szerzők a korszak történeti kutatásainak elismert művelői, hanem abban is, hogy hiánypótló munkáról van szó, mivel a témakörről összefoglaló feldolgozás eddig nem látott napvilágot.

Az áttörést *Urbán Aladár* 1980-ban megjelent tanulmánya jelentette, amely alapos forráskutatás elvégzése után dolgozta fel a székely határőrség Batthyány Lajos gróf, első magyar felelős miniszterelnök által kezdeményezett segítségül hívásának körülményeit (A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1980/3.). Lényegében e tanulmány képezi a kötet első fejezetét. A szerző rendkívüli precizitással vázolta fel a székely katonaság segítségül hívásának politikai és katonai hátterét, illetve a bécsi és erdélyi vezető körök reagálását a lépésre. Az utóbbiak részéről megnyilvánuló ellenállásnak más-más okai voltak. Az osztrák hadügyminisztérium szerette volna megőrizni befolyását az öt erdélyi határőrezred felett, így Theodor Baillet de Latour gróf, táborszernagy ellenkezése nem lehetett meglepő. A későbbiek folyamán a bécsi konzervatív politikusok szerették volna elérni, hogy az Uniót elfogadó erdélyi törvények szentesítésének egyik feltétele az legyen, hogy a határőrezredek maradjanak az osztrák hadügyminisztérium hatáskörében. Ezt azonban az Innsbruckban tartózkodó Batthyány kivédte, így a politikai erőviszonyok tükrében a kamarilla is szemet hunyt a határőrség egy részének kimozdítása felett. Ezzel szemben az erdélyi politikai elit – a liberális és konzervatív fő- és köznemesség egyaránt – attól félt, hogy a vármegyékben nem marad megbízható katonai erő a parasztmozgalmak ellenében, így elsősorban a román határőrzászlóaljak kimozdítását szorgalmazták

Demeter Lajos tanulmánya számos érdekes adattal egészíti ki Urbán Aladár dolgozatát. A Gál–Klapka misszió háromszéki fogadtatása, a szék vezetőinek reagálása és a népgyűlések hangulata felszínre hozták a határőrvidéki székelység sajátos, megoldásra váró problémáit.

Ehhez kapcsolódóan vázolja fel *Egyed Ákos* a székely határőrség szerepvállalását az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban. A szerző, aki az erdélyi magyar történetírás vezető személyisége, több évtizedes kutatás eredményeit összegzi munkájában; Erdély, és ezen belül a Székelyföld 1848–1849. évi politikai és társadalmi történetéről megjelent dolgozatai korszakalkotóak, számos esetben kiegészítik, átalakítják a témáról alkotott felfogásunkat. Itt csak elég arra utalnunk, hogy a Háromszék önvédelmi harcáról 1979-ben megjelent kötete a mai történész generáció számára abból a szempontból is meghatározó, hogy közel nyolc évtizedes szünetet szakított meg. Nagy Sándor összefoglaló műve (Háromszék önvédelmi harca 1848–49) 1896-ban jelent meg, Egyed Ákos könyve (Háromszék. 1848–49) 1979-ben. Műveinek és tanulmányának szakmai értékét felbecsülhetetlenné teszi a történészek és az érdeklődő közönség számára, hogy mind a magyarországi, mind az erdélyi levéltári anyagban alapkutatásokat folytatott. Ráadásul Kővári László 1861-ben megjelent kötete és Egyed Ákos az 1998-ban napvilágot látott kétkötetes műve között önálló összefoglaló feldolgozás Erdély 1848–1849-es történetéről nem jelent meg!

Mindkét tanulmányt szeretném azonban annyival kiegészíteni, hogy az erdélyi országgyűlés által elfogadott uniós törvény III. cikkelyének lényegesebb nagyobb volt a társadalmi visszhangja, mint ami a jogszabály betűiből kiolvasható. Igaz, hogy a törvény a székely határőrséget nemzetőrséggé nyilvánította, de egy másik pontjában a korábbi függelmi és szolgálati viszonyokat meghagyta, vagyis a gyakorlatban minden maradt a régiben.

A törvény alapvetően két elvárásnak akart megfelelni: egyrészt az alsócsernátoni és csíkszeredai népgyűlések követelték, hogy a határőrszolgálat legyen közös teher, vegye ki belőle részét az összes társadalmi réteg, vagyis a ha-

tárőrezredek feladatait a nemzetőrségek vállalják át. (Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy ezen felvetés még a román határőrvidék katonái számára sem volt népszerűtlen. Az I. balázsfalvi gyűlésen is felmerült a nemzetőrségek feladatkörének kibővítése a határőrizet feladatával.) Másrészt nem akarták, hogy a katonai fegyelem alatt álló ezredek szétessenek. Csakhogy ezzel inkább csak bonyodalmakat okoztak, és nem orvosolták a fennálló problémákat. Először is a sorkatonai jelleggel bíró határőr-alakulatok karaktere teljesen más volt, mint a nemzetőrséggé. A jogszabály nem adott feleletet olyan gyakorlati kérdésekre, hogy mi a különbség az egyes települések határőrnemzetőrségei és rendes nemzetőrségei között? Van-e átjárhatóság a két szervezeti forma között? A 11. székely huszárezrednek román nemzetiségű tagjai is voltak. Akkor ők maradnak határőrök, míg a székelyek nemzetőrökké válnak egyazon századon belül? Így nem véletlen, hogy a törvény e részeit az uralkodó nem szentesítette, és a gubernátor megkönnyebbülten igyekezett a székek vezetőivel tudatni, hogy minden marad a régiben. A főkormányszék leirata sokakban csalódottságot szült mind Csíkban, mind Háromszékben, mivel azt többen úgy értelmezték, hogy a magyar kormányzat nem hajlandó érdemben könnyíteni a határőri terheken. A törvénycikket a kézdivásárhelyi határőrök úgy értették, hogy nemzetőrré történő átalakulásukkal függőségük az erdélyi főhadparancsnokságtól megszűnt. E törvénycikk értelmében kérte az orláti román határőrezred főként magyarokból álló rákosdi százada, hogy nyilvánítsák őket is nemzetőrségnek. Csíkban a határőrök nemzetőri átszerveződését főtisztjeik gátolták. Ezzel szemben az osztrák hadügyminisztérium zseniális taktikai húzással engedményeket helyezett kilátásba, amelynek lényege a katonai szolgálat könnyítése volt. Szinte vészjóslóan hívta fel interpellációjában Fábián Dániel képviselő Mészáros Lázár hadügyminiszter figyelmét arra, hogy a magyar kormányzat közel áll ahhoz, hogy a székely határőrök szimpátiáját teljesen elveszítse. Így teljesen érthető, hogy az alakulatok mozgósítása még morálisan sem történt túl nagy hatásfokkal. Pl. A csíki zászlóalj táborba szállását még a naszódi román zászlóalj kiindítása is megelőzte. Véleményem szerint Vay Miklós báró, teljhatalmú erdélyi kormánybiztos szerepét egy kicsit bővebben ki lehetett volna fejteni. Az erdélyi teljhatalmú királyi biztossá kinevezett Vay 1848 júliusában Csíkban és Háromszékben is körutat tett. Missziójának egyik célja éppen a székely katonaság kimozdításának elősegítése volt. Vay szerepét jelzi, hogy Franz Dorschner ezredes neki jelentette zászlóalja megindulását a szegedi táborba.

Az 1849 tavaszán a két székely határőrszékben szervezett 76–86. honvédzászlóaljakat a hivatalos iratokban mindig a 14. és 15. határőrezred szervezetéhez kapcsolták. Tényleges állományukat azonban már korántsem csak a két szék lakosságából újoncozták. Sajnos a zászlóaljak történetének feldolgozása még nem történt meg. Kutatásaim során azonban kerültek olyan források a látókörömbe, hogy a Királyföldön élő hadköteles magyar lakosságot is ezen alakulatokhoz sorozták be. A 79. honvédzászlóaljhoz jelentős számban kerültek román nemzetiségű honvédek is. Ezzel kapcsolatban viszont nem szabad megfeledkeznünk az első öt határvédzászlóaljról, melyeket Csíkban és Háromszékben állítottak fel, jelentős részben a sorkötelesség alól mentesülő határőrökből.

Egyed Ákos tanulmányához még annyi pontosítást kívánok tenni, hogy csak egy román határőrzászlóalj lett Magyarországra kimozdítva, ahogyan az Urbán Aladár tanulmányában helyesen szerepel.

Kedves Gyula tanulmánya a 14. (csíki) határőrezred Magyarországra kivonult zászlóaljainak harcait vázolja fel. A szerző a tőle megszokott alapossággal ismerteti az alakulat délvidéki, illetve aradi harcait. Ugyanez mondható el a székely huszárosztály szereplését bemutató tanulmányáról, valamint *Csikány Tamás* dolgozatáról, amely 15. (háromszéki) határőrezred 2. zászlóaljának harcait tárgyalja. Mindhárom tanulmány legfőbb értéke, hogy az egyes hadszíntereken tevékenykedő székely alakulatok szerepét, harci moráljét, sikerét és kudarcait tárgyilagosan vázolják fel. Ezzel szemben az alakulatok mozgósításáról, felvonulásáról véleményem szerint többet kellett volna írni. Egyik szerző sem használta az erdélyi sajtó tudósításait, elsősorban a *Kolozsvári Híradó* és az *Ellenőr* számait, pedig azok számos értékes adatot nyújtanak az egyes városokba érkező alakulatok fogadtatásáról, hangulatáról. Csikány Tamás tanulmányában több tudósítást is idéz a *Kossuth Hírlapjá*ból. Az alakulatok mozgósítása szempontjából legalább ennyi értékes adathoz juthatott volna mindhárom szerző az erdélyi újságokból. Ugyanígy

hasznos lett volna, az egyes csapattestek Erdélyből történő kivonulásának bemutatásához a magyar kormány teljhatalmú képviselője, Vay Miklós báró Magyar Országos Levéltárban lévő iratanyagának használata.

A 11. (székely) huszárezred tisztikarának bemutatásánál a szerző támaszkodhatott volna Gustav Ritter Amon von Treuenfestnek a dualizmus időszakában megjelent ezredtörténetére, az alakulat feltöltöttségének vizsgálatánál pedig Anton Puchner báró, altábornagynak a Hadtörténelmi Levéltárban, másolatban megtalálható állapotjelentésére, mely szerint az alakulat rendszeresített létszáma 1569 fő, 935 ló, a tényleges létszám azonban csak 1269 fő, 716 ló volt.

A tanulmányhoz még néhány megjegyzést kívánok tenni. A szakirodalomból vett idézet ellenére, a magyar kormány nem látta el Berzenczey csapatát sem lovakkal, sem felszereléssel, ezeket ugyanis az egyes székek önkéntesen ajánlották fel, 10 hétig vállalva a lovak és lovasok ellátását.

Az osztályt nem Nagy Imre alezredes, hanem Franz Baron Marcant kapitány vezette. 1848 tavaszán Kiss Sándor alszázados az ezred 2., őrnagyi osztálya 2. századának a tisztje volt, és nem rendelkezünk olyan egykorú adattal, hogy a délvidékre vonuló osztály állományába került volna. Ezzel szemben Pünkösti Gergely főhadnagy szerint Kiss 1848 őszén fél század huszárral a Hunyad megyei Dobrán állomásozott, és csak akkor hagyta el főleg románokból álló századát, amikor az, Szuini Pál főszázados vezetésével, nyíltan szembefordult a magyar kormánnyal.

A kötet értékét növelik az egyes tanulmányok végén található források, amelyek között számos első közlés is található. Külön figyelmet érdemelnek a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárból származó iratok, amelyek a magyarországi kutatók számára eddig szinte teljesen hozzáférhetetlenek voltak. A gondos válogatás a forrásközlők munkáját dicséri. A H és F szekció fondjaiból eredő források komoly bázist jelentenek a későbbi kutatások számára is.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a szerzők olyan munkával járultak hozzá a százhatvanadik évfordulóhoz, amelyet kutatók és érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatnak.

Süli Attila

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC

WHAT IS MILITARY HISTORY?

(Polity, Cambridge, 2006. 150 o.)

Jelen kötet egy alapjában népszerűsítő sorozat részeként jelent meg (az orvostörténeti, környezetvédelem-történeti, kultúrtörténeti kötetek után) azzal a céllal, hogy az újonnan, az utóbbi évtizedekben önállósodó történeti diszciplínákat mutassa be a nagyközönségnek, s ezen belül is, a Szerzők bevallott célja szerint, a diákoknak, egyetemistáknak. A kötetek azonos szempontokat követve mutatják be az egyes területeket: a diszciplína múltja, historiográfiai előzményei, a kutatói elemzések módszerei és szempontjai, a terület kutatóit foglalkoztató legnépszerűbb kérdéskörök, a témakörrel foglalkozó akadémiai és egyetemi infrastruktúra, kiadványok és folyóiratok, és az eljövendő szakmai kilátások prognosztizálása.

Hiába tartozik a háborúk története az emberiség legkorábbi irodalmi műveinek, az Iliásznak vagy éppen az Ószövetségnek kedvelt témái közé, a hadtörténészeket mindmáig bizonyos elfogódottság és kisebbrendűségi érzés jellemzi a történeti tudományok művelői között (mint a katonazenészeket a zeneszerzők között). Ennek persze vannak olyan egészen triviális okai, például hogy a hatalmas érdeklődés kielégítésére számtalan, nem szakemberek, amatőrök, sőt dilettánsok által írott hadtörténeti alkotás is születik, másfelől maga a militáns téma, a háború is mindmáig sokakat távol tart e területtől. (E vonatkozásban kivételes John Keegan esete, aki sandhursti oktatói állását áldozta fel azért, hogy teljes idejét nép-

szerű munkák írásának szentelhesse). A második világháború utáni évtizedekben a hadtörténelem nem egyszerűen nagykorúvá vált, hanem maga is komoly mértékű specializáción ment át, s ma a „hadtörténelem" már megannyi szakmai részterület „segédtudományai" gyűjtőfogalmának tekinthető. A háborúk és a hadviselés általános, a kutatásnak mindmáig alapját jelentő témáján belül is számos szempont érvényesülhet, így a szervezeti, az irányítási, haditechnikai, taktikai, illetve stratégiai szempontok, miközben a háború és a katonai szervezetek valamint a társadalom és kultúra közötti kapcsolat eddig nem látott, széles szempontrendszer alapján vált a kutatás tárgyává (gender studies, háborús történetek értelmezése, katonai és civil értékrendek viszonya stb.). Mindeközben a téma iránti érdeklődés hármas tagolása megmaradt: a civil egyetemi, kutatói és hallgatói közösség, valamint a nagyközönség mellett a professzionális katonai akadémiák, ahol a hallgatók foglalkozásukhoz szükséges tananyagot keresve válnak a művek olvasóivá.

Értelemszerűen külön fejezet foglalkozik a hadtörténeti historiográfia kezdeteivel és előzményeivel. A klasszikus görög történetírók közül mind *Hérodotosz* mind *Thuküdidész* foglalkozik a háborúkkal, előbbi a hadviselés antropológiai és kulturális megközelítésének előfutáraként tisztelhető, míg utóbbi elmélyültebb elemzéseiben olykor clausewitz-i összefüggéseket villant fel a politikai célok és a katonai stratégiai összefüggéseivel kapcsolatban. *Xenophon* „Anabasisa"pedig már a hivatásos hadseregek igényét jelzi a katonai kézikönyvek iránt, s művét valóban évszázadokon át így is olvasták. A későbbi korokra hasonlóan rendkívüli hatású volt *Iulius Caesar* „Gall háborúról" írott műve, ami hatásosan szűkítette le az elemzők figyelmét a hadvezérre, aki mellett a katonák csak egyszerű végrehajtókként jelennek meg a színen. *Vegetius* a IV. század végén minden idők egyik legnépszerűbb katonai kézikönyvét tette közzé, elsősorban a logisztikai, taktikai és kiképzési szempontokra helyezve a hangsúlyt. Vegetius kéziratait a latin középkor is ismerte és másolta, ám gyakorlati használatukról és hasznosságukról a mai napig vitatkoznak a történészek. A hatalmát katonai erényeire alapozó arisztokrácia, majd nemesség Európa-szerte irodalmi megfogalmazású, orális harci történeteket mesélt és hallgatott, aminek legismertebb példája a híres Roland-történet. A kínai hadtudományi kézikönyvek sorában *Szun Ce* hadművészeti kézikönyve az egyik legismertebb, ami, a caesari hagyományokhoz illeszkedve, a hadvezér személyiségének döntő jelentőségére helyezi a hangsúlyt, s a felülemelkedő politikai autokrácia jegyében mélyen elítéli a katonák egyéni hősiességét és kezdeményező szerepét.

A bizánci hivatásos hadsereg életben tartotta a klasszikus katonai kézikönyvek műfaját, s azokat, amint magyar vonatkozásaik miatt is jól ismert, időről-időre modernizálták és kiegészítették. Mivel szerzőik között császárok is voltak, a taktikai tanácsok mellett stratégiai, diplomáciai, etnográfiai megfigyeléseket is tartalmaznak. A nagy arab történetíró, *Ibn Khaldun* árnyékában kevéssé ismertek az iszlám katonai traktátusok, pedig azok használata tovább árnyalhatná a nyugat és kelet szentföldi összecsapásnak meglehetősen sematikus képét. A modern európai hadtudományi irodalom kezdetei a XV. század végére nyúlnak vissza, amikor a Bizáncból menekülő görög tudósok szerepe az antikvitás kultusza felélesztésében, a nyomdászat megindulása, a tüzérség terjedése, majd a XVI. századtól az állandó hadseregek megszületése mind hozzájárultak a katonai tárgyú szakirodalom robbanásszerű növekedéséhez (a XVII. században 70 ilyen tárgyú munkát adtak ki, amit 1748-ig további 30 követett), s e folyamat gyakorlatilag napjainkig tart. Morillo és Pavkovic műve a tudós hadvezérek közül név szerint kettőt emel ki, *Raimondo Montecuccoli*t és *Paul Gideon Joly de Maizeroy*t, míg a Napóleon korát követő megújulás szerzői közül *Jomini*t és *Clausewitz*et méltatja.

A modern hadtörténetírás ugyanakkor erős szálakkal kapcsolódik a porosz hadsereg vezérkari tanulmányaihoz, amelyek a korábbi hadjáratokat is értékelték. Ennek klasszikus példája az idősebb *Moltke* a francia–porosz háborúk idejéből, s nem véletlen, hogy *Hans Delbrück*nek is volt kapcsolta a vezérkarhoz. Delbrück a katonai szakértelmet a történészi forráskritikával egyesítette, úgy, ahogyan mesterétől, Rankétól, a berlini egyetemen tanulta. Művének címe – „A hadviselés története a politikatörténet keretei között" – jól mutatja a viszonyítás és történeti kritika iránti igényét. A szerzők helyesen hangsúlyozzák, hogy a nyelvi korlátok miatt (angolra csak jóval később fordították le) Delbrück hatása az angol nyelvterületre elenyésző maradt. Itt az amatőr

Edward Creasy 1851-ben megjelent, Marathontól Waterlooig tekintő „15 sorsdöntő csatája" (Fifteen Decisive Battles of the World) teremtett iskolát, összekapcsolva a csatában aratott győzelmet a világ haladásába vetett nyugati meggyőződéssel. Az angol nyelvterületen változást csak *Charles Oman* középkori hadművészete (Art of War in the Middle Ages) jelentett, ám hatásában messze elmaradt Creasy mögött. A szerzők úgy látják, hogy az Európa-, illetve nagyhatalom-centrikusság ezekre a kezdetekre megy vissza, s ennek eredménye, hogy pl. a kínai hadtörténelemről, a távol-keleti eseményekről az angol nyelvű hadtörténetírás sokáig nem akart tudomást venni. (Ld. ismertetésünket a Hadtörténelmi Közleményekben *Jeremy Black:* Rethinking Military History c. könyvéről, Routledge, London – New York, 2004.). A helyzet, különösen angol nyelvterületen, egészen az 1950-es évekig nem igen változott: a hadtörténetírással egy rendkívül szűk kutatói kör foglalkozott, s a terepet a népszerűsítő, illetve a teljesen professzionális hadműveleti leírások uralták. Az 1960-as évektől a diákok számának látványos növekedése mellett a kutatási témák megújulása is nagyban hozzásegített a hadtörténet társadalmi és tudományos presztizsének az emelkedéséhez. A „háború és társadalom" megközelítés gyökeres szakítást jelentett az ókortól szinte folyamatos csata- és hadvezércentrikus szemlélettel, sokkal inkább azt vizsgálta, milyen szerepet játszanak a hadseregek a modern társadalmi szerveződésben, s megfordítva, az miként tükröződik a katonai területen. Meg kell azt is említeni, hogy az áttörésben nem kis részt vállaltak a középkoros történészek, így *R. C. Smail* „Keresztes hadviselés 1097–1193" (1959) c. könyve, amely már nem a csatákat, hanem magát a hadviselés gyakorlatát akarta megértetni az olvasóval. (Megjegyezzük, az egyik szerző, Morillo, maga is középkoros hadtörténész, aki a hastingsi csatáról [1996] írt nagymonográfiát). *John Keegan* magyarra is lefordított könyve, „A csata arca" (1976) a társadalomtörténész érzékenységével nyomozta az ütközetekben az „egyszerű" katonák élményeit, visszaemlékezéseit, azok hasznosíthatóságát, s utat nyitott az 1980-as évek „New Military History"-jának. Ennek az évtizednek kiemelkedő könyve *Geoffrey Parker* „Hadügyi forradalom. Katonai innováció és a nyugat felemelkedése 1500–1800" c. könyve (1988) lett (erre ld. még *Veszprémy László* [szerk.]: A korai stratégiai gondolkodás, Budapest, 2005., 61–86., 133–150. o.). Provokatív és sokak által kritizált elmélete elérte azt, amit korábban hadtörténésznek még nem sikerült: a tudományos és ismeretterjesztő diskurzusoknak egyszerre került a középpontjába, s meglátásaival, különösen a világtörténeti perspektívák beemelésével; a kultúrának, mint a hadügyi fejlődést formáló tényezőnek a hangsúlyozása máig hatóan befolyásolta a gondolkodást. Megjegyezzük, hogy a szerzők nem említik, de az 1960-as években *Perjés Géza* az elsők között hívta fel a figyelmet a logisztika és stratégia XVII. századi összefüggéseire, s 1970-es angol nyelvű tanulmánya az egyik legtöbbet hivatkozott magyarországi hadtörténeti írás. Katonapszichológiai, játékelméleti, statisztikatörténeti tanulmányaira most csak utalunk, de jól jelzik a diszciplína radikális megújulását az elmúlt évtizedekben.

Külön fejezet szentelnek a szerzők a módszertani kérdéseknek, a művek elméleti kereteinek: mi mozgatja a hadügyi változásokat, mi áll a sikerek és kudarcok hátterében? Sorra veszik a nagy vezérek működését („great man history"), a döntő csaták magyarázatot, („decisiveness"), a véletlenek és előre nem látható körülmények szerepét, az örök katonai törvényszerűségeket kereső és tisztelő „racionalista iskola" hatását. Az ötvenes évektől, részben az Annales iskola hatására is, felerősödött a hosszú távú folyamatok, a társadalmi, demográfiai és kulturális környezet szerepének hangsúlyozása, miközben időről-időre szóhoz jutnak a haditechnikai, technikai és műszaki fejlődésnek akár kizárólagosságot is tulajdonító tábor képviselői is (technological determinism), bár a társadalomtörténeti iskola ez utóbbit is véglegesnek tűnően megingatta. Végül említést tesznek a posztmodern szövegértelmezés problematikájáról (erre ld. pl. a vitát a *Hadtörténelmi Közlemények*ben a 2006/1. és a 2008/1. számok között), amely a fennmaradt történeti források nyelvét és értelmezhetőségét kérdőjelezte meg. Nagyon megszívlelendő módon áttekintik a hadtörténeti fogalomszótár legfontosabb elemit, a katonai műveletek szintjeit, a harcászat és stratégia fogalmát, a hadszervezeti alapfogalmakat, miként áttekintik a hadtörténetet megtermékenyítő részterületek (antropológia, régészet, politikatudomány, szociológia, pszichológia, kultúrelmélet, nyelvfilozófia) jellemezőit is. E részdiszciplínák a terület eddig soha nem tapasztalt tematikai gazdagodásához, az elemzések sokszínűségéhez

és árnyaltságához vezettek, s az utóbbi évtizedekben egy hagyományosan konzervatívnak tekintett történeti diszciplína szinte teljes módszertani megújulását eredményezték.

Az olvasót külön fejezet vezeti be az utóbbi évtizedek néhány izgalmas, s egyúttal meghatározó hadtörténeti vitájába, így a hadügyi forradalom-vita főbb műveibe (*Michael Roberts, G. Parker, J. Back, Clifford Rogers, Kenneth Chase*); a nyugati hadügyi fejlődés kizárólagosságáról, illetve meghatározó jellegéről folytatott vitákba a tűzfegyverek japán recepciójának kudarcáról (*Noel Perrin:* Giving up the Guns: Japan Reversion to the Sword 1543–1879. [1995]), valamint a német Blitzkriegdoktrina eredetéről és világháborús alkalmazásáról.

Nem kevésbé érdekes, amikor áttekintik a gyakorló hadtörténész fórumait, megjelenési lehetőségeit, a könyvkiadóktól, folyóiratokon és televíziós csatornákon át a web világáig (és örömmel értesülhetünk arról, hogy az előlektorált web-es kiadványok fogalma is megjelent). A hadtörténeti kultúra terjesztésében elért eredményei miatt elismerő szavakat olvashatunk a gyakorlati régészetről (experimental archeology), és a hagyományőrző bemutatók (re-enactment) növekvő népszerűségéről. Az angolszász világban a hadtörténelem iránti érdeklődés jele, hogy az Egyesült Államokban 1933 óta különböző neveken működő Society for Military History-nak mára 2300 tagja van, s önálló folyóirata, a *Journal of Military History*; külön szervezettel rendelkeznek az antik (Society of Ancient Military Historians), illetve a középkori hadtörténelem kutatói és szimpatizánsai (De Re Miliatari), utóbbiak önálló folyóirata a *The Journal of Military History.* (E folyóiratok, szerencsére, a budapesti Hadtörténeti Könyvtárban is hozzáférhetők).

A jövőt illetően a szerzők igen optimisták, s úgy látják, hogy a globalizáció, a szakterület egyetemessé válása megállíthatatlan marad, s ugyanakkor egyre érzékenyebb lesz a professzionális felhasználók (katonák, politikusok) szempontjaira, így például a terrorizmus, az aszimmetrikus háború kérdésköreire. Kérdés ugyanakkor, hogy a médiák oldaláról a leegyszerűsítésre, vulgarizálásra mutatkozó igény (csaták, nagy hadvezérek, híres akciók, haditechnika) mennyire hat vissza a szerzőkre és műveikre, s mivel jár, hogy a web-en egyre nagyobb mértékben „demokratikusan" hozzáférhető források az amatőr hadtörténetírásnak is újabb lendületet adhatnak. A szerzők a kötetet záró, gondosan válogatott irodalomjegyzékkel is azt sugallják, hogy a hadtörténetírás a történelemtudomány egyik legdinamikusabban fejlődő és gazdagodó résztudománya. (A bibliográfia tételei közül egy magyar fordításban megjelenő hadtörténeti kézikönyvtár címeit is nyugodtan össze lehetne állítani.) Jellemző módon, ilyen rövid terjedelemben (névmutatóval) csak angolszász szerzők tudnak összefoglaló művet írni, ami azonban a hazai olvasót nem mentesíti a feladat alól, hogy az olvasottakat kiegészítse az itt teljesen mellőzött német, francia, olasz hadtörténeti művekkel és kutatási irányzatokkal.

Veszprémy László

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Urbán Aladár

Batthyánytól Kossuthig

Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén

Argumentum

KRÓNIKA

BALLA TIBOR

A PIAVEI CSATA, 1918. JÚNIUS 15–24.

Nemzetközi konferencia, Vittorio Veneto, 2008. október 28–30.

Az idén júniusban volt kilencven esztendeje annak, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének utolsó támadására sor került az olasz fronton. A Piave mentén – és egyidejűleg Dél-Tirolban – lezajlott, mindkét részről igen súlyos veszteségekkel járó, végül a Monarchia csapatainak visszavonulásával végződő offenzíva történéseinek feleleventésével és az eseményekről eddig kialakult kép árnyaltabbá tételével az olasz Piero Pieri Első Világháborús Hadtörténeti Központ és az Olasz Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közös szervezésében lezajlott nemzetközi konferencia – melynek az olasz 1. hadtest Vittorio Venető-ban található parancsnoksága adott otthont – megrendezésével a szervezők a küzdelem egykori résztvevőinek és túlélőinek állítottak emléket.

A tudományos tanácskozás olasz és német nyelven párhuzamos szinkrontolmácsolással folyt, az előadók mindegyikének 30 perc állt rendelkezésére mondanivalója kifejtésére.

A konferencia programja október 28-án délelőtt kilenc órakor a Piero Pieri Első Világháborús Hadtörténeti Központ vezetője, a konferencia főszervezője, *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredes; az olasz hadsereg 1. hadtestének parancsnoka, *Mario Marioli* vezérőrnagy; Vittorio Veneto polgármestere, végül az Olasz Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, az Olasz Hadtörténelmi Kutatószolgálat vezetője, *Matteo Paesano* ezredes köszöntőjével indult. A szervezők örömüket fejezték ki, hogy az előadók és a résztvevők elfogadták a meghívást, hangsúlyozták a konferencia jelentőségét és sok sikert kívántak annak munkájához.

A délelőtti ülésen *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredes töltötte be a levezető elnöki tisztet. A felvezető előadást *Mario Montanari* ny. altábornagy, hadtörténész tartotta olasz nyelven. Nyomon követte az olasz hadsereg történetét a Caporettónál 1917. október végén elszenvedett vereségtől az 1918. júniusában lezajlott piavei csatáig. Beszélt a „caporettói csoda" következményeiről: az olaszok 800 000 fős veszteségéről, Luigi Cadorna vezérkari főnök leváltásáról és helyette Armando Diaz tábornok kinevezéséről, a helyzet megszilárdítása érdekében tett olasz intézkedésekről és a frontvonal Piave folyónál történt stabilizálásáról. Részletezte a Monte Grappa vidékén 1917 novemberében indított osztrák–magyar támadásokat, a több hadtest Itáliába küldésében is megnyilvánult brit és francia segítségnyújtást. Bemutatta az olasz haderő 1918 januárjától végbement újjászervezését, az olasz hadiipar termelési kapacitásának felfejlesztését, ami főként a lövegek és géppuskák számának növekedésében jelentkezett. Kiemelte, hogy a katonák harci szellemét propagandatevékenységgel emelték. Értékelte az olasz politikai és katonai helyzet alakulását 1918 első felében, részleteket tudhattunk meg az antant szövetségesek által a Piave-fronton szorgalmazott olasz támadás előkészületeiről.

A következő előadó *Antonio Zarcone* ezredes, az Olasz Hadsereg Szárazföldi Vezérkara Hadtörténelmi Szolgálatának vezetője volt, aki olasz nyelven felolvasott előadásában az olasz hadsereg helyzetét elemezte a júniusi piavei csata idején. Bemutatta az olasz haderő újjászervezésének folyamatát 1917 novemberétől 1918 májusáig, ezen belül a tüzérség nagyarányú fejlesztéséről és a légierő átalakításáról szólt, valamint az új összfegyvernemi támadó alakulatokról, és a hadseregben felállított Csehszlovák Légió szerepéről. Kitért az olasz Hadsereg-főparancsnokság szervezeti változásaira az adott időszakban, a haderő korszerűsítésére, így pl. a propaganda-alakulatok életre hívására, a frontkatonák életminőségének javítására tett intézkedésekre, a géppuskás, a lángszórós, a távbeszélő-alakulatok, a tüzérség, a légierő, a csapatok harckiképzésének brit és francia harci tapasztalatok felhasználása révén bekövetkezett minőségi javulására. Az előadó végül elemezte az osztrák–magyar és olasz csapatok erőviszonyait.

A kávészünetet követően *Francesco Loriga* kapitány, az Olasz Haditengerészet Vezérkara Hadtörténeti Szolgálatának vezetője emelkedett szólásra, aki olasz nyelvű előadásában az osztrák–magyar SZENT ISTVÁN csatahajó Premuda sziget közelében 1918. június 10-én hajnalban történt elsüllyesztésének körülményeit járta körül olasz szemszögből. Kiemelte, hogy az olasz haditengerészet nem jutott nagy szerephez az első világháború alatt az Adrián. Beszélt az 1918-ra az Adriai-tengeren kialakult haditengerészeti erőviszonyokról, az otrantói antant tengerzár szerepéről, a Horthy Miklós altengernagy, flottafőparancsnok által 1918 júniusában az otrantói zár ellen tervezett vállalkozásról. Végigkövette az olasz akció lefolyását, az Anconából indult és Luigi Rizzo által irányított MAS-15 (torpedóvető gyorsnaszád) és kísérőhajója útját a SZENT ISTVÁN elsüllyesztéséig, majd az akció sikeres befejezése utáni visszatérésüket Ancona kikötőjébe.

A következőkben *Mariano Gabriele* professzor – a római La Sapienzia Egyetem volt tanára – olasz nyelvű előadása hangzott el, melyben a négy zászlóalj erejű „San Marco" tengerészgyalogos ezred világháborús történetét foglalta össze, annak 1915-ös megalakításától kezdődően. A júniusi piavei offenzíva idején az ezred a velencei lagúnákat védte, alakulatai részt vettek a Piave torkolatában található sziget 1918 június vége és július 7-e közötti, magyar alakulatoktól történt visszafoglalásában. Végül részleteket tudhattunk meg az olasz tengerészgyalogosok harci veszteségeiről.

Ezután *Dr. Alessandro Massignani*, az Első Világháborús Hadtörténeti Központ munkatársa tartotta meg olasz nyelvű előadását az olasz hírszerző szolgálat szerepéről és működéséről a csata idején. Felsorolta, az olaszok mely irányokban fejtettek ki kémtevékenységet, pl. Dél-Tirolban, a Monarchia hátországi területein. Kiemelte, hogy 1918-ban elsősorban a cs. és kir. haderőről gyűjtöttek információkat a mindegyik olasz dandárnál, hadtestnél, hadseregnél működő hírszerző állomások. Hangsúlyozta, hogy a szerzett információk, adatok nem voltak pontosak, részletesen szólt az információszerzés módozatairól a fronton, illetve a hátországban.

Az ebédszünet utáni délutáni szekció levezető elnöke *Mariano Gabriele* professzor volt. Elsőként *Dr. Kurt Mitterer* ezredes, az Osztrák Hadsereg logisztikai főnöke olvasta fel a távol lévő *Dr. Otto Narderer* osztrák vezérkari alezredes német nyelvű előadását, amely az osztrák–magyar piavei offenzíva logisztikai vonatkozásairól szólt. Felvázolta a hadművelet haditervének megszületését, részletesen beszélt az anyagi-műszaki előkészületekről, a cs. és kir. haderőnek a támadás első napján a tiroli fronton bekövetkezett kudarcáról. Röviden bemutatta a piavei arcvonalon támadó osztrák–magyar hadtestek június 15. és 24. között vívott harcait, kitért az egymással szemben álló felek erőviszonyaira, az egész piavei hadművelet sikertelenségének okaira és annak következményeire.

Dr. Balla Tibor alezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Állandó Magyar Levéltári Kirendeltségének vezetője, számos képpel és vetített térképvázlattal illusztrált német nyelvű előadásában a piavei átkelésben részt vett magyar alakulatok tevékenységét mutatta be. Először röviden összefoglalta a piavei offenzíva katonai előkészületeit, majd ismertette a magyar kiegészítésű hadosztályok június 15-i elhelyezkedését és erőelosztását a Piave mentén a Montellótól az Adriáig. Ezt követően időrendben, napról-napra nyomon követte a magyar csapatok szereplését a piavei csata során, említést tett a folyó jobb partján kialakított hídfők elleni olasz ellentámadásokról, a magyar hadosztályok június 21-től végrehajtott visszavonásáról a Piave bal partjára. Hangsúlyozta, hogy a magyar alakulatok igen súlyos veszteségeket szenvedtek (az osztrák–magyar csapatok összes veszteségének közel felét, mintegy 35 000 főt). Végezetül magyar szempontból értékelte a hadműveletben részt vett alakulatok szereplését és tevékenységét, kiemelve hősies erőfeszítéseiket és nagy véráldozatukat, mely hiábavalónak bizonyult.

Emanuelle Broud főhadnagy, a Francia Hadsereg Hadtörténeti Szolgálatának munkatársa, olasz nyelven tartott előadásában a francia csapatok részvételét foglalta össze a piavei csatában. Megismertette a hallgatósággal az 1918-as francia háborús célokat, Ferdinand Foch tábornok vélekedését az osztrák–magyar haderő várható támadásáról, amelynek időpontját a felderítő jelentések alapján már előre tudni lehetett. Beszélt az antant által június végére előkészített offenzíváról, az Astico és Piave között állásban lévő XII. francia hadtest csapatainak számáról, erejéről, ellátottságáról, feladatairól. Összefoglalta a francia alakulatoknak a tiroli fronton, 1918. június 15–25. kö-

zött vívott harcait. Végezetül megtudhattuk: az ellenségeskedések elülte után mindössze két francia hadosztály maradt az olasz fronton.

Ezt követően *Dr. Kurt Mitterer* ezredes német nyelvű előadása következett, amelyben az osztrák–magyar 6. hadsereg csapatainak a Montellón zajlott harcait foglalta össze. Ismertette a Monarchia hátországának általános viszonyait 1918 januárjától kezdve, kitért a piavei offenzíva elégtelen előkészítésére, a cs. és kir. XXIV. hadtest helyzetére, szervezetére, az osztrák-magyar hadsereg logisztikai előkészületeire a támadás megindulása előtt. Kiemelte, hogy lőszer (különösen a gázgránátok) terén óriási hiány volt tapasztalható. Beszélt a tervezett időpont elhalasztásáról, napról-napra nyomon követte az offenzíva lefolyását június 15-től, majd a 20-án kiadott visszavonulási parancs értelmében annak lefolyását. Részletezte az osztrák–magyar veszteségeket, beszélt az elszenvedett vereség következményeiről.

Az első nap végén a jelenlévők kérdéseket intéztek az előadókhoz, amelyek rövid vitára serkentették a résztvevőket.

A konferencia második napján a délelőtti ülés levezető elnöke *Paolo Pozzato* professzor, a Padovai Egyetem tanára volt. Elsőként *Basilio di Martino* ezredes, az Olasz Légierő Vezérkara Hadtörténeti Szolgálatának vezetője olvasta fel olasz nyelvű előadását, melyben az olasz légierő tevékenységét foglalta össze a piavei csata idején. Hangsúlyozta, hogy már a csata előtt is egyértelmű volt az olasz–francia–brit légi fölény a Piave mentén (a 367 közül mindössze 288 olasz gép volt bevethető a csata során). Részleteket tudhattunk meg a repülők feladatairól, amelyek közül a felderítés volt az egyik legfontosabb, azonban június 15-től a Piavén épített osztrák–magyar hadihidak elleni bevetések váltak rendkívüli fontosságúvá. Bemutatta, milyen típusú bombákat dobtak le az átkelőhelyekre. Június 19-től a repülők a Montello elleni támadásban vettek részt, de eredményesek voltak pl. a vasútállomások elleni támadások és bombázások is; kiderült, hogy a legtöbb bevetést a 8. hadsereg vadászpilótái hajtották végre.

Őt *Giancarlo Baronetti* alezredes, az Olasz Csendőrség Történeti Szolgálatának munkatársa követte, aki olasz nyelvű előadásában az olasz csendőrség szerepéről beszélt a piavei csata és a világháború idején. Bemutatta annak szervezeti változásait 1915–1918 között. Felsorolta, milyen feladatokat láttak el a háború során (őrzés, biztosítás, fogolykísérés, katonai rendészeti teendők). Kiderült, hogy a 2. isonzói csatában, a Podgora-magaslaton, harcoló alakulatként is bevetették őket. Felsorolta az egyes, hírnevet szerzett csendőrök hőstetteit, akik nemcsak az olasz fronton, hanem Albániában és Palesztínában is jelen voltak. Végül megtudhattuk, hogy összesen 1400 csendőr halt meg a Nagy Háború idején.

Luciano Luciani ny. tábornok, az Olasz Pénzügyőrség Történeti Szolgálatának vezetője, olasz nyelven elhangzott előadásában az olasz pénzügyőrség háborús szerepéről beszélt. Részleteket tudhattunk meg annak szervezeti fejlődéséről, alkalmazásának módjairól, így a mozgó alakulatokba szervezett pénzügyőröket a csempészés megakadályozására, partvédelemre, vagy az Alpokban alkalmazták. Bevetették őket pl. a svájci határon, Albániában, harcoltak a Podgora-magaslaton az Isonzónál; a caporettói áttörés után egy zászlóalj Velence védelmében is részt vett. 1918 júniusában főleg biztosítási feladatokat láttak el, illetve a Piave deltájában harcoltak, ugyanakkor öt zászlóaljat Albániában, néhányat pedig a Garda-tó menti frontszakaszon vetettek be.

A kávészünetet követően *Mariano Gabriele* professzor olvasta fel előadását olasz nyelven, amelyben a brit csapatok szereplését foglalta össze a piavei csata idején. A 6. olasz hadsereg kötelékében 1918 nyarán öt angol hadosztály tartózkodott a tiroli frontszakaszon lévő Asiagónál. Beszélt a csapatok ellátási problémáiról, az antant 1918 nyarára tervezett támadási elképzeléseiről. Részletekbe menően tárgyalta a június 15-én megindult osztrák–magyar támadás kivédését és az aznapi brit ellentámadás végrehajtását, melynek során foglyokat is ejtettek. Az előadó kiemelte az angol és az olasz tüzérség közötti jó együttműködést.

A délutáni ülés levezető elnöki tisztét *Lorenzo Cadeddu* töltötte be. Első előadóként *Paolo Pozzato* professzor emelkedett szólásra. Olasz nyelvű előadásában azt részletezte, hogy hogyan ítélték meg szerepüket utólag a piavei csata idején a Grappa-masszívum körüli harcokban részt vett olasz tábornokok. Áttekintette az 1920-as és 1930-as években a Gaetano Giardino altábornagy, a 4. olasz hadsereg parancsnoka és a Roberto Segre tüzérségi tábornok között kialakult véleménykülönbségeket az 1918. júniusi, Grappa körül folyt harcok megítéléséről. Ismertette a különböző álláspontokat, véleményeket, valamint azok értelmezé-

sére is kitért. Értékelte a tábornokok tényked-ését a csata idején. Véleménye szerint Giardino konzervatív vezető és katona volt, míg Segre meghagyta alárendeltjeinek a kezdeményezést.

Másodikként *Dr. Iacopo Lorenzini* történész tartott olasz nyelven előadást, amelyben a június 15-i montellói harcokat elemezte olasz szemszögből. Kifejtette: a Giuseppe Pennella tábornok vezette 8. olasz hadsereg 58. hadosztálya az offenzíva első napján megsemmisült. Az eseményeket óráról-órára nagyon részletesen végigkövette. Ismertette a hadseregparancsnok által a nap folyamán hozott intézkedéseket, beszélt az olasz erők elhelyezkedéséről, harc közbeni átcsoportosításairól, a tartalékok bevetéséről, a 8. hadtestnek az este folyamán végrehajtott ellentámadásáról.

Végül *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredes olasz nyelvű előadásában Camillo di Carlo olasz kémnek a piavei csata alatt az ellenséges vonalak mögötti tényked-éséről beszélt. Felsorolta, milyen lehetőségek álltak az olasz hadvezetés rendelkezésére a Piave mentén, kiemelte, hogy Veneto és Friuli tartományokban a cs. és kir. csapatok által megszállt területen nagy szükség volt az olasz kémek munkájára. A hallgatóság tudomást szerzett arról, hogy az 1917 előtt Vittorióban élt Camillo de Carlo főhadnagy 1918. május 30-án egy bersaglieri társaságában Aviánóig repült, majd civilben Vittorióban kémkedett; a front túloldalára visszarepülő olasz gépekkel kommunikált, továbbá galambokat használt jelentések továbbítására. A piavei csatáról és az osztrák–magyar csapatokról is sok hasznos információt juttatott el olasz feletteseihez. Érdemeiért a háború után magas katonai kitüntetést kapott.

A nap végén az előadókhoz intézett kérdések és az arra adott rövid válaszok hangzottak el, melyek rövid vitára ösztönözték a résztvevőket, majd *Cadeddu* ezredes a szervezők nevében összegezte a szimpózium tanulságait és munkáját.

A jól szervezett és szakmailag számos érdekességet, az eddigiekben kevésbé közismert tényt felvillantó konferencia végén elhangzott zárszóban a levezető elnök és a szervezők megköszönték a résztvevők munkáját, hangsúlyozták a szimpózium eredményességét, továbbá kiemelték több hasonló tudományos ülés jövőbeni megrendezésének szükségességét.

A hivatalos programon túl több alkalom is kínálkozott a külföldi kollégákkal és előadókkal történő szakmai eszmecserére és kapcsolatépítésre. Október 28-án este Nervesa della Battaglia helységben a két világháború között épült, 90 000 olasz és többezer osztrák–magyar katona végső sírhelyéül szolgáló osszáriumot tekinthettük meg szakmai vezetéssel, sor került az épületben található kis kápolna ünnepélyes megkoszorúzására, ahol fejet hajthattunk a Piave mentén mindkét részről elesettek emléke előtt. Az aznapi programot a település polgármestere által adott díszvacsora zárta.

Október 29-én este Vittorio Veneto várostörténeti és művészettörténeti magánmúzeumába látogattunk el, ahol számos ritka, főként a XIX. és XX. századból származó képzőművészeti alkotást csodálhattunk meg.

Október 30-án délelőtt, a program zárásaként a résztvevők az 1918-as vittorio venetói olasz győzelem emlékére 1938-ban létesített Hadtörténeti Múzeum termeit járhatták be olasz nyelvű szakvezetéssel.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZŐCS TIBOR — Egy „legendás" hős: Dugovics Titusz története ... 3

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Szabács ostroma (1475–1476) ... 36

KRÁMLI MIHÁLY — Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybevétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportja által irányított hajózás, 1917–1918 ... 62

KÖZLEMÉNYEK

E. KOVÁCS PÉTER — Magyarország „törökképe" a XV. század elején ... 111

BÍRÓ TEOFIL — A 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred története a koalíciós háborúk korában, 2. rész ... 127

SÁGVÁRI GYÖRGY — A honvédegyenruha születése ... 175

MŰHELY

SEBŐK FERENC — A „Szabács viadala." Egy XV. századi verses krónika mint hadtörténeti forrás ... 203

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR — A tizenhárom aradi vértanú, valamint Kazinczy Lajos, Lenkey János és Ludwig Hauk halotti anyakönyvi bejegyzései ... 209

SZEMLE

DOMINKOVITS PÉTER — „Egy nemzetek lévén..." A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején *(Kincses Katalin Mária)* ... 219

* * * — Két forráskiadvány Lackner Kristófról *(Kincses Katalin Mária)* ... 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy. The True Story of Food at Sea in the Georgian Era *(Krámli Mihály)* ... 225

CSIKÁNY TAMÁS – – DEMETER LAJOS – – EGYED ÁKOS – – KEDVES GYULA – – URBÁN ALADÁR — Székely határőrök a magyarországi hadszíntéren 1848-ban *(Süli Attila)* ... 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? *(Veszprémy László)* ... 232

KRÓNIKA

BALLA TIBOR — A piavei csata, 1918. június 15–24. Nemzetközi konferencia, Vittorio Veneto, 2008. október 28–30. ... 237

CONTENTS

STUDIES

TIBOR SZŐCS — A "Legendary" Hero: The Story of Titusz Dugovics 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — The Siege of Szabács (1475–1476) 36

MIHÁLY KRÁMLI — The Military Employment of Austria–Hungary's Danube Merchant Flotilla in the First World War. The Activities of the Central Transportation Board's Shipping Group, 1917–1918 62

PUBLICATIONS

PÉTER E. KOVÁCS — A Picture of the Ottomans in Hungary in the Early 15th Century 111

TEOFIL BÍRÓ — The History of the 92nd (Gordon Highlanders) Regiment of Foot in the Wars of the Coalitions, Part 2 127

GYÖRGY SÁGVÁRI — The Birth of the Uniform of the Royal Hungarian Honvéd Army 175

WORKSHOP

FERENC SEBŐK — "The Siege of Szabács." A 15th Century Chronicle in Verse, as a Source of Military History 203

HISTORICAL SOURCES

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Lajos Kazinczy, János Lenkey, Ludwig Hauk, and the Thirteen Martyrs Executed in Arad, in the Registers of Death 209

REVIEW

PÉTER DOMINKOVITS — "Being a Nation United..." Western Hungary during István Bocskai's Campaign in 1605 *(Katalin Mária Kincses)* 219

* * * — Two Volumes on Kristóf Lackner *(Katalin Mária Kincses)* 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy. The True Story of Food at Sea in the Georgian Era *(Mihály Krámli)* 225

TAMÁS CSIKÁNY – – LAJOS DEMETER – – ÁKOS EGYED – – GYULA KEDVES – – ALADÁR URBÁN — Székely Border Guards in the Hungarian Theatre of Operations in 1848 *(Attila Süli)* 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? *(László Veszprémy)* 232

CHRONICLE

TIBOR BALLA — The Battle of the Piave, 15–24 June 1918. An International Conference in Vittorio Veneto, Italy, 28–30 October 2008 237

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

TIBOR SZŐCS — Un héros «légendaire»: Histoire de Titusz Dugovics 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Siège de Szabács (1475–1476) 36

MIHÁLY KRÁMLI — L'utilisation militaire de la navigation commerciale austro-hongroise sur le Danube dans la première guerre mondiale. Navigation dirigée par le Service de Navigation de la Direction centrale des Transports, 1917–1918.... 62

PUBLICATIONS

PÉTER E. KOVÁCS — Image des Turcs en Hongrie au début du 15e siècle 111

TEOFIL BÍRÓ — L'histoire du 92e régiment d'infanterie britannique (Gordon Highlanders) à l'époque des guerres de coalition, 2e partie..... 127

GYÖRGY SÁGVÁRI — La naissance de l'uniforme de l'armée hongroise 175

ATELIER

FERENC SEBŐK — «La lutte pour Szabács.» Une chronique rimée du 15e siècle comme source d'histoire militaire..... 203

PUBLICATIONS DE SOURCE

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Les mentions figurant sur l'acte de décès des treize martyrs d'Arad, de lajos kazinczy, de János Lenkey et de Ludwig Hauk..... 209

REVUE

PÉTER DOMINKOVITS — «Nous sommes une seule nation...» La Transdanubie occidentale durant la campagne de 1605 d'István Bocskai *(Katalin Mária Kincses)* 219

* * * — Deux publications de source sur Kristóf Lackner *(Katalin Mária Kincses)* 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy. The True Story of Food at Sea in the Georgian Era *(Mihály Krámli)*..... 225

TAMÁS CSIKÁNY – – LAJOS DEMETER – – ÁKOS EGYED – – GYULA KEDVES – – ALADÁR URBÁN — Garde-frontières szeklers sur le théâtre d'opérations de Hongrie en 1848 *(Attila Süli)* 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? *(László Veszprémy)*..... 232

CHRONIQUE

TIBOR BALLA — La bataille du Piave, 15–24 juin 1918. Conférence internationale, Vittorio Veneto, 28–30 octobre 2008..... 237

INHALT

STUDIEN

TIBOR SZŐCS — Ein „legendärer" Held: Die Geschichte von Titus Dugovic 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Die Belagerung von Szabács (Sabatsch) (1475–1476) 36

MIHÁLY KRÁMLI — Die Inanspruchnahme der österreichisch–ungarischen Donau-Handelsschifffahrt durch das Militär im Ersten Weltkrieg. Die von der Schifffahrtsabteilung der Zentraltransportleitung gelenkte Schifffahrt, 1917–1918 62

MITTEILUNGEN

PÉTER E. KOVÁCS — Das „Türkenbild" Ungarns Anfang des 15. Jahrhunderts 111

TEOFIL BÍRÓ — Die Geschichte des 92. (Gordon Highlanders) britischen Infanterieregiments zur Zeit der Koalitionskriege, 2. Teil 127

GYÖRGY SÁGVÁRI — Die Geburt der Honvéd-Uniform 175

WERKSTATT

FERENC SEBŐK — „Der Kampf um Szabács." Eine Reimchronik aus dem 15. Jahrhundert als militärgeschichtliche Quelle 203

QUELLENPUBLIKATIONEN

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Die dreizehn Märtyrer von Arad, sowie die Matrikeleinträge über den Tod von Lajos Kazinczy, János Lenkey und Ludwig Hauk 209

RUNDSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS — „Da wir eine Nation sind..." Das Westliche Transdanubien zur Zeit des Feldzuges von István Bocskai im Jahre 1605 *(Katalin Mária Kincses)* 219

* * * — Zwei Quellenpublikationen über Kristóf Lackner *(Katalin Mária Kincses)* 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy. The True Story of Food at Sea in the Georgian Era *(Mihály Krámli)* 225

TAMÁS CSIKÁNY – – LAJOS DEMETER – – ÁKOS EGYED – – GYULA KEDVES – – ALADÁR URBÁN — Sekler Soldaten der Militärgrenze auf dem Kriegsschauplatz in Ungarn im Jahre 1848 *(Attila Süli)* 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? *(László Veszprémy)* 232

CHRONIK

TIBOR BALLA — Die Schlacht von Piave, 15–24. Juni 1918. Internationale Konferenz, Vittorio Veneto, 28–30. Oktober 2008 237

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТИБОР СЁЧ — История одного „легендарного" героя Титуса Дугович ... 3

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Осада крепости Сабач (1475–1476) ... 36

МИХАЙ КРАМЛИ — Применение в военных целях австро-венгерского дунайского торгового пароходства в первую мировую войну. Судоходство, управляемое Группой Судоходства Центрального Транспортного Управления, 1917–1918 гг. ... 62

СООБЩЕНИЯ

ПЕТЕР Е. КОВАЧ — „Турецкий образ" Венгрии в начаде XV века ... 111

ТЕОФИЛ БИРО — История 92-го британского пехотного полка (Gordon Highlanders) в период коалиционных войн, 2. Часть ... 127

ДЬЁРДЬ ШАГВАРИ — Рождение военной формы гонведов ... 175

МАСТЕРСКАЯ

ФЕРЕНЦ ШЕБЁК — „Турнир в Сабаче." Одна стихотворная хроника XV века как военно-исторический источник ... 203

ИСТОЧНИКИ

ГАБОР МЕРЕНЬИ-МЕТЦГЕР — Записи в книге метрических записей о кончине тринадцати арадских мучеников, а также Лайоша Казинци, Яноша Ленкеи и Людвига Хаук ... 209

ОБЗОР

ПЕТЕР ДОМИНКОВИЧ — „Будучи одной национальности..." Западное Задунавье в период военного похода Иштвана Бочкаи в 1605 году (*Каталин Мариа Кинчеш*) ... 219

* * * — Два издания-источника о Криштофе Лакнер (*Каталин Мариа Кинчеш*) ... 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy.The True Story of Food at Sea in the Georgian Era (*Михай Крамли*) ... 225

ТАМАШ ЧИКАНЬ – – ЛАЙОШ ДЕМЕТЕР – – АКОШ ЭДЬЕД – – ДЬЮЛА КЕДВЕШ – – АЛАДАР УРБАН — Секейские гусары на театрах военных действий Венгрии в 1848 году (*Аттила Щюли*) ... 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? (*Ласло Веспреми*) ... 232

ХРОНИКА

ТИБОР БАЛЛА — Пиавейская битва, 15–24 июня 1918 года. Международная конференция, Витторио Венето, 28–30 октября 2008 года ... 237

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

B. Szabó János

A honfoglalóktól a huszárokig

A középkori magyar könnyűlovasság

Argumentum

Tisztelettel kérjük, hogy
adója egy százalékával támogassa
a Magyar Hadi Történetírást Támogató
Közhasznú Alapítványt.
Adószámunk:
18071339–1–41

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Direktor Róbert Hermann

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Redakteurin Katalin Mária Kincses

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2400,- HUF/Jahr, 600,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Директор: Роберт Херманн

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Редактор: Каталин Мариа Кинчеш

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холлю, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2400, на 1 квартал 600 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 600,– Ft

E számunk tartalmából

„Bizonyára senki előtt nem ismeretlen Dugovics Titusz személye, aki Nándorfehérvár 1456-os ostromakor a július 21-i török betörés alkalmával birokra kelt egy zászlót kitűzni készülő törökkel, és miután nem bírt vele, magával rántotta a katonát a mélységbe, ahol mindketten halálukat lelték... Dugovics Titusz azóta az önfeláldozás és hősiesség egyik ikonjává nemesült a magyar történeti emlékezetben, de mit tudhatunk meg róla akkor, ha a forráskritika szemüvegén keresztül vizsgáljuk meg az eseményeket?

...elmondhatjuk, hogy keringett valamiféle történet egy ismeretlen katonáról, aki így áldozta fel magát a törökellenes küzdelem során, amely leírás – a névtelen hősök sorsa szerint – más események kapcsán is megjelent. ... Mikor jelentős késéssel a magyar történeti emlékezet is (újra) felfedezte a Névtelent, ... az az időszak éppen egybeesett a nemzeti ébredés korszakával, a XVIII–XIX. század fordulójával, így a Névtelen a hazafias önfeláldozás egyik alapköve, a romantikus nemzeti múlt-kép fontos alakja lett. Ezt ... használta ki az 1820-as évek elején Dugovics Imre, aki ... a saját családját kívánta rokonságba hozni a belgrádi hőssel. ... Kresznerics Ferenc és néhány régi dokumentum segítségével sikerült is megyéjében jelentős hírre szert tennie, amely Döbrentei Gábor lelkesedése révén országos méretűvé dagadt, és valószínűleg Dugovics Imre minden előzetes várakozását felülmúlva, a magyar történelmi panteon részévé vált. Így lett a Névtelenből Dugovics Titusz, a hol horvát, hol szerb származásúnak titulált, szó szerint „legendás" vitéz, aki a ... nándorfehérvári diadalnak immár visszavonhatatlanul részese lett, Hunyadi, Kapisztrán, Szilágyi és a többiek mellett..."

(Szőcs Tibor: Egy „legendás" hős: Dugovics Titusz története)

„Mátyás törökellenes politikáját mindig is nagy érdeklődés övezte, s folyamatosan a legellentétesebb véleményeket és reakciókat gerjesztette. A magyar hadtörténeti szakirodalom közmegegyezésen nyugvó megállapítása szerint Mátyás, kora egyik legkiválóbb stratégájaként, a rendelkezésére álló eszközökkel és erőkkel a maximumot tudta elérni...

Összességében úgy látjuk, hogy a szabácsi hadjárat, szemben például Zsigmond galambóci ostromával, elérte korlátozott stratégiai célját, s a magyar végvárrendszert egy új, közepes erősségű, de évtizedeken át megtartható erődítménnyel gazdagította. Ebből a szempontból fontos üzenetet jelentett a török udvar számára, mely azt megértette, s szemmel látható idegességgel reagált a királynak az év folyamán megkezdett, Szendrő elleni felvonulására, s ... a moldvai vajdát támogató lépéseire. Tágabb összefüggésegeket is nézve persze a kép ugyanolyan szomorú, mint Galambóc idején volt. A Balkánon és a Fekete-tenger mentén a magyar sikerek nem tudták a török felet a folyamatos és sikeres előrenyomulásban megakadályozni, ami persze az éppen csak kialakult törékeny katonai egyensúly felborulását vetítette elő. A magyarok jelen voltak a térségben, de a kritikus pillanatokban nem akartak, illetve nem tudtak időben segítséget nyújtani."

(Veszprémy László: Szabács ostroma [1475–1476])

9 770017 654008 09001